НАУЧНО ДРУШТВО СР БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

ПОСЕБНА ИЗДАЊА
КЊИГА II

ОДЈЕЉЕЊЕ ИСТОРИЈСКО-ФИЛОЛОШКИХ НАУКА
КЊИГА 1.

Уредник
МИЛЕНКО С. ФИЛИПОВИЋ,
редовни члан Научног друштва СР БиХ

СИМПОЗИЈУМ
О СРЕДЊОВЈЕКОВНОМ КАТУНУ ОДРЖАН 24. и 25. НОВЕМБРА 1961. Г.

САРАЈЕВО
1963.

Poklon od Jutarnjeg prdeža. :)

RapidSerbia, 2012.

НАУЧНО ДРУШТВО СР БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

ПОСЕБНА ИЗДАЊА

КЊИГА II

ОДЈЕЉЕЊЕ ИСТОРИЈСКО-ФИЛОЛОШКИХ НАУКА

КЊИГА 1.

Уредник

МИЛЕНКО С. ФИЛИПОВИЋ,

редовни члан Научног друштва СР БиХ

СИМПОЗИЈУМ

О СРЕДЊОВЈЕКОВНОМ КАТУНУ ОДРЖАН 24. и 25. НОВЕМБРА 1961. Г.

САРАЈЕВО

1963.

САДРЖАЈ

Страна

1. *Миленко С. Филиповић:*

Предговор . . . . 5— 7

2. *Миленко С. Филиповић:*

Катун у нашој историографији — Der Katun in der südslawischen Historiographie . . . . 9— 14
Дискусија . . . . 14— 17

3. *Јован Ф Трифуноски:*

Географске карактеристике средњовековних влашких катуна — Die geographischen Verhältnisse der mittelalterlichen wlachischen Katune . . . . 19— 39
Дискусија . . . . 39— 43

4. *Миленко С. Филиповић:*

Структура и организација средњовековних катуна — Die Struktur und Organisation der mittelalterlichen Katune . . . . 45—112
Дискусија . . . . 112—120

5. *Десанка Ковачевић:*

Средњовековни катун по дубровачким изворима — Die mittelalterlichen Katune nach den Quellen des Archivs in Dubrovnik . . . . 121—140
Дискусија . . . . 140—142

6. *Бранислав Ђурђев:*

Територијализација катунске организације до краја XV века — Territorialisierung der Organisation der Katuni bis zum Ende des XV. Jahrhundert . . . . 143—169
Дискусија . . . . 169—170

7. *Јован Ф. Трифуноски:*

Данашњи влашки катуни у Македонији — Die arumänischen (wlachischen) Katune in Mazedonien . . . . 171—202

ПРЕДГОВОР

У дане 24. и 25. новембра 1961. одржан је у Балканолошком институту Научног друштва у Сарајеву симпозијум о средњовековном влашком катуну.

Балканолошки институт Научног друштва СР БиХ у Сарајеву, основан 1954. да ради на проучавању заједничких појава у језицима и култури балканских народа, у току свог постојања до 1962 (када је укинут, а његову активност преузео Центар за балканолошка испитивања) радио је углавном служећи се наслеђеним конвенционалним облицима научног рада: окупљање научних радника из земље и иностранства око Института и објављивање њихових радова. Његови резултати изложени су у две књиге Годишњака и три књиге Посебних издања. Године 1960. Институт је дао иницијативу за један већи научностраживачки пројекат, за чије остварење је дао новчана средства Републички фонд за научноистраживачки рад при Секретаријату за науку Извршног већа СР БиХ. Тај пројекат је био —средњовековни влашки катун.

Руководство Института одлучило се за тај пројекат из више разлога. Прво, што је катун, или средњовековни Власи (и власи) уопште, један од централних проблема балканологије. То је проблем на који наилазе и о који се спотичу научници из многих научних дисциплина које се баве проучавањем прошлости и особина балканских народа, као и њихових установа и културе. То је, у исто време, проблем од чијег решења зависи решење низа других проблема. Катун, крећући се од југоистока Балкана до његова крајњег северозада, оставио је свугде знатних трагова, а у неким крајевима постоји чак и данас, иако, разуме се, знатно измењен. На тај начин са катуном и са Власима везали су се сви балкански народи, неки у већој, неки у мањој мери, а ти тзв. Власи учествовали су у етногонији готово свих балканских народа.

Средства којима је располагао Институт била су, ипак, ограничена, па су у обраду узете само неке теме. Сарадње су се примили др Бранислав Ђурђев, проф. унив., и др Десанка Ковачевић, доцент унив., обоје из Сарајева, који су преузели да обраде неке историјске аспекте средњовековног катуна; др Јован Трифуноски,

проф. унив. из Скопља, преузео је да укаже на географске аспекте средњовековног катуна и да у исто време прикаже какви су данашњи прави влашки катуни у Македонији, где их још има (а боље познавање тих катуна може допринети познавању средњовековних катуна и обратно); др Миленко С. Филиповић, проф. унив., Сарајево, примио се да прикаже организацију и структуру средњовековног катуна. Било је предвиђено да се обради и лингвистички аспект катуна, односно средњовековних Влаха (и влаха), и тог задатка био се прихватио др Иван Поповић, истакнути лингвиста и вредан сарадник Балканолошког института. На жалост, трагична смрт 20. јула 1961. омела је дра Поповића и он није извршио свој задатак, а Институт није могао у земљи да нађе друго лице које би се могло прихватити тог задатка.

Пошто су реферати завршени и Институт их прихватио, руководство Института је сматрало да би било врло корисно да се ти резултати саопште и на једном ширем скупу научних радника, с тим да се на таквом скупу евентуално размотри садашње стање проучавања средњовековног катуна, као и средњовековних Влаха, тих тако сложених проблема, који се успешно могу решавати само сарадњом стручњака разних научних дисциплина.

Председништво Научног друштва СР БиХ сагласило се са тим предлогом Балканолошког института па је ставило на располагање средства за одржавање симпозијума.

На симпозијуму, који је трајао два дана, 24. и 25. новембра 1961, узели су учешћа, сем предавача, сарадници Балканолошког института, гости Института др Богумил Храбак, научни сарадник Института друштвених наука из Београда, Павел Стојни, професор из Бања Луке, Салих Лехо, професор из Мостара, као и многи чланови Научног друштва, професори и сарадници Филозофског факултета, Природноматематичког факултета и Земаљског музеја у Сарајеву. Појединим састанцима у току симпозијума присуствовало је по 40—50 лица.

Симпозијум је отворио 24. новембра 1961. у 9,30 часова у сали Научног друштва др Миленко С. Филиповић, директор Балканолошког института. У краћем говору поздравио је присутне сараднике и госте и изложио како је дошло до симпозијума. На његов предлог, скуп је једним минутом ћутања одао пошту преминулом сараднику Института дру Ивану Поповићу.

Радом симпозијума првог дана је руководио др Бранислав Ђурђев, проф. унив., а другог дана др Миленко С. Филиповић, проф. унив.

Првог дана поднео је најпре др Миленко С. Филиповић, проф. унив. краћи импровизован информативни реферат: *Катун у нашој историографији*, пропраћен живом дискусијом. Затим су тог дана одржали реферате др Јован Трифуноски: *Географске карактеристике средњовековних катуна* и др Мил. С. Филиповић: *Организацација и структура средњовековних катуна*; оба реферата пратила је жива дискусија.

Другог дана симпозијума одржали су предавања др Десанка Ковачевић: *Средњовековни катун по дубровачким изворима*, и др Бранислав Ђурђев *Територијализација средњовековног катуна*, такође уз живу дискусију. Било је предвиђено да тог дана држи предавање и др Јован Трифуноски: *Данашњи влашки катуни у Македонији*. Међутим, пошто је тога дана пре подне одржана скупштина Филозофског факултета у Сарајеву, на којој је морала да учествује и већина оних који су били на симпозијуму, предвиђено време за симпозијум морало је да се скрати, па није било могућности да др Трифуноски одржи то предавање, како је било предвиђено. По споразуму Руководства Балканолошког института и Управе Географског друштва СР БиХ, а уз сагласност предавачеву, др Трифуноски је одржао то предавање у Географском друштву у Сарајеву 27. новембра 1961; предавању су присуствовали многи од учесника симпозијума. Текст тог предавања штампа се такође у овој књизи.

Симпозијум је закључио проф. др Мил. С. Филиповић кратким говором у коме је истакао да је и симпозијум показао како је средњовековни катун на Балкану изванредно сложен проблем. Радовима који су изложени на симпозијуму, рекао је он даље, проучавање катуна несумњиво је знатно унапређено, али остаје да се још много ради. Потом је захвалио свима који су допринели да се симпозијум одржи и да успе: Савету за науку СР БиХ, односно републичком Фонду за научни рад, Председништву научног друштва СР БиХ, сарадницима на пројекту, као и свим учесницима који су посветили много пажње овоме раду и узели учешћа у дискусијама. Тако живо интересовање било је велико признање сарадницима, а уједно и охрабрење за будући рад.

По завршетку симпозијума, Балканолошки институт приредио је у Хотелу Европи у Сарајеву вечеру за предаваче и позване госте.

Одазивајући се жељи учесника симпозијума Председништво Научног друштва СРБиХ решило је да се сва предавања са симпозијума објаве у једној књизи. Надамо се да ће објављивање ових радова дати и подстрека за нова и још дубља, свестранија проучавања средњовековних Влаха и влаха и њихових катуна.

Аутори радова који се објављују у овој књизи изнели су на симпозијуму резултате свог рада у изводу; њихове студије се штампају у потпуности. Поред текстова предавања објављују се и текстови дискусија (с изузетком текста дискусија двојице учесника, који нису желели да им се дискусија објави и нису повратили текст дискусије, који им је био послат ради дефинитивне редакције).

Миленко С. Филиповић

МИЛЕНКО С. ФИЛИПОВИЋ

КАТУН У НАШОЈ ИСТОРИОГРАФИЈИ

Припремајући овај симпозијум, запазили смо да би било врло умесно да се, као увод, дадне један осврт на катун и Влахе (односно влахе) у нашој историографији. Извршење тог задатка пало је мени у део, и ја ћу покушати да дам тај осврт.

Један библиографски приказ литературе о катуну, односно о Власима, када би био и потпун, био би врло мршав. Наиме, о Власима и катуну писали су многи, али правих истраживања било је сразмерно мало. Уопште, о средњовековном катуну и средњовековним Власима у балканским земљама за сада још нема на нашем језику никаквог специјалног дела, или већег синтетичког дела, иако су ти Власи врло сложен, а у исто време и веома важан проблем за нас, због тога што су они на различите начине утицали на развитак не само Јужних Словена него и других балканских народа. Могу рећи, само ради утехе, да није боље ни у литератури на страним језицима. Истина, тамо има више таквих дела, нарочито на румунском језику, али мало науке. Ја ћу се држати у овом осврту само нашега рада.

Имамо досада у нашој науци више парцијалних студија и више указивања на проблем него решавања проблема, тако да је много тога још нерешено. Какво је стање, видећемо и по томе што још немамо једне опште прихваћене дефиниције катуна, а да не говоримо о другим питањима.

Рекао сам да ћу приказати како стоји стање у нашој науци, али, ето, морам почети од човека који је наш зато што га ми сматрамо да је наш, јер је као професор у Бечу спремао многе наше историчаре и својим делима на њих много утицао, а та дела су, уз то, сва преведена на српскохрватски. То је Константин Јиречек (1854—1918), који је стварно начео ову проблематику и у својим радовима објављеним 1879, на немачком језику. Нарочито је важна његова студија: »Die Wlachen und Maurowlachen in den Denkmälern von Ragusa«, спис који је објавило Чешко научно друштво 1879. Значајан допринос К. Јиречека познавању средњовековних Влаха је и његова чувена расправа: »Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien

während des Mittelalters« (Praha, 1879). Одмах да напоменем да је Јиречек тим Власима и катунима посветио доста пажње и у својој »Geschichte der Serben« (Историја Срба), чија је прва свеска изашла 1910, а друга 1918, као и у свом већем делу »Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien« (Беч, 1912—1919). Као што је познато, његова историја Срба преведена је на наш језик; прва половина — већ 1911, затим 1922—23. добили смо потпуни превод Историје Срба и Државе и друштва . . ., под заједничким насловом »Историја Срба«, I—IV. а недавно, 1959, у Зборнику К. Јиречека, који је издала Српска академија наука, објављени су и преводи »Влаха и Мауровлаха« као и »Трговачких путова и рудника«.

Вреди да се помене, иако само кратко, да је проблем Влаха и катуна додирнуо и Фрања Рачки у својим студијама: »Хрватска пре XII века«, Рад Југославенске академије, св. 57 (1881), кад говори о романском слоју становништва, који је ушао у састав становништва Хрватске. Веома је значајан допринос који је проучавању средњовековних Влаха и катуна дао Стојан Новаковић, мада се он тиме није специјално бавио, него је то радио само узгред. Најпре у расправи »Село« (Београд, 1891), а мало затим у другој расправи, »Стара српска војска« (Београд, 1893); тако исто и у »Законику Стефана Душана, цара српскога« (Београд, 1898). У нашим рефератима ми ћемо се сви осртати и на схватања и закључке до којих је дошао Стојан Новаковић.

Године 1896. објавио је Љуба Стојановић под насловом »Приступна академска беседа« (Глас Српске краљ. академије LII, стр. 1—29) расправу, коју помињем нарочито ради тога што је то интересантан пример како се о овим Власима и катуну, које ми још не познајемо добро, мислило и како су они узимани као база за извођење много значајнијих закључака, па чак и теорија. Тако је, на пример, пок. Стојановић претпостављао да су средњовековни Власи могли бити узрок развитку карактеристичних појава у српском јужном говору: дифтонговање ѣ-та и повлачење акцента за један слог ка почетку речи.

Године 1915. изашла је код нас расправа Ћире Трухелке: »Историчка подлога аграрног питања у Босни«, објављена у Гласнику Земаљског музеја за 1915. год. Ту опет има доста узгредних података о Власима, са нарочито важним закључком и мишљењем да су Турци преузели институцију влаха од балканских словенских држава. Данас ми о томе знамо много више и поузданије.

Крајем првог светског рата се јавља Петар Скок. Његов приказ књиге »Valaší a valašké pravo« (Praha, 1916), од Карла Кадлеца, професора универзитета у Прагу, објављен у Гласнику Земаљског музеја за 1918. год. важи и данас као једна од основних студија за познавање проблема Влаха и катуна у средњем веку.

Општа карактеристика овог рада пре првог светског рата и у периоду између два светска рата јесте да су писци који су се

бавили тим питањима — а као што је речено, нико се није њима нарочито бавио — доносили далекосежне закључке.

Један наш научник показао се у тим стварима веома опрезан и ја га због тога нарочито помињем. То је био покојни Јован Ердељановић, који се иначе доста бавио тим питањима у својој студији: »Неколико етничких проблема код Јужних Словена«, која је објављена у Зборнику радова посвећеном 35-ој годишњици научног рада Јована Цвијића (Београд, 1923). Ердељановић истиче Влахе као крупан проблем, али у исто време скреће пажњу и на то да су Власи били незнатна мањина у нашим земљама и да њихов утицај на постанак и развој Јужних Словена није могао да буде знатан. Ја ово нарочито подвлачим, јер то су речи једног доброг познаваоца литературе о Власима, а с друге стране, познаваоца наше етничке историје и наших етничких прилика. Ердељановић је упућивао да би то тек требало проучавати. Кад смо већ споменули Ердељановића, да одмах истакнем да се он нарочито бавио баш тим проблемом — колико су Власи учествовали у формирању наших појединих етничких група. Он се тиме бавио у више својих расправа из етничке историје динарских племена, а нарочито у свом великом делу: »Стара Црна Гора« (Српски етнографски зборник, Насеља, књ. 24, Београд, 1924). Могу споменути да сам и ја додиривао питање средњовековних Влаха у својим монографијама о Височкој нахији и Гласинцу у Босни, које су објављене 1928. и 1950, такође у Насељима (књ. 25. и 32).

Двадесетих година нашега века истиче се врло интензиван рад Петра Скока, који марљиво прати светску литературу о балканском романитету уопште, па онда и литературу о балканским Власима, а његови критички прикази објављивани су у Гласнику Скопског научног друштва. Нарочито је важан такав један прилог објављен 1928. у књизи 3. Гласника Скопког научног друштва, у коме, критикујући С. Драгомира, Т. Капидана и још неке друге научнике, износи врло занимљиве чињенице и погледе на питање Влаха Босне, Херцеговине, Хрватске и Далмације.

Могу да поменем и Владимира Мажуранића, који је, у »Прилозима за хрватски правно-повјесни рјечник« (Загреб, 1908—1923), дао леп преглед шта су Власи уопште. Следи кратка студија професора Станоја Станојевића, студија која има свега 4 странице, али која је веома значајна, иако не представља директно проучавање Влаха, али је од великог значаја и по методи и по резултатима рада које даје. То су »Лична имена и народности у Србији средњега века«, објављено у Јужнословенском филологу, св. 8 (год. 1928—29), стр. 151—154. Подвлачим: само 4 стране, али је проф. Станојевић на веома убедљив начин показао како треба критички употребљавати и искоришћавати онај материјал који нам је сачуван у средњовековним споменицима. Да поменем и Теодора Тарановског, његову »Историју српског права у немањићкој држави«, св. 4 (Београд, 1931—35). Тарановски, расправљајући о друштвеном уређењу и

организацији власти, додирује и питање катуна и средњовековних Влаха. Местимично полемише и са Ст. Новаковићем, али не увек и са правом. Могу да поменем и једну познатију расправу на бугарском језику од Петра Мутафчиева: »Войнишки земи и войници в Византия прѣз XIII—XIV в.«, Списание на Бълг. академия, књ. XXVII, София, 1933. Као што се види по наслову, ту се расправља о установи војника у Византији (а Византија је обухватала и наше земље), узгред додирује питање Влаха, јер су Власи и у Византији били војници. Пред рат појавила се једна веома занимљива и веома важна расправа, која опет није имала као главни циљ Влахе и катуне. То је расправа академика Михајла Динића: »Дубровачка срењовековна трговина«, објављена у Југословенском историјском часопису, св. 3 (1937). Ту је обиље података и закључака о улози Влаха, односно катуна, у дубровачкој средњовековној трговини и уопште економском развитку Балкана.

То би били главни радови — који су мени познати — објављени пре другог светског рата. Као што се види, ниједан није специјално посвећен проблемима средњовековних Влаха и катуна, него су поједини писци о томе расправљали парцијално и узгред. Потоњих година, после овог рата, интересовање за катуне и за Влахе изгледа да је много живље и мени се чини да је пошло јединим правилним путом. Наиме, сада се јављају нарочите студије, истина опет парцијалне, али нарочите студије о Власима и катуну. У томе предњачи др Бранислав Ђурђев, са својом студијом »О војнуцима«, која је објављена у Гласнику Земаљског музеја за 1947. годину, затим — с другим радовима из историје Црне Горе, брдских и малисорских племена, као и с неким другим чланцима, о чему ће још бити говора. Такође имамо прилоге Радомира Ивановића, који прилази тим проблемима са историјско-географског гледишта у неким својим радовима у Историјском часопису за 1951—55 године. Ивановић настоји да расправи каква је топографија на великим властелинствима дечанског, светоарханђелског и др. манастирских поседа, и да утврди где су били катуни који се помињу и каква је била њихова судбина. Нису ти његови радови на некој нарочитој висини, али су ипак од користи. Да поменем и студије Богумила Храбака: о »Хераку Вранешу«, истакнутом представнику Влаха у Херцеговини, објављено у Годишњаку Историјског друштва БиХ 1955. године; о »Херцеговачким дукатницима«, објављено у Историјским записима (Цетиње, 1957), као и »Херцеговачке влашке катуне према пословној књизи Дубровчана Цивана Припчиновића«, објављено у Гласнику Земаљског музеја 1956. Мислим да је овај пут којим су пошли Ђурђев и Храбак, који се у овом периоду тиме нарочито баве, једини правилан, тј. да нас једино студије појединих ужих проблема могу довести до једне шире синтезе.

Треба напоменути још и ово. Ја сам досад говорио само о радовима научног карактера, али треба нагласити да је сабрана и обилата грађа о катуну и Власима, грађа која не само да чека

него и вапије за обрадом. Поред још необјављене грађе у архивима у Котору и Дубровнику, а, вероватно, и по другим приморским градовима, а која је данас научницима лако приступачна, објављена је велика количина те писане грађе из средњег века, у којој, поред осталог, има грађе о катуну и о Власима. То су повеље немањићких владара, разне јавне и приватно-правне документације из приватних архива, затим архива дубровачког, которског и других. Поред тога, у новије време, особито у »Насељима«, што их издаје Српска академија наука у Београду, прикупљена је огромна грађа друге врсте, која је такође од неоцењиве вредности. То су: топономастички материјал, затим предања о пореклу становништва, описи разних појава и предмета народне културе, који су, сигурно или вероватно, влашког порекла. Та грађа је једва начета, једва је почела да се искоришћава. Међутим, испитивања пок. Ердељановића и дра Бранислава Ђурђева показала су како су велика вредност чак и предања о пореклу појединих родова и племена. Утврђено је да су многе оне личности које се у предању помињу и за које се мислило да су митске личности заиста постојале у 14. или 15. веку.

То је само кратак приказ онога што се до сада урадило на пољу проблема средњовековних Влаха и катуна. Тај би се приказ могао врло лако употпунити библиографским јединицама, али верујем да се општа слика стања проучавања катуна и Влаха тиме не би битно изменила. Овај нам преглед указује, по мом мишљењу, и на један од основних или првих задатака нашег будућег рада. Наиме, сматрам да би међу првим таквим задацима требало да буде састављање једне потпуне библиографије са критичком оценом свега онога што је до сада рађено код нас на проучавању катуна и Влаха у средњем веку, а тако исто и у турско доба. На исти начин требало би, затим, приказати такав рад и код наших суседа, нарочито код Румуна. Данас се у Чехословачкој и Пољској научници врло активно баве том проблематиком и стварају чак и нарочите организације за такав рад. То може да нам послужи и као прекор и као подстицај за наш рад на том пољу.

MILENKO S. FILIPOVIČ

DER KATUN IN DER SÜDSLAWISCHEN HISTORIOGRAPHIE

ZUSAMMENFASSUNG

Die mittelalterlichen Wlachen und ihre Katune in den Balkanländern sind ein sehr schwieriges Problem und gleichzeitig auch ein sehr wichtiges, weil sie auf verschiedene Weise auf die Entwicklung nicht nur der Südslawen sondern auch der anderen Balkanvölker Einfluss hatten. Obzwar es so ist, besteht einstweilen in den südslawischen Sprachen noch kein speziales oder grösseres Werk über die Wlachen. Es bestehen nur Partialstudien und Nebenbetrachtungen bei verschiedenen Verfassern.

K. Jireček war der erste, der sich mit dem Problem der mittelalterlichen Wlachen systematisch zu befassen begonnen hat. Obzwar er in deutscher Sprachen geschrieben hat, betrachten wir ihn als einen der unsrigen, da er als Lehrer unsere Historiker erzogen hat, und weil alle seine Arbeiten ins Serbokroatische übersetzt worden sind. Der Verfasser berücksichtigt die Beiträge von F. Rački, Stojan Novaković, Ćiro Truhelka, Petar Skok, Jovan Erdeljanović, Vlad. Mažuranić, St. Stanojević, Teodor Taranovski, Mihajlo Dinić, Branislav Đurđev, Bogumil Hrabak, und auch die des Bulgaren Petar Mutafčiev. Er hebt hervor, dass es notwendig und nützlich wäre, eine kritische Bibliographie der Literatur über die Wlachen und die Katune auszuarbeiten, und zwar sowohl jener in den südslawischen Sprachen als auch jener in Fremdsprachen.

ДИСКУСИЈА

Др Бранислав Ђурђев: Ја ћу рећи неколико напомена како се до сада решавало са методолошке стране то питање. Пре свега, да би се дала оцена, да се каже какав се проблем методолошки јавља, морам прво казати: да се проблем Влаха, што се тиче материјала, јавља врло фрагментарно, с обзиром на време и с обзиром на место. Тај је проблем толико компликован да је потребно испитати већину процеса како су се локално одигравали па да бисмо онда могли даље ићи. С друге стране, ми не можемо ни локални процес схватити ако не знамо о процесу уопште. Тешкоћа, с једне стране, је у томе што се тај процес одиграва у јако много локалних варијаната и са великим разликама, а ипак са неким општим појавама, тако да је потребно испитати већину тих процеса у појединостима. Овде, међутим, имамо још материјал који је врло оскудан, нарочито у неким кључним питањима. Тако у средњем веку постоје манастирске повеље, а то су повеље које се односе на влахе специјалне врсте. Међутим, постоје царски власи, који нису били, вероватно, подвргнути феудалним односима и утицају тако као манастирски власи, а о њима ми знамо само да постоје.

Не морамо говорити о данашњем катуну, али можемо говорити о катуну 19. века. Тај катун, иако је очувао своју основну привредну организацију (што се тиче бачија и начина рада, то је остало), није исте друштвене структуре каква је била у средњем веку. Из тога ми морамо да закључимо, на основу онога што нам је познато о катуну у 19. веку и о катуну из средњег века, да се он модификовао, и то: да су модификоване многе ствари толико да уопште не личи на онај катун из средњег века. Треба сада знати извући оно што је остало старо и оно што се променило, па само узети оно старо да се објасни и интерпретира, а то није једноставна ствар; мора се знати читав процес, мора се знати шта је отпало, а шта је остало. Дакле, с једне стране, морате имати опште погледе, јер не можете ви те детаље схватити ако немате опште погледе, а то је проблем, овако — када се са научног становишта гледа, проблем и по. Он је по своме значају такође крупан проблем. Истина, ако ви посматрате само питање катуна са становишта етнографског, онда тај значај катуна неће бити тако велики, али ако узмете да је катун био организација и једног дела становништва српског народа у средњем веку, онда и македонског народа, иако није код других народа играо тако велику улогу као код српског народа, онда значај тог питања расте. То је такође у вези и са променама код хрватског народа у 16. и 17. веку, па онда и са миграцијама, које су донеле етничко јединство већине Срба и Хрвата. Друкчије је то него како Ердељановић гледа влашко потање као етнички проблем. Сасвим је друго кад ми катун и катунску организацију и влахе као сточаре гледамо са становишта како та појава у 15. и 16. веку почиње да се шири и да ствара организацију.

Онда је то сасвим друга ствар. Онда тај проблем катуна и катунске организације и њено прерастање у друге организације није једноставна ствар.

Овде бих хтео нешто посебно да нагласим. Катун и читава катунска организација, с једне стране, има своју унутрашњу структуру и своје »војнодемократске карактеристике«, а, с друге стране, он се уклапа у феудализам. Са феудализмом заједно он представља мешавину војнодемократских и феудалних особина, које не треба раздвајати, него узимати заједно у обзир. Врло је компликовано при томе замењивање имена жупа племенским именима. Процес, пошто се одигравао у локалним условима, и локално, с обзиром на време и с обзиром на место, врло је компликован, а с друге стране је потребно да се основни елементи тог процеса, који су ипак заједнички, констатују, а без констатовања тога ипак не можете да пратите онај појединачни процес, бар не можете ону његову страну коју сам катун носи. Сад није чудо што се на основу савременог катуна у Црној Гори тумачи катун у средњем веку (тј. да села имају своје катуне) или — што се то исто ради према схватању какав је катун код македонских Влаха па се то једноставно преноси на средњи век. Катуни македонских Влаха имају елемената којима треба, односно којима се могу интерпретирати средњевековни катуни, само треба пронаћи који су то елементи. Није једноставно то интерпретирање пошто су велике модификације настале, и то, чак, није једноставно не само кад узмемо катун какав је био у 19. веку него ни кад узмемо и податке из 15. и 16. века, јер у 15. веку су настале велике модификације.

Ми имамо у нашој историографији делимична испитивања овог проблема и на основи њих изведене крупне хипотезе, које су, на крају крајева, кад се радило збиља о великим историчарима, у основи тачне, иако пуне детаљних погрешака. А кад се радило о људима који нису могли у тој својој шуми да се снађу, онда је збиља свашта казано.

Др Богумил Храбак: Мислим да је комуникација проф. Филиповића врло добро дошла да покрене дискусију о овим стварима. Мислим да је и интервенција друга Б. Ђурђева била врло корисна зато што је отворила један нови аспект, тј. указала да поред приказа литературе треба мало говорити и о методолошким проблемима. Ја се лично могу сложити с примедбама друга Ђурђева о томе да су се, због методолошки нерашчишћених питања, ствари пре свега уопштавале, а онда — да су се извесне индикације које су се појављивале у изворима 19. века, евентуално и у стању ствари у 20. в., преносиле на истраживање ранијих епоха. Мишљења сам да је у склопу тих претходних комуникација требало предвидети и једну малу комуникацију о изворима, јер је реч о важном научном проблему, тим пре што се ради о грађи која је једном делу истраживача, нарочито не-историчарима, релативно неприступачна, због језичних или других баријера. Ја ћу после нешто говорити о карактеру дубровачких извора, пошто сам на њима нешто дуже радио и с обзиром на то да они имају посебно место међу изворима о средњовековним власима.

Сада бих се сасвим мало осврнуо на уводну комуникацију проф. Филиповића. Мислим да је проф. Филиповић дао добар преглед онога што се до сада код нас радило, нарочито за период до 1918. године. Разуме се, кад је реч о текућим истраживањима, ту можемо учинити допуну. Сматрам да је примедба Хазима Шабановића била на месту, јер се и он узгред бави тим стварима. Кад се већ говори о Јелићу, чија су истраживања за катун мало корисна, да поменемо и неке друге истраживаче, као Гргића и још неке који се такође баве питањем влаха далматинске Загоре и питањем влашких организационих формација. Можда би се могао, кад се говорило о ранијем периоду, тј. до 1941, критичнијим оценама окарактерисати рад истраживача. Иако ми поштујемо оне пионире који су заорали ледину наше националне историографије, могли бисмо ипак, с обзиром да настављамо њихов рад, нешто критичније да се осврнемо на њихове резултате. Несумњиво да Јиречек, човек који је веома много задужио балканску науку, има наше признање. Ипак, треба рећи да су Јиречекова истраживања о власима данас већ сасвим застарела. Његове прве вести и друге вести о појединим влашким скупинама су далеко мање прецизне него оне којима ми данас оперишемо. Држим да је критички однос потребан и према Ст. Новаковићу, који је, по мом мишљењу, далеко јасније

сагледавао питања из наше националне хисторије него Јиречек, који је избегавао да, као сви бечки и други хисторичари »филолошке школе«, даје шире и комплексније судове и решења важнијих проблема, мада је располагао великом стручном културом.

Што се тиче периода између два светска рата, можда би се могло навести још нека имена. Поменуо бих овде Душана Поповића, који се није специјално бавио питањем влаха, али који ипак има извесних заслуга за балканологију на овом подручју. Ипак, не бих идентификовао питање Влаха са питањем средњовековних катуна које је веома значајно за влахе, јер је овај проблем знатно обухватнији.

Управо проучавањем турских извора, другови из Сарајева су стварно подстакли систематско проучавање Влах. Овај њихов интерес развио се нарочито после овог рата. Мислим да је турски материјал за шире посматрање питања Влаха у XV веку ипак најважнији; ми који радимо на другом материјалу морамо прилично да респектујемо резултате наших колега који се користе турском грађом. Дубровачки материјал, пак, пружа извесне могућности које не пружају друга хисторијска врела. Турски пописни дефтери приказују ситуацију у одређеним временским пресецима, тј. за одређене године. Једном анализом, једном проницљивом методологијом, могу се извући закључци који се односе на основне линије развитка. Међутим кад се ради о детаљнијем приказу развоја појединих влашких група, највећи значај има дубровачки архивски материјал, нарочито за Херцеговину, класични влашки терен и за другу половину 15. века. Мислим да ће истраживачи који раде на основу дубровачке грађе дати озбиљан прилог расветљавању питања средњовековних катуна. На основу тих података, ако их добро анализирамо, средњовековни катун можемо посматрати из дана у дан. Сваку, па и најмању влашку скупину у Херцегвини која је некад имала само један катун, а раније неколицину кућа, у стању смо да на егзактан начин пратимо како се развијала и како се разграњавала и селила, како су се братства појављивала, који су били значајнији људи по којима братства добијају име, и слично. То не можемо са турским материјалом за прву половину 15. века, јер га просто нема. Доба средњовековних катуна управо је до 60-тих година XV века научно најинтересантније, бар за већину терена.

»Влашко питање«, које је од последњих година живота старе Југославије, а нарочито у социјалистичким условима, привукло интересовање и стручњака других профила, показало је и неке негативне појаве на плану проучавања влаха. Појавили су се извесни комплекси код људи. Има појава у Београду да се извесни »критичари« често без довољно искуства и научне преданости уплићу у проблеме влаха и износе накарадна гледишта. Борба часописних редакција против таквих гледишта није била довољно успешна. Појављују се, на пример, питања да ли је неки писац Црногорац или није, да ли су Црногорци Власи, тј. Романи и слично. Ми смо скоро имали једну веома чудну интервенцију друга Мијовића из Београда, и моји покушаји да спречим издавање тог научног написа нису успели. Таквих је појава, мислим, било и раније. Узмите Елезовића, који је показао тотално незнање о власима, на пример, на обради тезе друга Ђурђева. Такве накарадне појаве на плану истраживања влаха само показују колико су истраживања влаха постала крупно питање, које је покренуло и људе који немају довољно квалификација.

Проф. Хамид Хаџибегић: Ја се нисам специјално бавио питањем влаха-сточара. Али радећи на другим проблемима, често сам на влахе-сточаре наилазио у турским изворима, у којима има врло важних података за питање које се данас овдје третира. У Али-чаушовој расправи о тимарско-спахијској организацији у XVII стољећу дате су основне линије о положају влаха у овом систему. Осим тога, у документима о порезима и наметима под турском управом говори се о власима-сточарима и о њиховим привилегијама и обавезама. У погледу пореза на ситну стоку за њих је важио посебан статус — који је у извјесној мјери сличан њиховом положају у вријеме наших средњовјековних држава. Зато сматрам да и турски документи могу корисно послужити за освјетљавање појединих питања у погледу катуна и влашке организације.

Др Твртко Канает: Ја нисам историчар, мене интересује планинско сточарство као географа, као проблем оних промјена које су настале у данашњем сточарењу према ранијем. Као географ бих споменуо да бисмо могли литератури о Власима и о катунима додати такође нашега Дедијера, његову »Херцеговину«, о планинском сточарењу, његове »Билећке рудине« итд. Исто тако мислим да када је говор о поријеклу породица за које се сматра да су влашке многи би Цвијићеви радови дошли у обзир, јер се у њима такође спомињу имена и породице. Исто тако има у овим радовима материјала у вези са планинским сточарењем и катунима. Ја нисам мислио да учествујем у дискусији, јер се овдје ради о средњевековним катунима, али ме на то подстакла дискусија друга Ђурђева, који је напоменуо, са пуним правом, да данашње сточарење не може да се објасни без ранијег. Ја мислим да је овдје основни проблем дефиниција катуна; ако то утврдимо, онда ће бити лакше радити нама који посматрамо географску распрострањеност катуна и уопште, јер је катун као назив у неким нашим крајевима, као у Херцеговини, потпуно ишчезао. То би се потпуно слагало са оним што је друг Ђурђев напоменуо: да је катун општински, сеоски итд. Код нас наше »махале« то више нису. У једну махалу не само да изгоне стоку разне породице него још из различитих села, дакле, нису то више они стари катуни, извршена је јака промјена и мислим да би нама, ако историчари успију да ријеше то питање, рад био много олакшан.

Др Авдо Сућеска: Ја бих само једну ствар напоменуо. Мени се чини да би за питање које се овдје третира били интересантни радови Сретена Вукосављевића.

Др Бранислав Ђурђев: Радови о садашњим катунима са становишта средњовековног катуна не могу се сматрати као радови о средњовековном катуну, него као збирка извора о томе, који могу да помогну у овом смислу. Ови радови, као нпр. Сретена Вукосављевића, нису литература о средњовековном катуну, али ако би се говорило о изворима, могло би се споменути и то.

Др Миленко С. Филиповић: Резервне трупе никада нису оно што и активна војска, а ја сам овде наступио као резерва. Нисам имао ни времена да се овим довољно позабавим. Констатујем са задовољством да сте ви утврдили да ја нисам изоставио ниједан важнији спис који говори о средњовековним Власима. Ја сам приказао рад на проучавању средњовековног катуна и Влаха код нас. Ипак сам испустио један важан рад — студију дра Милана Шуфлаја: »Срби и Арбанаси« (Београд, 1925).

Иначе, ја сам необично задовољан овом дискусијом, јер смо ми баш и желели такву дискусију. Колико је она била потребна и корисна — ето то се видело. Ми смо у овој дискусији већ истакли сасвим лепо какво је стање овог проучавања. Ја примам све те напомене, али вас молим да имате у виду да сам ја говорио само о научним радовима, а да сам хтео да вас замарам, могао сам вам излагати сатима библиографске јединице о томе где се све помињу Власи и на који начин. Грађу сам само овлаш поменуо и рекао где су њени главни извори. Ја вам свима захваљујем на овим вашим напоменама, тако исто и проф. Ђурђеву, са којим се, иначе, потпуно слажем. Разумем и ја сасвим добро зашто је дошло до оних недостатака у ранијим радовима, али, као што сам рекао, ја сада сматрам да ми располажемо искуством старијих, а, с друге стране, приступајући овом послу са темељитијим студијама појединих аспеката и регија, можемо довести до једне друкчије нове синтезе.

ЈОВАН С. ТРИФУНОСКИ

ГЕОГРАФСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ СРЕДЊОВЕКОВНИХ КАТУНА

По свом положају и географским одликама многе планине у нашој земљи су врло значајне за сточарски живот. Оне чине климатску и хидрографску границу између медитеранских крајева (јегејских и јадранских), на једној, и пространог континенталног трупа Балканског полуострва, на другој страни. На планинама изнад горње шумске границе налазе се пашњаци обилни травом захваљујући великој количини падавина. За сточарство је важно и то што ове планине леже између ниских жупних предела у којима је развијена земљорадња; преко њих воде правци старих путова, у тим пределима налазе се трговачка средишта и друго.

Сви ти повољни физичко-географски и културно-географски услови планина у нашој земљи нису остали неискоришћени за сточарство у ранијим временима. О томе сведоче поједини историјски извори. Планинско сточарство у нашој недавној прошлости и у средњем веку представљало је важну привредну грану чак и тамо где је било услова за земљорадњу. На ово су утицали, поред поменутих природних услова, и други разлози: сточарство је подмиривало многе потребе у животу, давало је производе који су били важан предмет размене, постојало је мање оптерећење стоке дажбинама итд.

Сељаци старе српске државе по свом занимању веома су се истицали сточарском привредом. Поред Срба и представника других југословенских народности, тада су се по главном сточарском занимању нарочито истицали Власи, поромањени балкански староседеоци[1]). Зато је име Власи, како је установио Ст. Новаковић, постало синоним за појам сточар. И касније име Влах, односно Власи, често се употребљавало за сточаре, па и за оне који нису били Романи[2]).

---

[1]) Ј. Цвијић: Антропогеографски проблеми Балканског Полуострва. Насеља српских земаља, књ. I, Београд, 1902, стр. 29, 30; К. Јиречек: Историја Срба, св. II, Београд, 1923. стр. 22.

[2]) Ст. Новаковић: Село, Београд, 1943, стр. 18, 19.

Средњовековни Власи сточари лети су имали катуне претежно на планинама, док су се зими повлачили у низије. Мало се зна о географским одликама тих влашких катуна. То је углавном стога што историјски споменици о томе не говоре много. Затим, на те одлике до сада у нашој науци није обраћена довољна пажња[3]). Ипак ћемо, на основи података којима располажемо, најпре приказати распрострањеност и географске положаје катуна. Затим ћемо укратко видети њихов изглед, економско стање, организацију и сточарска кретања. Најзад, биће потребно посветити неколико речи претварању катуна у стална насеља[4]).

Далеко сам од помисли да су постављени проблеми исцрпљени и да се неће уочити други интересантнији. Колико ће се и како важних проблема изнаћи, то зависи од истраживача. Будућа истраживања наћи ће овде у том погледу благородно подручје[5]).

I

У раду држао сам се података из појединих историјских извора и секцијских карата Географског института ЈА (размера 1 : 100.000). Од користи су ми биле и поједине студије које су ме одводиле на локализацију и идентификацију појединих старих влашких катуна. Поред приличног труда и добре жеље, овде сам успео да изнесем тачну или приближну идентификацију положаја само за известан број катуна.

Један средњовековни влашки катун »до почетка турске најезде« лежао је на крајњем југу наше државе на територији планине Кожуфа. Место на коме се налазило поменуто сточарско станиште данас се зове Катуниште. Како је утврдио испитивач тога насеља В. Радовановић, тај катун био је »изнад Ваташе«[6]). Идући из тиквешког села Ваташе долином Ваташке речице, десне притоке Црне, долази се на северну падину поменуте планине. На висини од око 1.100 метара престаје шумски регион и изнад њега настаје више земљиште обрасло травом. Ту је на додиру шуме и паше могао бити поменути катун. На тај део планине Кожуфа, зван Лисац (1.115 м), пред крај турске владавине издизали су са стоком и поједини касније досељени Власи.

Природни услови за сточарски живот од давнине били су доста повољни и у планинском Поречу у средњем делу слива Треске. Због тога у поменутој области средњовековни манастир Св. Ђорђа код Скопља имао је насеље »засељачених Влаха«

---

[3]) Упоредити М. Пурковић: Попис села у средњовековној Србији. Годишњак Скопског филозофског факултета, IV, Скопље, стр. 53.

[4]) За познавање средњовековних влашких катуна доста је корисно наше знање о садашњим или доскорашњим влашким катунима код нас. Имао сам прилике да их проучим у НР Македонији 1960. и 1961. године (»Данашњи влашки катуни у Македонији« — рад објављен такође у овој књизи).

[5]) И на овај начин најтоплије захваљујем свима појединцима који су ме помогли у раду. Нарочиту захвалност дугујем дру Миленку С. Филиповићу, управнику Балканолошког института у Сарајеву.

[6]) В. Радовановић: Тиквеш и Рајец. Насеља и порекло становништва, књ. 17, Београд, 1924. стр. 89.

познато под именом К р у п а[7]). Без сумње, то је данашње поречко село Крапа, првобитни влашки катун[8]). Село лежи на источном ободу поречког базена. Ту је оно у једном глацијалном валову, на спољној страни једне чеоне морене и на њеној флувиоглацијалној тераси. Шуме и пашњаци су на странама валова изнад села (в. сл. 1). Вода се пије из реке[9]). Средњовековни Власи из тог станишта користили су се згодним и за стоку лаким веза-

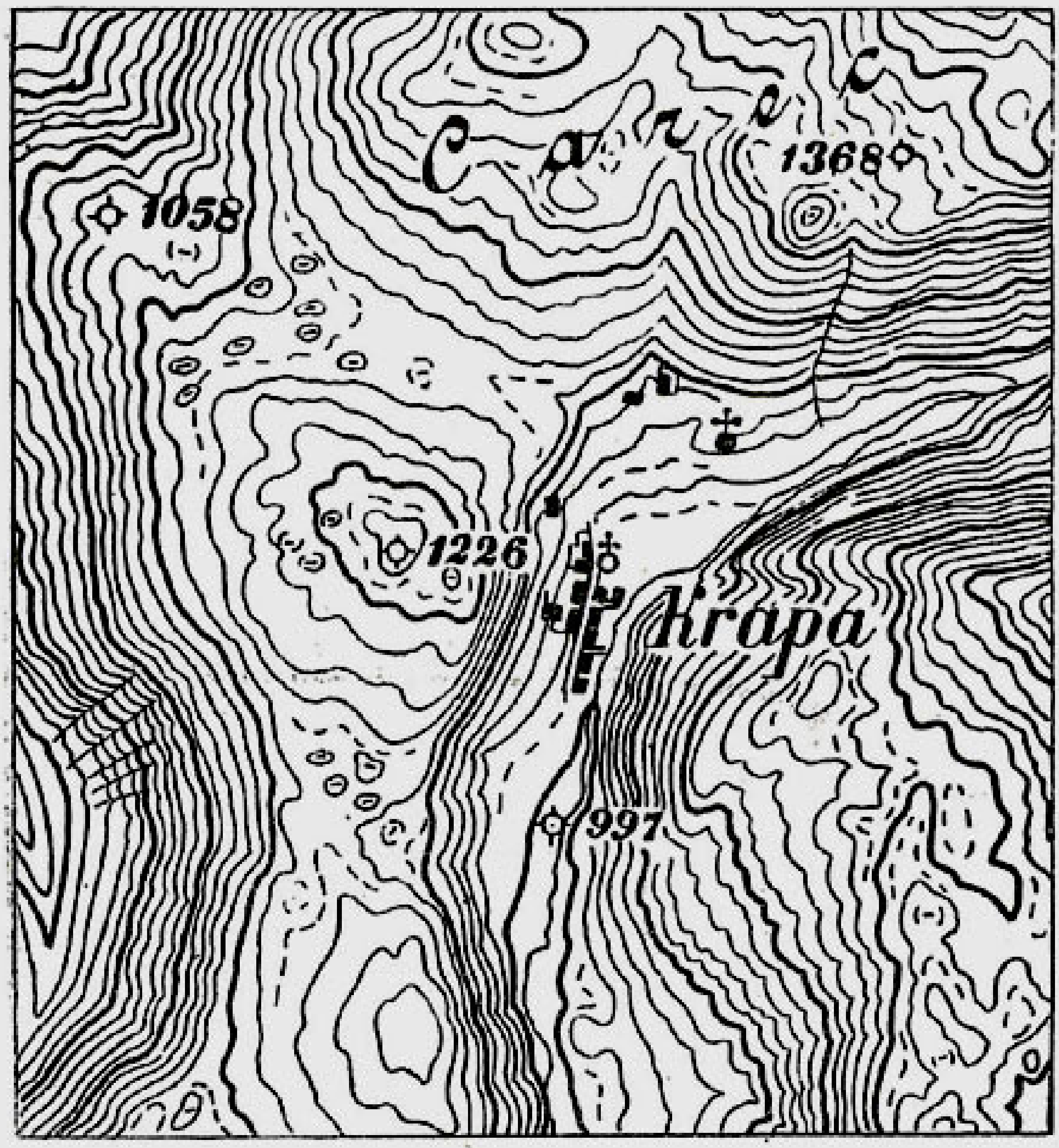

Сл. 1. **Данашње село Крапа у Поречу развило се из средњовековног влашког сточарског насеља Крупа**

ма са околним високим местима, нарочито са масивом планине Даутице (2.170 м), где је била главна летња паша. На том масиву су и сада сточарски станови појединих поречких сељака.

Краљ Милутин храму Св. Никите код Скопља дао је села Бањане и Глухе с местом Крававцем и с к а т у н о м В л а х а. Поменути катун, »по свој прилици«, био је на месту Краставац[10]). Села Бањане и Глухе (данас Глуво) и сада постоје у подножју

---

[7]) Р. Г р у ј и ћ: Властелинство Светог Ђорђа код Скопља од XI—XV века. Гласник Скопског научног друштва, књ. I, св. 1, Скопље, 1925, стр. 56, 69.

[8]) Р. Г р у ј и ћ: Наведено дело, стр. 56.

[9]) Видети П. Ј о в а н о в и ћ: Порече. Насеља и порекло становништва, Београд, 1935, стр. 321.

[10]) С т. Н о в а к о в и ћ: Наведено дело, стр. 29.

планине Скопске црне горе. А катун Влаха с местом Краставац био је на масиву те планине на висини од око 1.119 метара. Сад се ту налази локалитет звани Краставче. Он припада потпланинском селу Бразди. Скопска црна гора уопште има долине и падине прилично богате травом и водом, па је на њима и данас сточарски живот напредан.

Манастир Св. Андреје крај Треске (саграђен 1389. г.) у средњем веку имао је **неколико приложених насеља**. Међу њима једно насеље звало се Букурци[11]). А. Селишчев сматра да је то насеље Букурци име добило по неком Влаху званом Букур[12]). У теренским испитивањима 1949. године пошло ми је за руком да утврдим положај тога насеља: лежало је крај обале Треске у југоисточном подножју планине Сухе горе[13]). По свему изгледа да је Букурце у средњем веку било насеље Влаха сточара. У њему су одлични услови за зимовање са стоком. А лети та стока могла је да пасе на гребену Сухе горе. Место некадашњег Букурца и сада служи као зимовиште шиптарских сточара сухогорских села Седларева и Гургурнице[14]).

Средњовековни катун Настрои (или Строи) помиње се 1341. године. Приложио га је Јован Оливер манастиру у Лесnову[15]). Т. Кондев је установио да се овај катун налазио на масиву Осогова у источном делу Македоније. Лежао је недалеко од познатог планинског врха Костадиница, чија је висина 1.645 метара (в. сл. 2)[16]). **На том положају катун Настрои** налазио се на граници двеју вегетационих и привредних зона: сточарима је била близу паша изнад катуна, али и шума у нижим деловима. Људи и стока пили су воду из многобројних извора. Сем богатства у паши, дрвету и води, поменути катун имао је подесан положај и из других разлога. Из њега је била лака веза са околним низијама[17]). Пашом око осоговског врха Костадиница сада се користи један задружни катун за своју стоку[18]).

Планина Козјак у сливу Пчиње такође представља важну територију планинске испаше. Зато у средњем веку »помиње се

---

[11]) М. Пурковић: Наведено дело, стр. 70.

[12]) А. Селищев: Македонские кодики XVI—XVII веков, Софија, 1933, стр. 26.

[13]) Ј. Трифуноски: За средновековните села на манастирот Св. Андреја крај Треска. Годишен зборник, Филозофски факултет, Историско-филолошки оддел, кн. 4, Скопје, 1951, стр. 11.

[14]) Ј. Трифуноски: Села на Сухој Гори. Гласник Етнографског института САН, I, Београд, 1952, стр. 404, 406.

[15]) Ст. Новаковић: Законски споменици српских држава Средњега века, Београд, 1912, стр. 675; М. Пурковић: Наведено дело, стр. 144, 145.

[16]) И данашњи Власи из слива Брегалнице сматрају Осогово за сточарство најповољнијом планином у Македонији. Сувати на овој планини су веома пространи и травни и особито богати водом. У овом се нарочито истиче осоговски део звани Калин камен.

[17]) На специјалној карти размера 1 : 50.000 место средњовековног катуна означено је као Влашке куће.

[18]) Т. Кондев: Осоговија, антропогеографска и стопанскогеографска студија, Скопје, 1959, (докторска дисертација у рукопису); исти: Природните услови, населението и стопанството на Кратовско-злетовската област. Конгрес на географите од ФНРЈ, II, Скопје, 1952, стр. 57.

и један катун Влаха« који је био на поменутој планини[19]). Сада се не може потпуно тачно установити положај тога катуна. Ова планина у својим деловима високим око 1.100 до 1.200 метара представља изврстан пашњак. Ти делови карактеришу се изворима и потоцима те је стоци обезбеђен водопој. Могућно је да се средњовековни влашки катун налазио у тим високим козјачким деловима. Тамо и данас има доста сточарских станова[20]).

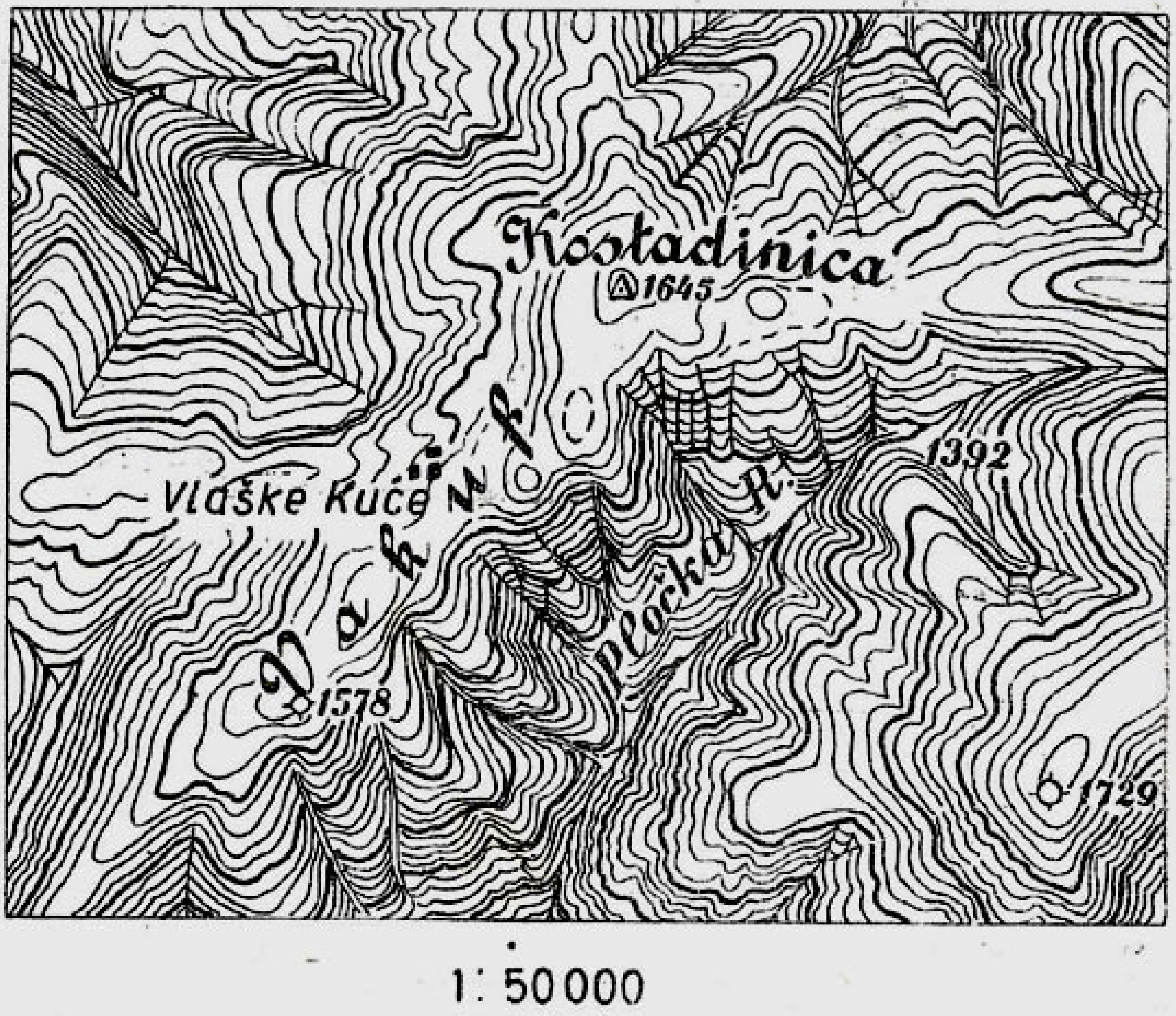

Сл. 2.Ситуација терена на коме се налазио средњовековни влашки катун Настрои (или Строи) на Осогову

Године 1343—1345. краљ Душан цркви св. Николе у Врању приложио је влашки катун Псодерци[21]). Поменути катун, како сам могао и сам утврдити испитивањем на терену 1951. године, свакако се налазио на месту данашњег врањског села Содерца[22]). То село лежи у источном подножју планине Крстиловице на висини од око 600 метара (в. сл. 3). Средњовековни влашки катун на месту данашњег села имао је згодне и лаке везе са околним местима Врањског поморавља богатим пашом (планине Варденик, Бесна кобила, Мотино и друге), а нарочито са извориштем Содерске речице на масиву Крстиловице. Власи су могли

---

[19]) Р. Грујић: Наведено дело, стр. 56, 57, 69.

[20]) Видети Ј. Трифуновски: Сточарство у Горњој Пчињи, »Сточарство«, год. V, бр. 7—8, Загреб, 1951, стр. 327—331.

[21]) Ст. Новаковић: Законски споменици..., 414 V; М. Пурковић: Наведено дело, стр. 133.

[22]) Упоредити М. Пурковић: Наведено дело, стр. 133.

чак и током дана изјављивати стоку на пашу, а увече се враћати у Псодерце. Захваљујући потпланинском положају овај катун је био подесан и зими. Тада снег овде пада ретко и брзо окопни. Због тога на потпланинском земљишту око Псодераца могла је стока и зими да пасе. На почетку XX века овде су зимовали неки »Ашани«, који су лето проводили на Варденику.

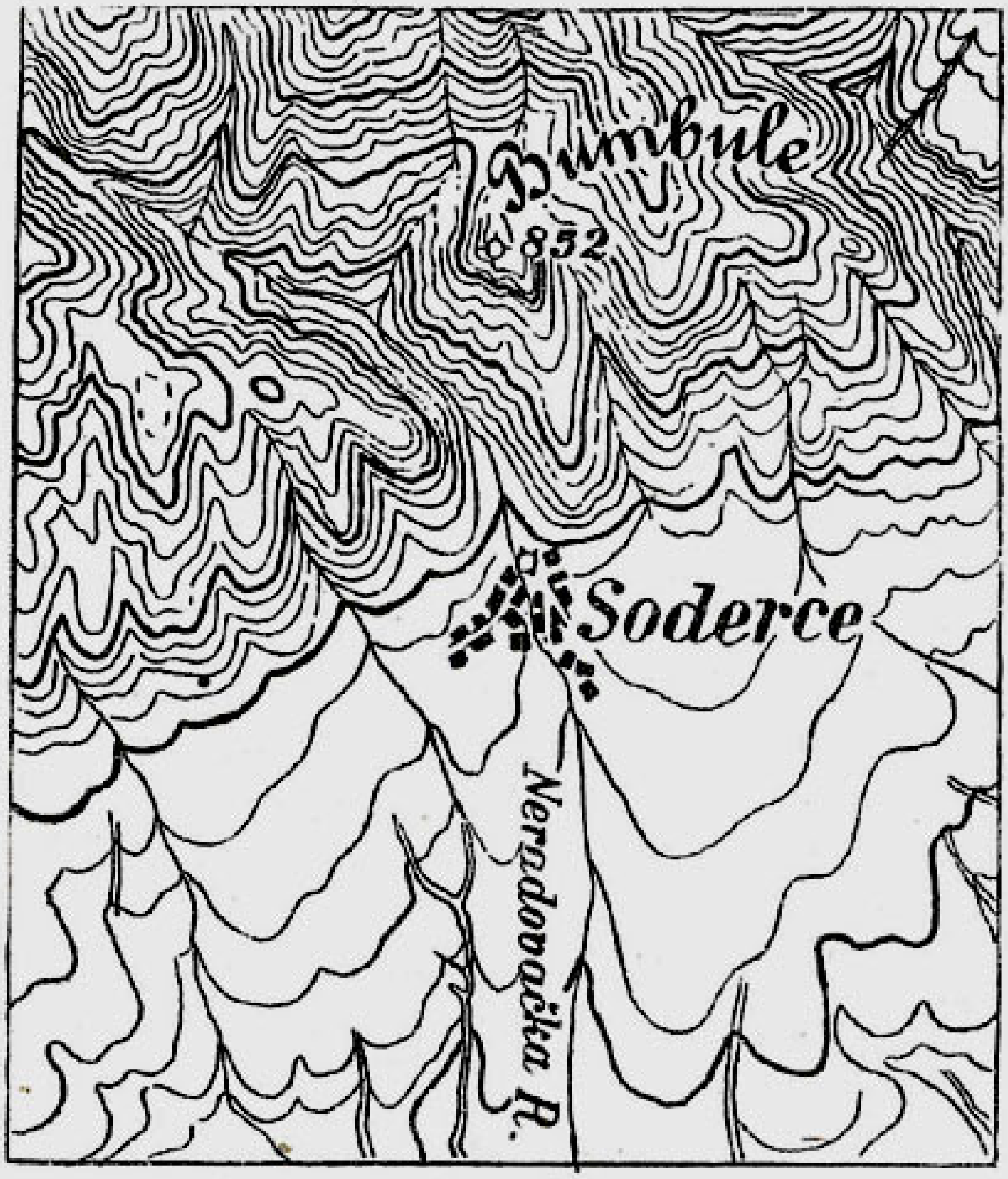

Сл. 3. **На месту данашњег потпланинског села Содерца у околини Врања у подножју Крстиловице налазио се средњовековни влашки катун Псодерци**

Јужно од поменутог данашњег врањског села Содерца постоји друго село звано К а т у н. И оно се налази на висини од око 600 метара, у подножју планине Карпине. Како је познато, термин »катун« може бити пореклом од средњовековних влашких сточара[23]). Сточари из тог насеља такође су могли лако терати стоку на све стране, а најчешће долином Вртогошке реке на масив Карпине. Зими у источном подножју планине, где се налазио катун, снег такође брзо нестане и људи тада могу напасати стоку. Први писани помен данашњег села Катуна очуван је из 1530. године[24]). То је знак да се старо влашко сточарско станиште до поменуте године, услед сталног насељавања полуномадског становништва, претворило у право сеоско насеље.

[23]) М. Ф и л и п о в и ћ: Рама у Босни. Насеља и порекло становништва, књ. 35, Београд, 1955, стр. 13, 14.

[24]) Б. К у р и п е ш и ћ: Путопис кроз Босну, Србију, Бугарску и Румелију 1530. Сарајево, 1950, стр. 36.

Традиционална привреда гајења стоке постојала је и на планинама у данашњој Новобрдској кривој реци. У овом пределу 1371. године деспот Јован Угљеша приложио је Хиландару влашки катун З а р в и н ц и[25]). Овај катун је лежао на планини Голаку у извориштном делу Брезничке реке на земљишту високом око 1.100 до 1.200 метара близу старе српско-турске границе. На том земљишту сада се налази село Зарбинци (в. сл. 4).[26]) Земљиште

1: 50 000

Сл. 4. Данашње село Зарбинце у Новобрдској кривој реци на падини планине Голака развило се из средњовековног влашког катуна Зарвинца

у горњем делу Брезничке реке увек је било повољно за сточаре из неколико разлога. На њему се налазе обилна паша и вода. Сем тога, катун је био заклоњен од ветрова и из њега су приступачни стоци околни терени Голака, било у ком се правцу кретала.

---

[25]) С т. Н о в а к о в и ћ: Законски споменици..., стр. 446; М. П у р к о в и ћ: Наведено дело, стр. 95.

[26]) М. П у р к о в и ћ: Наведено дело, стр. 95; видети А. У р о ш е в и ћ: Новобрдска Крива Река. Насеља и порекло становништва, књ. 32, Београд, 1950, стр. 132.

Познато арханђеловско властелинство било је образовано у време подизања задужбине цара Душана Св. Арханђела на Бистрици код Призрена 1348—1352. године. Ово властелинство имало је осам катуна Влаха: Гунцати, Јанчишта, Голубовци, Костречани, Синаинци, Пинушинци, Драгољевци и Блатце. Ова насеља су лежала »у равном делу поседа« у околини Призрена, и то у Подгори и Подрими. Та насеља, како је утврдио Р. Ивановић, и данас постоје као села и засеоци, са нешто очуваних трагова из живота сточара катуњана[27]). На пример, од средњовековног катуна Драгољевца данас потиче село Драгољевац код варошице Истока[28]) итд.

Краљ Стефан Дечански саградио је манастир Високи Дечани (1327—1335. г.) и њему је, поред осталих имања, 1330. године поклонио још девет влашких катунских насеља. Р. Ивановић и овде успешно је установио положај катуна званих Тудоричевци, Вардиштане, Ратишевци, Ђурашевци и Сушичани. Први и други катун лежали су, »по својој прилици«, у планинској плавско-гусињској области у Доброј реци близу села Краља. Трећи катун налазио се јужно од манастира Дечана, на месту где су данас села Горњи и Доњи Ратиш. Четврти катун био је око Белог Дрима северно од Швањског Моста у околини данашњег села Ђурђевика. Пети катун налазио се између Дечанске бистрице и реке Рибника. Ту постоји предео који се назива Сушица. За један катун звани Лепчиновци Ивановић закључује да је лежао у подножју дечанских планина не могавши да означи ближе место његовог положаја[29])

Светостефанска хрисовуља манастира Бање близу Звечана, који је подигао краљ Милутин између 1313—1318. године, такође помиње девет влашких катуна. Од тих катуна најпре је Љ. Ковачевић нашао трага катуну Бараљевском. Лежао је у данашњем селу Бариљеву на десној страни Лаба, источно од села Бабин-Моста. Ст. Новаковић идентификовао је и други влашки катун звани Бугарски, који се помиње у истој хрисовуљи. Налазио се на Косову код села Бугарићи око Косовске Митровице[30]). То село данас се зове Србовац. Пре кратког времена Г. Шкриванић идентификовао је положаје још за пет влашких катуна поседа манастира Бање. Ти су катуни: Урсуловац, Проиловци, Бобојевац, Смудироги и Воисилац. Први се налазио на месту данашњег села Урсула северно од Сјенице. Други се налазио на месту где је био и напред поменути катун Бараљевски. Трећи катун налазио се на месту данашњег села Бубојевца северно од Ораховца. Четврти катун Смудирог и данас постоји као катун на Проклетијама у

---

[27]) Р. Ивановић: Катунска насеља на манастирским властелинствима. Историски часопис САН, V, Београд, 1955. стр. 401, 402.

[28]) М. Пурковић: Наведено дело, стр. 89.

[29]) Р. Ивановић: Дечански катуни. Историски часопис, САН, кн. III, Београд, 1952, стр. 260, 261, 262, 263; исти: Дечанско властелинство. Историски часопис САН, IV, Београд, 1954 стр. 203, 204.

[30]) Ст. Новаковић: Село, стр. 192.

горњем Лиму (в. сл. 5). Пети катун лежао је на месту данашњег насеља Војсалића јужно од Новог Пазара[31]).

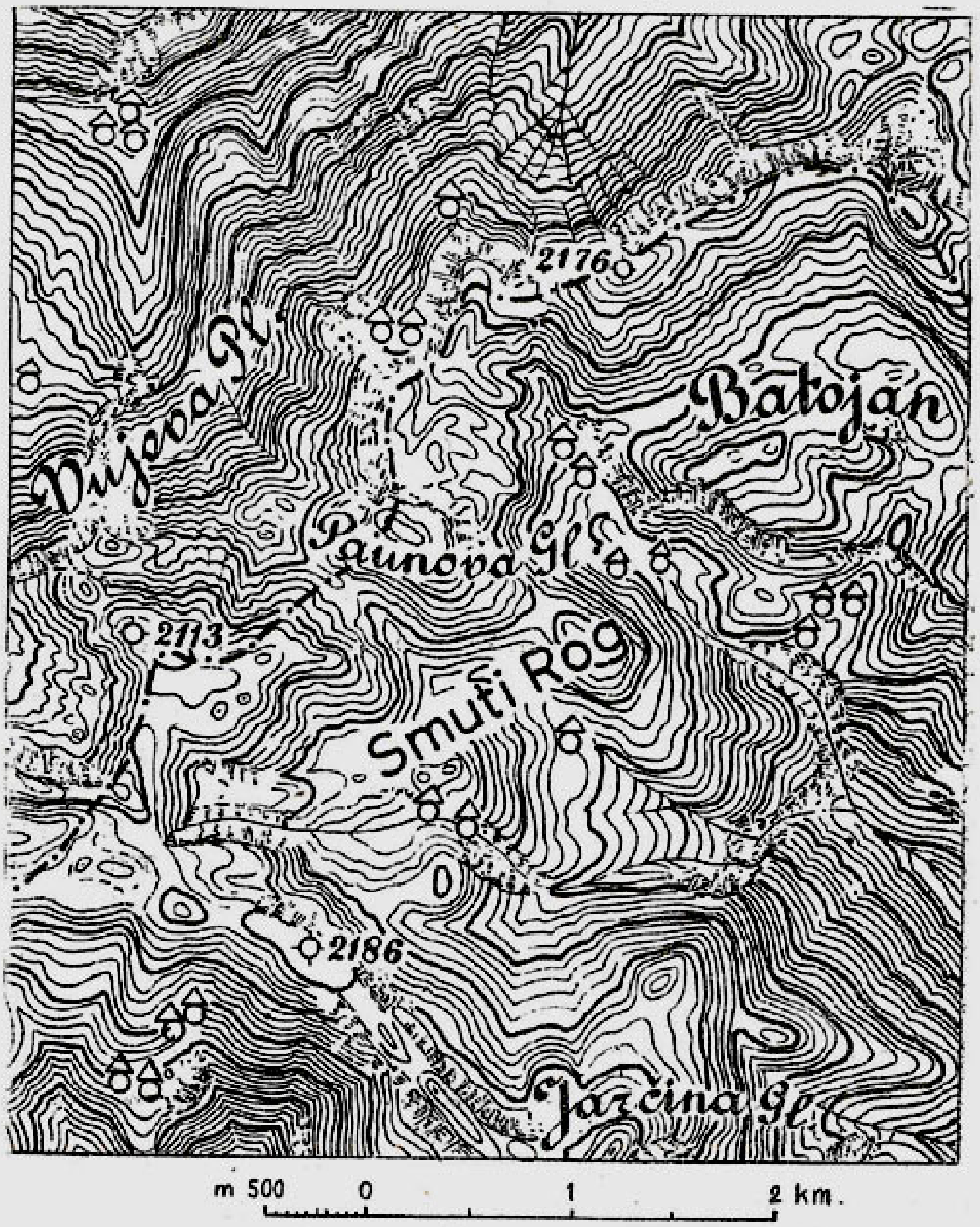

Сл. 5. **Положај катуна Смудирога на Проклетијама**

Као дар Херцега Стефана Вукчића Стефану Црнојевићу 1452. године помиње се пет катуна. Од њих катун К р у с и, како истиче К. Ј и р е ч е к, лежао је западно од Подгорице (данашњег Титограда), на месту које се и сада тако зове. То место је познато по боју 1796. године[32]).

У дубровачким изворима 1404. године помиње се влашки катун П р в о т и њ и ћ и. Име катуна се наводи у вези са именима неколико Влаха поносника који су носили робу на Гласинац. М.

[31]) Г. Ш к р и в а н и ћ: Властелинство Св. Стефана у Бањској. Историриски часопис САН, VI, Београд, стр. 194. — За катун Смудирог видети и М. Л у т о в а ц: Сточарство на североисточним Проклетијама. Посебна издања Географског друштва, св. 14, Београд, 1933, стр. 24. — О положајима неких катуна манастира Бање видети и Р. И в а н о в и ћ: Катунска насеља на манастирским властелинствима, стр. 401.

[32]) К. Ј и р е ч е к: Историја Срба, св. II, Београд, 1923, стр. 188.

Филиповић наводи да је несумњиво тај »катун био негде близу Црквине на Гласинцу, или око Борча, односно Праче«[33]). Могуће је да се поменути катун Првотињића налазио на масиву планине Романије. Вероватно да је на Романији или негде у близини био и други влашки катун Регоја, који се помиње 1406 године[34]). У XIV и XV веку Влаха је било у већим или мањим групама по целој Босни[35]). На жалост, о положајима других њихових катуна више не знамо.

По дубровачким записима од 1435. године, К. Јиречек спомиње Влахе Мириловиће и Пилатовце. На местима њихових сточарских станишта данас постоје два истоимена села западно од Билеће[36]). Испитивач Билећких рудина Ј. Дедијер утврдио је да су почеци данашњих насеља у овој области били сточарски катуни. Из катуна су се постепено развила села[37]).

Влахе сточаре на приморској падини Велебита спомињу бројне исправе из XIV века. Године 1387. забрањује се Власима да станују и благо пасу на простору око Карлобага. Редовно годишње кретање Влаха према одредбама Сењског статута с планине и обратно било је утврђено тако да су се смели задржавати само два дана и две ноћи на сењским пашњацима. У даровници за део Островице 1420. године спомињу се Власи Сугари. Данашњи топоними Шугарје, Луково шугарје, Шугарица и Шугарска долина на велебитској приморској падини очито подсећају на ове »сугарске Влахе«, односно на њихова станишта. Сточарски Власи били су бројни не само на приморској падини Велебита, него и у залеђу[38]).

II

Да завршимо набрајање положаја појединих катуна и приказ њиховог географског распореда. Типични терени за пашу у средњем веку, којима су се користили влашки сточари, налазили су се на многим југословенским планинама: у њиховим висинским деловима, на падинама и у планинским подножјима. Такве планине биле су: Кожуф, Даутица, Осогово, Суха гора, Скопска црна гора, Козјак, Крстиловица, Карпина, Голак, Копаоник, Шарпланина, Проклетије, планине око Котора, Подгорице, затим планине Херцеговине, Романија, Динара, Велебит и још неке друге[39]). Ипак од Влаха јаче су били искоришћавани пространи су-

---

[33]) М. Филиповић: Гласинац. Насеља и порекло становништва, књ. 32, Београд, 1950, стр. 253, 254, 255, 256.

[34]) М. Филиповић: Гласинац, стр. 256.

[35]) М. Филиповић: Височка нахија. Насеља и порекло становништва, књ. 25, Београд, 1928, стр. 211, 212.

[36]) Ст. Новаковић: Село, стр. 192.

[37]) Ј. Дедијер: Билећке Рудине. Насеља српских земаља, књ II, Београд, 1903, стр. 707, 752.

[38]) В. Рогић: Велебитска приморска падина. Радови Географског института Свеучилишта, Загреб, 1958, стр. 101.

[39]) Упореди Ј. Ердељановић: Неколико етничких проблема код Јужних Словена. Зборник радова посвећен Јовану Цвијићу, Београд, 1924, стр. 367.

ватски терени на планинама у југоисточном делу динарске системе, затим на планинама у данашњем делу Србије и у Македонији (в. сл. 6).

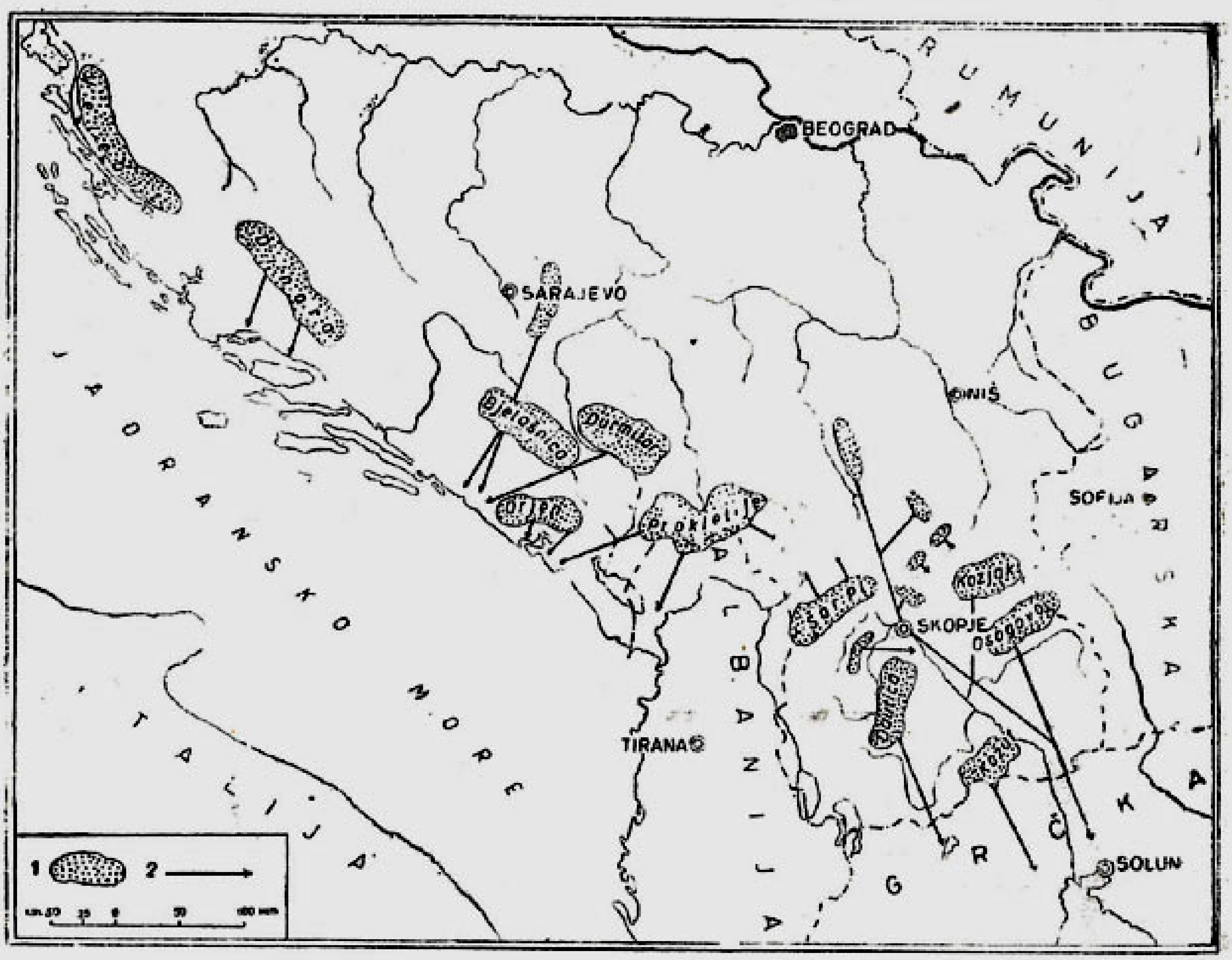

Сл. 6. **Шематска мапа распореда влашких катуна и правци сточарских кретања на нашим планинама у средњем веку: 1. рејони летње паше и 2. правци кретања сточара**

Наравно, данас није могућно поуздано утврдити положаје свих влашких катуна из средњег века. Уопште, писаних и других поузданих докумената нема много о тим катунима. У историјским изворима за неке катуне означен је само крај у коме су се налазили. Тако је, на пример, са катунима који су били на поседу манастира Дечана. Међутим, уз већи број катуна историјски извори не означавају ни област у којој су се налазили. Затим, било је доста влашких катуна о којима се у повељама ништа не говори.

Напред је изнета тачна, негде и приближна идентификација за око тридесет и шест влашких катуна из средњег века. Налазили су се у разним деловима наше земље. Али још многи катуни, како је поменуто, нису идентификовани. Идентификација њихова је уопште веома тежак посао. Треба имати у виду да је многих старих топографских назива временом и нестало на терену.

Ипак, на основу свега овога што се зна о положају катуна, намећу се следећи општији закључци. Најпре се види да су влашки катуни у средњем веку углавном лежали на двојаким поло-

жајима. Једни су били на самим планинским масивима, то јест у високопланинској зони. Други су, међутим, били у подгорској зони појединих планина[40]).

Катуни прве врсте били су бројнији. Лежали су на земљишту чија се висина углавном могла кретати око 1.000 до 1.600 метара. Ти катуни су били оснивани у извориштима речица и потока где се јављају мања проширења, у подножју самих планинских врхова, на моренском наносу, у валовима, на високим површима, на странама изложеним сунчевој топлоти, у карсним улегнућима итд. У вези са положајем катуна високопланинских зона даље се пазило да су они на местима заклоњеним од ветра, да око њих има паше, воде, без чега не може постојати сточарско станиште[41]). Водило се рачуна и о томе да у близини има довољно дрвене и друге грађе, потребне за подизање стаја. Из катуна у високопланинској зони могла су се лако изгонити стада до највиших планинских врхова.

Катуни на планинским масивима, свакако, нису увек имали исте положаје. Понекад су се старији положаји мењали. То је било у вези са тражењем боље паше, несигурношћу или са постепеним спуштањем горње границе шуме[42]). О овим променама положаја катуна сада не може много да се дозна из расположивих историјских извора. Једино се налазе трагови појединих старих сточарских станова, нарочито на већим висинама него што су катуни садашњих сточара.

За тешње односе између катуна на планинским масивима и околних низија од великог су значаја биле речне долине. У томе су нарочиту вредност имале оне долине које залазе дубоко у унутрашњост већих планина. Такве су, на пример, долина Злетовске реке на Осогову, Брезничке реке на Голаку, Призренске бистрице на Шар-планини, Пећке бистрице и Лима на Проклетијама и друге. Оваквим долинама влашки сточари лако су приступали планинама и брзо прелазили њихова развођа. Уколико је једна долина била разгранатија, утолико је саобраћај њоме био већи.

Како је речено, другу групу чинили су катуни у подгорским зонама појединих планина. Са таквим положајем били су, на пример, катуни: Псодерци и Катун у источном подножју планине Крстиловице и Карпине, Лепчиновци у подножју Дечанских планина, неколико катуна у призренској подгорини Шар-планине и још неки други. И у случају ових катуна у подгорској зони пазило се да место буде склонитије од ветра, да има у близини

---

[40]) Р. Ивановић и И. Синдик у једном заједничком раду 1951. године заступали су мишљење да су катуни »били искључиво у планинским пределима« (Историско-географски значај дечанске хрисовуље из 1330. године. Историски часопис САН, књ. II, Београд, 1951, стр. 186).

[41]) Упореди М. Лутовац: Сточарство на североисточним Проклетијама, стр. 6.

[42]) На многим нашим високим планинама, због крчења и паљења, спуштала се горња граница шума. На просторима где је била шума ширили су се пашњаци. Спуштање горње границе шуме само за последњих сто година износи 100 до 200 метара.

воде и да се стока може током зиме напасати. Катуни са овим положајем још у XIV веку имали су становнике Влахе који су од ранијег традиционалног номадског прешли у полуномадски сточарски живот. Поред сточарства са летњим кретањима, могла је тамо да се обрађује и земља. Ових потпланинских катуна изгледа да је тада било мање[43]).

У шумском појасу наших планина има мање пашњака. Могућно је да је и у њима било појединих влашких катуна. Њихов положај био је на мањој висини од положаја катуна високих планинских делова, а виши од положаја катуна у потпланинским деловима.

Границу између положаја катуна и села у средњем веку тешко је свуда повући. У нижим планинским деловима, нарочито у подножјима, ова насеља у XIV веку била су измешана. То се јасно види у неким катунима дечанског и скоро у свим катунима арханђеловског властелинства. Међутим, на планинским масивима поменута граница између села и катуна била је одређенија. Највиши делови планина, због климатских прилика, представљају испаше и на њима су били катуни. Ниже падине, долине и увале подесне су за земљорадњу и њих су увек заузимала села. Ту се, дакле, може повући јасна граница која је делила обе поменуте насеобинске зоне.

III

Као што људи у селу и граду за себе и своје подижу куће и остале зграде, тако су се у катунима подизали нарочити станови за сточаре, стоку и производе.

Грађевински материјал за станове био је пореклом in situ. Због тога су катуни близу шумских предела већином били грађени од дрвета. А ван шумске границе, где дрвене грађе нема или је теже добавити, дрво је било замењено каменом и бусеном. Манастирске повеље не дају податке о величини и пространству влашких станова у катунима нити о њиховој грађи. Око станова за чељад налазили су се торови за стоку.

Садашњи и доскорашњи влашки номадски сточари у Македонији имали су велику склоност да подижу груписане катуне. Састављени од више породица насељених у купастим колибама, они су личили на каква ушорена села[44]). Та склоност постојала је и у средњем веку јер о том сведоче, на пример, поједине сувомеђине. На груписаност катуна утицали су пространство планинских пашњака, родбинске везе и лична несигурност. Ј. Цвијић је с разлогом утврдио да су у сточарски живот Власи уносили сасвим ретке измене, и то махом незнатне.[45]).

---

[43]) По свему изгледа да се под појмом катун у појединим нашим историјским изворима разумевало уопште свако влашко насеље, и летње и зимско.

[44]) Видети Ј. Цвијић: Балканско Полуострво и јужнословенске земље, књ. I, Београд, 1922, стр. 384.

[45]) Ј. Цвијић: Балканско Полуострво..., стр. 280; упореди и Б. Којић: Сеоска архитектура и руризам, Београд, 1958, стр. 77.

За многе катуне зна се и број влашких породица или сточарских кућа. Неке породице биле су јаче, неке слабије. Зависило је од мушких глава у породици. У катунима дечанског поседа број породица у једном катуну кретао се од 12 до 29. У катунима арханђеловског поседа тај се број кретао од 33 до 87, а у катунима светостефанског поседа тај се број кретао од 9 до 105 породица[46]). Ипак, број станова у једном катуну није увек био сталан; неке године сточара на планину излазило је мање, а неке више. Величина катуна уопште зависила је од пространства и економске вредности једног места или планинске испаше.

IV

Влашки катуни обиловали су стоком разне врсте. Највише су се гајиле овце, јер су за њих постојали најбољи природни услови. Овце су увек биле најкорисније одгајивачима: давале су принос још од прве године. Уопште, овца је преовлађивала у сточарству Влаха.

Вероватно да раса оваца није могла бити иста у свим катунима пространих области јадранског и јегејског слива. Данашњи Власи у Македонији највише гаје такозвани »стар сој« овце, или још друкчије зване к а р а к а ч а н к е. То је у ствари ситна типизирана »црна влашка овца« са више вуне (углавном грубе), али мање млечности и с ретким ближњењем младунаца. Задовољна је слабом храном и негом, лако презими на слабим пасиштима и уопште је веома издржљива. Могућно је да је ова врста оваца постојала код једног дела Влаха и у средњем веку. Травнина која се плаћала за искоришћавање пашњака давала се највише у овцама и сиру[47]).

Власи су држали и знатан број коња, који су тесно везани са сточарским животом. Помени о гајењу коња налазе се у разним хрисовуљама. На коњима је преношено све што је служило за сточарске потребе приликом сеобе. Власи на дечанском поседу били су дужни за манастир да носе и со из приморја[48]). Сем тога, гајење коња било је условљено и кирицијским саобраћајем: познато је да су се Власи планинских крајева у средњем веку, поред сточарства, бавили и кирилицуком[49]). На крају, да поменемо да су коњи могли бити гајени још за потребе трговине и вршидбе у нижим пољским селима.

Местимично има помена да се у неким влашким катунима гајила и друга стока: козе, брдска говеда и свиње. Свакако, број

---

[46]) Ст. Н о в а к о в и ћ: Село, стр. 165—170. — Доскорашњи влашки катуни у Македонији имали су од 10 до 70 породица. Данашњи катуни Влаха имају 2 до 4 породице.

[47]) К. Ј и р е ч е к: Историја Срба, II, стр. 51.

[48]) Р. И в а н о в и ћ и И. С и н д и к: Историско-географски значај дечанске хрисовуље из 1330. године, стр. 185; Р. И в а н о в и ћ: Дечански катуни, стр. 259.

[49]) Ст. Н о в а к о в и ћ: Село, стр. 189; М. Ф и л и п о в и ћ: Височка нахија, стр. 210.

ове стоке није могао бити велики. Више свиња је могло бити само у нижим катунима који су били близу појаса храстове шуме. Јер у њиховој исхрани важну улогу могли су имати жир и папрат. Све врсте стоке чувале су се посебно.

Крупан број стоке у појединим катунима у основи зависио је, свакако, од пространства пашњака. Због тога су сточари на погодним местима крчили шуме и претварали их у пашњаке.

На катунима дечанског поседа чување, гајење и напасање стоке било је организовано тако да су стада једне врсте стоке напасана само на једном катуну. Овце су чуване и напасане на катунима Ратишевцима и Световрачанима. Ергела коња држана је само у катунима Костадиновцима, Гојиловцима, Тудоричевцима и Сушичанима. Говеда су чувана на катуну Вардиштани, а свиње на катуну Лепчиновци. На катунима других манастирских поседа стока се гајила заједно — овце, коњи и друго све укупно. То значи да сточарење на тим поседима није било као на дечанском поседу[50]).

Сваки сточар је пазио да не пусти стоку у туђу пашу. Планине и пасишта дечанских катуна није могао нико други искоришћавати без дозволе манастирских власти. Ко би нарушио такву одредбу клаћао је казну од 500 овнова[51]). То је била једна од највећих казни. А ко би хтео напасати стада на манастирској земљи плаћао је травнину: »од стада два овна и два јагњета и сир и динар«. Такве одредбе биле су предвиђене и у осталим хрисовуљама — Арханђеловској и Светостефанској и Грачаничкој[52]).

У катунима дечанског поседа постојала је и посебна катунска власт. Старешину катунског насеља именовао је игуман манастира Дечани[53]). К. Јиречек истиче да је свако влашко насеље у средњем веку имало свога главара[54]). Овакав се поредак на катунима одржавао и у другим деловима наше земље. То је доскора било у свим већим влашким катунима у Македонији, нарочито у Осогову, Пљачкавици, Голаку, Ограждену[55]) и још неким другим планинама.

Стока и сточарски производи средњовековним Власима служили су за исхрану и били су углавном предмети трговине. Крсташ Роберт де Клари записао је да су млечни и месни производи били главна храна тадашњих балканских Влаха[56]). Од вуне су израђиване тканине за одећу и постељу. Затим сточари

---

[50]) Р. Ивановић: Дечански катуни, стр. 258.

[51]) Ст. Новаковић: Село, стр. 32; исти: Законски споменици..., стр. 647; Р. Ивановић: Дечански катуни, стр. 258, 259. — По величини глобе која је износила 500 овнова, са сигурношћу можемо утврдити да су тадашња стада била огромна (М. Лутовац: Наведено дело, стр. 30.).

[52]) Ст. Новаковић: Законски споменици..., стр. 622, 633; Р. Ивановић: Дечански катуни, стр. 258.

[53]) Р. Ивановић: Дечански катуни, стр. 260.

[54]) К. Јиречек: Историја Срба, II, стр. 188.

[55]) Видети М. Филиповић: Номадски Цинцари на Ограждену. Гласник Географског друштва, св. XXIV, Београд, 1938, стр. 62, 66.

[56]) И. Саказов: Привредни живот на Балкану у Средњем веку. Књига о Балкану I, Београд, 1936, стр. 142.

сувишну стоку и сточне производе продавали су на трговима у Серезу, Солуну, Скопљу, Призрену, Скадру, Дубровнику, Сењу итд. Биле су главне две трговачке сезоне, јесења и пролећња. У јесен се продавала сва јалова стока и коњи, у пролеће овнови и шиљежад. Исто тако извожене су велике количине вуне, сира и масла. Трговина се углавном кретала у три правца: на југ према јегејском приморју, на запад према јадранском приморју, и на североисток према унутрашњим деловима Балканског полуострва.

Сточари су на трговима себи набављали разне намирнице, особито жито и со (за стоку и сточарске производе)[57]). Стоком и сточарским производима, како је напред било поменуто, Власи су плаћали и употребу пашњака.

V

У животу средњовековних Влаха од највећег су значаја била сточарска кретања и испаше. Они су представљали и неодвојив елеменат њихове привреде. Постојале су две врсте кретања: сточарска спуштања, када су пастири са стадима силазили са планина у жупне пределе и приморја, и сточарска пењања, када су се враћали на планине.

Велики број стоке који су гајили Власи није се могао изимити сеном на планинама. Због тога они су морали гонити стада у ниже области у којима је стока налазила зимску пашу. Почетак кретања у поменуте области свакако је највише зависио од времена: када је време било лепо, сточари су се задржавали дуже на катунима. А ако је време било лоше, па се температура осетно снижавала на планинама, тада би се они спуштали раније. Влашки катуни на планинама зими су остајали пусти.

Зимовишта су била растурена по многим областима. Краљ Милутин дао је Власима цркве Хилендара пасишта Лабићево у хвостанској земљи. Стеван Дечански даровао је цркви забран »Крива веја«, као зимовиште стоци села Куманова и Средњег Села, која су припадала дечанском властелинству[58]). За зимовиште манастирске стоке зна се да је била одређена и Модра слатина у самој Метохији[59]).

Приморје око Сланог (околина Дубровника) служило је босанским Власима као зимовиште до 1399. Исто тако Власи су са стоком зимовали и у Конавлима све до 1423. године[60]). Други

---

[57]) Видети К. Јиречек: Историја Срба, II, стр. 47.

[58]) Ст. Новаковић: Законски споменици..., 652; М. Лутовац: Наведено дело, стр. 30; Р. Ивановић: Дечански катуни, стр. 258, 259.

[59]) Б. Милојевић: Високе планине у нашој краљевини, Београд, 1937, стр. 159.

[60]) C. Jireček: Die Wlachen und Maurowlachen in den Denkmälern von Ragusa. Sitzungsberichte der kön. böhm. Gesellschaft der Wissenschaft in Prag. Jhrg. 1879, стр. 116; М. Филиповић: Височка нахија, стр. 210, 211.

Власи из Хума, Травуније и Зете зими су силазили на полуострво Стонски рат, Пељешац[61]) и у Боку[62]). Сточари са Проклетија и планина око Дрима спуштали су се на зимовник у приморје између Скадарског језера и Љеша[63]).

Власи сточари који су летовали на појединим планинама у јужном и источном делу наше земље, односно у средишту Балканског полуострва, ради зимовања у јесен силазили су у Солунско и Кајларско поље[64]). Влашка сточарска кретања у Тракији помињу се 1285. године[65]). Постојала су и друга сточарска зимовишта. Тесалијски Власи у XI веку сваког лета су се са својом стоком пребацивали у планинске крајеве око Балкана да би тамо провели лето, док би се с јесени опет враћали у Тесалију[66]). Влашка сточарска кретања у Тесалији помињу се и у XIV веку[67]), тид.

Из овог излази да је у средњем веку међу Власима било разлике у кретањима на зимовник. Једни су се кретали углавном у кругу једне исте области — обично са планинских масива спуштали су се у њихова жупна подножја и котлине где су могли наћи сточне хране у току целе зиме. То су била кретања мањих размера у географији познатог долинско-планинског сточарства. Други су летовали у средишним планинама, а зимовали по удаљеним приморским низијама[68]). Њихова су кретања била важнија и већих размера; припадала су такозваном средоземно-планинском сточарствоу[69]).

У току пролећа, пошто би снег окопнио и трава почела расти а плодне равнице биле засејане, Власи су постепено отпочињали да се крећу у високе регионе. Климатске прилике утичу на развој и живот биљног света, а према овом управљали су сточарски номади правац и време својих кретања.

VI

Сточарство је у средњем веку највише напредовало у оним временима када су приморске области и планине са летњим испашама лежале у истој држави. У старој српској држави то је било у доба краља Милутина и Дечанског, а врхунац је до-

[61]) C. Jireček: Die Wlachen und Maurowlachen..., Ј. Дедијер: Херцеговина. Насеља српских земаља, књ. VI, Београд, 1909, стр. 63; Ј. Цвијић: Балканско Полуострво..., I, стр. 282.

[62]) Ј. Дедијер: Сточарске зоне у планинама динарске системе. Гласник Српског географског друштва, св. 3/4, Београд, 1912, стр. 49.

[63]) Ј. Цвијић: Балканско Полуострво..., I, стр. 282.

[64]) Упореди Ј. Цвијић: Антропогеографски проблеми Балканског Полуострва, стр. 133.

[65]) Ј. Цвијић: Балканско Полуострво..., I, стр. 280.

[66]) И. Саказов: Наведено дело, стр. 139, 140.

[67]) W. Tomaschek: Zur Kunde der Haemushalbinsel, I, стр. 58; Ј. Цвијић: Балканско Полуострво..., I, стр. 280.

[68]) Упоредити Б. Милојевић: Наведено дело, стр. 18.

[69]) Упоредити Ст. Новаковић: Село стр. 28, 29; Б. Милојешић: Високе планине..., стр. 195.

стигло за време Душаново[70]). Тада су сточарска кретања могла тећи несметано[71]).

Тешкоће непрестаног кретања и исељавања увек су приморавале влашке сточаре овде-онде да оснивају стална насеља. Тога је било у XIII и XIV веку, па зато ваља претпоставити да је тај процес трајао релативно дуго. Али до краја XIV и почетка XV века појава сталног насељавања Влаха узела је већих размера.

Када су Дубровчани 1399. године добили од босанског краља приморје око Сланог и присајединили га својој републици, онда они нису хтели одржавати један стари обичај: да поменуто приморје служи босанским Власима као зимовиште. Исто тако било је забрањено даље примање Влаха и у Конавлима када су они такође припали Дубровчаним 1423. године[72]).

После пада Зете под Турке, како је утврдио Ј. Ердељановић, сточарска кретања била су највећим делом онемогућена. Тада је у Зети завладало неповољно стање услед готово непрекидних ратова. Затим, приморски крајеви били су у рукама Млетака. Зато су вековна кретања са летишта по зетским планинама на зимовишта у приморским крајевима била онемогућена. Тада многим влашким сточарима није остало ништа друго него да се стално населе по зетским планинама[73]).

Сличних појава је било и у другим крајевима наше земље. Анархија је почела узимати све већи мах и многобројни су примери тешкоћа сточара на границама. Настале су и промене друштвено-економских услова. Некадашњи традиционални номади, Власи су се почели настањивати на извесним местима и на њима оснивати стална насеља. Правци летњих и зимских сточарских кретања били су од великог утицаја на избор места њиховог сталног насељавања. Нека наша данашња села развила су се из некадашњих влашких катуна[74]).

У првој половини XV века стално насељавање Влаха сточара већ је било распрострањена појава. Ст. Новаковић наводи да су тада катуни ишчезавали и место њих јављала су се села. То показује да су у првој половини поменутога века Власи већ били углавном потпуно насељени становници[75]). Са појавом Турака сточарство уопште почело је да опада[76]).

Тамо где катуни нису били подесни за стално насељавање, они су се претворили у такозвана катуништа[77]). влашка селишта

[70]) Упоредити Б. Милојевић: Наведено дело, стр. 188.

[71]) Fr. Miklosich: Monum. Serbica, стр. 52; Ј. Томић: Сточарство и прерада млека код Срба. Гласник Географског друштва, св. 7/8, Београд, 1922, стр. 240.

[72]) Упореди Ј. Цвијић: Балканско полуострво..., I, стр. 285.

[73]) C. Jireček: Die Wlachen und Maurowlachen..., стр. 116; М. Филиповић: Височка нахија, стр. 210, 211.

[74]) Ј. Ердељановић: Стара Црна Гора. Насеља и порекло становништва, књ. 24,Београд, 1926. стр. 280, 281.

[75]) То је био случај у оним катунима чији су становници могли, поред сточарства, да обрађују и земљу.

[76]) Ст. Новаковић: Село, стр. 36.

[77]) Ст. Томић: Наведено дело, стр. 240.

или кућишта[78]). На појединим високим планинама и данас се виде зидине некадашњих катуна. То је случај на Осогову, Пљачкавици, Перистеру итд. Могућно је да су неке зидине заостале од средњовековних влашких катуна.

Док је живело у привременим насељима, то јест у катунима, влашко становништво било је издвојено и искључиво сточарско. У сталним насељима, међутим, одајући се постепено земљорадњи, више словенском начину живота, и мешајући се са Словенима, оно је усвајало словенске особине и пословенило се[79]).

VII

На основу свега досада изнетог о средњовековним влашким катунима у нашој земљи могу се извести следећи закључци:

1. Влашки катуни у средњем веку налазили су се у многим областима наше земље — почев од крајњег југа на планини Кожуфу у Македонији па углавном до планине Велебита на северозападу. У већим или мањим групама било је тада Влаха сточара на тој целој пространој територији.

2. Влашки катуни у средњем веку углавном су лежали на двојаким положајима. Једни су били на самим планинским масивима, то јест у високопланинској зони. Други су били у подгорској зони појединих планина. Катуни друге врсте у XIV веку имали су становнике Влахе који су из номадског прешли у полуномадски сточарски живот. Ових потпланинских катуна изгледа да је у поменутом веку било мање.

3. Влашки катуни обиловали су стоком разне врсте. Ипак, највише су се гајиле овце, затим коњи. Они су били подесни за кретање по планинама и одгајивачима увек су били најкориснији. Местимично има помена да се у неким влашким катунима гајила и друга стока (говеда и свиње). Млечни и месни производи били су главна храна средњовековних балканских Влаха. Од вуне су израђивали тканине за одећу и постељу.

4. У животу Влаха од највећег су значаја била сточарска кретања. То су сточарска спуштања, када су пастири са стадима силазили са планина у жупне пределе и приморја, и сточарска пењања, када су се враћали на планине. Једни Власи кретали су се са планинских масива у њихова жупна подножја. Други су летовали у средишним планинама, а зимовали по удаљеним приморским низијама.

5. Сточарство је у средњем веку највише напредовало у оним временима када су приморске јегејске и јадранске области

---

[78]) Локалитети са називом Катуниште сусрећу се на многим планинама наше земље. По један такав локалитет забележио сам на планини Даутици изнад села Долгеца, на планини Бабуни изнад села Гостиражне, затим на планинама Осогову, Перистеру, Пљачкавици и другим.

[79]) Да је било и раније стално насељених Влаха то се уверавамо и из Душанове хрисовуље арханђеловској цркви у Призрену. Тако је Душан поменутој цркви дао Влахе Блатчане са 87 породица и одредио им међе, додавши њима и село Тумичино (Ст. Новаковић: Село, стр. 35).

и планине са летњим испашама лежале у истој држави. У старој српској држави то је било крајем XIII и у току XIV века у доба краља Милутина и Дечанског, аа врхунац је достигло за време Душаново. Тада су сточарска кретања могла тећи несметано.

6. У наредном, XV веку, када су поједине данашње југословенске покрајине почеле потпадати под туђу власт — турску, млетачку — вековна кретања сточара била су онемогућена. Многим влашким сточарима није остало ништа друго него да се стално населе. Нека данашња села потичу од тих некадашњих катуна[80]). Тамо где катуни нису били подесни за стално насељавање, они су се претварали у такозвана катуништа, влашка селишта или кућишта.

JOVAN F. TRIFUNOSKI

DIE GEOGRAPHISCHEN VERHÄLTNISSE DER MITTELALTERLICHEN WLACHISCHEN KATUNE

ZUSAMMENFASSUNG

Die wlachischen Katune waren im Mittelalter zeitweilige Viehzüchteransiedlungen in vielen Gebieten des gegenwärtigen Jugoslawien zu finden: vom äussersten Süden auf dem Gebirgsmassiv Kožuf in Mazedonien angefangen und ungefähr bis zum Gebirgsmassiv Velebit im Nordwesten. In diesem ganzen Raume gab es im 13. und 14. Jahrhundert grössere und kleinere Gruppen von Wlachen.

Die wlachischen Katune des Mittelalters befanden sich entweder hoch im Gebirge, d. h. in der Hochgebirgszone, oder sie lagen in der Vorgebirgszone der einzelnen Gebirgsmassive. In diesen letzteren gab es schon im 14. Jahrhundert wlachische Einwohner, die von der nomadenhaften zur halbnomadenhaften Lebensweise übergegangen sind. Die Katune der Vorgebirgszone waren anscheinend nicht so zahlreich.

Die wlachischen Katune waren reich an verschiedenartigem Vieh. Es wurden am meisten Schafe gezüchtet, dann Pferde. Stellenweise wird erwähnt, dass in manchen wlachischen Katunen auch andere Viehsorten gezüchtet wurden — z. B. Rinder und Schweine. Milch- und Fleischprodukte waren die Hauptnahrung der mittelalterlichen Wlachen auf dem Balkan. Die Wolle verarbeiteten sie zu Geweben für Kleidung und Bettzeug.

Von grösster Bedeutung für das Leben der mittelalterlichen Wlachen waren die Wanderungen mit dem Vieh. Das sind Abstiege, wenn die Hirten mit den Herden aus dem Gebirge in sonnige und milde Gauen und Küstenland hinabsteigen, und Aufstiege, wenn

[80]) Цинцари сточари, који су се јавили претежно у јужним областима наше земље крајем XVIII и у току XIX века, немају непосредне везе са Власима на нашем тлу у средњем веку и у рано турско доба.

sie in das Gebirge nach den Sommerweiden wandern. Die einen Wlachen wanderten von den Gebirgsmassiven hinab zu den fruchtbaren und milden Tälern unterhalb des Gebirges. Die anderen verbrachten den Sommer im Mittelgebirge und den Winter in entfernten Niederungen des Küstenlandes.

Die Viehzucht gedieh im Mittelalter am besten in jenen Zeiten, wenn sich die Gebiete der Winterweiden im Küstenland und die Gebirge mit Sommerweiden im selben Staat befanden. Im alten serbischen Staat war das vorwiegend Ende des 13. Jahrhunderts und im 14. Jahrhundert zur Zeit der serbischen Könige Milutin und Dečanski der Fall, und ihren Höhepunkt erreichte die Viehzucht zur Zeit des Kaisers Dušan. Damals konnten die Viehwanderungen ungestört vorsichgeben.

Im darauf folgenden 15. Jahrhundert, als einzelne der jetzigen jugoslawischen Gebiete nach und nach unter fremde Herrschaft fielen — die türkische, die venezianische — waren die hundertjährigen Wanderungen der Viehzüchter sehr erschwert. Vielen wlachischen Viehzüchtern blieb nichts anderes übrig, als sich ständig anzusiedeln. Manche heutigen Dörfer haben sich aus diesen einstigen Katunen entwickelt. Dort wo die Katune zu ständiger Ansiedlung nicht geeignet waren, verödeten diese Stellen, jedoch in ihren Namen (katunište u. ä.) haben sie eine Erinnerung auf ehemalige Zustände bewahrt.

ДИСКУСИЈА

Др Миленко С. Филиповић: Питањем катуна бавили су се углавном историчари, а испитивање катуна у вези са земљиштем на коме се то дешава било је сасвим занемарено. Рад проф. Трифуноског је сасвим нов посао, нов начин прилажења, који је био скопчан са великим тешкоћама. Проф. Трифуноски о неким средњовековним катунима говорио је с више познавања и са више разумевања него о неким другим. Ствар је у томе што су први били места где је био он лично, а за друга су му као извор служиле топографске карте. Никада се не може на основи топографске карте дати оно што се може дати на основи непосредног посматрања. Мени је жао што ми нисмо имали средстава да омогућимо проф. Трифуноском да посети сва та места где је било катуна за које се могло утврдити где су. Иначе било је врло важно и врло корисно да спустимо катун на земљу и да га посматрамо онакав какав је он на земљи. Мислим да је проф. Трифуноски имао у томе много успеха. Једини претходник који је делимично радио у том правцу био је Радомир Ивановић, али се он задовољава само тиме да утврди где су били катуни и да ли данас ту још има села. Што се тиче убикације појединих катуна, мислим да би се могло ићи још даље и више. Ево, нпр., ни ја раније нисам знао где би био катун Регоје, а сада мислим да је Регоје сасвим лако убицирати: то је један превој између Јахорине и Трескавице. Тако исто за многе херцеговачке катуне могло би се, мислим, када би човек био на месту и детаљније погледао, утврдити где су били; свакако да су Бобани били у оном крају који се зове и данас Бобани. То су детаљи. Важно је оно што је утврђено: да је катуна било у различитим висинским зонама; то је резултат који ће имати ширег значаја.

Професор Трифуноски говори о сточарима који живе у катунима да су они номади. Ја нисам са тим начисто. Нисам имао времена да се тим забавим мало дуже и дубље, али одавна сумњам у то да се ти наши сто-

чари у средњем веку могу звати номади. У најбољем случају они би се могли звати полуномади. Ми смо навикли и живимо у уверењу да су они покретни, али је та покретност била сасвим релативна. Има катуна за које у средњем веку знамо да су деценијама на истом месту или у хатару истог села. Катун Бурмази је и дан-дањи онде где се помиње први пут, односно данас као село. Покретљивост средњовековних влаха била је у томе што је њихов друштвени положај био такав да су могли сразмерно брзо и лако да напусте неки крај, али у то време, као што је Стојан Новаковић показао, и сеоско становништво било је врло покретљиво. Исцрпљивање земљишта, ратне невоље, епидемије итд. доводили су до тога да се напуштају тзв. стална насеља, јер неке апсолутне сталности, трајности нема. Катуни су се могли напустити лакше и брже него села, али и они су ипак релативно били трајни. Чак и најстарије вести говоре о тим Власима у Тесалији, који живе на одређеним местима стално, током лета иду са стоком, али ипак жене и деца остају у оним зимовалиштима. Дакле, требало би ревидирати схватање о власима као номадима, као што у погледу Влаха треба ревидирати и неке друге појмове којим ми оперишемо.

Мислим да нису сасвим јасна излагања о границама између села и катуна, али се проф. Трифуноски мало после поправио, онда кад је говорио о насеобинским зонама. Ми имамо доказе да је у хатару једног насеља и катун и село. То је случај са Ђурашевским катунима: у Дечанској повељи изричито стоји да је то село Ђураше и да су ту та два Ђурашевска катуна, а исти је случај и са Псодерцима: говори се и о селу Псодерцима и о катуну Псодерцима. Ја сад не знам тачно, али то је врло интересантан податак који иначе треба детаљније размотрити, јер из тога наслућујемо неку разбијеност насеља. Пошто себе сматрам и географом и бавио сам се доста испитивањем насеља, мене необично много интересује уопште тип наших насеља у средњем веку. Кад сам и ја студирао изворе, нарочито оне повеље, онда сам гледао нећу ли наћи и нешто о томе. Има заиста таквих података из којих се може извести понешто, нарочито онда када се повлаче границе појединих села; изгледа ми да је сигурно било разбијених насеља, а да се може претпоставити да је било и збијених насеља. Сада — да ли су катуни били груписани или не, то је теже питање. Можда су и они имали породичне групе, а у прилог извесне груписаности, бар у зимском катуну, говори њихова сточарска економија, јер није било потребно да куће имају веће окућнице и они су могли бити груписани као што су данас.

Ми говоримо о влашким катунима. Сасвим је умесно и мени је драго што је проф. Трифуноски отишао мало даље па није узео онако уско да нам говори само о катуну као насељу него је обухватио и влашка сточарска кретања и још неке друге ствари. Хтео бих да још на нешто скренем пажњу. Нас би заиста интересовало и какве су то овце које су они држали. Ја ово само помињем зато што има начина да се и то утврди. Истина, наша средњовековна археологија није још отишла тако далеко да испитује и остатке биолошког материјала, кости у насељима и друго, као што се то негде ради. Две су могућности: с једне стране, остеолошки материјал који би се могао наћи, а с друге стране, иконографски. На пример, у Метохији има нарочита раса говеда, тзв. црвено метохијско говече. Исто то говече је насликано на фрескама у Дечанима. Нисам обраћао пажњу на овце у иконографији, али у нашој средњовековној иконографији (и у црквеном живопису и минијатурама по књигама) заиста има доста случајева представљања оваца. Да ли је гајење коња условљено кирицијским саобраћајем или је учешће у кирицијском саобраћају условљено располагањем коњима итд., то би било опет за расправљање.

Добро је што је проф. Трифуноски истакао и оне разлике да има разних типова сточарења. Наша литература до сада оперише само овим: »пастири Власи«, »сточари Власи« итд. Међутим није то тако једноставна ствар. Ово је Балкан, а на Балкану се баш сусрећу два основна типа сточарења, међусобно веома различита. Једно је алпски начин сточарења, са летњом пашом на планини а зимском исхраном сеном у стајама. Други је начин медитерански, са летњом и зимском исхраном стоке травом на пашама на зимовиштима и летиштима, и отуд таква већа кретања. На нашем терену сустижу се та обадва типа. И са те стране требало би ана-

лизирати како је било, а та анализа би показала да се Власи у својим кретањима на Балкану прилагођавају географској средини и онда прелазе с једног типа сточарења на други. Сматрам да је то врло важно.

Сматрам да је такође врло занимљиво што је Трифуноски истакао и улогу граница. Онај пример са границом која је повучена између Дубровачке Републике и унутрашњости када су Дубровчани узели Стон и Конавле показује да је наступила велика промена, а таквих је промена било и доцније. Не бих се само сложио с оним тврђењем предавачевим да је појавом Турака сточарство опало, јер мени се чини да је са Турцима почело сточарство да се нагло шири, јача, а и то је била једна врста прилагођавања новој друштвеној ситуацији.

Др Никола Здановски: Другови, реферати претходника потакли су ме на нека размишљања о проширењу методике проучавања распрострањености старих катуна код нас.

Мислим да би, поред хисторијске и географске методе, добро дошле и још неке, нпр., да их тако назовемо, зоотехничка, технолошка и сл. Кад погледамо карту Југославије, ми видимо на сјеверу велико низинско — панонско подручје. Јужније од њега простире се брдско-планинска област, која заузима огроман простор од Алпа до Проклетија. То је динарско подручје. Још јужније се простире област медитеранског крша — јадранско приобално подручје с отоцима.

У сваком од тих подручја одвајкада су распрострањене старе, може се казати, аутохтоне пасмине домаћих животиња, од којих ћемо овдје споменути само овцу. У панонском подручју распрострањена је овца ц и г а ј а, у динарском — дугорепа овца п р а м е н к а, у медитеранском — далматинска к р а т к о р е п а.

Ове пасмине, мада мјестимично прилично искрижане, још и данас сачињавају главнину оваца споменутих крајева.

Ваља истаћи да се подручје праменке, чији је родоначелник Ovis vignei arcar — углавном поклапа са подручјем распрострањености катуна. Данас је назив »катун« више распрострањен на истоку земље. На западу сусрећемо само његове топономастичке трагове (катуниште, катунар и др.).

Данас се ријеч »катун« употребљава у смислу сточарског сезонског насеља, које се састоји од колиба за смјештај стоке и људи, за потребу млијека.

Занимљива је чињеница да гдје год је данас распрострањена овца праменка, тамо наилазимо и на назив »катун«, или на његове топониме.

Зато се може претпоставити да се границе распрострањености овце праменке могу, углавном, подударати са границама распрострањености катуна. То су приближне границе динарског подручја од Алпа на западу до источних и западних граница земље. На сјеверу ово подручје граничи са панонским (цигаја), а на југу са динарским (далматинска овца).

Чини се да би ова чињеница, у проучавању распрострањености катуна, могла послужити макар за приближну оријентацију.

Метода која би се базирала на технологији прераде сточних производа, напосе млијека, могла би такође допринијети расвјетљавању питања распрострањености катуна на садашњем подручју Југославије. Наиме, познато је да су најстарије прерађевине овчијег млијека, а то су кајмак, качични сиреви и бијели саламурски сиреви, распрострањене баш у границама подручја које смо означили као динарско, а које је и подручје распрострањености овце праменке. Примјећујемо да се на медитеранском подручју овчије млијеко прерађује у тврде далматинске сиреве (типа пашког), технологијом која се темељито разликује од технологије споменутих бијелих сирева динарског подручја. У панонској низини технологија прераде овчијег млијека такође знатно се разликује од технологије прераде у два претходна споменута подручја.

Аутохтоне сточарске привредне организације динарског подручја (бачије, бачила, смјес итд.), колибе за смјештај стоке, људства и прераду млијека такође могу послужити за оријентацију у проучавању распрострањености катуна. Споменуте организације су веома сличне, као и начин њиховог дјеловања. Исто тако и називи колиба, алата, категорија стоке, као и имена појединих грла, слични су у већини случајева на читавом том подручју. Слични су и називи појединих функционера сточарских при-

вредних организација. Нпр. ријечцу фичур (фичор) — млађа помоћна снага у бачији — можемо чути како близу источне границе Србије, тако и на Грабничком пољу код Ријеке.

Мислим да путем дубљег изучавања живота наших сточара, њихове привреде и њиховог начина прераде сточних производа, можемо доћи до веома корисних спознаја, које ће знатно расвијетлити не само питање распрострањености катуна већ и значај ове старе економске јединице, напосе њену везу, захваљујући сточарским кретањима, са матичним газдинством.

Влајко Палавестра: Узимајући учешћа у дискусији, желио бих да упозорим на једну занимљиву појаву у нашој народној традицији, коју, по мом мишљењу, треба посматрати у вези са проблемом катуна. То су наша, особито босанско-херцеговачка народна предања о старом, данас ишчезлом становништву, које је некада живјело у овим крајевима. Народна традиција је сачувала успомену на некакве »Грке«, који су, према подацима, побјегли због тога што је снијег непрестано падао 3, 7 или 9 година. Спомињу се и »Каури«, »Маџари«, »Римљани«, »Циди«, »Шпање«, итд.; о њима се прича да су били толико богати да су млијеко низ чункове (»томроке«, како народ понегдје каже) транспортовали са планине у долину; да су имали толико оваца да кад би прве овце и стада већ стигле на планину, последње још не би изашле из тора; да су имали толико масла да би, мјесто водом, маслом размекшавали земљу када би ударали коље за ограду.

Из ових неколико мотива народног предања, који су, као и велики број других мотива, највјероватније рефлекси некадашње стварности, може се закључивати да народна традиција има у виду само сточаре. Најчешћи и најрасрпострањенији мотив, који срећемо готово на сваком кораку у Босни и Херцеговини, мотив који каже да је »снијег падао 7 година«, услијед чега су »Грци побјегли«, треба, по мом мишљењу, повезати са сезонским кретањем наших планинских сточара (дакле, и са катуном!), што значи да се та предања односе на некадашње сточарско становништво наших крајева, које је, још у средњем вијеку, било веома покретно.

Др Бранислав Ђурђев: Услови за сточарство и за становање у планинама нису били исти у XIV као у XV веку. С друге стране, у XV веку је констатован врло велики пораст сточарског становништва. Подаци сигурно говоре да је тада катун био целина која се сели лети у планине, зими у низину. Ја сматрам да је катун био чврста целина. То су докази из XV века. Убицирање катуна није лака ствар, јер има катуна који се крећу на великим просторима, а има их који се зими спуштају у најближу жупу. Касније место територијализације катуна може бити прилично удаљено од летњег пасишта, а катунска организација могла се територијализирати и на летњем пасишту и на прилично удаљеном зимовалишту. (Професор указује на пример Куча, Бушата итд.).

Др Јован Трифуноски: Хтео бих да вам изразим своју радост коју сам осетио по доласку у Сарајево и у овом раду, а то је радост што сам као географ из једне доста удаљене републике узео скромно учешће у решавању проблема који је овде започет. У томе гледам извесне наше шире југословенске сарадње и пожелео бих да то буде не само између Сарајева и Скопља него и између свих наших центара. Географи проблеме посматрају у простору. Замислите како је тешко једном географу да се пренесе неколико векова унатраг и да из извора не његове науке, него из извора друге науке, посматра како је то било. Још би било добро када би ти далеки извори заиста били обилни. Али, они су често оскудни, па је заиста тешко направити једну целину.

Био сам у могућности неке терене да посетим. Међутим, требало је и друге области да пропутујем, али зато није било новчаних средстава. Јер, једно је прочитати у извору, а друго је, заиста, тај податак видети на терену. Та проблематика је широка и сада би било тешко њу у овај рад укључити. Молим вас и ово: да ли су насеља била или не, да ли су била збијена или разбијена, свакако да су та питања занимљива. Када сам закључивао да су влашка насеља збијеног типа, ја сам имао примере

данашњих влашких катуна у Македонији. Они су збијеног типа. Међутим, ако је у Македонији било збијених, то не мора значити да је било збијених влашких катуна и другде. Вероватно да је у динарским планинама било и друкчије. Чак помишљам и ово: да би се, можда, радило о три варијетета у сточарству, у случају стоке и у случају насеља. У динарској системи био би један варијетет, а други варијетет био би у оквиру родопске системе, трећи варијетет био би на додиру ових двеју система. Данашња овца »каракачанка« која одговара планинама родопске системе и зимовиштима око ње, свакако да не одговара динарским планинама. Али, на основи чега то да утврдимо, где су нам ти подаци? Ја сам навео да је сточарство са доласком Турака, с оним првим налетом, почело да опада. Ту нисам навео своје мишљење, то закључују Ердељановић и Св. Томић.

Друг Ђурђев је покренуо питање, иако се то није директно односило на мој рад, каква је била географска слика терена у средњем веку у појединим пределима. Ми знамо да се то све мењало, и не само у средњем веку. У појединим периодима једна је област шумовитија и у њој је мање крчевина. У другим периодима је обратно. Само је то тешко на основу оскудних података реконструисати. Да поменем још ово. (Ђурђев: Када су опустошене шуме у родопском, балканском или динарском систему, онда то није једна ствар.) Опустошење шума на нашим планинама вршено је више пута. (Ђурђев: Али овде опустошење шума је довело до свачег крупног.) То је било различито и на истом планинском масиву. На присојној падини горња граница шума била је првобитно високо, па се потом спуштала ниже. А на северној, осојној, горња граница шуме је остала где је и била. Даље, ми сада видимо на присојној падини рушевине старог катуна како лежи горе, окружен са свих страна испашом. А данашњи катун лежи на граници између шуме и испаше. Ту би могло ово да се претпостави: да је ова шумска граница спуштена, а да је првобитно била горе. А како се граница шуме спустила, спустио се и катун. То спуштање, вертикално, на појединим планинама може бити и преко 100 м.

Сва су ова питања веома занимљива и ја се радујем ако сам и најмање овом питању нечим допринео.

МИЛЕНКО С. ФИЛИПОВИЋ

СТРУКТУРА И ОРГАНИЗАЦИЈА СРЕДЊОВЕКОВНОГ КАТУНА

ПРЕДГОВОР

Реч катун имала је у прошлости, као што има и данас, различита значења. Два су основна значења, два појма који се називају тим називом. Катун значи у првом реду (а уверен сам да му је то и првобитно значење) једну групу људи од неколико породица или домаћинстава окупљених око једног свог главара или вође, под чијим су руководством вршили своје обавезе према господарима чији су били поданици или у чијој су били служби и обављали знатније привредне послове. Катун, затим, значи насеље у ком на окупу живи једна таква група. Слично је и са речи село, која код Јужних Словена од старине има два значења: насеље (што је првобитно и означавало само посед једног домаћинства) и заједницу становника једног села. У овом раду биће говора само о катуну као људској групи. Не улазећи у етимологију тог имена, настојаћу да покажем, колико то писани извори допуштају, какве су биле структура и организација тога катуна у балканским земљама у средњем веку, тј. у времену пре него што су Турци покорили и последње балканске државе.

Пошто је појам катуна у средњем веку готово редовно повезан с именом Влаха и влаха — у доба српске средњовековне самосталности помиње се само неколико арбанашких катуна у оквиру немањићке државе — овај рад у ствари самим тим третира и проблем средњовековних влаха и треба да послужи као прилог његову решењу.

Проблем катуна и средњовековних влаха је веома сложен, а он је постао још сложенији по томе што су се њим бавили многи научници, у првом реду историчари, и што су настојали да га реше без претходних студија појединих аспеката тог проблема. Отуда су настале и разне заблуде — особито оне о етничком карактеру средњовековних влаха, па о катуну као родовској организацији, о власима као номадским сточарима, итд. — од којих се неке и данас одржавају.

Највећу тешкоћу у решавању проблема катуна и влаха (»Влаха«), а нарочито њихова језика и етничког карактера, представља то што нема никаквих извора из средњег века писаних руком неког влаха (или Влаха) и говором њиховим. Иначе, вести о њима има прилично, али су веома хетерогене. Док у византијским изворима има помена о њиховој војничко-политичкој улози, па и о начину сточарења, а писане вести из немањићке Србије дају доста података о броју и распрострањености влаха, као и о обавезама оних влаха који су били на црквеним властелинствима, те вести из западних делова Балкана — о власима као поданицима високе феудалне господе, војницима и сточарима, дотле богати дубровачки архив даје обиље грађе за познавање влаха као поносника и њихове улоге у трговини и транспорту.

Влаха је било на Балкану током читавог средњег века, али тако да се њихово присуство најпре јаче осећало у централним деловима Балканског полуострва, а пред крај средњег века и у првим вековима новог века они се јављају у великом броју и као врло активан друштвени елеменат у северозападним областима Балкана.

Ни катун ни власи нису ишчезли са Балкана и поред свих бура које су прешле преко њега. Иако су се међу правим Власима, као и у оним групама на Балкану које су потомци влаха, до данас одржали многи начини живота и установе из старине, ипак су и они били подложни променама. Током столећа било је код Влаха (и влаха) знатних промена као резултата прилагођавања новој географској средини, услед њихових веома живих и далекосежних миграција, као и промена током времена а у зависности од друштвених (политичких и економских) чинилаца. Довољно је поменути да је етничких Влаха (Аромуна) све мање и да је и њихова територија све мања; нигде више нема влаха као професионалних војника, а, вероватно, више нигде ни као кириџија од неког већег значаја; где их још има, они су грађани у држави као и сви други грађани. Ни данашњи катуни нису оно што су били катуни у средњем веку. Иако је сточарство и код данашњих Влаха, као и потомака влаха, важно занимање, и у њему има знатних промена. Мада код савремених Влаха и влаха има доста установа и црта које су сигурно пореклом из средњег века, ипак се једноставно на основи данашњег стања не смеју правити никакви закључци са важношћу за средњи век, већ и стога што народни живот данашњих Влаха није добро познат. Због свега тога, ограничићу се на то да прикажем структуру и организацију катуна односно оних људи који су у средњем веку живели по катунима, на основи средњовековних извора, узимајући у помоћ, и то само изузетно, аналогије из данашњег времена. Резултати пак треба да послуже, поред осталог, и томе да се утврди шта се у данашњој народној култури балканских народа може да сматра као наслеђе од балканских влаха.

Проф. Б. Ђурђев, који је био љубазан да прочита овај рад у рукопису, скренуо ми је пажњу на неке недостатке, на чему му и овом приликом захваљујем. Разуме се, за сва излагања и закључке у овом раду одговорност сноси аутор.

I

ВЕЛИЧИНА КАТУНА

Само неке манастирске повеље из доба Немањића дају тачне податке о величини катуна с обзиром на број домаћинстава, док се у некима само уопштено говори о броју уступљених влашких домаћинстава. Величина катуна варира између 10 и око 105 домаћинстава. Додуше, помињу се и веће групе, али то, сигурно, нису катуни. У Немањиној повељи из 1199. помињу се два »судства« влаха са 170 домаћинстава,[1]) у Жичкој повељи из године 1220. група од 219 влашких домаћинстава са кнезом Грдом на челу,[2]) а у повељи краља Милутина Хиландару из 1293—1302. кнез Воихна са 107 домаћинстава влаха, уз њих још две групе с око 50 домаћинстава, такође без ознаке у колико су катуна.[3]) Те групе су, свакако, живеле у више катуна, пошто су већи катуни уопште реткост, као што се види из следећег списка катуна познате величине:

катун	повеља	година	величина у дом.	напомена
Пијанци	Светостефанска	1313—1318.	52	
Шишатовац	„	„	99	
Блгарски	„	„	39	
Барељевски	„	„	60	
Пројловци	„	„	10	
Урсуловац	„	„	47	
Бобојевац	„	„	31	
Смудирог	„	„	око 105	
Војсиљци	„	„	40	
Комани	Грачаничка	1320—1321.	24	
катун Арбанаса	Дечанска	1330.	29	
Ратишевци	„	„	17	
Сушичани	„	„	29	
Вардиштани	„	„	12	
Лепчиновци	„	„	18	
Тудоричевци	„	„	око 29	
Световрачани	„	„	35	
Ђурашевски I	„	„	16	У Душановој потврди око 47 (Ђурашевски I и II)
Ђурашевски II	„	„	20	
Пагарушани	Дечанска	око 1336.	—	У Душановој потврди око 29
Псодерци	Врањска	1334—1346.	39+10	
Блатчани	Арханђ.	1348.	78	
Гунцати	„	„	75	
Добрушинци	„	„	32	
Голубовци	„	„	36	
Кострчани	„	„	68	
Синајинци	„	„	33	
Пинушинци	„	„	36	
Драгољевци	„	„	80	

[1]) Ал. Соловјев: Одабрани извори за историју српског права. (Београд, 1926) 14.

[2]) Нав. дело 19—20.

[3]) F. Miklosich: Monumenta serbica (Viennae, 1858) 59—61.

На властелинству манастира св. Арханђела било је девет катуна Арбанаса, али се они, што је врло карактеристично, помињу само по имену: нити се говори о њиховим међама нити се набрајају њихова домаћинства.

Од 28 катуна из времена 1330—1348 (на дечанском властелинству два катуна из 1330. са 36 домаћинстава стопила су се мало после у један и порасла на око 47 домаћинстава), чија је величина позната, само у 8 било је више од 50 домаћинстава.

Преглед катуна по величини:

до 10	домаћинстава	1
11— 20	„	5
21— 30	„	4
31— 40	„	9
41— 50	„	1
51— 60	„	2
61— 70	„	1
71— 80	„	2
81— 90	„	1
91—100	„	1
105	„	1

Тај преглед показује да је већина катуна (њих 20 или 71%) била са испод 50 домаћинстава. Па и кад су два ђурашевска катуна убрзо после 1330. састављена у један и додато им неколико домаћинстава, тај нови катун под именом Сремљани имао је тек око 47 домаћинстава. Вероватно су катуни одржавани већином на нивоу испод 50 домаћинстава стога што се мањим катунима могло лакше управљати, лакше се с њима могло кретати и лакше се могла налазити пасишта за њихову стоку, па и људство једног катуна лакше могло употребити као мања војничка јединица. Очигледно је да српски средњи век није познавао прописе о величини катуна. То су завели тек Турци када су освојили наше земље и преузели установу влаха: по једној кануннами из 16. века код смедеревских влаха 50 »флорија«, тј. филурицијских кућа, чине један катун[4]).

Нема никаквих података о величини иначе многобројних катуна који се помињу у западним крајевима Балкана. С обзиром на карсни карактер тих крајева, где су и данас ретка већа села, вероватно да су тамошњи средњовековни катуни били и мањи од просечног катуна у централним балканским деловима.

Писани извори из средњег века помињу често влашка кретања са стоком на летње и зимске паше. Кад је реч о величини катуна, требало би и о томе водити рачуна. Наиме, у манастирским повељама се не каже ништа о томе где и у која доба године су пописивани ти власи. Пошто се катуни често изједначују са селима и пошто се често наводе са својим међама, значи да су то била њихова стална насеља, у којима су боравили током зиме

---

[4]) Ћ. Трухелка: Хисторичка подлога аграрног питања у Босни. Гласник Земаљског музеја XXVII (1915) 156; П. Скок: Чешка књига о влашком праву. Гласник Земаљског музеја XXX (1918) 303.

и у којима су они живели концентрисани. Вероватно да су се власи и тада кретали на летишта на планине у мањим групама, као што и данас чине романски Власи у Македонији. Власи у источној Македонији у годинама пред други светски рат на зимовиштима су се скупљали у веће групе, а лети су у мањим групама. Једна таква група коју сам посетио у лето 1935. на Ограждену састојала се од 17 породица.[5]) Турски и монголски номади у наше време живе у две врсте социјалних заједница: зимско падалиште, 10—100 шатора, и летње, 2—3 сродна домаћинства.[6])

Радослав Ивановић је нашао да на местима катуна манастира Дечана и Св. Арханђела, уколико су могли да се убицирају, и данас постоје као села у метохијској котлини: Ратишевци — данас села Горњи и Доњи Ратиш, Ђурашевски катун — села Велики и Мали Ђурђевик, Гиновци — сада село Ђиновци, Блаце — село Блаце, Гунцати — село Гунцати, Кострц — село Кострц, Голубовци — село Голубовци, Драгољевци — село Драгољевци, Синајинци — село Синаја, Чрнча — сада, вероватно, село Црнце.[7]) Тако исто и неки од катуна бањских били су на местима где сада постоје села која носе иста имена или се зна да су та имена промењена: катун Блгарски — сада село Србовац код Кос. Митровице, Барељевски — сада село Бариљево (Сосово), Бобојевац — село Бубојевац (Подрима), Смудирог — »катун« Смудирог (у Црној Гори), Војсил'ц — заселак Војсалићи код Н. Пазара.[8]) А то значи да ти катуни, сем Смудирога, и нису били у високим планинама, односно да су то била њихова зимска и стална насеља, а лети су се растурали по планинама где би нашли паше за говеда и овце и ишли на разне послове са коњима.

Поред разних села што их је Маљушат, син кнеза Балдовина, приложио Хиландару, што је краљ Душан потврдио повељом изданом између 1334—1346, приложен је и катун влаха зван Псодерци. Тај катун је имао 39 домаћинстава и имао је села: »катун влах именем Псодерци и села Псодерцем и међа поче....«[9]) Ако су ти власи из једног катуна живели заиста у више села, онда су та села била сразмерно малена. Можда се ради о једном насељу разбијеног типа.

Бројно стање домаћинстава по катунима било је променљиво, а било је и крупнијих промена у саставу појединих катуна. На жалост, о тим променама има врло мало података, а они што их има показују да су те промене биле врло честе. Пре свега, до промена у саставу катуна и броју домаћинстава долазило је из природних узрока: поједина домаћинства су расла и делила се, а поједина су изумирала сасвим или у мушкој лози; о томе

---

[5]) Мил. С. Филиповић: Номадски Цинцари на Ограждену. Гласник Географског друштва XXIV (Београд, 1938) 63.

[6]) Carleton S. Cood: Caravan (1952) 143.

[7]) Рад. Ивановић: Дечански катуни. Историски часопис III (Београд, 1951—1952) 258; — Дечанско властелинство. Историски часопис IV (Београд, 1952—1953) 203.

[8]) Г. Шкриванић: Властелинство св. Стефана у Бањској. Историски часопис VI (Београд, 1956) 194.

има података у повељама. Али је било и вештачких и крупнијих захвата, о којима има података за дечанско властелинство.

Поред текста Дечанске повеље из 1330, постоји и њена Потврда коју је издао краљ Душан, после свог доласка на престо, око 1336. У неким катунима није било никакве промене у том кратком временском размаку, у некима је било мањих, док је у некима било крупнијих. Катуни Лепчиновци и Световрачани нису претрпели никаквих промена, сем што су Световрачани 1330. били уписани под именом Говнечије. У катуну Сушичана једно домаћинство се изменило, а појавило се једно ново; код Тудоричеваца је једно ново домаћинство, код Ратишеваца четири, Вардиштани су се знатно изменили и порасли за четири домаћинства, од два Ђурашевска катуна са 36 домаћинстава постао је један под именом Сремљани, са новим кнезом Ђурђем на челу и са свега 47 домаћинстава. У време Душанове потврде те повеље око 1336, јавља се и катун Пагарушана, који се не помиње 1330.[10]) Може се томе додати још један податак: краљ Милутин, поред 24 домаћинства влаха Комана, дао је 1320/1321. Грачаници још два (или три) домаћинства, која је одузео од Стрза, а међу њима су »Сушичане трије братенци Радовићи: Стан (с) синови, Болеслав, Доброслав (с)) синови«.[11]) Краљ Дечански приложио је 1330. својој задужбини и катун Сушичане.[12]) Врло је вероватно да се ради о истом катуну од кога су Радовићи раније одвојени. У Грачаничкој повељи крај Милутин помиње влахе Драгобратиће, које је дао св. Стефану (и место њих Грачаници даје Комане);[13]) међутим, у Повељи св. Стефана (Бањској) из 1313—1318. уопште нема помена ни катуну ни домаћинству таквог имена, што значи да се опет радило о некој знатној промени у катуну.

II

ЕТНИЧКА СТРУКТУРА КАТУНА

Првобитно Јужни Словени, као и сви Словени уопште, називали су романске народе Власима. Назив Власи у том значењу и данас се употребљава код Јужних Словена за балканске романске народе: Румуне, Аромуне или Цинцаре и Мегленске Влахе. Међутим, током времена, назив влах-Влах добивао је код Јужних Словена и друга значења, сасвим различита од оног првобитног, као што је то лепо показао већ 1879. Константин Јиречек.[1]) Дошло се чак дотле да се становници села с обе стране херцеговачко-далматинске границе у близини Дубровника уза-

[9]) Ст. Новаковић: Законски споменици (Београд, 1912) 414.

[10]) М. С. Милојевић: Дечанске хрисовуље (Београд, 1880) 49 и д. — У даљем тексту скраћено: Деч. хр.

[11]) Ал. Соловјев: пом. дело 103.

[12]) Деч. хр. 50.

[13]) Ал. Соловјев: на озн. месту.

[1]) К. Јиречек: пом. рад. Зборник Константина Јиречека I, 193—194.

јамно називају Власима, иако су етнички, културно и национално обоји једно исто.

Тај семантички развитак етникона Влах почео је већ у средњем веку тако да су на великом пространству српскохрватских земаља називани власима људи нарочитог занимања и начина живота који нису уопште били романског етничког карактера. Ти власи, који су сами живели поглавито од сточарства (али се бавили уз то и земљорадњом), издвајају се од осталог становништва по службама које су обављали својим господарима: били су војници, поносници, професионални пастири.

Није ово прилика да се упуштам у разматрања о пореклу балканских романских Влаха нити у детаљну семантичку и етимолошку анализу назива влах. Потребно је, ипак, да укратко изнесем како је могло доћи до преношења тог имена на становнике који нису били романског карактера.

Пред најездом Јужних Словена, балканско старо романско становништво повлачило се у утврђене приморске градове и у планине на југу. Ти који су доспели у планине прилагодили су се новој животној средини на тај начин што су прешли на сточарство. Као сточари у планини они су били принуђени на симбиоске односе са становништвом ниских области у подножју планина, са Грцима на једној, а Словенима на другој страни. Симбиоза је била нужна, јер су са стоком силазили у зимовишта међу Грке и Словене и јер су се од њих морали да снабдевају цереалијама. Симбиоза је доводила нужно до билингвитета, а из билингвитета се лако прелазило и утапало и у другу етничку заједницу. Пошто су у планини, уз то, ограничене могућности демографском развитку те сразмерно брзо долази до пренасељености, стварао се вишак становништва који је одлазио. Ти који су одлазили ступали су у службе у суседним областима. Тако су међу Јужне Словене доспевали — јер се ради о процесу који је трајао столећима — Власи који су ступали у службу владара и феудалаца као војници, пастири и поносници и сами се издржавали још од стоке. Будући да су они били носиоци нарочитог занимања у словенској средини, та средина је њихово етничко име Влах пренела на све оне који су се бавили тим пословима, и тако су у средњем веку постали власи. Првобитно су етнички Власи били војници, професионални пастири и поносници, а доцније су и не-романи који су живели од тих занимања и на начин и у друштвеном статусу првобитних Влаха називани власима. Има читав низ аналогија с тим појавама из старог и новог времена.

Кад су Турци, по заузећу наших земаља, прихватили установу влаха заједно са њиховим правним статусом, они су све такве војнике хришћане звали власима, често изједначујући тај назив са Срби, јер су стварно и били Срби.[2]) Особито је, у овом погледу, значајан пример који наводи К. Кадлец да су се и Украјинци (»Русини«) у Пољској, који су оснивали колоније на влашком праву, називали Власима, иако то нису.[3])

---

[2]) П. Скок: пом. рад. 300, 304.

[3]) Наведено према наводу код П. Скока: пом. рад 311.

4*

У 18. веку по северним српским крајевима, па и у Македонији, били су се раширили многи трговци Цинцари који су се издавали за Грке, и у тим областима назив грк значио је, па значи и сада, трговца. У неким нашим крајевима за ковача се каже циганин, без обзира на народност, јер су ковачи били Цигани. У северној Србији реч цинцарин била је синоним за механџију, јер су једно време механџије били готово све сами Цинцари. Код Срба у Војводини назив (х)ера је доскора био назив за тешког физичког радника уопште, јер су се тим пословима бавили дошљаци из динарских области, Хере, а у наше дане у Београду и неким другим градовима назив арнаут или шиптар постао је синоним за резаче и цепаче дрва.

Док су се, с једне стране, Власи који су долазили у јужнословенске земље нужно пословењивали живећи као мањина у симбиози са Словенима, с друге стране су и Словени и Арбанаси, због великих потреба тадашњег друштва, а, свакако, и због бољег друштвеног положаја, прелазили у професију и друштвени положај који су имали Власи, па и они постају власи, тј. са Власима се изједначили по занимању и друштвеном положају и, ушавши тако међу њих, још више допринели пословењивању Влаха. Тај процес је трајао дуго времена. Иста судбина је снашла и оне праве Влахе или Аромуне, који су као трговци, занатлије или чисти сточари долазили у наше земље, па је тај процес пословењивања романских Влаха који су дошли у току 19. и 20. века у Македонију сада у пуном јеку.

Процес пословењивања Влаха у симбиози са Словенима почео је, свакако, врло рано, али је најстарија потврда о томе из 11. века. Године 1066. побунили су се против византијске власти Грци, Бугари и Власи у Тесалији. Јуна 1066. Никулица, стратег теме Хеладе, имао је састанак са представницима побуњених Влаха у Лариси у кући Влаха Беривоја; стада тих Влаха и жене били су у то време у бугарским планинама.[4]) Словенско име Беривој једног влашког главара речит је доказ да су ти тесалски Власи били под снажним утицајима околних Словена. Власи који се помињу од краја 12. века у српским и хрватским земљама, а нарочито у држави Немањића, тј. већ од прве своје појаве, не разликују се у писаним изворима од своје словенске околине: они носе (већ у Жичкој повељи из 1220) огромном већином српска, односно хрватска имена (као нпр.: Смиљ, Хранислав, Богдан, Дражан, Доброгост итд.) и називи за сродство су им српскохрватски (брат, син, ташта, дед итд.). Има их који носе романска имена (као нпр. Бач, Бун, Букор, Барбат, Урсул, Шарбан итд.). С друге стране, међу обичним сељацима који се у споменицима зову Србљима, било их је с романским именима, истим као код влаха: Букур, Шарул, Бун, Дрокун, Дминко, Руђа и др. Чак је и П. Скок веровао да се онде где се ради о чисто румунским именима са поузданошћу може закључивати о прецима румунске народности, а где су имена словенска, онде се мора

---

[4]) M. Gyóni: La transhumance de Vlaques balkaniques au Moyen Age. Byzantinoslavica XII (Prague, 1951) 33—34.

закључити да су власи с таквим именима већ пословењени или да су у саобраћају двојезични . . .[5]) Међутим, у списковима становника појединих села и катуна, каквих има прилично у повељама Немањића, има много примера да су уписани чланови трију генерација: дед, син и унук, па да предак носи романско а потомак српско име, као и обратно, и да неки од рођене браће носи српско, а други романско име. Прегледавши сва имена из Дечанске повеље, која садржи највише личних имена, Ст. Станојевић је утврдио да је нетачно и погрешно мишљење (које су, међу осталим, делили и Ст. Новаковић и К. Јиречек) да лична имена у српским повељама средњега века обележавају и народност дотичне личности, односно да је сваки човек са влашким именом у старим документима по народности Влах, а сваки с арбанашким именом Арнаутин. Пошто је изнео каквих је све могло бити комбинација у давању српских и страних имена по генерацијама, Станојевић је дошао до закључка, који је једини и оправдан, да: »лична имена у нашим средњовековнии споменицима не могу се ни у ком случају узети као подаци на основу којих се може поуздано обележити народност дотичне особе«.[6])

Пок. Станојевић није, међутим, улазио у питање откуда страна, особито романска, имена код људи по селима и катунима средњовековне Србије. Не узимајући у обзир страна имена која су дошла под утицајем цркве (календарска имена као: Никола, Ђурађ, Манојло, Тудор, Никифор, итд.) и услед обичаја да се дају имена народа (Турчин, Фруг, Куманин итд.), било је, поред словенских, и романских народних имена. Романска имена су сразмерно ретка и по катунима, али их исто тако има и по селима, међу Србима. Та имена су разноврсног порекла. Пре свега, биће их, по пореклу, таквих која су Словени преузели од староседелаца одмах по досељењу. Затим, биће их које су примили посредством цркве (можда Доминко), као и таквих која су дошла под утицајем литературе (нпр. Оливер, Балдовин-Балдуин). А највише ће их бити романско-влашког порекла, тј. таквих које су Срби и други Јужни Словени попримили у току симбиозе од романских Влаха и које су власи наследили и сачували од негдашњих романских Влаха па их предавали и Србима. Можда би се лингвистичком анализом могло утврдити којој категорији припадају поједина романска имена из српских повеља. Треба још поменути да се у арбанашким катунима, не узимајући у обзир календарска имена, истичу, сасвим природно, арбанашка имена, поред српских; тако нпр. у катуну Арбанаса, који је краљ Дечански приложио манастиру Дечанима, људи носе српска имена као: Бранислав, Свињоглав, Пријезда, Голуб, Тешмир итд., поред правих арбанашких (Љеш, Гин, Гон, Шок); али, било их је и с романским, односно влашким именима (Дминко, Пелегрин). Опет, било је и Срба с арбанашким именима, нпр. Гон (у селу Грмочелу Гон са синовима Радославом и Богославом).

---

[5]) П. Скок: пом. рад 308.

[6]) Ст. Станојевић: Лична имена и народност у Србији средњега века. Јужнословенски филолог VIII (Београд, 1928—1929) 151—154.

Значајније је да се у списковима влаха на црквеним властелинствима неки људи помињу презименима, којих има разних врста. Има их и таквих која нису по неком директном претку (оцу, деду), него по занимању, надимку и др. А пошто су баш таква презимена обично трајнија, особит значај имају онда она која се могу сматрати као влашка или аромунска. Познато је да се аромунска имена готово редовно свршавају отвореним слогом и да су обично двосложна или тросложна, али их има и дужих. Таква су презимена средњовековних влаха: Мња (Братислав Мња међу хиландарским власима, око 1302).[7]) Кожа (Болеслав Кожа у бугарском катуну манастира Бањске, 1318),[8]) Кондре (Богдан Кондре у катуну Шишатовцу, 1318)[9]) и др. Једно типично влашко презиме сусреће се 1330. и у Средњем Селу на дечанском властелинству: Батавала (»Братослав Батавала и брат му Милко а отац им бил Седраг«)[10]). Уједно пример како је Влаха било и изван катуна а међу Србима.

Док су се етнички Власи кроз цео средњи, па и нови, век одржавали етнички на Пинду и у Тесалији, али постепено се осипајући, нема сумње да су они који су долазили у наше земље долазили као билингви и већ увелико подлегли пословењивању, да се временом сасвим пословене, и то још у току средњег века. Етничких Влаха било је међу Србима још крајем 13. века, као што се види из повеља краљице Јелене и краља Милутина манастиру св. Николе на острву Врањини, писаних око 1280. и 1296: ту се помињу властела и достојанственици (владушти) Срби, Латини, Арбанаси, Власи[11]). Потомци пословењених Влаха одржавали су и даље знатне елементе романског влашког језика, које је од њих попримила и њихова словенска околина, као што су неки термини у сточарству и преради млека (катун, брнза-сир, брнзар-пастирска торба, бач и бачија и др.), многи топографски називи (Тјентиште, Нахорево, и др.) и презимена (Фурдиловић, Беатовић, Сарапа итд.), расути свуда по српским и хрватским земљама, па и остаци румунског бројања у далматинској Загори[12]).

Романски Власи унели су понешто свога, свакако, и у културу Јужних Словена, првенствено у сточарску и млекарску технологију, али на том пољу нису још вршена довољна истраживања те врсте.

Укратко, већ од времена кад се балкански Власи јављају по писаним изворима на јужнословенском тлу, они више нису етнички чисти романски Власи. Значајно је да су и они представници Влаха из новијег времена који су дошли у Босну у

---

[7]) F. Miklosich: нав. дело 61.
[8]) Споменик IV, 8.
[9]) Споменик IV, 7.
[10]) Деч. хр. 26.
[11]) Ст. Новаковић: Законски споменици... 579.; Ал. Соловјев: нав. дело 69.; П. Скок: Из румунске литературе... Гласник Скопског научног друштва III (1927), 305—306.
[12]) П. Скок: Чешка књига... 316; Етнографска истраживања и грађа II (Загреб, 1940), 118.

18. веку већ били начети, да су они негде у свом кретању били делимично пословењени, да се у Босни у сразмерно кратком времену сасвим пословене[13]).

Сем влашких катуна, било је у средњем веку у немањићкој држави и арбанашких катуна, који су ту доспели на сличан начин. Помиње их се свега неколико, и то тек у 14. веку. Био је један катун Арбанаса на дечанском властелинству са 30 домаћинстава и девет катуна (Гиновци, Флоковци, Мађерци, Белоглавци, Чрнча, Цапарци, Гоновци, Шпинадинци, Новаци) на властелинству Светих арханђела. Иако нису били далеко од своје етничке области чији је један део била захватила немањићка држава, ти су катуни били сви у околини Призрена и у Метохији и представљали су стварно арбанашку дијаспору. Кретање тих Арбанаса условљено је, несумњиво, истим узроцима као и оно влашко: пренасељеност у њиховој земљи. Арбанаса као плаћеника било је од средњег века па све до у нови век у разним земљама[14]). Било је Арбанаса насељених као трговаца, свештеника и др. у нашим градовима по Приморју и у Србији.

Било је, међутим, Арбанаса у српској средњовековној држави и другде, и то као властеле и пастира. Краљица Јелена у Повељи манастиру св. Николе на Врањини, око 1280, прети оном од велике и мале властеле и осталих достојанственика (»владушти«), без обзира да ли је Србин или Латинин или Арбанас или Влах, ко би одузео што од онога што је она дала том манастиру[15]). Врањински манастир је у Зети, у чијем границама је тада могло бити Арбанаса[16]). Арбанаса је било и у другим граничним крајевима немањићке државе, па је сасвим нормално да их помињу повеље које се тичу тих крајева: краљ Дечански је забранио, 1330, да у планинама манастира Дечана сме да има метоха и властелин, и влах и Арбанас, што је потврдио и Душан по ступању на престо[17]). Краљ Душан обновио је цркву у Тетову и дао јој, између 1337—1346, нека села, па и планину Нанов дол, с тим да у тој планини нема метеха нико од краљевских функционера (»владуштих«), па ни травничар, ни Арбанас ни влах, и то под претњом велике глобе (300 перпера)[18]), а кад је, као цар, 1355. потврђивао Хиландарску метохију св. Петра Корипког и друге земље и повластице, забранио је да се планином св. Петра силом користи као пашом који велики или мали властелин, влах

---

[13]) Мил. С. Филиповић: Цинцари у Босни. Зборник радова Етнографског института САН II (Београд, 1951), 93.

[14]) Ст. Новаковић: Стара српска војска (Београд, 1893), 176—182; L. Thallóczy: Illyrisch-albanische Forschungen I (München und Leipzig 1916) 86.

[15]) Ст. Новаковић: Законски споменици 579.

[16]) Дечанском властелинству припадало је и село Кушево у Зети. Не каже се какве су етничке припадности били његови становници, али људи знатним делом носе арбанашка имена (Деч. хр. 120). Тако исто честа су арбанашка имена и у маленом селу Греви, од 11 домаћинстава (Деч. хр. 34, 108).

[17]) М. Милојевић: Деч. хр. 55—56 и 127.

[18]) Ст. Новаковић: нав. дело 660.

или Арбанас[19]). У позном средњем веку помиње се у Зети пет катуна: Гољемаде, Бери, Озрихне, Горичане и Круси (1452; прва три се помињу и раније, 1444, као села)[20]). Први носи чисто арбанашко име, па је у њему, вероватно, било Арбанаса или је био првобитно арбанашки. Сем у Зети, Арбанаса је било настањених и у околини Котора; били су тежаци, сточари и кириџије. И они су често нападали и пљачкали которске караване[21]), као што су другде, а, свакако, и у околини Котора, радили власи.

Арбанаси у арбанашким катунима у призренско-метохијској области били су етнички Арбанаси, иако, можда, више не сасвим чисти. Сем етничког имена Арбанас, донекле су доказ томе и лична имена и презимена у арбанашком катуну на дечанском властелинству, која су добрим делом типично арбанашка (Љеш, Гон, Гин, Туз, Сума, Лазор, Шок), и тако и нека патронимичка имена арбанашких катуна на властелинству Светих арханђела (Гиновци, Гоновци, Флоковци).

Било је Арбанаса и у катунима изван те области, али се они не помињу под тим именом. Чувен је био у средњем веку влашки катун Бурмази у Херцеговини, данас село Бурмази код Стоца. Катун носи чисто арбанашко име (»велики човек«), које није случајно настало. Катун Бурмаза се помиње од 1343, па често у 15. веку[22]). Исто тако у Херцеговини се помиње већ 1313. влашки катун Зотовићи (З о т, арбанашки: господин)[23]). Нису случајност ни многобројна арбанашка презимена (Шимрак, Шмитран и др.) међу српским и хрватским становништвом, које води порекло с југоистока, а које су писани извори називали Власима. Дубровчани су, иначе, врло добро знали ко су Арбанаси.

Откуда та арбанашка примеса у херцеговачким катунима и зашто се њихови становници зову власима? Мислим да је одговор врло једноставан. Ти Арбанаси су доспели или у Херцеговину или у немањићку државу као етнички Арбанаси који су ступили у службу, обавезе и ред влаха, па тако и сами најпре постали социјално власи, а онда временом, заједно с онима који су били Власи или правог влашког порекла, посрбљени и похрваћени. То је била неминовна последица чињенице да су и они били, и то у већој мери него Власи, незнатна мањина међу словенским живљем, која се, уз то, знатно удаљила од своје етничке матице.

Дубровачки извори и повеље средњовековних владара не говоре толико о обавезама арбанашких катуњана колико влашких, али колико о том говоре, више посредно, — занимања, обавезе и положај арбанашких и влашких катуњана били су исти.

У једном уговору између Дубровника и Драча 1355. године реч је о трговцима из Драча којима би робу до тргова у Србији

---

[19]) Ал. Соловјев: Два прилога проучавању Душанове државе. Гласник Скопског научног друштва II (1927), 28.

[20]) К. Јиречек: Историја Срба II (1923), 183.

[21]) И. Синдик: Комунално уређење Котора (Београд, 1950), 29, 39—40.

[22]) Мих. Динић: Дубровачка средњовековна трговина. Југословенски историски часопис III (Љубљана—Загреб—Београд, 1937), 134—135.

[23]) Мих. Динић: пом. рад 134—135.

носили власи, Арбанаси и други[24]). Краљ Дечански у својој Повељи 1330. не износи ништа посебно о дужностима арбанашког катуна, у коме се на првом месту помиње Љеш Туз, дакле катунар. А краљ Душан, око 1336, у Потврди те Повеље, даје једну одредбу у којој су ти Арбанаси изједначени са власима: »И вси власи и Арбанаси Тузије да носе сол црковну од светога Срђа«[25]) Душан, као цар, у Арханђелској хрисовуљи, 1348, одредио је да град Бар даје цркви Светих арханђела 10 товара (по 14 стара) уља и да то носе Арбанаси (свакако, они из катуна приложених Светим арханђелима)[26]). Да су власи и Арбанаси (који су живели и радили као власи) имали исти правни положај, речите доказе пружа Душанов законик у чл. 77. и 82, који прописују исту висину глобе за влахе и Арбанасе, и то за преступе приликом кретања са стоком[27]).

У ствари, дакле, уколико су се катуни и регрутовали и образовали у словенским земљама на Балкану од несловенских етничких елемената, ти елементи су били подложни пословењивању, и крајњи резултат је био да се катун није разликовао етнички од села, у чији су етнички састав такође улазили и страни елементи. Ни у савременим писаним изворима из позног средњег века власи се не разликују од Словена, него се изједначују с њима. Примера ради наводим само како је Млетачка влада 1417. писала свом кнезу у Шибенику да ради утврђивања капије и других радова одабере 600, па и више, снажних људи од Морлака и других Словена (de Morlachi et altri Schiavi)[28]). Морлаци су, дакле, и сами Словени. Иако су установу катуна донели Власи, она је брзо изгубила влашко етничко обележје. Катун је био кроз средњи век организована група људи који су се од »земаљских људи« разликовали не толико привредном производњом, јер су се обоји бавили сточарством и ратарством, колико својим службама (војници, поносници, професионални пастири) и својим правним положајем.

Као што сам већ поменуо, власи у нашим земљама у средњем веку у огромној већини носе словенска имена (док међу Србима има опет таквих који носе влашка имена). У недостатку других ознака тешко је одлучивати да ли се увек и само ради о пословењеним романским Власима или да, можда, у оквиру тих влашких група нема и Срба који су постали власи. Већ је Ст. Новаковић помишљао на то да је било влаха и од Словена[29]). Било је, сигурно, и таквих Срба (и Хрвата) који су се убрштавали међу влахе пошто су на неки начин успели да промене свој положај. Сигурно је пак да су многи Срби постајали власима тако што су се женили од влаха и прелазили њима (в. о томе на стр. 71, 75), па учестали такви прелази довели до забране таквих

---

[24]) Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium XXIX (Загреб, 1897), 385.

[25]) Деч. хр. 63, 134.

[26]) Гласник Друштва србске словесности XV (Београд, 1862), 288.

[27]) Ст. Новаковић: Законик Ст. Душана (Београд, 1898) 192 и 195.

[28]) S. Ljubić: Listine... Monumenta sp. h. Sl. M. XII (Загреб, 1882), 237.

[29]) Ст Новаковић: Село (Београд, 1891) 31.

женидаба, да се не би реметила равнотежа у сразмери влаха и невлаха. Да су и Срби могли постати власима, има још један особити податак, истина, већ из турског доба: у једној канунами из 1542. помиње се категорија »неверника« у варошима који су постали власи[30]). Треба се само подсетити да су Турци преузели установу влаха од Срба и с обичајима који су владали код Срба. Сем Срба, могли су ући у влашки катун и Арбанаси: у катуну Блатчана на властелинству Светих арханђела био је (1348) и Гон'ц Арбанасин са синовима[31]). Тај, свакако, није био и једини Арбанас који је ушао у неки влашки катун.

С друге стране, било је Влаха (односно влаха) и изван катуна. Многи Власи (и власи) били су дошли у Дубровник из унутрашњости, а нарочито кад су Турци почели да освајају наше земље. Не узимајући у обзир те влахе у Дубровнику, као ни оне који су се расули као појединци по приморју, ево неколико примера влаха међу Србима по селима и варошима. На дечанском властелинству био је (1330. и око 1336) у селу Чабићу влах Добромир са синовима Славом, Будиславом, Новаком, Братилом, Војихном и Хранисламом[32]), а у селу Бродлићима код Дечана, које је краљ дао Хвалоју, био је Радослав влах[33]). Властелин Иванко Пробиштитовић саградио је у граду Штипу једну цркву и приложио јој своје »отроке«, међу којима су били: Маноо Влах, Гин Арбанасин, Драгослав Влах, и Драгослав Србљин са братом. То је потврдио цар Душан 1350[34]). У Подграђу (уз Ново Брдо) помиње се између 1432—1438. Радич Влах из Штимље[35]).

Једна одредба Пољичког статута — чл. 25 (20) — донета на заједничком скупу, забрањује пољичанима да ико може држати влаха у Пољицима ни на пољичком сем ко га може држати на свом и о свом[36]), што значи да су се поједини власи одвајали од својих група и одлазили у службе имућнијим људима у другим селима и крајевима; с друге стране, та одредба је имала и да заштити Пољичане од нежељених придошлица.

Као што се могло постати влахом, тако се могло и престати да се буде то: изласком из катуна, напуштањем обавеза и положаја влаха. Многи су власи из данашње Херцеговине још у средњем веку прешли у Дубровник и тамо престали да буду власи. Има доста података о томе како су поједине влашке породице постајале дубровачки грађани, али је, свакако, најкарактеристичније решење Малог већа од 20. IX 1379. о пријему Радеше Озриславића Плесчића за дубровачког грађанина, јер је у записник унето да Радиша »olim Moroulachus fuit factus civis Ragusi, qui iuravit fidelitatem consuetam sicut ceteri cives Ragusini«[37]). Дакле, он није више влах, него дубровачки грађанин!

---

30) Х. Шабановић: Канун-нама босанског санџака из 1542. — Кануни и канун-наме (Сарајево, 1957) 67.
31) Гласник Друштва србске словесности XV, 289.
32) Деч. хр. 24, 92.
33) Деч. хр. 59—60.
34) Ал. Соловјев: Одабрани споменици... 151.
35) Мих. Динић: Из дубровачког архива I (Београд, 1957), 69.
36) Monumenta sp. h. Sl. M. IV (Загреб, 1890), 37— 38.
37) C. Jireček: Die Wlachen... Зборник К. J. I, 203.

III

САСТАВ КАТУНА ПО ПОРЕКЛУ

Утврдивши да средњовековни влашки катун у југословенским земљама није увек био етнички хомоген, дотакли смо се и делимично већ одговорили и на питање од особите важности, а наиме да ли су припадници једног катуна сачињавали истовремено и један род. Очигледно је да катун који није био етнички хомоген није био ни једна родовска целина. Али, катуна за које се може доказати да нису били етнички хомогени било је мало, па је потребно детаљније се позабавити питањем да ли је катун као установа био у исто време, по сродничким односима оних који су га сачињавали, и род.

Већ је К. Јиречек указао (1879) на чињеницу да се имена катуна јављају у плуралу, јер да су то истодобно и имена родова[1]). Стојан Новаковић је углавном усвојио то мишљење, додавши само да има имена катуна и по месту становања. Сматрао је да »њихово нестално живљење, а без сумње и унутрашња патријархалности ближа уредба у облику братства за цело су узрок овим назвањима по старешини или родоначелнику«.[2]). Одмах да напоменем да је безброј и села која носе имена по појединцима или родовима који су их засновали или у њима живели. Истакнути лингвиста Н. Јокл сматрао је да је првобитно родовско село обухватало само један катун, па се то име раширило на више насеља, како је расло становништво[3]).

Заиста, неки катуни носе имена по месту становања (или по месту порекла, односно ранијег становања), нпр.: Чрнча, Блатчани, Кострчани, Сушичани итд. Пада у очи да су таква имена (нпр. Бањани, Риђани) сасвим ретка као имена катуна на тлу негдашње источне Херцеговине. Иначе, и арбанашки и влашки катуни носе обично имена изведена од личних имена. Сумњиво је да су сами Арбанаси својим језиком звали своје катуне Фловковци итд.; ако јесу, онда би то био само знак њихова повлашивања и посрбљивања.

Шта значе имена катуна изведена од личних имена и како су она настала? Да ли су то заиста имена родова и да ли су катуни били заиста истовремено састављени од припадника једног рода? Покушаћу да одговорим на та питања на основи података што их пружа већ објављена грађа. Највише пак података пружају спискови људи у катунима које Немањићи дарују својим задужбинама.

У краљевским повељама манастиру св. Петра на Лиму око 1260, и манастиру Хиландару, између 1293—1302, помињу се многи власи, и то великом већином само по личном имену. У првој Повељи су два презимена од надимка или надимци (Гађул,

---

[1]) К. Јиречек: пом. рад 196.
[2]) Ст. Новаковић: Село (1891) 36.
[3]) N. Jokl: Katun. Indogermanische Forschungen XXVIII (Stuttgart, 1913/1914), 431—432.

Буколај), а осам их на -и ч, односно -иħ (Глотановиħ, Доброслалиħ итд.)[4]). И у другој Повељи су власи већином без презимена, а свега седам са презимена, и то сви на -и ħ (Грдовиħ, Неготиħ итд.). На челу групе од 107 влаха у тој повељи је кнез Воихна са децом, зет му Првослав са децом и брат Станислав. Воихна се презивао, вероватно, Брзотиħ, јер иза њега је у списку и »други Брзотиħ«, Драгомир с децом и са синовима Бунилом и Братославом, који такође имају децу[5]).

Последњи од девет катуна на властелинству манастира Бањске или св. Стефана (1319) је Војсиљц, чији је старешина Војсил Групшиħ[6]). Катун не носи име по роду, него по свом старешини или вођи, који је уписан и са својим презименом. Осам домаħина у том катуну уписани су с презименом, и то све на -и ħ (Бкровиħ, Крагујевиħ итд.). Барељевском катуну је на челу премиħур Костадин, а Бобојевцу премиħур Војсил, али никаквог нема ослонца да се утврди како су настала имена тих катуна: да ли по личностима или по местима. За остале катуне не помињу се њихове старешине, уколико то нису први домаħини на списку, или да катуни носе имена по бившим старешинама. Имена већине осталих катуна су изведена од личних имена: Шишатовац, Проиловци, Урсуловац и Бобојевац, вероватно и Пијаинц. У ту групу стављам и име катуна бугарског: верујем да је оно изведено од личног имена Бугарин (међу власима које је краљ Стефан Урош дао Хиландару био је и поп Блгарин), а не од имена села. Име катуна Смудирог можда је неки надимак његова старешине. Иначе, уколико су домаħини из тих катуна уписани с презименом, та су презимена готово само на -и ħ, при чему треба истаħи да су четири домаħинства уписана само по презимену, без личних имена, и то у облику за множину (Љубојевиħи, Видрарјевиħи, Повелиħи, Будиславлиħи). Једино први домаħин у бугарском катуну Радомир носи презиме Ручица[7]). На том властелинству су били и власи Драгобратиħи (група или катун), за које краљ Милутин у другој прилици каже да их је био дао св. Стефану[8]): вероватно да је то друго име неког од поменутих катуна. Значајно је да ово име има облик на -и ħ и.

На челу катуна Арбанаса на дечанском властелинству (1330 и око 1336) био је Љеш Туз[9]); на другом месту у Душановој потврди ти се Арбанаси зову Т у з и ј е, дакле једноставно по имену свог старешине[10]). Катуни влашки на том властелинству зову се такође на разне начине, тј. по месту становања или пореклу (Сушичани, Вардиштани, Сремљани, Световрачани, Пагарушани), или по својим старешинама. Први међу домаħинима влаха Лепчиноваца је Лепчин унук Радомиров[11]), код влаха Тудоричеваца

[4]) Споменик III, 10.
[5]) F. Miklosich: нав. дело 61—62.
[6]) Споменик IV, 8.
[7]) Споменик IV, 7—9.
[8]) Ал. Соловјев: Одабрани споменици. . 103.
[9]) Деч. хр. 55 и 121.
[10]) Деч. хр. 134.
[11]) Деч. хр. 50.

Тудориц унук Бачев[12]); дакле, два катуна која носе имена по својим првим домаћинима или вођама. Таквог је типа и име Ратишевци, али се не зна ко је тај Ратиш. У катуну је било домаћинство Ђурђа чији је дед био Ратиш. Патронимичног типа је и општи назив двају Ђурашевских катуна, који ће се после 1330. сјединити у једну целину и добити старешину који се уопште није налазио у тим катунима 1330. Али су ти власи прозвани по селу Ђурашима (село Ђураше), у коме су били. И на дечанском властелинству помињу се многи влашки домаћини с презименом. Сем два изузетка (Драгослав Бугарин у катуну Тудоричевцима, 1330, и Костадин Хула међу Сремљанима, само у Душановој потврди, око 1336), сва остала презимена су на -ић.

У околини Врања био је катун влаха Псодераца у време краља Душана са 50 домаћинстава, са премићуром Болеславом. Али међу тим власима је био и Граја Псодеров син[13]). На основи тога, могло би се узети да је катун прозван по свом бившем вођи Псодеру, иако старешинство није остало у његовом потомству.

Нема никаквог ослонца да се утврди како су настала од личних имена изведена имена арбанашких катуна које је цар Душан дао 1348. својој задужбини Светим арханђелима: Гоновци, Белоглавци, Гиновци, Флоковци, Новаци. Вероватно су настала по старешинама. Иако су у тој истој Повељи изнета имена свих домаћина у влашким катунима и имена старешина неких катуна, нема никаквог ослонца да се утврди веза између имена тих старешина и катуна чија су имена изведена од личних имена. Први домаћин у катуну Гунцатима је Хрс, у катуну Доброшинцу или Јанчиштима је премићур Воихна, у Голубовцима кнез Ђурађ, у Синајинцима је први домаћин Преислав, у Пинушинцима Лепчин, а у Драгољевцима премићур Граде[14]). Можда су ипак имена тих личности и њихових катуна у некој генетској вези, али то не мора бити кад се има у виду како су се мењале старешине и састав катуна. Иначе, људи и у тим катунима носе презимена огромном већином на -ић. Изузеци су веома ретки: два по пореклу (Арбанасин, Влахиот), једно по оцу у номинативу (Преде Укопа), једно по претку на -ин (Ковач Раичин) и шест по надимцима (Мрчина, Пулооча, Дрочиња, Пргомет, Целимак и Цепимати); два лица су обележена занимањем (ковач, стргун).

Према грађи коју дају повеље Немањића, породице влаха имале су презимена на -ић, а катуни који су се звали по личностима или кућама носили имена са наставцима -(и)нац, -нци и -вц, -вци, и та имена су у неким случајевима изведена од имена живог старешине или вође (Војсилц, Тудоричевци, Лепчиновци) или, вероватно, успомене на неког ранијег старешину (Псодерци).

Много је већи број имена катуна из западних крајева из 14. и 15. века, али се из тих катуна помињу само појединци. Већ

---

[12]) Деч. хр. 51.

[13]) Ал. Соловјев: Повеља краља Душана о манастиру св. Николе у Врањи. Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор VII (Београд, 1927), 112.

[14]) Гласник XV, 288—300.

сам поменуо да су тамо имена катуна по географским именима ретка (Риђани, Бањани и др.). Имена неких катуна одржавала су се дуго неизмењена, као нпр. име катуна Бурмаза, почевши од 1343. па кроз 15. век (до данас као име села), а имена многих су сачувана до данас као имена племена или предеоних целина (Дробњак, Бањани, Рудине), као имена насеља (Мириловићи, Бобани) или родова (Буквићи и др.). Ту има више разноврсности у називима катуна по личним именима, али су већином на -ић: Друшковићи, Зотовићи, Мириловићи, Јурјевићи, Хрсовићи, Буквићи, Ненковићи итд. Али, било их је на -вци: Пилатовци, док се један катун јавља и у облику Малешевац и у облику Малешевци[15]). Пошто су то имена која и данас живе (или се зна да су доскора живела) као родовска имена, могло је бити и тога да су неки катуни били сразмерно малени, као што су у тим карсним областима и данас насеља сразмерно малена, и — да се састоје само од домаћинстава једног рода, па се по њему и звали. Али, као што ћу показати, ни ти катуни нису увек били генеалошки хомогени, а има примера да су се поједини катуни звали по својим старешинама; нпр. 1367. помиње се у околини Дубровника катун влаха (Moroblachus) Жура Богуновића, који се касније помиње као катун Жури-Журовићи; од 1437. то исто место зове Калађурђевићи, како се и данас (па и 1961) зове[16]). 1379. се помињу Милбрадача и Зуб Хлаповић, власи из катуна Милбрадачића, а 1404. Радач Богавчић из катуна Радослава Журовића[17]). Год. 1431, у току конавоског рата, једном приликом напала је Дубровчане и чета влаха Врсињана, којој је био на челу Радич Добровојевић с надимком Враг[18]); пошто се катун влаха Враговића помиње у околини Требиња између 1419. и 1436[19]), вероватно је да Радичев надимак значи припадност или катуну или роду чији је родоначелник био Враг. У катуну Пилатоваца поједини људи носе презиме Пилатовићи, што значи да је њихов предак могао бити оснивач катуна.

Има још и убедљивијих доказа да средњовековни катун није био родовска целина. Спискови домаћинстава по катунима из немањићких повеља нису писани једнообразно: у попису људи из неких катуна су само лична имена домаћина, у некима има података о саставу домаћинстава и о презименима, па и понеки други детаљ. Већ сам показао да сваки катун није био и етнички хомоген. Међу власима Блатчанима био је (1348) Гон'ц Арбанасин са синовима[20]), а у катуну Тудоричевцима (1330) Драгослав Бугарин[21]). Помињу се лица досељена у катун, односно у влахе, са стране: међу власима које је краљ Стефан Урош дао (1293—

---

[15]) М. Динић: Дубровачка средњовековна трговина... 121, 128, 134—135.

[16]) К. Јиречек: Историја Срба III (1923), 116.

[17]) Мих. Динић: пом. рад 134—135.

[18]) Ђ. Трухелка: Конавоски рат (1430—1433). Гласник Земаљског музеја XXIX (1917), 159—160.

[19]) П. Скок: пом. рад 308.

[20]) Гласник XV 289.

[21]) Деч. хр. 51—52.

1302) Хиландару, а којима је био на челу кнез Воихна, били су и »Мирен, Братан, које си је из Грк довел«,[22]) у катуну Добрушинцима Драгја Влахиот (тј. из Тесалије) са синовима[23]); краљ Милутин је одузео од неког Стрза и дао Грачаници неке влахе, који стога нису морали мењати место становања и припадност, али су међу њима три братанца Радовића Сушичана[24]), а врло је вероватно да су они у вези са Сушичанима, односно огранак Сушичана, који се (после 1330) помињу на дечанском властелинству. У арбанашком катуну на дечанском властелинству су домаћини који носе презимена: Туз, Бушат, Сума, Куч[25]), добро позната имена родова или села, односно племена. Очигледно је, дакле, већ према томе да чланови једног катуна нису морали бити заједничког порекла, од истог рода.

Не знамо шта је све у средњем веку сматрано родом, тј. до колико се генерација нечије потомство сматрало да чини род, егзогамну групу. Познато је да су све до у најновије време у Арбанији и Црној Гори и веће групе, братства, биле егзогамне. У најгорем случају, род као егзогамна група обухватао је најмање три генерације. Поред егзогамије као поузданог критерија за утврђивање да ли је нека група род или не, има један и помоћни критериј, а то је величина. Ретки су уопште, ма да их има, родови који обухватају коју десетину или стотину домаћинстава, нарочито у време кад се живело у кућним заједницама. А као што сам показао, било је катуна и с око 100 домаћинстава. На овом критерију нећу се уопште више задржавати, јер ће разматрања по првом критерију дати јасан одговор.

Ако би катун био исто што и род, онда би сви његови мушки чланови (пошто се ради несумњиво о партилинеалности) били међу собом рођаци по мушкој крви, и у појединим домаћинствима, као и између домаћинстава насталих после скорих деоба, имали бисмо дедове, синове и унуке. Само би жене биле из других катуна, односно родова. Међутим, у домаћинствима по катунима има зетова, шурака, сестрића и пасторака, а тога никако не би могло бити кад би један катун био један род, једна егзогамна група. Треба уз то имати још у виду да је и црква бдела да не буде узимања у роду. У катуну Шишатовцу на бањском властелинству били су и домаћини: Сењ с пасторцима, Хлап с децом и зетом[26]), у Бугарском катуну: Негован с децом и зетом, Хрс с децом и зетом, Белош с децом и зетом, Прибо с децом и шуром, Стан с децом и зетом, Влађ с децом и пасторком, Дехо с децом и зетом, Стефан са шурама, Добре с децом и зетом, Радило, попов зет, с децом, Братило с децом и зетом, Литрокос с децом, зетом и шурама, Радило с децом и зетом, поп Кустодија с тастом и шурама[27]). Тај катун је био по томе заиста необичан, али је таквих породичних односа било и у другим катунима,

---

[22]) F. Miklosich: нав. дело 59.
[23]) Гласник XV, 292.
[24]) Ал. Соловјев: Одабрани споменици ... 103.
[25]) Деч. хр. 55.
[26]) Споменик IV, 8.
[27]) На озн. месту.

иако не у толиком броју. Карактеристично је да се такви односи не помињу у списковима влаха на дечанском властелинству (што никако не значи да их није било), али се помињу на властелинству Светих арханђела (1348). Тако, међу власима Блатчанима били су: Раја Ковачевић с братом и зетом, Крајмир Болиновић с братом и сестричићима, Денче Станиловић с браћом и зетом, Крајмир Хрсовић с браћом и зетом; у катуну Кострчана: Русин са сетричићима; у Голубовцима су били домаћини Ђурађ Кршибабић и његов сестричић Рајко; у катуну Драгољевцима: Станимир и Радослав са Градетиним сестричићима (тај Граде је, вероватно, премићур тог катуна), Бољеша и сестричић му Брзота[28]).

Као доказ да катун није један род може послужити и чињеница да домаћинства у катуну носе разна презимена, али пошто су честа презимена по оцу, тај доказ је од слабе вредности, а није ни потребан.

На крају један особит пример и доказ како катун није један род. На дечанском властелинству било је 1330. село Ђураше и уз њега два катуна ђурашевских влаха. У првоме је било 16 домаћинстава, а у другоме 20; први у списку је у првом катуну Костадин, а у другом Гојло. Приликом Душанове Потврде Повеље, око 1336, та два катуна су састављена у једну целину под именом »власи Сремљани«, којој је дошао на чело кнез Ђурађ Браниславић, а после њега је у списку онај Костадин. Тада се у списку јавља, сем кнеза Ђурђа, још најмање 10 нових домаћинстава[29]). То није природни прираштај, а њихових имена и презимена нема у списку из 1330, што све значи да су они однекуд придошли и да нису род с онима из 1330.

Нема никаквих података о домаћинствима, односно нема потпуних спискова домаћинстава по катунима изван призренско-метохијске области. Истина, у споменицима дубровачког архива има тога да се помиње по више разних лица и са разним презименима а из истог катуна: као крамари из катуна Бурмаза помињу се Бојан Глеђевић и Богота Ненковић 1404, Прибац Николић, катунар, 1407—1418, крамари из катуна Малешеваца-Малешевића: Баљко Хераковић 1435—1436, Иваниш Кребиљановић 1408, из катуна Пилатовића Вукац Пилатовић, Милић Брајковић и Владоје Пилатовић 1404[30]). Као Власи Влатковићи војводе Радосава помињу се 1435: Бијела Вучинић, Стјепко Вукашиновић, Стјепан Радонић, Првосав Бранковић и Влатко Добрковић[31]). У 1392. помињу се из катуна Мириловића (то је тада катун Новака Мириловића) Бранко Гојсалић, звани Маслић, а 1403. власи Вуковићи и неки Дудојевић из тог катуна[32]). Питање је какав су карактер имала та презимена. Могућно је, наиме, да су презимена била по оцу или деду и да су ипак људи носиоци разних презимена били чланови једног рода. Али, то не мора бити и око гла-

---

[28]) Гласник XV, 288—290, 294, 298.
[29]) Деч. хр. 53—54, 126—127.
[30]) Мих. Динић: пом. рад 134—135.
[31]) Пом. рад 139.
[32]) П. Скок: пом. рад 308.

вара појединих катуна, по којима се онда катуни и зову, могло је и у тим крајевима бити породица различитог порекла, тј. од различитих родова, што је највероватније.

Према свему, очигледно је да средњовековни катун није био родовска заједница. Међу оним што су савремени Власи одржали од старине је и таква организација њиховог живота: као што сам то раније изнео, код сточарских Влаха у Македонији једну групу, тајфу, коју предводи један ћехаја (или челник), сачињава неколико породица разних родова, и то тако да породица једног рода буде у разним тајфама. Састав тајфе је веома променљив[33]). И састав »компанија« савремених Саракачана (сточара који говоре грчки а иначе су у свему као и савремени номадски Цинцари) је такав: 10—20 породица које међу собом нису у крвном сродству[34])

Катун у средњем веку био је, па је такав и данас где има Влаха, група од по неколико разнородних породица, оно што се у науци обично зове хорда или, како се данас у литератури на енглеском каже, multy-family band. У средњем веку се много водило рачуна о роду или, како се тада говорило, о »племену«. Да је катун био род или родовска целина, то би, свакако, негде дошло до изражаја.

IV

ПОРОДИЦА И ЗАДРУГА У КАТУНУ

Покушаћу, колико је могућно, да прикажем и каква је била породица у катуну. Пок. Стојан Новаковић позабавио се, у својој монографији »Село«, и унутрашњим животом села у средњем веку, поглавито на дечанском властелинству, али је он то питање схватио уско, наиме он се задржао на приказивању задружног живота, при чему је правом задругом сматрао само домаћинства која су се састојала од најмање три брата и имала већи број мушких чланова. Својим разматрањима обухватио је и катуне. Утврдио је да прилике у средњовековној српској држави нису биле повољне по задругу, да је тадашњи државни и друштвени систем био против задруге као установе, али да је ипак било задруга, па да их је било и великих[1]).

Не улазећи у разматрања о утицају средњовековног законодавства и феудалног поретка на установу задруге, који је Ст. Новаковић детаљно приказао, задржаћу се на томе да прикажем породицу у катуну из нешто ширег аспекта него што је то чинио Ст. Новаковић.

Ст. Новаковић је утврдио да су задруге биле сразмерно ретке. Ипак, оне су биле и чешће него што је он нашао, јер је он за главни критериј узео број браће, а не уопште структуру до-

---

[33]) Мил. С. Филиповић: Номадски Цинцари на Ограждену. Гласник Географског друштва XXIV (Београд, 1938), 63.

[34]) Лепосава Жунић: Саракачани-»Ашани« на Гочу. Гласник Етнографског института САН VII (Београд, 1958), 89—90.

[1]) Ст. Новаковић: Село 205—248.

маћинства. Ако је у кући отац са својим синовима, то није права задруга; ако су они ожењени и живе и даље заједно с оцем, то се може звати очинска задруга. Али ако су у домаћинству два брата, брат и синови и сл., онда је то права задруга, братска задруга, јер они живе на окупу и држе имање у заједници, иако више нема ауторитета који их је држао на окупу. Вероватно да је и у средњем веку отац док је био жив био власник и управљач кућом и имовином. Може такво домаћинство које отац чини са синовима имати и велик број мушких глава, али оно није задруга, као што је оно које се састоји од два брата или брата и синовца; макар ту биле само две одрасле мушке главе, то је права задруга.

Док се у Немањиној повељи Хиландару из 1199. наводи само општи број дарованих влаха, у повељама његових наследника и потомака изданим између 1220. и 1348. износе се и спискови влаха. На жалост, ти спискови нису једнообразни: неки пут су само лична имена, неки пут има и презимена, а неки пут уз имена и ближих података о саставу домаћинстава, па и о пореклу. Па ни у једној истој повељи нису људи из свих катуна пописани на исти начин. Тако се у Душановој хрисовуљи 1348. само наводе имена арбанашких катуна, а за влашке и породице са честим подацима о саставу. У дечанској хрисовуљи 1330. су пописани углавном на исти начин и власи и Арбанаси, а у Светостефанској (1318) су готово сва домаћинства великог катуна Смудирога пописана само по личном имену старешине; само први (Радул) је са децом, иза њега је домаћинство које чине Бољеслав и Негул, а у катуну Војсиловцу су људи пописани већином са презименом и с ознаком да ли су са децом или браћом. Ни модерна администрација није у том погледу у изради спискова увек доследна, па то не треба тражити ни од средњовековне. Настојаћу да на основи података из Светостефанске, Дечанске и Арханђеловске повеље утврдим стварне типове породица и сразмерне односе појединих врста домаћинстава.

Претходно је потребна још једна напомена. У списковима домаћина и људи у повељама за неког се каже да је са сином или синовима, и износе се често њихова имена, а за неке — да су са децом (»с детију«). Новаковић је схватио да »син« значи пунолетног, одраслог, сина, а кад је писано »с детију« — да се мислило на нејаку, непунолетну децу[2]). Међутим, такво објашњење, иако примамљиво, није оправдано. Речи »син« и »дете« су синоними, као што се и данас у неким крајевима говори »дете« у значењу »син«. Средњовековна наша администрација узимала је у обзир само мушкарце, као што спискови у повељама сасвим јасно показују. Наиме, у повељама су поједини писари употребљавали поменуте речи како је који волео. Тако у Дечанској повељи у попису арбанашких катуна употребљен је термин »с децом«, а у попису влашких катуна редовно »син«. Особит је случај Тудоричева домаћинства, које је на челу влаха Тудоричеваца: 1330. пописани су поименце сви »синови« Тудо-

---

[2]) Нав. дело 240.

рица и његова брата, а у Душановој потврди те повеље вели се да су у домаћинству Тудориц »с детију« и брат му »с детију«. Приликом Душанове потврде Дечанске повеље, Тудоричеви и синови и синовци били су неколико година старији него 1330, и, ако су онда били малолетни, могао је неки постати и пунолетан. Али, док су они 1330. били »синови«, после су постали »деца«. Тако исто и у попису Пагарушана, којих нема у првој Дечанској повељи (1330), него само у другој (око 1336), употребљен је термин деца. Арханђеловска повеља употребљава термин »син«, сем у попису катуна Драгољеваца, у ком су оба термина (»з детију« и »син«).

Новаковић је нашао да је било »јачих« задруга, тј. таквих које су се састојале најмање од три брата по властелинствима и катунима:

Властелинство	Катун	Број домаћинстава	Број »јачих« задруга
БАЊСКО (Св. Стефан) (1318)	Пијаинц	52	14
	Шишатовц	97	12
	Бугарски	39	7
	Барељевски	65	14
	Проиловци	9	2
	Урсуловц	46	6
	Вобојевц	38	—
	Смудирог	105	—
	Војсиљц	53	3
		504	58
ДЕЧАНСКО (1330)	Ратишевци	17	3
	Сушичани	29	6
	Вардиштани	12	—
	Лепчиновци	18	8
	Тудоричевци	29	11
	Ђурашевци I	16	4
	Ђурашевци II	20	5
	Арбанашки катун*	29	11
		170	48
СВ. АРХАНЂЕЛИ (1348)	Блатчани	87	63
	Гунцати	75	42
	Јанчишта	32	13
	Голубовци	36	3
	Кострчани	68	35
	Синаинци	33	17
	Пинушинци	36	22
	Драгољевци	80	15
		447	210[3])

Међу 1.121 домаћинством било је, дакле, бројчано јачих задруга 316, или 28,2%.

[3]) Нав. дело 235—236, 239.
* Новаковић није обрачунао Световрачане.

Ако се пак не узме за критериј само број него се гледа на унутрашњу структуру домаћинства, добиће се вернија слика о учесталости и значају задруге у оквиру катуна и у то време уопште. Да би се односи приказали што једноставније, у категорију задруга које се састоје од браће уносим и она домаћинства у којима је био домаћин са својим братанцима или синовцима, те домаћин са шуром, а у категорију обичних или једноставних (»инокосних«) домаћинстава и она у којима је зет (претпостављајући да је то кћерин муж, који се у кући изједначује са сином), као и она у којима су пасторци. Домаћинства са женом старешином, веома ретка уосталом, сврставао сам у категорију братских задруга, ако је јасно да је жена имала више »деце« (синова), као и она која су уписана само као »деца« тога и тога.

Властелинство	Катун	Свега домаћинстава	Домаћинстава без синова	Домаћинстава са синовима (децом)	Домаћинстава од браће
БАЊСКО (Св. СТЕФАН)	Пијаинц	53	1	36	16
	Шишатовц	97	14	36	47
	Бугарски	39	1	29	9
	Барељевски	60	41	6	13
	Проиловци	10	6	—	4
	Урсуловц	46	20	8	18
	Бобојевц	31	24	1	6
	Смудирог	105	102	1	2
	Војсилц	55	3	43	9
		496	212	160	124
ДЕЧАНСКО (1330)	Арбанашки катун	29	4	6	19
	Ратишевци	18	1	9	8
	Сушичани	29	3	7	19
	Вардиштани	12	1	9	2
	Лепчиновци	18	1	3	14
	Тудоричевци	29	4	7	18
	Говнечије	35	11	9	15
	Ђурашевски I	16	4	3	9
	Ђурашевски II	20	5	6	9
		206	34	59	113
Св. АРХАНЂЕЛИ (1348)	Блатчани	87	4	23*	60
	Гунцати	82	1	28	43
	Јанчишта	32	2	7	23
	Голубовци	36	1	15	20
	Кострчани	66	7	18**	51
	Синајинци	30	—	14	16
	Пинушинци	34	—	12	22
	Драгољевци	80	18	22***	40
		447	33	139	275
ДЕЧАНСКО (око 1336)	Пагарушани	29	3	11	15
	Укупно:	1178	282	369	527

* У једном домаћинству отац са синовима и сестричићима
** Русин са сестричићима
*** Бољеша са сестричићима

Постоје два пописа дечанског властелинства: 1330. и око 1336. Пошто се по другом не може да утврди тачан број домаћинстава, јер је текст оштећен на неким местима, узет је за основу текст из 1330, а посебно су додани и подаци о власима Пагарушанима, који су поменути само 1336. Број домаћинстава на појединим катунима како сам га ја утврдио не слаже се увек с оним како га је утврдио Ст. Новаковић. Разлике су незнатне и лако објашњиве кад се узме у обзир да се у списковима само ређају имена, и то са доста недоследности у начину исписивања и интерпункцији.

Било је, дакле, на три прилично савремена властелинства (разлика износи 30 година) 1.178 домаћинстава. Међу њима је било 282, или 23,9%, дакле скоро свако четврто, у којима није било синова. Међутим, тај број није тачан: није могућно да су у катуну Смудирогу са 105 домаћинстава 102 била без синова, а у катуну Војсилцу, на истом властелинству и у исто време, да само у 3 домаћинства од 55 није било синова! Тако исто непоуздани су у том погледу и подаци за катуне Барељевски, Проиловце, Урсуловац и Бобојевац. То се може објаснити тим да писари нису обраћали пажњу на појединости.

Домаћинстава у којима је био само отац са синовима (и у три случаја сестрићи) било је 369, или 31,3%. Таква домаћинства у крајевима где постоји установа задруге зовемо очинским задругама и то су потенцијалне праве задруге: умре ли отац, то постаје братска, права задруга. Међу власима било је већ тада да се син одвајао од жива оца (в. даље).

Домаћинстава од двојице или више браће (или од брата и синоваца и сл.) било је 527, или 44,7%. Дакле, близу једна половина домаћинстава имала је карактер праве задруге, а то значи, особито кад се још узму у обзир очинске задруге, да је задруга у то време код катунског становништва, и поред свих неповољних утицаја, била главни облик породичног живота: у више него 3/4 домаћинстава (тачно: у 76%) владали су задружни односи. Узму ли се у обзир недостаци у пописима катуна на бањском властелинству, ти односи су још повољнији за задругу. Многочељадне задруге су биле ретке, али су такве задруге биле изузеци и у познијим временима, кад су прилике за установу задруге биле много повољније.

Односи нису били једнаки на свим властелинствима: и кад се узму недостаци у попису бањских катуна, опет изгледа да је задруга на том властелинству била најмање заступљена: коректуре тешко да би могле број очинских и братских задруга (77,2%) изједначити с бројем на дечанском (83,4%) и на арханђеловском (92,5%) властелинству.

Иако феудални друштвени поредак није био нимало повољан за установу задруге, она је, као што је показано, код тзв. влаха, односно у катуну уопште, била веома у обичају. Није, додуше, било много задруга са великим бројем чељади. Били су, дакле, неки чиниоци који су ишли на руку њеном одржавању, а који су били јачи од законодавства и од настојања феудалаца. Мислим

да је феудални поредак ипак посредно и ненамерно доприносио одржавању установе задруге. Јер, иако су држава и феудалци ишли за тим да буде што више домаћинстава, да би вукли што веће приходе у готову новцу и што већу натуралну ренту, пошто су се дажбине распоређивале по кућама, баш да би се домаћинство одржавало, морале су бити проширене породице, већа домаћинства. Свако сеоско домаћинство, па и оно у катуну, морало је да располаже са довољно мушке радне снаге, пре свега ради свог сопственог одржавања, а онда ради обављања разних обавеза у радној снази. Тзв. власи, који су вршили војничке, пастирске и транспортне послове за рачун владара или властелина, могли су да се одржавају успешно само ако је у кући било више мушких радних снага. Једна мушка радна снага тешко да је могла успешно одговарати свим тим обавезама. Ту је онда објашњење што се у појединим домаћинствима сусрећу шуре, сестрићи и зетови, па чак и кад у кући има синова.

Пописи људи са катуна у немањићкој Србији нису рађени по одређеном обрасцу, нити доследно у истом документу. Иако непотпуни, са нашег гледишта, они пружају ипак драгоцене податке и о унутрашњој структури домаћинстава, односно породица у катуну.

Једно развијеније домаћинство чинили су агнати трију генерација: дед, синови, унуци; могла је бити заступљена и четврта генерација, ако је који унук био ожењен, али о томе нема писмених потврда (као што има за домаћинства међу »Србљима«). Иначе, често су у кући сама браћа или брат, односно стриц и синови. То је сасвим обична појава. Значајније је каквих је све других сродника, сем агната, било у влашким кућама.

Пасторци се помињу веома ретко: само у по једном домаћинству у Шишатовцу и бугарском катуну на бањском властелинству. Тешко је веровати да пасторака није било и у другим кућама.

Не може се рећи како су члановима домаћинстава постајале шуре: да ли је домаћин био дошао у кућу као зет па он преузео временом старешинство или је шура накнадно ушао у такво домаћинство због своје инокосности и самохраности. У бугарском катуну (39 дом.) поп Кустодија је био заједно са тастом и шурама, Литрокос је био са својим синовима, зетом и шурама, а Стефан са шурама; два прва су врло вероватно били домазети. На дечанском властелинству уписан је шура само на једном домаћинству међу Тудоричевцима (Дедослав са сином и шуром). Нема помена о присуству шура по влашким домаћинствима на арханђеловском домаћинству.

Зет као члан породице је чешћи, али се не зна да ли је то зет домаћину по сестри или кћерци. На бањском властелинству јавља се зет код влаха 12 пута: 1 у Шишатовцу, 10 у бугарском катуну (где су у Литрокоса били у кући још и шуре му), 1 у Урсуловцу (али је домаћин Рубац имао и синова) — дакле само у нешто јаче од 2% домаћинстава. Карактеристично је да је у бугарском катуну са 39 домаћинстава било 10 домаћинстава са

зетовима. Свакако да је било зетова и у другим катунима, које писари нису тако пажљиво пописали. На арханђеловском властелинству међу Блатчанима у три домаћинства су браћа са зетом, а међу Драгољевцима домаћин Сладоје са својим синовима и зет му Балдовин са синовима — дакле у непун 1% домаћинстава; на дечанском властелинству није уписан ниједан зет.

На арханђеловском властелинству има примера да су чланови куће сестричићи: у катуну Блатчана 2 случаја (домаћин Крајмир Болиновић са браћом и сестричићима, домаћин Преде Укопа са синовима и сестричићима), 1 у катуну Кострчана (Русин са сетричићима) и 1 у катуну Драгољевцима (Бољеша и сестричић му Брзота). Ти су сестричићи доспели у та домаћинства или по смрти оца који је био домазет у кући или тако што су ујаци превели себи сирочад своје умрле сестре.

Појава зетова који су у домаћинству са тастом или шурама заслужује особиту пажњу, јер има и тога да се зет јавља у кући и са шуром или шурама. А то значи да до уласка зета у кућу није дошло стога што су родитељи имали само кћери, па су једну »оженили«, како се то ради код нас у наше време. Зет, за разлику од посинка, обично задржава своје презиме и припадност свом роду и његово потомство рачуна порекло опет у мушкој лози по њему. Подаци из средњовековних извора не дају могућности да се одговори на питање да ли су зетови код влаха у катуну улазили у род свога таста или су сами били оснивачи нових родова, или су продужавали лозу рода из ког су били.

Према свему што се могло извести на основи писаних извора, породица катунског становништва била је патрилокална и патрилинеална. Док је рачунање сродства и лозе било строго патрилинеално, правило о резиденцији није било без изузетака: било је домазета, иако у сасвим незнатном броју, што значи да је било и уксорилокалних (»матрилокалних«) бракова, односно породица, а врло је вероватно да су од дошљака настајале и неолокалне породице. Подаци из катунских спискова не упућују на то да би положај зетова који су дошли у тастову или шурину кућу био неповољан или презрен, а забране да се »Срби« жене у влаха и прелазе у влахе упућују чак на то да је такав брак доносио извесна преимућства зету. На то, тј. да зетови стичу имање и положај у друштву по тасту, упућују нас и неки подаци из Повеље краља Милутина 1300. манастиру св. Ђорђа-Горга код Споља: казнац Драгослав приложио је Милутиновој задужбини једно винографиште од своје »тастнине«. Манота, зет Драготин (пошто се показало да Драготино место у Речицама није његова баштина, него је царска пронија), предао се цркви да би држао тазбину и да ради цркви »у војнички закон«, а тако се и Хранча по својој тазбини приклонио цркви да буде црквени војник[4]). И чињеница да је било зетова по кућама са више синова говори за то да је то домазетство имало друкчији карактер него домазетство у нашем сеоском друштву 19. века. Засада, у недостатку потпуни-

[4]) Ал. Соловјев: Одабрани споменици... 72, 75, 80.

јих обавештења из савремених извора, задовољићемо се само тим констатацијама.

Пописи домаћинстава по катунима откривају нам, посредно, и једну веома значајну карактеристику породичног, односно задружног живота у катуну, а наиме — да су старешине били само људи у пуној снази, сем ретких изузетака кад се жене помињу као носиоци домаћинства или домаћинство сачињавају нечија деца, а то онда нису ни била нормална домаћинства, него домаћинства привремено без стварног старешине. Т. Тарановски је сматрао да је Ст. Новаковић грешио што је у број чељади по кућама у средњовековном селу уносио и деда кад се он помиње на крају списка чланова једног домаћинства и што је таквог деда сматрао старешином задруге, те да број чланова таквих задруга треба смањити за један[5]). Новаковић је имао право кад је и те дедове урачунавао у број чељади, али ти дедови нису били старешине.

Спискови влаха прављени су на тај начин да су уписивана само имена домаћина, евентуално с презименом или надимком, или: да су исписивана имена свих мушких чланова у домаћинству, или је за поједине старије речено да су с децом, синовима, браћом, братанима, нпр.: Продан з детију, Воихна Зоричић з детију, Владимир и син му Марин, Окоје а брат му Костица а синове им Пружен и Рајан и Глкош, итд. Очигледно је да су уписивани само живи и стварно присутни. (Иначе, у другим списковима се може наћи ко је б и о отац или дед). У случају извесног броја влашких домаћинстава на дечанском властелинству на крају је име оца или деда. Пошто се имена мртвих наводе само изузетно и у придевском облику (нпр. Радова деца) и пошто се истиче ко ј е отац или дед, а не ко је био, очигледно је да се подразумевају увек жива лица, како је то схватио и Ст. Новаковић. Неки пут је јасно из списка да је домаћин отац: кад се после домаћина наводе синови. Али, у списковима са дечанског властелинства бива да се наводе имена домаћина и других чланова, а на крају се каже ко им је отац, односно дед. Такви су примери за оца: међу Ратишевцима »Бероје а брат му Стрезимир а отац им Радомир« и »Радослав, Радомир и Хране, отац Леш«; међу Сушичанима »Хрсчор а брат му Раде а отац му Пилип« и »Богде а брат му Градоје а отац им Будислав«, »Предило а брат му Волица а отац им Десиш«. Тога има и међу Вардиштанима, Лепчиновцима, Говнечијама и Пагарушанима. Примери за деда: међу Ратишевцима »Рајко а син му Дмитар а дед им Шорић«, »Ђурђ а син му Станко и Добрчин а дед им Ратиш«; међу Сушичанима »Капор а син му Балдовин а брат му Буцкат и Ненад а дед им Трошан«; па још четири таква примера међу Сушичанима, два међу Вардиштанима, четири међу Лепчиновцима, седам међу Тудоричевцима и три међу Говнечијама[6]). Најлепши је пример кућа самог Тудорица: »Тудориц и син му Хотило и Степан и Бун а син му Никола и Тврдо и Тврде. А Тудорицу брат Рађ а син

---

[5]) Т. Тарановски: Историја српског права III—IV (1935), 52—53.
[6]) Деч. хр. 49—53, 126—127.

му Војсил и Волица и Богослав и Воихна а дед им Бач«[7]). Тудориц је не само старешина куће него и читавог катуна! Он има бројне одрасле синове. Његов отац Бач је дед по годинама и дед читавој кући. Мислим да такво помињање деда и оца значи само да су то лица која су престарела или иначе била неспособна за вршење домаћинске (старешинске) дужности, за коју су прилике тражиле људе у пуној физичкој и духовној снази. Тиме се уједно објашњава што се на такав начин помиње дед чешће него отац, јер су многи очеви поменути као стварни домаћини. Престарелих очева и дедова било је, свакако, по катунима и на другим властелинствима, па једноставно нису ни уношени у спискове, као што често нису уношени ни други чланови сем домаћина.

Сасвим су ретки примери у катунима, односно међу власима, да је жена старешина домаћинства. Свакако да су то била привремена стања, тј. да су те жене биле домаћини само док им синови одрасту. Таква су била, вероватно, само 2 домаћинства међу 219 домаћинстава жичких влаха (1220). Наиме, у попису тих влаха, пописаних само навођењем личног имена и где се само у 5 случајева каже »са децом«, била је Гостимира мати (при чему није јасно да ли је то био Гостимир с мајком, па би то био особит случај теконимије, или се мати звала Гостимира), а после Тихомира наводи се »т'шта му и с детију«. Била је и »удовица Драгуша и Тус и с материју«[8]). Међу власима цркве св. Петра на Лиму (списак између 1254—1264) уопште нема таквих домаћинстава. Међу власима (107) које наводи краљ Стефан Урош (око 1302) у Повељи манастиру Хиландару поуздано су две жене домаћини: сестра Хранишина с децом и удовица Тајна; ако је то женско име, онда је била и трећа: Десимирја са децом; у групама од 29 домаћинстава (није јасно да ли су влашка), па међу 15 и у 4 влашка домаћинства нема таквих[9]). У 496 домаћинстава на катунима Бањске била су (1318) само три домаћинства са женама на челу: Велислава с децом, Калана с децом, Јањева жена с децом[10]). Међу грачаничким власима (око 25 домаћинстава) једно домаћинство чинила је Гојшина жена са децом; карактеристично је да је једно друго домаћинство чинио Дубровац са братом и сестром[11]). Та је, вероватно, била удовица. На дечанском властелинству (1330) у арбанашком катуну су сви домаћини мушкарци, а тако исто и у свим влашким катунима са укупно преко 200 домаћинстава, као и у свим влашким катунима (око 450 домаћинстава) на властелинству Светих арханђела (1348). Можда је на тим властелинствима организација била строжија и није трпела жене на челу домаћинстава, јер су све обавезе биле на мушкарцима.

Жене су, дакле, биле сасвим ретко на челу домаћинстава. Било их је, међутим, и на челу катуна, иако, свакако, још ређе (в. стр. 88—89). За положај жене је значајно и оно што сам већ

[7]) Деч. хр. 51—52.
[8]) Ал. Соловјев: Нав. дело 19.
[9]) F. Miklosich: Нав. дело 59—61.
[10]) Споменик IV, 8—9.
[11]) Ал. Соловјев: нав. дело 103.

поменуо: да се увек чак не зову својим личним именом него се записују по мужу, сину, па и брату! Тако исто је значајно да међу презименима влаха у Србији нема уопште презимена изведених од женских имена; можда је такво презиме Зоричић (Воихна Зоричић у катуну Шишатовцу, 1318)[12]), али је питање да ли је тада постојало такво женско име. У Босни је само једно такво презиме: Кујавићи. Ни међу земаљским људима (Србима) на дечанском властелинству — преко 2.000 домаћинстава — није било друкчије: само су два презимена за која се може веровати да су изведена од женских имена: Марић и Цецилић[13]).

Задруга средњовековних влаха у Србији била је прилично ограничена како у погледу броја генерација тако и у погледу њеног обима, броја чланова, па је стога чешће долазило до деобе. Стојан Новаковић је изнео више примера из катуна на бањском властелинству и из списка хиландарских влаха у Повељи краља Милутина, где се помињу браћа која воде посебна домаћинства[14]). Таквих примера има и у другим повељама, а особито у попису влаха Драгољевачког катуна на арханђеловском властелинству, где је било најмање седам родова (Радотићи, Буниловићи, Радослалићи, Строислалићи, Жебељевићи, Младеновићи, Будислалићи) са по 2-4 дома. Поменућу посебно примере који показују да су се синови делили од оца за његова живота. Међу власима Блатчанима (арханђеловско властелинство) једно домаћинство чинили су »Укопа и Воихна синови и з братиом«, а одмах следеће чини »Преде Укопа и синови с сестричићима«[15]). На челу катуна Драгољеваца био је премићур Граде, а у заједници са синовима, братом Брајшом и његовим синовима; одмах иза њега уписано је домаћинство које су чинили Предислав Градетић са децом и браћом Смиљем и Дмитром са децом[16]).

Немамо о томе нарочитих писмених извора, али не може бити сумње да је и код наших народа у средњем веку владала сталешка ендогамија. С друге стране, црква, која је била веома утицајан фактор у животу народа, својим прописима о браку ишла је на руку родовској егзогамији, моногамији са сталношћу брака и патрилинеалном рачунању сродства[17]). То се види донекле и из одредаба о браку у Жичкој повељи 1220: Краљ Стеван Првовенчани строго забрањује развод брака; строжија је казна за жену која напусти мужа него за мужа који напусти жену; муж који је пустио жену може се оженити другом, а жена која је оставила мужа не може поћи за другога![17]) Државна власт у немањићкој држави оличена у краљу, који је уједно био и представник тадашњег феудалног поретка, настојала је да утиче и на брак, али из разлога који нису иначе имали никакве везе са

---

[12]) Споменик IV, 8.

[13]) Деч. хр. 7. и 23.

[14]) Ст. Новаковић: нав. дело 241—246.

[15]) Гласник XV, 289.

[16]) Гласник XV, 297.

[17]) Ал. Соловјев: нав. дело 21—22.

схватањима о браку, него ради својих економских интереса. У времену од двадесетак година, између 1318. и отприлике 1336, трипут је, што се зна, објављена једна таква законска наредба која се посредно тиче и влаха.

Светостефанска повеља садржи и одредбу: »Србин да се не жени у власех. Ако ли се ожени у невест игумнову да се ограби и свеже и он влах от кога се буде женил и да се врати без воље на отчино место а који буду старинници и не взмогу се повратити ни једн да не војник н вси ћелатори«[18]). Краљ Дечански наређује за људе на територији његове велике задужбине: »Србин да се не жени у влаха. Ако се ожени, да је води у меропхе«[19]). Потврђујући ту повељу свог оца, око 1336. краљ Душан радикално мења ту одредбу: ако се Србин ожени од влаха, да је ћелатор[20]). Наши историчари видели су у тим одредбама само меру да се спречи одлажење тежака у пастире или влахе[21]), што је она стварно и била, али те одредбе бацају много светлости на тадашњи живот на селу.

Бањска повеља говори о »Србима« који су се оженили од влаха, постали међу њима старинници, те више не могу да се врате, па их оставља међу власима с тим да не могу бити војници, него само ћелатори. То значи да је већ много пре тога било честих женидбених веза између »Срба« и влаха и да су на тај начин многи из реда Срба постали власи, па и војници међу њима. Речи »без знања игуманова« као да говоре да је поданицима феудалаца ипак требало неко одобрење од феудалних господара приликом ступања у брак и да се »Србин« могао оженити од влаха и прећи у њихов ред по одобрењу игумана, односно феудалног господара. Дечански је сасвим кратак: Србин да се не жени у влаха, а ако се ожени, да жену води у меропхе, тј. може се оженити од влаха, али не да прелази да живи међу власима и ступа у њихов ред. Само коју годину после тога, краљ Душан из основа мења те одредбе и санкционише стварно стање: ако се Србин ожени од влаха, он постаје ћелатор, тј. слободно му је женити се од влаха и прећи међу влахе. Ово и са своје стране потврђује да катуни нису били родовске заједнице, а уједно да је прелажење младића у насеље из ког је била невеста било тада добро позната и допуштена појава, иако, свакако, не веома честа. Најзад, те одредбе показују да између Срба и влаха и није било других разлика сем разлика у њиховим обавезама према владару и феудалном господару и да су »земаљски људи« тежили за тим да пређу у влахе, јер су влашке обавезе биле сношљивије.

---

[18]) Споменик IV, 6.

[19]) Деч. хр. 62.

[20]) Нав. дело 134.

[21]) Ст. Новаковић: Село 39; — Стара српска војска (Београд, 1893) 131—132; К. Јиречек: Историја Срба III (Београд, 1923), 115; Т. Тарановски: Историја српског права III—IV (1935), 46.

V

ДРУШТВЕНА ПОДЕЛА У ОКВИРУ КАТУНА ИЛИ ВЛАХА

Катуни су се састојали од једне па до неколико десетина домаћинстава: највећи су имали око 100 димаћинстава, али су тако велики катуни били реткост. У малим групама, које су се за време лета, кад се ишло на летње паше по планинама, разбијале на још мање групе, не могу се ни очекивати велике друштвене разлике. Писани извори обично и говоре уопштено о власима као једној категорији становништва, а у списковима припадника појединих катуна нигде није назначено, сем код главара и ретких других изузетака, да који домаћин има друкчији друштвени положај неголи његов сусед. Изузеци су, можда, само два занатлије (по један стргун и ковач) и неколики попови и поповићи: они су се, свакако, нешто издвајали као и такви људи међу »земаљским људима«. Али о поповима и занатлијама у катуну извори не казују ништа: њих је уопште било врло мало и вероватно да су се на њих аналогно примењивале одредбе о поповима и занатлијама међу »земаљским људима«.

Иначе, као што је познато, власи су се стварно делили на двоје: на војнике и ћелаторе, како се обично зову. Већ по имену јасно је, бар донекле, шта су били војници. Дуго се није знало шта значи реч ћелатор. Стојан Новаковић се домишљао да је то име у вези са речи ћелар (у данашњем нашем језику ћилер), од грчког κελλάρι, у значењу стаја, зграда за успрем или оставу, па да су ћелатори као неке слуге одређене да чувају и да се брину о успремима, јер су се они иначе бавили преносом, имајући за то спремну стоку, и у војевању били одређени да носе комору за војском[1]). Јиречек је сматрао да је реч непознатог порекла, али је упућивао на етимологију коју је дао Puscariu, Ethymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache I (Heidelberg, 1905): s. v. căla (лат. callis), пут, стаза[2]). Данас се сматра да је та реч постала од румунског călător, путник, а у даљем пореклу — ид латинског callis[3]). Та је етимологија врло вероватна већ и по томе што грчки извори знају за ὁδίτης код влаха, кириџија, што потпуно одговара по значењу речи călător[4]).

Писари и редактори докумената из средњег века нису давали дефиниције какве су данас нама потребне: они су износили само обавезе разних категорија поданика, пошто су њима и њиховим савременицима били потпуно јасни називи влах, војник, меропах и др., па им није било потребно да објашњавају оно што су сматрали да је опште познато и разумљиво само по себи. Војници се помињу први пут 1220, у Жичкој повељи. Стога се

[1]) Ст. Новаковић: Село (Београд, 1891) 54; — Стара Српска војска (Београд, 1893) 131—132.

[2]) К. Јиречек: Историја Срба III (Београд, 1923), 116.

[3]) S. Dragomir: Vlahii Nordul Peninsulei Balcanice în Evul mediu (București, 1959), 111.

[4]) M. Gyóni: La transhumance... 38—39.

о власима војницима и ћелаторима ретко говори. Позније повеље се обично позивају на ранији »закон« влашки, а као најранији »закон влахом« помиње се у Повељи краља Милутина из 1300. манастиру св. Ђорђа-Горга код Скопља »закон светог Симеона и светаго Сави« милешевским и студеничким власима који треба да важи и за влахе на властелинству тог манастира. Цитирају се из тог закона једна одредба о обвези влаха да ору и косе и одредбе о војницима[5]), али тај закон није у целини сачуван. Врло је вероватно да се »закон« за милешевске и студеничке влахе није много разликовао од жичког који је млађи само за коју годину.

Нису само власи били војници, али свакако да њихове обавезе нису биле друкчије од обавеза осталих војника. А какве су биле обавезе војника, сазнајемо баш из поменуте Повеље краља Милутина, 1300. Помиње се у Повељи неки Хранча, који је, по тазбини, зажелео да буде црквени војник »у закон светаго Симеона и светаго Савви и да им се кони не товаре и товара да не буде«[6]). Тако се и Драгота у Речицама (у Пологу), да би остао на тазбини, предао цркви да ради цркви »у војнички закон, да му се коњ не товари и товара да не води«. Сам краљ је дао Калогоргију с децом и баштином св. Ђорђу »у војнички закон а да им се коњ не товари ни товара да воде«[7]). Према томе, сасвим је јасан положај војника: њихови коњи не долазе у обзир да се употребљавају за пренос разних терета, а сами војници — да иду као коњовоци. Ћелатори су, онда, они који су обвезани да на својим коњима преносе товаре и да они иду уз те коње. Томе сасвим одговара и то њихово име, па било да је настало од румунског cal (коњ) или călător (путник). Светостефанска повеља набраја најпре опште влашке обавезе, у које спада и преношење соли за потребе манастира, па и сношење сира с планине. Војник не треба да ради о манастирској вуни, али има да даје окроју; ћелатор има да пасе (овце) и вуну стриже, а војник да пасе пастухе[8]). Повеља краља Душана (између 1334—1346), којом се потврђују Маљушатови прилози манастиру Хиландару, има такође »закон влахом«. Разликују се војници, с обавезом да о Митрову дану дају црвени »покров«, и »прочи власи«, чија је обавеза да раде о вуни[9]). Ти остали су, очигледно, ћелатори. Тако исто биће да се ради о ћелаторима и војницима и у даљој одредби за влахе да и »пешц и коник« чувају кобиле кад се пастух упушта међу њих и да иду с игуманом и икономом куда им он нареди и да носе со и друге манастирске потребе[10]).

Ћелатори и војници могу се сматрати као две комплементарне групе у оквиру влаха као целине. У невољи, пак, и ћелатори и војници су морали да иду на одбрану: »а у зло време и

---

[5]) Р. Грујић: Три хиландарске повеље. Зборник за историју Јужне Србије... I (Скопље, 1936), 21; Ал. Соловјев: нав. дело 80.

[6]) А. Соловјев: На озн. месту.

[7]) Р. Грујић: Пом. дело 15—16; А. Соловјев: пом. дело 76.

[8]) Ал. Соловјев: Нав. дело 97.

[9]) Ст. Новаковић: Законски споменици 414.

[10]) На озн. месту.

војник и ћелатор да греде к овцам«, каже се у Светостефанској повељи[11]).

Вероватно да неке друге разлике није ни било. Можда су војници били уопште и имућнији*, али су и ћелатори као поносници и трговци могли да стекну знатно имање, и разлике у имању су у катуну доводиле до оштријих друштвених разлика, које се само наслућују. Разни су извори богаћењу. Војници су у ратним походима долазили до пљачке. Поносници су зарађивали новац својим радом, а помало и тргујући. Од њих су се регрутовали крамари, који су морали располагати великим капиталом у готову новцу (в. 88—91), а који су много и зарађивали, јер су узимали плату за сваког коња у каравану. Виши главари, који су се бавили тим истим пословима, имали су још удео у глобама и дажбинама које су плаћали њихови потчињени власи, а глобе су биле врло високе и за данашње прилике (често је глоба стотину перпера). Готово у свим изворима у којима је више речи о власима реч је о готовом новцу.

Само неколико података о влашкој трговини ради илустрације. Власи и Арбанаси на властелинству манастира Дечана имали су обавезу да преносе со која је припадала држави од њеног дохотка у Св. Срђу у приморју. Од онога што донесу више— половина је припадала цркви а половина њима. И ту другу половину, ако је хтела, црква је могла откупити[12]). То је била, дакле, чиста зарада њихова. Дубровачко Мало веће решило је, 6. јула 1347, да се сваком влаху и Србину (quilibet Vlacus slavus) и сваком другом човеку који у град у времену до следећег празника св. Мартина донесе товар новога жита дадну од општине четири товара соли[13]). То је била висока цена, а са том сољу се могло много зарадити. Угарско-хрватски краљ Сигисмунд наредио је 14. јануара 1412, да док трају смутње његови трговци, како власи тако и Хрвати, са робом иду само у Шибеник[14]),а 1419. кнез шибенички тражио је од млетачке Владе да му се пошаље новаца, пошто град нема новаца, јер због епидемије нико не долази у Шибеник: власи, који су били извор готово читавог прихода градске благајне по роби коју су доносили и соли коју су куповали, не долазе . . .[15]). Иако су се Дубровчани и Млечићи стално жалили на влахе због њихове пљачке, разбојништава и пољских штета, нису штедели напора да их привуку да долазе у њихове градове са својом робом и да ту купују со. Та влашка трговина за сопствени рачун требало би да буде предмет посебног проучавања.

Имовне разлике међу власима долазиле су до изражаја и у унутрашњости, а, вероватно, још више међу онима који су били ближе Дубровнику и око трговачких путова. Има томе трага и

---

[11]) Ал. Соловјев: на озн. месту.

* Краљ Ст. Првовенчани у Жичкој повели (1220) разликује властелу, остале војнике и »убоге људе« (Ал. Соловјев: Одабрани споменици... 21).

[12]) Деч. хр. 63, 134.

[13]) Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium X (1879), 267.

[14]) Monumenta sp. h. Sl. mer. IX (1878), 213.

[15]) Monumenta sp. h. Sl. mer. XII (1882), 285.

у повељама. Краљ Дечански се вајка, 1330, што је Дечанима приложио мало влаха, »и то убого«[16]), а цар Душан у Арханђеловској хрисовуљи разликује три категорије влаха, од којих свакој одређује друкчије посебне обавезе, поред општих обавеза које имају сви власи, сразмерно њиховом имовном стању и угледу. На првом су месту »поклоњници«, који имају привилегију приликом давања обавеза да се сами десеткују, да дају о јесени покрове и у пролеће по два јалова брава; затим се помињу власи који су »убози« (сиромашни), који ће прерађивати вуну црквену како им нареди игуман. Најзад су »ини власи« (остали), који имају читав низ посебних обавеза: да дају окроје и клашње, да преносе со, да у зимиштима косе сено кобилама, да раде на прављењу градова, да граде јагњила, да чувају пастухе, да носе жито и товар с игуманом[17]). Поклоници су почашћени смањивањем радних обавеза. Убоги су, како се види, они који немају коња и људских радних снага, па су ослобођени од радова који се обављају коњима и на коњима; вероватно да су они слали женску чељад на рад око вуне.

Имовне разлике међу власима и улогу богатих катунара живо је оцртао анонимни дубровачки летописац, а по њему и Н. Рањина. Истина, летопис, чији је најстарији део писао, како се мисли, неки фратар у 15. веку, досељавање влаха у Дубровник ставља у годину 743. и 744. Иако је такво датовање сасвим без основа (власи се помињу у дубровачким изворима тек од 1305), садржина није измишљена и она се, врло вероватно, односи на 14. век. По казивању летописца, у Дубровник (тј. на територију Дубровачке Републике) су се склонили Власи са доње Неретве, многи катунари са једним врховним главаром, па неки људи из Доњих влаха, међу којима је било много катунара, од којих се сваки сматрао као да је кнез. Сваки је имао своје »наредбенике«, од којих су се неки старали о коњима, неки о крупној стоци, неки о ситној, неки о свињама, а неки о реду у кући. Изнад свих је био велики катунар, који је био пастирског порекла. Били су врло богати стоком. Њихове слуге су биле из Влашке[18]). По том истом летопису, угледни дубровачки род Picurari је тобоже дошао у Дубровник 1411. из Хума у Влашкој (di Chelmo in Murlachia). То презиме се јавља у Дубровнику већ 1253, када се помињу као функционари Палма и Марин Пикураревићи[19]). Род се помиње и доцније. Њихово презиме (румунски picurar = пастир) одаје да су стварно сточарског порекла и показује да је казивање летописца у суштини тачно.

Путем богатства и војничких заслуга истакнути људи су постајали и властела. Године 1365. хрватско-далматински бан Никола Сеч даровао је, као награду за верну службу, Прибану, Ратку, Дудану, Воихни и Младену, синовима Силана, власима краљевским, пусто краљевско село Видче Село између Кегела и

---

[16]) Деч. хр. 61.

[17]) Ал. Соловјев: Нав. дело 142; Гласник XV, 309—310.

[18]) S. Nodilo: Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina. Mon. sp. h. Slavorum meridional. XIV (1883), стр. VIII, 8—9, 180—181.

[19]) F. Miklosich: Нав. дело 39—40.

Зрмање с тим да га они населе људима, који ће, онда, служити тим власима, а ти власи бану, односно краљу и његовим наследницима, служити »onore armigerorum et woytanis[20]). Октобра 1405. наградио је угарско-хрватски краљ Сигисмунд, за његову верну службу, Бутка Бранковића, војводу влашког у Хрватској и Далмацији, тиме што је дао њему и његовом потомству у посед села Ервеник и Сахачу у области Книна[21]). Бан Ханж Франкапан дао је, 1436, као награду за верну службу кнезу Вигњу Дубравчићу, брату му Гргуру и синовцу Миклоушу два поседа у Цетини, а бан Петар Таловац дао им 1443. зимиште Копривно и планину Прведрину и Штирну Пољану[22]). Према томе, сасвим је вероватно што дубровачки историчар Лукари каже, да је српски кнез Лазар био првобитно катунар[23]), а познато је добро да је и бугарски цар Асен био влашког порекла.

Било је, међу власима, и ропства, али су вести о томе веома оскудне. Засада познате вести су само из године 1285. па би се могло узети као да је убрзо после тога међу власима нестало робова, односно робиња. Добрачин, син Братославов, влах из катуна Јалове, продао је у Дубровнику, 18. VIII 1285, нотару Томасину своју робињу Милост из Босне, а 14. октобра исте године влах Драгослав Богданов продао је једном другом Дубровчанину своју робињу Богдану из Сане[24]). Пошто се ради о продаји робиња из Босне, рекао бих да су ти власи пре били трговци и посредници у трговини робљем, а не да су они сами држали робље.

Општи правни положај влаха у немањићкој Србији био је једнак положају зависних сељака меропаха, као што је утврдио већ и Т. Тарановски[25]). Такав је њихов положај био, изгледа, и у земљама изван немањићке Србије. По Пољичком статуту, »влашић« је потпуно изједначен са »кметићем«. Чл. 23. а(17) тог Статута, који предвиђа казне за оне који би ратовали на страни Турака или мартолоза, предвиђа разне казне за припаднике разних друштвених редова, па каже: »... а кметић и влашић ки би се наша ди с Турци војује или с мартолоси да се има ухитити и обисити а имања његова половина опћини а половина г(оспо)дну негову«[26]).

Писани извори, особито они законског карактера, противстављају једне другима влахе и »земаљске људе«, који су великом већином меропси. Питање је у чему је стварна разлика између њих и кад су се етнички разликовали и кад су престали да се

---

[20]) T. Smičiklas: Codex diplomaticus XIII (1915), 425—426; Vj. Klaić: Acta Keglevichiana. Monumenta sp. historiam Slavorum meridionalium XLII (1917), 3—4.

[21]) F. Šišić: Nekoliko isprava iz početka XV stoljeća. Starine XXXIX (Zagreb, 1938), 256.

[22]) Monumenta historico-juridica Slavorum meridion. VI (1898), 138—139.

[23]) Luccari: Copioso ristreto... (Дубровник, 1790) 99.

[24]) Г. Чремошник: Канцелариски и нотарски списи 1278—1301 (Београд, 1932), 110—111, 115.

[25]) Т. Тарановски: Историја српског права I (Београд, 1931), 72—74.

[26]) Monum. hist.-jur. Slavorum meridionalium IV (1890), 36—37.

етнички разликују. Јер, није довољно инсистирати на томе да су власи пастири. Пастира је било и међу не-власима и пре доласка Влаха. Ако су се меропси и кметићи бавили земљорадњом, па тим су се бавили и власи: они продају жито у Дубровник, они имају обавезе да ору итд. Па, најзад, и они су јели хлеб, а нигде трага о куповини жита с њихове стране. Они држе и чувају стоку: коње, овце, говеда и свиње и организују сточарске покрете, а то све раде и не-власи, и то не само на селу него и становници приморских градова.

Мислим да је основна разлика између њих у томе што су власи држали у већем броју коње и њихова специјална занимања била у вези с коњем: они су професионални (и плаћени) чувари ергела, они су војници (и то коњаници!), они су поносници-кирицијe; тежацима је од стоке после овце главно говече, јер воловима ору и преносе на колима терете у селу. Власи су у ствари коњари (у средњем веку коњуси) и они су власи дотле док раде с коњима и док су у зависности од својих коња. Дошавши у јужнословенске земље, они нису толико тражили планине за своје овце, јер је паше мање-више било свуда; они су тражили где ће се запослити као држаоци, одгајивачи и корисници коња. Стога их видимо у служби краљева и великаша и на великим црквеним имањима и стога их видимо окупљене у позније време око великих трговачких друмова, где, под покровитељством својих феудалних господара, раде и као поносници, крамари и трговци за свој лични рачун.

Један средњовековни законски споменик даје посредно документарну потврду моме мишљењу. То је Жичка повеља из 1220. краља Стевана Првовенчаног. У општим одредбама те Повеље предвиђају се казне за оне који се огреше о неку одредбу: ако се огреши властелин, узеће му се на име глобе у краљеву корист 6 коња, ако буде ко од осталих војника (»от иних војник«), узеће му се два коња, а ако буде од убогих, два вола. Преступи против прописа о браку не сматрају се тако тешким и кажњавају се мањом глобом, и то углавном у воловима[27]).

VI

СТАРЕШИНЕ КАТУНА

Прва вест која даје податке о организацији влаха у склопу српских и хрватских земаља је у Повељи Стевана Немање из 1198—1199, када је он дао манастиру Хиландару , поред осталога, »и од влах Радово судство и Ђурђево, а всеге влах 170«[1]). У познатим писаним изворима из доба средњовековних српских држава термин с у д с т в о се више уопште не помиње; значајно је да се установа судија јавља понова у писаним изворима много доцније, и то на другој страни, тј. на хрватском тлу (в. даље).

[27]) Ал. Соловјев: Нав. дело 21—23.
[1]) F. Miklosich: нав. дело 4—6.

Треба одмах истаћи да сам назив судство није влашки, него српски, те не знамо да ли су ти власи с краја 12. века имали своју и какву организацију, или је то била организација која им је наметнута од државе. Пошто се ради о две сразмерно малене групе влаха — свега 170 домаћинстава — од којих је ипак свака, под претпоставком да су биле подједнаке, била већа него што су и у позније време били поједини катуни (в. на стр. 47—50), врло је вероватно да су Рад и Ђурађ били старешине не појединих катуна, него сваки — групама влаха које су се састојале од више катуна, и да су били представници државне власти. Пошто Немања изричито вели да »од влаха« даје та два судства, јасно је да је у његовој држави било више влаха и да су они били подељени, односно организовани, у судства. Ст. Новаковићу већ је пало у очи да се тај помен влаха не везује за земљу и да се не помињу седишта тих влаха[2]). На жалост, ми не знамо да ли су та судства била територијалне или само организационе јединице, тј. да ли су Рад и Ђурађ били судије за поједине групе или одреде, који нису били увек на истој територији. Тарановски је био мишљења да се у том помену у Немањиној повељи ради у ствари о сталешком суду који да су имали власи и да се под »судством« Ђурђевим и Радовим разуме, несумњиво, јурисдикција влашких старешина, који су иначе стајали под патримонијалном влашћу господара земље. Истиче, међутим, да о тој јурисдикцији нема више никаквих података[3]).

Судије или »судци« јављају се међу власима понова у писаним вестима тек у 15. веку, и то на хрватском тлу, али је положај тих судија јасан. У једном документу, писаном глагољицом у Лици 1433, главари влаха у тој области дају повластице (»слобошћину«) цркви св. Ивана на Велебиту. Документ почиње: »Ми Антон Туковишћ и Иван Херендишћ, кнези,владики, Павал воивода и судци влашки, по имени ...[4]) Год. 1436. хрватски бан Ханж Франкапан, кнез крчки, модрушки, цетински и клишки, потврдио је власима њихове обичајне законе, па међу осталим и ове одредбе: »(10) И да им е питание подав Синем а на них питание да не сида ниедан Хрватин, нер них кнез и суци них. (11) И да има них кнез суци два крат у годишће по власих поити, по всих едино више речених... (14) И од всакога осуда да им се третина остала а суцима десето гре од осудов ...« У документу се помињу, поред кнеза и судаца, још и катунари и војвода влашки[5]). А 1465. у Омишљу на Крку кнез Иван, одређујући међе власима на Крку, помиње влашке судије (»судац Мурлаков Герг Бодолић и судац Вид Менковић«)[6]). Ради се, очигледно, о већим групама влаха са потпуно уређеном и међусобно одвојеном влашћу, односно организацијом управном, војном и судском. Али, те »судце«

[2]) Ст. Новаковић: Село (Београд, 1891) 32.

[3]) Т. Тарановски: нав. дело 147.

[4]) Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium VI (Zagreb, 1898), 132—133.

[5]) Рад. Лопашић: Бихаћ и Бихаћка крајина (Загреб, 1890) 296—298.

[6]) Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium VI (Zagreb, 1898), 244—245.

деле од судија Рада и Ђурђа из Немањине повеље око два и по столећа, велико просторно растојање и, што је најважније, другчије друштвене прилике и положај влаха, па не изгледа вероватно да су Рад и Ђурађ били такве исте судије, него старешине нижега ранга, који су вршили и управну и судску власт.

Општа и главна друштвена и организациона јединица средњовековних влаха (и Арбанаса у немањићкој држави) је **к а т у н**, који се састојао обично од неколико десетина домаћинстава. Катуни су имали своје старешине, који су били и одговорни представници катуна код власти. У српски и хрватски, као и у латински писаним изворима, старешина катуна се назива различитим терминима. Међутим, нема нигде никаква податка како су сами власи називали старешине катуна: вероватно су их и они звали као и њихова околина.

Ст. Новаковић и К. Јиречек, који су се бавили средњовековним катуном, задржали су се на томе само да истакну да су село и катун у средњовековној Србији имали различиту организацију и да су катуни имали своје старешине који су носили различите називе. Стојан Новаковић је своја излагања о томе завршио негативном констатацијом: да се не може дати одређен одговор на питања о томе од чега је зависило кад ће се које име за старешину села и катуна употребити, да ли су све старешине биле једнаке, да ли су старешине биле биране или постављане[7]). Јиречек је сматрао да је назив судија из Немањине повеље 1198—1199. био старији назив за старешину »пастира«, да се у 13. веку јавља назив »к н е з«, који је у 14. веку замењен на југоистоку са п р и м и ћ у р, да се доцније јављају и називи ч е л н и к и к а т у н а р[8]). У даља разматрања о старешинству у катуну није ни улазио.

Нема основа да се термин судија из 12. века сматра као синониман с осталим поменутим; термин судац из 15. века поуздано значи нешто друго, тј. судију у правом смислу.

У повељама владара из династије Немањића употребљавају се као називи за старешине катуна и влаха називи к н е з и п р е м и ћ у р — п р и м и ћ у р. На први поглед изгледа да су ти називи синоними. У прилог таквог схватања говорила би, нпр., и чињеница да се оба назива употребљавају истовремено у Душановој арханђеловској повељи (1348), али се назив премићур употребљава чешће (четири пута) него кнез (једанпут)[9]). Старешина катуна Псодераца био је премићур Болеслав (између 1334—1346, у Повељи краља Душана манастиру Хиландару)[10]).

Назив кнез међу власима јавља се у писаним изворима и нешто раније. Стеван Првовенчани обдарио је, 1220, своју задужбину Жичу и групом од преко 200 домаћинстава влаха, који су набројани сви само навођењем личног имена, а на челу им је

---

7) Ст. Новаковић: нав. дело 109.

8) К. Јиречек: Историја Срба III (Београд, 1923), 115—116.

9) Гласник XV, 289 и д.

10) Ст. Новаковић: Законски споменици... 414.

Грд кнез[11]). С обзиром да се тади о тако великој групи и да су то »Власи вси сије краљевске државе«, да се уопште не помињу места где они живе, врло је вероватно да се и не ради о локалном катунском старешини, него о старешини свих влаха или веће групе влаха у држави. Слично је и у другој општој Повељи краља Милутина Хиландару из 1302—1309. Помиње се најпре једна група од око 107 домаћинстава влаха на челу с кнезом Воихном, а поред тих још једна мања група, коју је краљ накнадно приложио[12]). Карактеристично је да се у првој Дечанској повељи из 1330. уопште не помиње ниједан термин за старешину катуна него се тек у Душановој потврди те повеље, неколико година касније, као старешина катуна Сремљана јавља Ђурађ кнез Бранислалић[13]).

Назив кнез за старешину катуна не јавља се изван поменутих писаних извора и области. Истина, он се сусреће и на западу, али у ширем значењу, а тек за време Турака његова употреба ће се уопштити, уз назив премићур, у свим областима под Турцима у којима је било влаха.

Као што сам истакао, назив није специфичан: тако су се код Срба и Хрвата у средњем веку, па и доцније, називали главари различитог ранга: од старешине села, па до владара области и државе (сеоски, нахијски и обласни кнезови, па владари: кнез Лазар, кнежевина Србија и Црна Гора у 19. веку).

Кнезови су, дакле, били стварно старешине група влашких разнога ранга, с тим да је кнез био уједно и старешина свога катуна тј. онога коме је он сам припадао, док су обичне старешине појединих катуна били у југоисточним областима премићури. Зато се премићур и помиње чешће у повељи од 1348. Да називи к н е з и п р е м и ћ у р нису синоними, има и писаних потврда, додуше из турског доба. Али, пошто се ради о установи коју су Турци преузели од балканских Словена и о подацима из раног турског доба — средина 15. века — могу се узети да вреде и за нешто раније време. По турским законима к н е з и п р е м и ћ у р нису једно исто; премићури су подређени кнезовима[14]).

Као ни назив кнез, ни назив премићур не сусреће се као назив за старешину катуна у западним балканским областима, иако је тај назив пореклом са запада. Као што тврди Јиречек, назив премићур, који се јавља у 14. веку код Срба на југоистоку, је термин црквене јерархије (πριμικήριος), али римског порекла, и том речи је означаван први човек на личном списку који је био начињен на воштаној табли (primus in cera)[15]). У средњовековној Србији примићуром је називан и старешина села. Назив је иначе био познат и у употреби на западу, али у односу на друге

---

11) А л. С о л о в ј е в: Одабрани споменици српског права (Београд, 1926), 19—20.

12) F. M i k l o s i c h: нав. дело (1858), 59—60.

13) М. С. М и л о ј е в и ћ: Дечанске хрисовуље (Београд, 1880) 125

14) В. Ђ у р ђ е в: Нешто о влашким старешинама под турском управом. Гласник Зем. музеја XLII (Сарајево, 1940), 49—55; Х. И н а л џ и к: Од Ст. Душана до Османског царства. Прилози за оријенталну филологију III—IV (Сарајево, 1953), 34—35.

старешине: 1263. помиње се у Трогиру Gervasius primicerius као прокуратор цркве св. Лаврентија и као викар епископа Колумбана[16]).

У чл. 146. Душанова законика наводе се, узгред, разни називи сеоских и катунских старешина: кнезови, премићури, предстајници и челници. Назив предстајник не сусреће се више ни у једном очуваном писаном споменику из средњег века, а нема му, колико је засада познато, трага ни у народу. Ни назив челник не сусреће се у писаним изворима из средњег века као назив за старешину катуна на територији државе Немањића, али се сусреће у тадашњој Босни: 1420. помиње се један челник са пастирима и стоком босанског краља[17]). Не треба ни сумњати да је назив челник за старешину катуна постојао и у централним деловима Балкана, јер он у тим странама постоји и данас у том значењу: старешина групе домаћинстава сточарских Аромуна зове се у Македонији и у 19. веку челник (по грчким крајевима на Пинду и Олимпу челингас), поред речи ћехаја[18]). Назив челник је у том значењу у употреби и у наше дане код западних Македонаца, а познат и Власима у Македонији. Очигледно је да су романски Власи примили тај назив од Словена још у току своје ране симбиозе с њима: доказ за то је његова употреба у области око Пинда и крајевима данас чисто грчким.

Као ни већ размотрени називи кнез и премићур, ни назив челник није био у употреби само за старешину катуна или села: и тај назив је употребљаван за ознаку разних главара, али никада и за највишег, за владара. У средњовековној Србији тако су називани, сем старешина села, и високи државни функционари ранга данашњих министара: на двору деспота Ђурђа Бранковића помињу се челник ризнички и велики челник. Челником су називане и старешине нижега реда, надзорници: краљ Душан је око 1336. приложио Дечанима неке људе у Загори којима је било стављено у дужност да чувају град, а ко од њих буде подесан, да га игуман постави челником над коњима[19]). Назив челник био је у средњем веку одомаћен и у нашим приморским градовима, и то углавном као назив за главног пастира или старешину пастира, па и за пастира уопште. Чл. 84. Корчуланског статута, донет 1214, прописује казне за прекршаје које би учинио који »celnich, polschich, pudarius, nec alter officialis, qui nunc est, uel in futurum erit supra brauarios, vel pastores...[20]) Тај статут је допуњаван доцније, па се и у 15. веку помиње такав celnich[21]). За челника као старешину пастира знају и Трогирски статут (1322) и Сплитски (14. век), с тим што га Трогирски зове и бра-

---

[15]) К. Јиречек: Историја Срба III (Београд, 1923), 115.
[16]) F. Rački: Notae Joannis Lucii. Starine XIII (Zagreb, 1881), 212, 213.
[17]) К. Јиречек: Историја Срба III, 116, бел. 1.
[18]) Ст. Новаковић: Село 23, 108—109.
[19]) Деч. хр. 131.
[20]) Monum. historico-juridica Slavorum meridionalium I (Zagreb, 1877), 47—48.
[21]) Monum. historico-juridica Slavorum meridionalium I (Zagreb, 1877), 80, 84, 119—120.

варом (тј. онај који чува браве). Занимљиве су њихове одредбе: по Трогирском статуту, челнику се верује кад се ради о кривици пастира као да су ствар доказали легални сведоци[22]), а међу одредбама о стоци и пастирима у Сплитском статуту има и та (чл. 38) да пастири не смеју оставити стада (тј. напустити своју службу) пре него што челник нађе друге пастире[23]). Ту се не ради о власима или Власима пастирима, којих је тада иначе било у околини Трогира (и који су по допуни Трогирског статута из 1402. могли боравити у околини Трогира само ако су имали на чувању стоке трогирских грађана), него о домаћим професионалним пастирима — челницима и браварима — који су морали становати унутра, у граду трогирском[24]).

Остаје још да се размотри назив катунар. То је једини назив за старешину катуна који би могао да буде пореклом из говора самих влаха, односно Влаха, али за то нема никаквих доказа. Против таквог порекла говори чињеница да се тај назив употребљавао само у западним крајевима Балканског полуострва. За разлику од раније поменутих назива, који се употребљавају и за друге врсте старешина или главара, и изван катуна, назив катунар је једини који се може сматрати као специфичан назив за старешину катуна. Додуше катунарима су могли да се називају и власи уопште, али је то реткост: 20. јануара 1261. Општина трогирска решила је да се упути један племић као посланик у место Босилину ut Vlachi sive catunarii exeant de territorio[25]). Нарочито је назив катунар за старешину катуна употребљаван у Дубровнику, где се у средњем веку, у писаним споменицима, као најобичнији назив за старешину катуна сусреће, почев од 1369, у облику catunarius (његова жена catunara), а тумачи се као caput cathoni, caporalis cathoni[26]). У дубровачким изворима се помињу по имену многи катунари, али обично тако да катунар има свој катун, нпр. Вукац Вигњевић et sua catuna, 1436, Бранко Гојсалић из катуна Новака Мириловића 1393, итд.[27]). Назив је био у употреби и у приморју изван Дубровника: год. 1436. бан Иван (Ханж) Франкапан потврђује власима њихове старе »законе«, па наводи имена »добрих влаха« (тј. главара), које после назива катунарима (»више речени мужи вси добри катунари«, »добри мужи катунари«)[28]); те исте године бан Матко Таловац обраћа се писмом из Бихаћа »universis et singulis catonariis seu capitaneis Volacorum« у Хрватској[29]). Назив је био познат

---

[22]) Monum. historico-juridica Slavorum meridionalium X (Zagreb, 1915), 91—93.

[23]) Monum. historico-juridica Slavorum meridionalium II (Zagreb, 1878), 221.

[24]) Monum. historico-juridica Slavorum meridionalium X (Zagreb, 1915), 190—193

[25]) F. Rački: Notae Joannis Lucii. Starine XIII (Zagreb, 1885), 235.

[26]) К. Јиречек: Историја Срба III (1923), 116.

[27]) П. Скок: пом. рад 308.

[28]) Monum. historico-juridica Slavorum meridionalium VI (Zagreb, 1898), 434.

[29]) Monum. spectantia historiam Slavorum meridionalium XXI (1890), (1890) 89.

и у унутрашњости: 1461. херцег Степан даје Дубровчанима слободу трговине по својој земљи и заповеда војводама, кнезовима, жупанима, цариницима, глобарима, катунарима и свим осталим »слугама« његовим да не сметају дубровачким трговцима и њиховим слугама[30]; у тој традицији и херцеговачки санџак-бег Ајас упућује 1481—1482. писмо војводама, кнезовима, катунарима, кметовићима, као и људима сваке друге врсте, власима и Србима, свима великим и малим[31]).

У писаним изворима из средњег века нема никаквих непосредних података о томе како су постајали старешине катуна, тј. да ли су они бирани или постављани, ко их је бирао, односно постављао, и на који начин. Иако не одлучно, али се на та питања ипак може одговорити са великом вероватноћом кад се размотри оних неколико старешина о којима је забележен неки податак више а кад се узме у обзир како су постајале ћаје или челници у наше време; уопште — како постају главари у народу.

Иако је у појединим катунима бивало и већих домаћинстава од њихових, познате старешине катуна су редовно из јачих, а то значи, из богатијих домаћинстава. Тако је на дечанском властелинству међу власима Вардиштанима на првом месту уписан (1330), а то значи да је старешина, Бујан с децом, али се у Душановој потврди Повеље помиње потпуније: Бујан и синови му Твртко и Милиан и браћа му Мојша, Прибил и Хране. Лепчиновцима је на челу Лепчин, чије је домаћинство по броју мушких највеће у том катуну: три сина, брат са два сина и дед. На челу Влаха Тудоричеваца је Тудориц, који има три сина и три унука од једног сина, брата са четири сина и оца, односно деда, у кући; то је најјаче домаћинство у катуну. У мањем катуну Говнечијама, или — у Душановој потврди Повеље — Световрачанима, на челу је Синадин, чије домаћинство има три мушкарца (а у читаву катуну само једно домаћинство је по томе јаче: свега пет мушкараца). У првом катуну Ђурашеваца је више јачих домаћинстава (до шест мушкараца), али је јако и домаћинство старешине Костадина (с њим четири одрасла мушкарца); у Душановој потврди Повеље оба катуна Ђурашеваца помињу се као катун Сремљана са кнезом Ђурђем Бранислалићем са децом, а иза њега се помиње Костадин са својом чељади, као и 1330[32]). Значајно је да тог Ђурђа Бранислалића уопште није било међу људима ниједног од два Ђурашевска катуна 1330. То значи да је он после 1330, а пре 1336, дошао однекле и објединио два мања катуна. Можда је с њим дошло и оних 9 или 10 нових домаћинстава која се не помињу 1330, него само у Душановој потврди, или су се два мала катуна Ђурашевска прикључила његову катуну, можда катуну Сремљана, који је накнадно дошао на властелинство, а Ђурађ, као угледнији и способнији, постао старешина новообразованог, већег катуна. Тек у Душановој по-

---

[30]) F. Miclosich: нав. дело 485.

[31]) Гласник Земаљског музеја XXIII (Сарајево, 1911), 67; Љ. Стојановић: Старе српске повеље и писма I/2 (Београд—Срем. Карловци, 1934), 349—350.

[32]) Деч. хр. 49—54 и 121—126.

тврди помиње се и катун Пагарушана, на челу с Обрадом Лепотићем, који је имао и децу и браћу, дакле јачу кућу; сва остала домаћинства изгледа да су била мања (домаћин с децом или с братом, односно браћом)[33].

У попису катуна које је цар Душан дао 1348. манастиру Светих арханђела код Призрена не износе се имена појединих одраслих мушких чланова домаћинства, него се само вели да је домаћин с децом или браћом, ако их има. На челу катуна Блачана је премићур Бајслав, који има браћу и синове. Тако и у катуну Доброшинцима — Јанчиштима је премићур Воихна с браћом и синовима, у Голубовцима — кнез Ђурађ с браћом и синовима, у Кострцу — премићур Богдан с браћом и синовима, у Драгољевцима — премићур Граде с братом Браишом и синовима[34].

Према тим подацима, старешине катуна су били само домаћини јачих (и имућнијих) домаћинстава. Врло је вероватно да њих није нико ни бирао ни постављао, него да су се око таквих богатих, угледних и искусних људи (односно домаћинстава) скупљали остали, тј. да их је њихова околина једноставно признавала старешинама. Слично ономе како и на савременим бачијама аутоматски постаје старешина бачије онај ко има највише своје стоке на бачији. И савремени Власи у Македонији договарају се са којим ће ћ е х а ј о м (доскора су говорили ч е л н и к) vћи у тајфу (групу), и то обично за шест месеци, тј. за летовиште или зимовиште. Поједине породице су потпуно слободне да се опредељују с ким ће и куд ће на планину, па поједине породице не буду сваке године у истој тајфи и на истој планини, нити су породице од истог рода на окупу, него растурене у разним тајфама[35]). Челник или ћехаја је имућнији и способнији домаћин око ког се окупљају други. Да додам да све до недавно по селима у Србији, Босни и Херцеговини није ни вршен формалан избор сеоских старешина: старешином је постајао обично »избором без избора« представник богате и угледне куће, који је и сам био честит и угледан, па је често та част остајала у тој кући и генерацијама, ако се њено имање и углед нису умањили. У Босни је било тзв. тежакбаша, тежачких првака, који се такође нису бирали, него, обично, то постајали прећутним признавањем[36]).

Од особитог је интереса да је и жена могла бити старешина катуна, к а т у н а р а. Истина, у писаним изворима се помиње само једна таква: старешина катуна Враговића у близини Дубровника била је 1443. catunara Jelena[37]). По свој прилици да ти власи Враговићи нису били једини влашки катун коме је жена неко време била старешина. Наиме, год. 1406. помињу се у Босни власи Кујавићи, власи босанског краља Тртка II. Њихово име је изве-

---

[33]) Деч. хр. 126—127.

[34]) Гласник XV, 288, 291—295.

[35]) М и л. С. Ф и л и п о в и ћ: Номадски Цинцари на Ограждену. Гласник Географског друштва XXIV (Београд, 1938), 63, 66.

[36]) М и л. С. Ф и л и п о в и ћ: Установе еснафског карактера на селу. Научно друштво СР БиХ, Радови XVIII (Сарајево, 1961). 134.

[37]) К. Ј и р е ч е к: Споменици српски. Споменик Српске краљевске академије XI, 84.

дено од женског имена Кујава, а то значи и да је некадашњи старешина или оснивач тог катуна била жена Кујава.

Јелена није била старешина катуна због немања мушкараца у катуну, јер се у вести о њој помињу и људи из тог катуна. Она је била, врло вероватно, у тој функцији само намесник, регент, каква је била још једна жена у позније време код правих Влаха: »челникоања« у великом аромунском селу (око 150 кућа) Кучобини или Манјани, на коју је наишао 1890. Г. Вајганд, а која је управљала селом наместо сина и док јој он не одрасте[38]). То је било могућно по томе што се част катунског старешине држала имућних и угледних домаћинстава. Вајганд помиње како код Аромуна на северу најближи мушки сродник преузима дужност челника док син бившег челника не постане пунолетан[39]).

Катунари су уопште били имућни људи. Има један писани извор који живо описује катунаре, а преко кога су наши историчари једноставно прелазили. То је казивање о досељавању влаха у Дубровник у дубровачким летописима неког анонима и Николе Рањине. Летописи писани, односно редиговани, под крај средњег века стављају у године 743. и 744. досељавање великог броја имућних људи из тадашње Босне у Дубровник. Та хронологија је сасвим без основе, али зато садржина казивања није за одбацивање и потцењивање: то је уопште веома вредан приказ живота средњовековних влаха. Казивање о катунарима може да се односи само на 14. век. Казивање летописа односи се стварно, врло вероватно, на један догађај из 1332: тада се радило на томе да у Дубровник пређе око 50 катуна влаха, под извесним условима, и дубровачко Велико веће је било пристало[40]). По тим летописима, у Дубровник је дошло, поред осталих, и Морлака из равнице изнад Неретве (»sopra Narente«), вероватно с десне стране Неретве; код Рањине стоји да је дошло из Морлачке низије преко Неретве: »da basso de Murlachi, sopra Nerente«, још више катунара, међу којима је био један главар над свим осталим. Дошли су са много стоке (код Рањине: са више од 1.300) и дата им је планина Св. Срђ за пасиште. Од доласка тих људи из Доњих Влаха почело је у Дубровнику раслојавање. Јер, ти власи су дошли богати имањем, златом, сребром, стоком и др. Међу њима је било много катунара од којих се сваки сматрао као »conte« (кнез, гроф) и сваки имао своје »наредбенике« (naredbenizi). Поједини од тих наредбеника били су над коњима, над крупном стоком, свињама и за послове у кући, и такав је заповедао осталим поменутим слугама (Н. Рањина вели како је сваки катунар имао мајордома, који се звао протовестијар и који је био над осталом послугом). А био је и велики катунар (cathunar grande) који је био изнад свих. Он је био од пастирског рода. Тако су се звали по племству, јер су били богати стоком, понајвише бравима[41]).

---

38) G. Weigand: Die Aromunen I (Leizig, 1895), 193—194.

39) На озн. месту.

40) Monum. sp. historiam Slavorum meridionalium XXIX (1897)), 354—355.

41) S. Nodilo: Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina. Monum. sp. historiam Slavorum meridionalium XIV (Zagreb, 1883), 8—9, 180.

Врло су штуре вести о томе каква су била права и дужности катунара: врло вероватно да су они били одређени у првом реду обичајима, који су били устаљени и свима добро познати, па их стога у писаним изворима нико не помиње. Катунари су, очигледно, били регулатори унутрашњих односа и рада у катуну и његови представници код државних власти и других власти, а врло вероватно да су руководили и економским животом катуна, тј. да су они руководили кретањима са стоком, изналазили и закупљивали производе из свог катуна, а набављали су и друге потребе својим људима и да су баш тим путем и долазили до имања и угледа. Катунари су често бивали и крамари (в. стр. 95—97).

Да ли су премићури, кнезови или катунари предводили и војнике из свог катуна у борбу или на обезбеђење каравана, не може се рећи на основи расположиве грађе. Али су, како показује један случај, предводили своје катуњане у тучи са другим катуном: 1398. Брајак Мерučић (Brayk Merucich), влах Павла, сина крбавског кнеза Карла, навалио је са својим катуном на Ивана Траничића, краљевског влаха, и на његов катун. У сукобу тешко је рањено шест људи и једна жена из катуна Траничића, убијена им два коња, однето 17 оваца и један мач[42]).

Већ помињани члан 154. Душанова законика помиње и сврстава, у погледу њихове одговорности, у једну категорију старешине села и катуна и наређује да се сви они казне онако исто како је у чл. 153. прописано да се казни господар села у ком се нашао какав крадљивац или разбојник, тј. да се такав доведе везан на царски двор, да надокнади штету коју је починио онај крадљивац (тат) или разбојник и да се казни као што би био кажњен разбојник или крадљивац. Ако је старешина села или катуна обавестио господара села, онда само господар одговара (чл. 155)[43]). Старешина катуна, као и старешина села, био је, дакле, обавезан да се, под строгом одговорношћу, стара о безбедности у катуну. Уз тако велику одговорност, старешина катуна је морао имати и одговарајућа права. На жалост, извори не пружају о томе ближих обавештења. Један податак показује веома речито какви су били углед и моћ једног старешине катуна, а уједно и његове дужности: 1443. били су у Дубровнику затворени неки власи осумњичени да су извршили једно разбојство. Један сведок изнео је како је, код кнежеве палате, чуо двојицу влаха да говоре да не желе да страдају поштени људи и да ће они отићи својој кући и учинити све да се даде дванаест кумстава и да се Јелена, њихова катунара, закуне да осумњичени нису криви[44]). Заклетва старешине катуна требало је да буде, дакле, и за власти друге државе довољна гаранција.

Которски статут имао је једну овакву одредбу, донету 1419: за случај да неки грађанин или поданик Котора (»noster civilis, comitativus et districtualis ac acola«) буде опљачкан или да му се

---

[42]) Vj. Klaić: Acta Keglevichiana... Monum. sp. historiam Slavorum meridionalium XLII (Zagreb, 1917) 109—111.

[43]) Ст. Новаковић: Село (1891) 193—104.

[44]) К. Јиречек: Споменици српски. Споменик СКА XI, 84.

не плати дуг, послаће се из Котора неко онима који су на челу односног града (castro), трга, села, катуна или места да надокнаде штету кредитору. Ако то не учине, ко год из тог града, трга, села, катуна или места дође у Котор и которску територију биће принуђен да да ту накнаду[45]).

Дубровачка Република је чинила одговорним старешине катуна за случај да би со, продана њима, доспела непријатељима Републике: Велико веће решило је 11. маја 1362. да она три службеника која су одређена да пазе да се со не односи непријатељима треба да имају два писара који ће уписивати имена свих оних старешина катуна и људи којим се буде давала со[46]).

На крају још један податак о дужности примићура. Истина, не помињу се власи, али је очигледно да су такве одредбе важиле и за влашке примићуре. Српска царица Евдокија приложила је 1379. неколико села Хиландару. Међу општим одредбама о обавезама сељака (да ору и сређују жито за манастир и да раде у винограду), била је и та да примићури по селима прате с коњима игумана, како он хоће, а остали да доносе црквени понос (товар) на Струму и да примићури црквени посао обављају са коњима (»посл же црквни примикјурије на коних да испраљају«)[47]).

VII

НИЖИ ОРГАНИ У КАТУНУ

Према казивању дубровачких летописаца с краја средњег века, катунари који су се населили у Дубровнику имали су бројно особље за разне службе у кући и око појединих врста стоке, па се чак главни надзорник домаћинства звао протовестијар[1]). Макар како било претерано то казивање, сигурно је да су катунари имали своје људе који су им радили и помагали у њихову приватном домаћинству и трговачким пословима, па им помагали и у вршењу њихових главарских функција.

Пошто су људи у катунима имали разне обавезе, чије је вршење захтевало и нарочиту организацију, морало је и у оквиру појединих катуна бити и разних нижих старешина и службеника, како бисмо ми рекли, или, како су Дубровчани говорили, наредбеника. Друкчије није могло ни да буде. На жалост, вести су о томе врло оскудне. Али их има. Непосредних и посредних.

Често се помињу мањи пљачкашки походи влаха и њихова учешћа у сукобима и борбама на зимовиштима и др. То опет све значи да је међу власима у појединим катунима морало да буде и војничких чинова или људи са већим војничким и ратничким искуством који су били на челу мањих одреда састављених од људи из појединих катуна, који су заповедали групи стражара

---

[45]) Ст. Новаковић: Законски споменици... 2—3.

[46]) Monum. sp. historiam Slavorum meridionalium XXVII (Zagreb, 1895), 188.

[47]) F. Miklosich: нав. дело 191—192.

[1]) N. Nodilo: на озн. месту.

и сл. Тако нпр. они власи који су почетком 1412. били заузели и опљачкали град Островицу у близини Задра, на срамоту Млетачке Републике[2]), морали су располагати и добром војничком организацијом и војничким старешинама. Многобројне Варде и Вардишта по нашим земљама су успомена на ту нижу војничку организацију. Војнички поредак био је и у турмама (в. даље).

Треба још имати на уму да су у средњем веку сви слободни људи носили оружје, којим су морали да умеју руковати, па је у свакој групи морало бити и таквих који су се одликовали способношћу да у путу, уз стоку, у разним сукобима могу да предводе и заповедају мањим одредима. Власи су под оружјем долазили и у Дубровник, па им је забрањивано да по граду носе оружје; нпр. 1318. и 1319. решава Мало веће да никакав странац, како Србин тако и влах, без обзира чији је поданик, не сме носити оружје по граду[3]).

Међу дворским звањима у средњовековној Србији помиње се краљев лагатор (грч. ἀλλαγάτωρ), у Бугарској алагатор. Јиречек се домишљао да би то могао бити старешина весника или гласоноша[4]). Врло вероватно да су лагатори и у средњовековној Србији били оно што су били и позније код Турака, који су преузели установу »војнука«, што значи: нижи војни чин, нижи старешина над неколико — над 2—57 — »војнука« (коњаника)[5]).

Сем своје стоке, власи су чували, као професионални пастири, и стоку својих господара. Пошто су поједини манастири, а, несумњиво, и краљеви и други великаши који су имали влахе, имали велика крда разне стоке, за чуваре те стоке требало је по више пастира, па је и тај посао изискивао какву-такву организацију, макар надзорнике или старешине над пастирима. Властелинство манастира Дечана имало је толико стоке да су људи из појединих катуна одређивани за чување појединих врста стоке: власи Костадиновци и Гојловци су имали обавезу да пасу лакимију (ергелу) кобила, а другу лакимију — Тудоричевци и Сушичани; Ратишевци и Световрачани су имали да пасу овце, Вардиштани — говеда, а Лепчиновци — свиње (1330). У време Душанове потврде Дечанске повеље (око 1336) извршене су неке измене: Тудоричевци и Гојловци да пасу кобиле, Ратишевци, Световрачани, Пагарушани и Сушичани — овце, Вардиштани — говеда. Они што чувају овце за тај рад примају и посебну награду, белег (од 100 оваца годишње, на Ђурђевдан, овцу с јагњетом), а сви примају храну месечином[6]). Костадиновци и Гојловци, који се 1330. помињу с обавезом да чувају кобиле, су у ствари

---

[2]) S. Ljubić: Listine VI. Monum. sp. historiam Slavorum meridionalium IX (Загреб, 1878), 240; Г. Шафарик: Србски историски споменици млетачког архива. Гласник Друштва србске словесности XV (Београд, 1860), 332—333.

[3]) Monumenta sp. historiam Slavorum meridionalium XIII (1882), 313; XXIX (1897), 117.

[4]) Јиречек-Радонић: Ист. Срба III (1923), 28.

[5]) Халил Иналџик: пом. рад 33—33, 35; Б. Ђурђев: О војнуцима. Гласник Зем. музеја, N. с. II (Сарајево, 1947), 101.

[6]) Деч. хр. 62 и 134.

идентични са два Ђурашевска катуна, како се и зову у списку катуна на другом месту у истој Повељи. Године 1330. не каже се које су дужности влаха Пагарушана. Место две лакимије које чувају пастири из четири катуна, у Душановој потврди се помиње само чување кобила као обавеза два катуна, тј. Тудоричеваца и Гојловаца (Костадиновци се не помињу, а Сушичани су добили да чувају овце); док су по тексту Повеље из 1330. овце имали да чувају само Ратишевци и Световрачани, у Потврди Душановој ту обавезу добијају још и Пагарушани и Сушичани; Вардиштани су у Потврди задржали исту дужност, тј. чување говеда, док се у Потврди не помиње обавеза Лепчиноваца да чувају свиње: нема помена ни њих ни чувања свиња (можда је и случајно то изостало). Те промене су настале или услед промена у бројном стању стоке на властелинству или реорганизације пастирских дужности. Те су промене извршене у року од неколико година (можда шест). Какве ли су тек промене које су вршене у већим временским размацима?

Где је било тако много стоке да су стотине домаћинстава ангажовање за њено чување, ту је морало бити и нарочите организације људи који су били запослени на томе. Вероватно да је било и одређено радно време пастирима, да су вршене смене, а на пасишту и код стаја морало је бити неких које су остали, млађи, пастири морали да слушају. И заиста, у Дечанској повељи помињу се неки људи у Загори (истина, не каже се да су власи) којима је било стављено у дужност да чувају град, а онога који од њих буде подесан да игуман постави челником над коњима[7]).

Не знамо на који су начин власи чували и искоришћавали своју стоку, тј. да ли индивидуално или колективно. У сваком случају, с обзиром на већи број стоке код имућнијих катунара, била је и ту потребна нека организација. И о њој налазимо неке посредне вести. У Арханђеловској повељи цара Душана (1348) међу људима обавезним на давање воска манастиру помиње се Марко Фечор[8]). Фечор у румунском значи: син, момак, слуга, а на бачијама у Македонији и сада се тако назива помагач бачев. И савремени термин бач (старешина бачије) несумњиво је од средњовековних влаха.

Важно занимање влаха било је кириџијање. Најстарија вест о томе је из 976. године, када су, по казивању византијског писца Ј. Скилице, неке влашке кириџије (ὁδῖται), на пола пута између Костура и Преспе, убиле Давида, брата цара Самуила[9]).

Пошто су доспели у наше земље и населили се око путова који су спајали приморске градове и унутрашњост Балкана, и ту је важно занимање (и обавеза) влаха из средњовековних катуна био »понос«, преношење робе или ствари на коњима, кириџијање, што пак не значи да су се тим послом бавили само власи и да тога није било у западним областима и пре појаве влаха. Тај

---

[7]) Деч. хр. 131.
[8]) Гласник XV, 272.
[9]) Према наводу код М. Gyóni: La transhumance... 38.

посао, у оно доба пун тегоба и одговорности, захтевао је и нарочиту организацију: сваки караван морао је да има предводника, старешину, који је не само био искусан у транспорту него и вешт у организовању потребне одбране. Напредак континенталне трговине Котора и Дубровника зависио је умногоме од ефикасности, брзине и безбедности каравanског саобраћаја. Пошто су се власи намножили у западном делу Балканског полуострва, они су имали готово монопол на транспорт робе, поред тога што су обавезно морали да транспортују терете за рачун својих феудалних господара. На тај посао упућивало је влахе, поред потребе и жеље за зарадом, њихово располагање коњима, којима се требало што боље користити током целе године, а препоручивали су их њихова војничка организација и искуство. Пада у очи да се, све до доласка Турака у наше земље, један одред поносника (кириција) називао латинском речи турма (turma), како се у римској и византијској војсци називао већи одред војске[10]). Назив каравана јавља се у Дубровнику 1359[11]), а назив кириција у Задру 1414 (»quando vende sal a Morlachi o a chirisia«)[12]). Власи су, врло вероватно, војнички најпре и искоришћавани у Византији.

Мих. Динић толико цени улогу влаха поносника у средњовековној дубровачкој трговини да помишља да су они могли да буду један од узрока караванске трговине; а свакако да су у знатној мери утицали на њен процват и да су јој они давали нешто специфично балканско[13]). Дубровачка трговина је старија од појаве влаха у дубровачком залеђу, а караванске трговине је било и у земљама где нема Влаха, као нпр. на Блиском Истоку и даље по Азији и Африци, па и по Европи.

Статут града Котора имао је и нарочите одредбе о турмама које су преносиле робу из града у унутрашњост Србије. Одредбе су важиле само за грађане Котора, а не и за странце. Пошто је било честих притужби и штета због рђавог управљања турмама, одређено је да ниједна турма не сме да иде без капетана (capitaneus turmae). Свакој турми за одлазак и повратак капетана ће одредити судије, а сваки капетан ће положити заклетву да ће поштено (bona fide et sine fraude) управљати турмом и снабдевати је оним што је потребно за њено добро. Сви поносници морају, под претњом глобе, да слушају капетана. Даље су одредбе о томе како ће капетан турме поступити са товаром ако неки коњ пропадне у путу; како ће турма прелазити преко реке; како ће се извршити накнада ономе из турме који у путу буде, где устреба, дао на дар нешто од вина или друге робе коју преноси и како ће турма цела надокнађивати штету која настане услед разбојништва, те о ноћној и дневној стражи и одговорности стра-

[10]) Ст. Новаковић: Стара српска војска (Београд, 1893), 35—36.

[11]) Monumenta sp. historiam Slavorum meridionalium III (1872), 280.

[21]) Пом. рад 122, 134—135.

[13]) Мих. Динић: Дубровачка средњевоквна караванска трговина. Југословенски историски часопис III (Љубљана—Загреб—Београд, 1937), 119—145.

жара за случај какве штете или разбојништва[14]). Потребно је нарочито истаћи тај војнички поредак у турми (капетан, страже). То је било потребно не само ради безбедности људи, коња и робе, него и ради дисциплине међу поносницима, којих је редовно у једној турми било више, покоја десетина, пошто се свака састојала обично од неколико десетина коња, а било их је и са више коња: мали проценат каравана бројао је више од 50 коња, а каравани с оловом били су прилично велики, 80—200 товара[15]). Изузетно било је и већих. Поред сваког коња није, можда, морао да буде и поносник, али је било да је у каравану било и више људи него товара. Тако нпр. један караван од 72 коња који је путовао из Дубровника на Лим пратило је 200 влаха[16]). Тако велик број људи и са задатком да брани караван морао је бити вичан оружју и војнички организован. Ноћивање на путу под шаторима имало је такође чисто војнички изглед, јер су биле потребне страже.

За разлику од Которског, Дубровачки статут нема никаквих одредаба о поносницима и копненом транспорту, док има много одредаба о поморском транспорту. Али, пракса, о којој има много података, показује да је и у Дубровнику било у том погледу исто стање. Није било законског прописа, али су и у Дубровнику »secundum consuetudinem civitatis« бирали капетане турме како за транспорт на копну тако и по мору, па је,нпр., за капетана једне турме која иде у Босну и Угарску Мало веће изабрало, 21. маја 1332, Теодора де Петрана и Фелича де Пасква де Граде[17]). 1302. Мало веће је одредило Луку сина Михаила де Склавис за капетана турме која је ишла у Брсково. Тај капетан је са собом носио »povegliam« господина краља са краљевим потписом о миру и слози краља и Дубровчана ради користи и безбедности свих трговаца[18]). Такви капетани су постављани само крајем 13. и у току првих деценија 14. века (последњи помен из 1332, и то увек из реда властеле. Динић мисли да је улогу капетана преузео трговац који је склапао уговор са крамарима, али да је влада и даље вршила надзор над караванима. Капетан се поново јавља 1464, али под турским називом к а р а в а н-б а ш а[19]).

Ти капетани нису елеменат домаће организације турмара: њих намеће државна власт, и то, како се чини, у тежим временима када су безбедност путовања и дисциплина међу поносницима пољуљане (престоне кризе и борбе у Србији, надирање Турака). У нормалним временима турме иду без тих капетана из редова властеле, иду под руководством својих старешина.

Прави старешина поносника или турме био је п р и м и ћ у р или к р а м а р. Оба назива су позната у средњем веку. Прими-

---

[14]) Ст. Н о в а к о в и ћ: Законски споменици... 2, 11—12; И. С и н д и к: Комунално уређење Котора (Београд, 1950) 71—72.

[15]) М и х. Д и н и ћ: пом. рад 143—144.

[16]) Пом. рад 140.

[17]) Monumenta sp. historiam Slavorum meridionalium XXIX (1897), 350—351.

[18]) Нав. дело 41.

[19]) М и х. Д и н и ћ: пом. рад 132—133.

ћуром је називан старешина катуна, па је тај назив пренет на старешину поносника, као што је утврдио М. Динић. Назив крамар, немачког порекла, биће, несумњиво, позајмица од саских рудара[20]).

М. Динић је нашао у дубровачком архиву око 300 уговора са власима о преносу робе. У примерима које је саопштио има и таквих где се изричито наводи да се уговор склапа са старешином катуна: Дурман из Бурмаза, сapud catonis, са још тројицом Бурмаза преноси 1343. у Милешево 100 товара соли; 1407—1408. као крамар помиње се Прибац Николић, влах из катуна Бурмаза, Moroblachus et catonarius, 1406. Влатко Бунислалић, cathonarius[21]). Ипак, већина познатих крамара из тог времена, који су преносили робу дубровачких трговаца, нису били катунари, ма да је могућно да је био катунар и неки од оних за које се једноставно вели да је влах из тог и тог катуна[22]). Треба имати у виду да су сви ти крамари који се помињу у дубровачким изворима, као што је већ запазио и М. Динић[23]), били из данашње источне Херцеговине, као и оних делова Херцеговине који су сада у склопу Црне Горе (Никшић, Дробњаци, Бањани), а крамара је, свакако, било и из других крајева (за саобраћај са Котором, Сплитом и др.): по једном уговору између Градског већа у Задру и Млетачке Републике о продаји соли произведене у задарским соланама, та со продаваће се Републици с изузетком 12.000 модија, који ће остати за употребу града и градског дистрикта, као и за извоз копненим путом, који врше власи и други[24]).

На основи грађе до које је дошао у дубровачком архиву, М. Динић је дошао до закључка да је крамар био душа каравана: он је склапао уговор са трговцем за пренос робе и одговарао за извршење уговора. Крамар је организовао и водио караван. Поносници су били његови људи који су путем њега долазили у контакт са трговцима. Крамар и поносници који се помињу у дубровачким архивским књигама били су сви одреда »власи«. Крамар је био обавезан да у уговореном року доведе одређени број способних коња. У уговорима је захтевано да караван иде најкраћим путом и специјално забрањивано да се »власи« дуже задржавају у својим катунима. Крамар је преузимао пуну одговорност за поверену му робу. Стога је морао да има и посебне људе (»влахе«) који ће пратити караван. Једино је истакнути крамар Хлапац Станковић могао послати место себе старијег брата. Награда за транспорт била је у новцу, а само у случају транспорта соли — in natura. Био је обичај да се крамару поред уговорене награде даде и посебна награда (у једном уговору названа п р и м и ћ у р и н а). У случају неизвршења уговора, крамар је плаћао казну: поред накнаде штете власнику робе, плаћао

---

[20]) Пом. рад 133—134.

[21]) Пом. рад 122, 134—135.

[22]) На озн. месту.

[23]) Пом. рад 134—135.

[24]) S. Ljubić: Listine... III. Monum. sp. historiam Slavorum meridion. III (1872), 237.

је казну свом феудалном господару (Динић је нашао три случаја да је предвиђена таква казна, и то врло висока: 100 дуката)[25]).

Очигледно је, према томе, да су крамари могли бити само људи из врло богатих кућа и лично врло способни, енергични и поштени, и ауторитативни. Само богати људи могли су се подухватати тако ризичних послова у оно доба, а за такве послове тражена је и добра награда. С друге стране, тај предузимачки посао био је врста добре зараде и пут за богаћење њих лично и њихових кућа, а уједно и за стварање друштвених разлика у оквиру катуна и међу самим власима. Сиромашнији, који се нису могли бавити самостално тим пословима, ступали су у ствари у најам код тих богатих крамара.

VIII

ВИША, НАТКАТУНСКА ОРГАНИЗАЦИЈА

Најстарије вести о балканским Власима или власима приказују их онаквим какви су они били и столећима доцније, па су делимично такви и данас: по једној писаној вести из 8 (?) века, чељад и стока влаха у тесалској Великој Влашкој од априла до септембра бораве по високим горама и по хладним местима[1]). Узгред да поменем да по истраживањима совјетске историчарке, у Византији тога времена — средина 8. века — после словенске колонизације, сточарство уопште није доминирало у привреди[2]). Сточарска кретања влаха у Византији помињу се често и доцније[3]).

Зна се да је 986. године било сељења Влаха из Ларисе у унутрашњост Бугарске, где ступају у војску. Њих је употребљавао цар Самуило у борби против Византије[4]).

Године 1066, у јуну, дошло је у Тесалији до побуне Грка, Бугара и Влаха против тешког пореског режима цара Константина X Дуке. Никулица, стратег теме Хеладе, имао је састанак са представницима побуњених влаха у Лариси, у кући Влаха Беривоја (значајно је да он носи словенско име! М. С. Ф.); стада и жене тих влаха били су у тај мах у бугарским планинама[5]). Иначе, Власи су, као византијски војници, учествовали у многим биткама: против сицилских Сарацена 1027, против Нормана 1082, против Кумана и Печењега 1091. и 1095, против Маџара 1166[6]).

Византијску војску сачињавали су у првом реду војници стратиоти, коњаници, који су били великим делом пореклом од

---

[25]) Мих. Динић: пом. рад 134—141.

[1]) Е. Липшиц: Византийское крестянство и славянская колонизация. Византийский сборник (Москва, 1945) 116.

[2]) На озн. месту.

[3]) M. Gyóni: La transhumance de Vlaques balkaniques au Moyen Age. Byzantinoslavica XII (Prague, 1951), 29—42.

[4]) П. Скок: пом. рад 313—314.

[5]) M. Gyóni: пом. рад 33—34.

[6]) П. Скок: пом. рад 314; F. Rački: Hrvatska prije XII vieka... Rad LVII (1881), 138—139.

слободних сељака. Првобитно су стратиоти узимани од разних народности које су живеле у империји: Кумана, Бугара и др. Међу тесалским војницима, који су пристајали уз Кантакузена против владе у Цариграду (1343), било је много Арбанаса и Влаха. У боју против Каталана код Апри цар Михаило IX имао је и влаха. Сем Влаха по Пинду и Тесалији у 13. веку, под крај тог века Власи се помињу и у околини Визе, одакле их је Андроник многе преселио у Малу Азију[7]). Влаха је било у Тесалији у великом броју и почетком 14. века, како износи један анонимни католички свештеник[8]). Крсташи, који су заузели Цариград и основали Латинско Царство, водили су тешке борбе са Јованом (Калојаном), за кога историчар тог доба, Вилардуен, каже да је био Влах и да се начинио моћним краљем »Влахије« (земље око Хемуса и Родопа) и Бугарске; он са својим Власима, Бугарима и Куманима наноси тешке губитке крсташима у току 1203—1207[9]). Анри де Валансјен, настављач Вилардуенов, уопште не помиње Бугаре, него само Влахе и уз њих Кумане; код њега се Бугарска зове Влашка[10]). Бугарски историчар Ив. Дујчев, приказујући то издање, иако придаје велику вредност Валансјену, сматра да назив Власи код њега, као и код других савременика, треба тумачити као назив за Бугаре[11]). Да није у Калојановој земљи и војсци било и Влаха у знатном броју, не би га ти савременици, међу њима и папа Иноћентије III, звали краљем Влаха и Бугара. Па ако је назив Влах и употребљен место Бугара, и то је само доказ о великом војном и политичком значају Влаха у том делу Балкана.

На жалост, не зна се ништа о томе каква је била организација тих група: влашки стратиоти у византијској војсци били су, свакако, организовани као уопште византијска војска, док су Власи као група и политички чинилац у Бугарској морали имати и своју посебну организацију. Власи у војсци велике империје Византије нису могли имати већи удео и већи значај с обзиром на то да су били сразмерно мала народна група а велика византијска војска регрутована од разних народности империје. Али, утолико већи значај су могли имати Власи као целина и влашки одреди у другим мањим политичким формацијама на Балкану.

Освајањима Стевана Немање и његових наследника захватила је немањићка држава и крајеве у којима је било влаха, и они се врло често помињу у писаним српским изворима од краја 12. века. Али, са те територије су сачувани углавном само извори који говоре детаљно о власима на црквеним валстелинствима и

---

7) П. Мутафчиев: Войнишки земи и войници в Византия прѣз XIII—XIV в. Отделѣн отпечатък от Списание на Българска академия, кн. XXVII (София, 1923), 11. 76—78.

8) Dr. Olgierd Górka: Anonymi descriptio Europae orientalis (Cracoviae, 1916), 12—14.

9) Henri de Valenciennes: Histoire de la conquête de Constantinople par Geoffroi de Ville-Hardouin (издање M. Natalis de Wailly; Paris: Libraire Hachette et Cie, 1887) 73—74, 132—144, 153—157, 187—188, 198—203.

10) Henri de Valenciennes: Histoire de l'Empereur Henri de Constantinople. Publié par J. Longnon (Paris, 1948), §§ 504—505.

11) Byzantinoslavica XII (Prague, 1951), 258—261.

о обавезама тих влаха; из тих извора сазнајемо да је било влаха војника и ћелатора и да је било великожупанских, краљевских и царских влаха.

К. Јиречек је сматрао, сасвим оправдано, да су у немањићкој држави сви власи, без изузетака, по свој прилици, били непосредни поданици владара, па да су тек поклоном владара постали својина манастира[12]). Сви власи који се помињу у манастирским повељама су били власи које су владари одвојили од својих влаха, ослободили их од обавеза према владару и предали манастирима да раде за њих. Последњи Немањић, цар Урош, 1361. говори о својим власима: »катуни царства ми«[13]). Има помена да је и у немањићкој држави било властеле која је имала своје влахе: између 1334—1336. краљ Душан потврдио је дар свог властелина Маљушата манастиру Хиландару. Поред осталога, Маљушат је био даровао и катун влаха Псодераца (39 домаћинстава)[14]).

Власи на манастирским имањима представљали су посебне групе, потчињене у свему игуманима, а иначе у оквиру властелинстава су били организовани по појединим катунима са примићурима и кнезовима на челу. Нема изричитог помена да су ти катуни имали какве заједничке своје старешине, али је очигледно да су и над појединим групама манастирских влаха, над више катуна, били кнезови (в. стр. 83—84). Иначе општи старешина влаха на појединим манастирским властелинствима био је игуман датог манастира.

Не зна се како су били организовани краљевски (царски) и властелински власи у средњовековној Србији. Мало се зна и о њиховим обавезама. Врло је вероватно да су они били у првом реду војници и ћелатори и да су имали војничку организацију. Краљ Милутин у својој Хиландарској повељи (између 1293—1302) дао је са своје стране Хиландару неке влахе, којима је дао да пасу црквене кобиле без плате, па их је ослободио од свих великих и малих работа краљу: да не врше никакав понос, да не прате ни коње, ни псе, ни поклисара нити икаквог краљевског чиновника, да се не упућују силом у Св. Гору[15]). Према природи тих обавеза, ти су власи били ћелатори. Војничке обавезе влаха војника вероватно су биле исте или сличне обавезама војника влаха у Цетини из 1436 (в. стр. 104—105).

Нема никаква помена о томе да су власи у немањићкој Србији уопште били и једна организациона целина и имали своје домаће главаре више од кнезова, примићура или катунара и да им је краљ односно цар постављао каквог општег војводу. Изгледа да ти власи у немањићкој Србији, иако су били војници и иако их је било у знатном броју, ипак нису били од већег политичког значаја и нису били групно организовани: у изворима нема никаква посредног ни непосредног помена о томе. Који су били војници могли су имати само своје војничке команданте. Вероватно с тога у првом реду што су већ етнички били асимиловани,

[12]) К. Јиречек: Историја Срба III (1923), 115.
[13]) Ст. Новаковић: Законски споменици... 437.
[14]) Ал. Соловјев: Повеља краља Душана... Прилози... VII, 112.
[15]) F. Miklosich: нав. дело 61.

а затим стога што су Немањићи располагали војском од домаће властеле и војника као и знатним одредима плаћеника. Тек из времена после Немањића а пред крај деспотовине, тј. из 1452, има помена о војсци деспотовој у операцијама код Котора коју предводи војвода Алтоман а у којој су његови људи и власи[16]).

Насупрот томе, у Босни и Херцеговини било је влаха који су припадали краљевима и феудалцима и о њиховој наткатунској организацији смо боље обавештени; било је и у Хрватској црквених влаха, али ретко и само појединачно, што је разумљиво с обзиром на чињеницу да тамо није било онаквих задужбина и црквених властелинстава као у немањићкој Србији. Год. 1468. крез Мартин Франкапан даровао је цркви св. Марије у Цриквеници влаха Микулу, који је био његов »особоини«, и дао га је с обавезама које је имао према њему (»са всу ону службу«), тј. да служи цркви као што је служио и њему[17]), а 1470. тај исти кнез даровао је, поред осталога, цркви св. Марије на Оспи код Новога и једнога влаха манастиру за кмета и за пастира »са всу плну и целу службу, ка пристои од нега куще«.[18]).

Влахе су у 14. и 15. веку имали босански банови и краљеви, па крупна босанска властела, као Радослав Павловић, Сандаљ Хранић, Хрвоје Вукчић, угарско-хрватски краљеви и њихови банови, као и поједини великаши: кнезови Нелипићи, крбавски кнезови и др. Херцега Стјепана млетачки Сенат у једном акту назива влашким војводом: »Murlachorum illustris ducis Stephani«[19]). Власи у служби тих владара и властеле су првенствено војници, а у исто време им користе као поносници и даваоци разних дажбина и радне снаге. Год. 1378. било је неких преговора да краљ Твртко пошаље Дубровчанима у помоћ 300 наоружаних људи у Дубровник и влахе у Стон[20]).

Према својим господарима ти власи имају извесних обавеза, а тако исто и њихови господари према њима. Поред тачно одређених војничких обавеза, о којима говоре извори из Хрватске, а које су, несумњиво, биле свуда на првом месту, свакако да су они имали и обавеза у раду (пренос товара, рад на имању), које нису писмено ни утврђиване, онако како је то било и са чивчијама још у 19. веку у Босни. За влахе крбавских кнезова каже се у једном акту млетачке Владе из 1455. како су ти власи обавезни да служе својим господарима (»sono obligadi servir de certe regalie deputade ali diti signori«) и, будући да су њихови робови, schiavi de maxena, не могу без одобрења својих господара напуштати њихову територију. Пошто су почели да беже, крбавски кнезови трпе због тога велику штету[21]).

---

[16]) S. Ljubić: Listine... Monum. sp. hist. Slavorum meridionalium XXI (1890), 436.

[17]) Monum. historico-juridica Slavorum meridionalium VI (1898), 253—254.

[18]) Нав. дело 257—258.

[19]) S. Ljubić: Listine... X. Monumenta sp. hist. Slavorum meridionalium XXII (1891), 308.

[20]) C. Jireček: Die Wlachen... Зборник К. Јиречека I, 203.

[21]) S. Ljubić: Listine... X. Monumenta sp. hist. Slavorum meridionalium XXII (1891), 49.

Иако су власи имали знатне повластице, ипак су били подвргнути извесним ограничењима. Њихова кретања са стоком, која су у крајевима у којима би се они појавили реметила дотадашње устаљене односе, изазивала су сукобе са мештанима, о чему је безброј помена у актима приморских градова, као и о разним разбојништвима и пљачкама, због чега су се онда оштећени жалбама и тражењем накнаде обраћали феудалним господарима влаха, према тадашњим правним схватањима и пракси да владар, односно господар, одговара трећим лицима за своје поданике, тј. да одговара за штете које би његови поданици нанели странцима на његовој територији или прелазећи на туђу територију. Тако су 1403. Дубровчани од босанског краља тражили накнаду за стоку коју су покрали »краљеви власи«[22]).

Често су стога, тј. да спрече сукобе и да не дају накнаде, господари влаха издавали наредбе својим власима којима им забрањују силазак у одређене територије, као нпр. у територију Шибеника и Трогира. На молбу Трогирана да власима забрани да пасу стоку на њихову подручју, Никола Сеч (de Zeech), бан хрватско-далматински, одговорио им је 25. III 1362. да због велике суше и мале јагњади тадашње стање треба да остане до наредног Ђурђевдана, а унапред неће никоме краљевском и другом влаху бити допуштено да се задржава у хатару Трогира, односно да тамо напаса или напаја своју стоку[23]). Господари одређују својим власима куда ће ићи ради набавке соли или им забрањују одлажење у нека места, што је редовно зависило од политичких прилика и интереса приморских градова, с једне, а крупних феудалаца, с друге стране. Тако нпр. херцег Стјепан је писао 13. XI 1462. млетачкој Влади како је својој властели и власима (Murlachi) строго заповедио да не смеју узимати соли ни у Дубровнику ни на дубровачкој територији, него једино у Котору, Новом, Неретви, Сплиту и у другим млетачким градовима[24]). Млетачка Влада је 15. X 1457. одговорила на молбе крбавског кнеза Томе да ће наредити управницима Задра да му враћају све његове влахе који пребегавају у град и на територију града Задра а за које утврди да су »servos de maxenada« (као што су такви и млетачки поданици сељаци на острву Криту), који беже због својих дугова, а они који то нису, да буду слободни и сигурни ...[25]).

Међутим, феудални господари влаха били су добро обезбеђени на тај начин што су од влаха вукли велике користи и приходе, па су могли да плаћају накнаде за штете које почине њихови поданици, ако су већ морали да то чине. Власи су им пре свега служили као војници, па тако доприносили чувању и увећавању њихових поседа и имовине. Власи су им обављали и послове транспорта и чувања стоке, и, врло вероватно, и разне пољопривредне послове. Влах пастир који је својом непажњом довео до тога да страда нека глава стоке морао је штету да надокнади, влах поносник морао је да надокнађује робу која би се

[22]) N. Iorga: Notes et extraits II (1899), 91.
[23]) T. Smičiklas: Codex diplomaticus XIII (1915), 211—213
[24]) S. Ljubić: нав. дело 228.
[25]) Нав. дело 117.

упропастила његовом кривицом. А поред свега тога, тј. поред услуга и прихода in natura, као и осигуране накнаде за штету коју би они нанели феудалчеву имању, од влаха су феудалци имали врло знатне приходе у готову новцу. То су биле редовне дажбине у новцу и глобе.

Редовно давање у новцу било је у томе што је свако домаћинство (»дим«) давало годишње одређену суму новца свом врховном господару. Та обавеза, добро позната из раног турског доба, ретко се помиње у изворима из средњег века. Али, она је стварно постојала. Год. 1452. потчинили су се млетачкој власти неки катуни у околини Котора; они су раније плаћали годишње по један перпер од дима, дома (fuogo), али је кнез которски уговорио с њима да плаћају годишње по један златни дукат од дима[26]). Због чега су се све плаћале глобе и како су оне биле високе, нека покажу следећи примери. Пошто су власи краљевски и власи кнеза Ивана Нелипића починили Шибеничанима велика зла правећи штете и вршећи пљачке и убиства у околини (дистрикту) тога града, угарска краљица Јелисавета упућује 1383. прекор своме бану и наређује му да све влахе — како краљевске тако и Нелипићеве — истера и уклони и да наплати глобе, од којих половина да припадне њему, а половина шибеничкој Општини[27]). У том акту се не каже колике су те глобе, јер се знало колике су. Врло вероватно су онолике колике су биле и двадесетак година доцније. Год. 1402, у име босанског краља Остоје, војвода Хрвоје и кнез цетински Иван Нелипић потврдили су граду Шибенику његова права и повластице, а војвода Хрвоје истога дана и у име напуљског краља Владислава. Међу осталим било је забрањено да ма чији власи, а особито краљеви и њихови, смеју силазити на територију Шибеника и тамо напасати стоку, под претњом казне од 200 златних дуката, од којих ће једна стотина припасти господару влаха, а друга стотина општини шибеничкој; колико год пута прекрше ту забрану, толико пута да плате ту глобу[28]). Исте одредбе и исте глобе су предвиђене и у Повељи граду Трогиру коју су истог дана у име босанског краља издали Хрвоје и кнез Нелипић[29]). Од глоба цетинских влаха, по Повељи бана Ивана Франкапана из 1436, једна трећина је припадала њихову кнезу, а једна десетина суцима[30]). Остатак је, вероватно, ишао оштећеном и бану.

Глобе које су морали да плаћају власи за своје прекршаје биле су заиста велике, а поготову кад се узме у обзир тадашња вредност новца. Те глобе су онда ишле знатним делом у корист њихових господара, и кад они нису били непосредно погођени кажњивим поступком својих влаха.

---

[26]) S. Ljubić: Listine... Monumenta sp. hist. Slavorum meridionalium XXI (1890), 436.

[27]) I. Kukuljević: Jura... 149—150.

[28]) F. Šišić: Nekoliko isprava... 186; S. Ljubić: Listine... IV, 461.

[29]) J. Strohal: Statut i reformacije grada Trogira. Monumenta hist.-juridica Slavorum meridionalium X (1915), s. LXXXIX-XC.

[30]) Р. Лопашић: Бихаћ и бихаћка крајина (Загреб, 1890), 296—298.

Тако високе глобе доказ су, с једне стране, знатне економске снаге влаха. С друге стране, пошто су они, према савременим изворима, исувише често правили поменуте штете, те глобе су биле знатан извор прихода за њихове господаре и домаће главаре.

Неке влашке групе поуздано су имале своју вишу наткатунску организацију, независно од приказиваних односа према феудалном господару. Та организација је била са тачно подељеном влашћу на управну, војничку и судску.

Најстарија вест, на жалост врло штура, која поуздано говори о једном општем старешини влаха је из 1376, када се помиње Петар Мартић, кнез (»гроф«) Книна и влаха[31]). Најзначајнији доказ о постојању општих старешина за веће групе влаха је у податку који је нашла Д. Ковачевић и који се први пут објављује у овој књизи: 1482, у време краља Твртка, био је кнез (comes), »свих влаха господина краља Рашке и Босне« Вукосав Плешчић[31a]).

Год. 1433, документом писаним глагољицом, главари хрватских влаха у Лици дају »слобошћину« (повластице) имању цркве св. Ивана на Велебиту. Ти главари су били Антон Туковић и Иван Херендић, »кнези, владики«, Павал »војвода« и »суци« (четворица који се наводе по имену), два »пристава стола влашкога«, па девет влаха без ознаке звања или части и »вси добри власи в хрватих« (тј. сви угледни власи, прваци). Дали су цркви обавезу написмено да ниједан влах »ки су в наших опћинах« неће наносити никакву штету имању те цркве и њених кметова па одређују казну од 50 либара за оног влаха који би нанео какво зло или штету имању цркве св. Ивана[32]). То су, дакле, општи или заједнички главари једне групе влашких »опћина«, које су, према тексту те исправе, имале приличну аутономију. Није потребно нарочито објашњавати функције поменутих главара, јер су оне јасне: ту су кнезови, који су управни и политички представници влаха, затим војвода, који је, очигледно, војни старешина, и ту су њихови »судци«. Војводама су се у средњовековној Србији називале војне старешине, али се дешавало да је војвода вршио и мирнодопске управне функције[33]). Језик (чакавски) и имена тих влаха, као и старање о једној католичкој цркви, показују да су они католици и увелико похрваћени, што значи да су они у том крају настањени најмање већ неколико деценија. Међутим, презиме Аладинић упућује на њихово порекло из Херцеговине: једно село код Стоца зове се и данас Аладинићи.

Ниједан други документ из средњег века са југословенске територије не даје тако јасну и исцрпну слику наткатунске организације једне групе влаха, али се и у другим документима спо-

---

[31]) L. Thallóczy: Illyrisch-albanische Forschungen I, 497.

[31a]) Д. Ковачевић: Средњовековни катун по дубровачким изворима — у овој књизи, стр. 134.

[32]) Monum.-hist.-juridica Slav. merid. VI (1898), 132—133.

[33]) Ст. Новаковић: Стара српска војска (Београд, 1893) 65—66; Т. Тарановски: Историја српског права... I (Београд, 1931), 151, 199—201, 204.

мињу њени елементи, тј. кнезови, војводе и суци. Почетком 15. века помиње се један војвода краљевских влаха у Хрватској и Далмацији. То је војвода Бутко Бранковић (»... Bwthk filii Branck, Wolahorum nostrorum regalium in regnis nostris Dalmatie et Crvatie pretacti et existentium wayvode...«), кога је угарско-хрватски краљ Сигисмунд за верну службу наградио 1405. тиме што му је дао два села, што је потврдио и 1412[34]).

На острву Крку било је дошло 1465. до спора између мештана и влаха или мурлака на Красу код Омишља око међа, а спор су решили крчки кнез Иван и два влашка »суца«[35]). На челу влаха (»Мурлаков«) који су »сада«, тј. 1468, дошли на Крк, били су »капи« (главари): први судац Видо Зеневрић, Иван и Гргур Будулић и Петар[36]). Овде се ради, очигледно, о мањим групама влаха, којима су на челу суци, баш као што је било и у време Немањино далеко на југоистоку. Врло вероватно да код мањих група влашких и није била доследно спроведена подела власти на три гране, него да је једна иста личност, кнез или судија, вршила неколике функције.

Само три године после оног акта, који су издали главари личких влаха, тј. 1436, издат је један други документ који такође приказује, на исти начин, организацију влаха и у средњој Далмацији: и они имају кнезове, војводу и суце. Тај документ има шири значај, јер детаљно износи војне обавезе влаха и њихову наткатунску организацију, а све су то у ствари старе одредбе које су они донели, па је потребно приказати га опширније.

Документ је издао у Клису, 18. III 1436, Иван (Ханж) Франкапан, бан хрватски, кнез крчки, модрушки, цетински и клишки. Пред њега су дошли »бивше вирне и праве слуге бана Иваниша Ивановића вси добри власи: Вигањ Дубравчић, Ниноје Санковић, Томаш Рочевић, Матијаш Вукчић, Милић Остојић, Драгић Проданић, Блаж Кочић, Хреља Голешевић, Вукат Војиновић, Иваниш Гробачић, Будан Грубшић, Билосав Дражевић, Јеловац Драживојевић, Радивој Витковић, Булат Кустражић, Иван Познановић и ини вси добри власи« (за њих се у даљем тексту вели да су катунари, дакле представници једне велике групе влаха, М. С. Ф.) и тражили да им он потврди њихове законе које су имали за време бившег бана Иваниша Ивановића и за његова оца Ивана. Бан им је потврдио њихове »законе«:

... најпри да ни над ними кнеза посионога с нами се зговарае кнез, ки би им мрзак, да га су волни проминити;

ки влах има село да служи с унчом, а ки нема села тај на кони шћитом и с мачем али стрилами и с мачем;

ки не иде на воиску, а запови му се, шест либар плаћа, от тогај гре војводи влашкому десето;

да им се не узме кон војнички у подсаду (depositum) ни за нијedну кривину;

а да не војују од Стипана дне до Мартина;

---

[34]) F. Šišić: Nekoliko isprava... 256.

[35]) Monum. hist.-jurid. Slav. merid. VI (1898) 244—245.

[36]) Monum. hist.-jurid. Slav. merid. VI (1898), 254—255.

а када греду на војску, два дила војникова да гре, а трети дио да је (тј. њих) напрала брашном и кобилами;

и да ни над ними ниједан Хрватин војвода, нер један измеу них на је војвода над ними, ки ним заповида с нашим се кнезом договарае;

и да им је питание подав Синем, а на них питание да не сида ни један Хрватин нер них кнез и суци них;

и да има них кнез и суци дваркат у годишћу по власих поити по всих једино више речених;

и да ни меу ними оплиника затиском (пљењеника под силу, Р. Л.), нер што би кога права правда допитала;

и од всакога осуда да им се третина остала, а суцем десето гре од осудов;

а от нашега дохотка кнезу десето ли от осудов;

и тко би досуда допал да му се узме овца за либру а крава за шест либар и да му се има рок учинити до двадесет дан, а ако се дотле не искупи, да је згибло;

да има дати всаки стан о Јурјевој овна или овцу, а овна приходника тер сир, а тко ли је толи убог, тер сира нима, а он врвцу*;

тер подимни дукат по них закону седамдесетичетири боланче;

тко има клусе и тридесет брав, а тко је убожији и да дукат али имри (ἰμπριχιον, имбрих, арапска реч, нека врста новца, Р. Л.);

и јесени о Мартиној да имају давати по всом закону от всакога клусета динар, дале катунари и дворников;

а у Цетини да не дају нигдир трговине;

и да ни от них обишеника ни за једну кривину;

и да више речени мужи вси добри катунари от всоих луди пол доходак себи да усталају дукатов, како но им је било за них бившега гна бана Иваниша;

и да не море отдати влах на влаха сто либар ки сам нема сто либар;

и да не море отдати најамник (плаћеник, mercenarius, Р. Л.) ни ловас на господара;

и Србљин да не море отдати на влаха ни влах на Србљина;

и да ни меу ними ку. а став . . . овић ни свидок ни поротник ни ниткор от них да ни часник ни да је вирован мимо четири боланче;

и да не дају травнине на планини у зимишћих ни инди, гди нису давали за бана Иваниша, када је након себе оставил;

и да не држе Хрвати влахов мимо једнога бравара«.

Даље, »кнез влашки и вси више писани добри мужи вси катунари . . . мужи катунари својом браћом и својими катунами и својими опћинами« заклели су се и обвезали да ће верно служити кнезу (бану) и његову потомству, а он њима даје отворени лист[37]).

---

* Р. Лопашић је читао врвчу, што му је остало неразумљиво, па је помишљао да је тако писано, можда, место унча.

[37]) R. Lopašić: на озн. месту.

Сињским и цетинским власима потврђени су »закони« које су они имали и под два претходна бана, тј. и пре смрти бана Ивана. Пошто се не помињу и ранији банови, односно влашки господари, вероватно је да су ти власи и дошли тек за време бана Ивана, уколико не и раније. Влаха је било у средњој Далмацији већ много пре тога; они се помињу у тој области већ од 1322[38]), а власи у Цетини, у околини Сиња, као поданици — поред Хрвата — кнеза Ивана Нелипића 1345[39]). Нека њихова имена и презимена (Вигањ Дубравчић, Хреља, Гробачић, Витковић) су веома карактеристична за источну Херцеговину, па је врло вероватно да су они одатле и прешли у Цетину. На то упућује донекле и оно помињање Србљана: као да је тај »закон« преписиван са некога донетог текста, па прилагођен новим приликама. Све нас то упућује да можемо сматрати као врло вероватно, ако не и сасвим поуздано, да је такво уређење било и код влаха у Херцеговини, односно у босанској и немањићкој држави, још у раније време. Има неких података који посредно говоре да је заиста тако било. Тако се 1332. радило о томе да у Дубровник (односно на територију Дубровачке Републике) пређе око 50 катуна влаха, и Мало веће је било пристало[40]). Не зна се да ли је та сеоба заиста извршена. Али, преговоре Дубровчани, сигурно, нису водили са сваким од тих катуна понаособ, него са њиховим општим, заједничким, старешинама. Турци су коначно освојили данашњу Херцеговину 1482. На тој територији и даље живе и раде власи. Већ 1483. помиње се као општи старешина Доњих Влаха кнез Херак Владислалић, а 1484. војвода Доњих Влаха и Драчевице, сви већ у служби Турака. Од 1502. њихов старешина је муслиман са титулом војводе[41]). Кнез и војвода су установе које су Турци затекли и свакако да су и групе влаха у тој области и пре Турака имале своје кнезове и војводе.

Сењски и цетински власи су војници, којима су тачно одређене дужности и права. И одредбу да Хрвати не могу држати више него по једног пастира од влаха треба схватити, свакако, као меру да се спречи смањивање војног ефектива тих влаха, а тај карактер имају и одредбе о заштити њихових економских интереса, па и о другим повластицама (да од њих не може нико бити обешен). Најзначајније је да документ јасно показује да је та већа група имала катунаре као локалне старешине, а као више старешине — кнеза, војводу, који је — како се то јасно види из документа — њихов војнички командант, и нарочите суце. У том документу није јасно речено ко им поставља кнеза, ма да је речено да им се насилно не може наметнути кнез: да ли га они бирају или га поставља бан у својству клишког кнеза. Али, ако с кнезом нису задовољни, власи га могу, у споразуму с баном, променити. Међутим, један знатно познији документ даје одређен одговор на то питање, а уједно показује да је описана аутономија трајала и дуго после 1436: четрдесет година

---

38) Lucius: De regno Dalmatiae et Croatiae (izd. Schwandtner III) 327.
39) T. Smičiklas: Codex diplomaticus XI (Zagreb, 1913), 249—250.
40) Monum. sp. hist. Slav. merid. XXIX (1897), 354—355.
41) П. Скок: пом. рад 305—306.

доцније, тј. 1476, тадашњи кнез цетински и клишки поставио је и потврдио, да га награди за верну службу, Миклоуша Дехојевића за »кнеза влашкога стране влашке по закону влашком онако како су га власи обрали«; кнез треба Лацку да служи право и верно »по закону влашкому«[42]).

Поменута кратка вест из 1332. године из Дубровника о преговорима за сеобу влаха показује да су влашке групе, или неке влашке групе, имале права да саме собом располажу: да воде преговоре о својој сеоби и о свом будућем положају. А то значи да су они били у бољем положају него остали тежаци. Неки други извори још боље илуструју тај положај влаха и њихов однос према феудалцима. Бан хрватско-славонско-далматински Матко Таловац обавештава посебним писмом царске и краљевске катунаре и влахе по Хрватској да је склопљено примирје између краља Сигисмунда и Млетачке Републике и да га се строго држе. Власи су, дакле, издвојена група становника и поданика, са којом се и у таквој прилици поступа на посебан начин[43]). Слично томе и угарски краљ Матија обраћа се 1468. бановима Далмације и Хрватске, као и катунарима и кнезовима влашким (»katunariis et comitibus valahorum«)[44]), чиме се не показује само та организација влаха са кнезовима и катунарима него опет и њихов посебан положај, тј. да они нису сасвим подложни краљевским намесницима, да су они у повлашћеном положају.

Власи у западним крајевима, као групе, издвајају се од осталих поданика својих господара по томе што они уговорима уређују своје односе с њима, па често задржавају знатну слободу акције, иако су према својим територијалним феудалним господарима обавезни на давање одређених дажбина и вршење службе и на извесну дисциплину према суседима својих господара. Они нису њима потчињени нити од њих зависни у оној мери као обични сељаци.

Год. 1363. дубровачко Мало веће је решило да се пошаљу два човека да преговарају са власима да би они долазили у Дубровник[45]). Такав положај задржавају, изгледа, власи и у почетку својих односа са Турцима: 21. III 1416, дубровачко Мало веће одлучује да упути једног пучанина у Слано као изасланика старешинама турске и влашке војске[46]). Дубровнани су сматрали 1430. да би војвода Сандаљ требало да допусти својим власима да узму учешћа у рату с Турцима. Међутим, те исте године напали су неки непријатељи уз помоћ поданика кнеза Гргура и Сандаљевих влаха, који су се враћали са сољу из Дубровника, Дубровчане који су се враћали из Требиња[47]). За то, сигурно, нису тражили одобрење од Сандаља. Год. 1452. у току борби око Котора, када је Ст. Црнојевић помагао Которане, односно Млечане, против војске деспотове, којом је командовао војвода Алто-

---

[42]) Monum. hist.-juridica Slav. merid. VI (1898), 280.
[43]) S. Ljubić: Listine... Monum. sp. hist. Slav. merid. XXI (1890), 89.
[44]) Monum. Hung. hist., 38, p. XXX.
[45]) Monum. sp. hist. Slav. meridion. XXVII (1895), 282.
[46]) М. Пуцић: Споменици србски I (Београд, 1858), Примѣдбе, с. XV.
[47]) N. Iorga: нав. дело 273—274.

ман (а у којој је било и влаха), сви главари катуна у околини признали су млетачку власт и кнез је успео те су они пристали да убудуће плаћају од сваког дима по један златан дукат годишње место по један перпер, колико су плаћали раније[48]). Старешине катуна (»i predicti de sopra catuni«) иступали су и водили преговоре у име читаве групе. У Крбави је било, како се сазнаје из једног документа из 1455, влаха који су били потпуно слободни да располажу собом и таквих који су били поданици крбавских кнезова као schiavi de maxena и који нису могли да одлазе из свог краја без нарочите дозволе својих господара (били су обвезани да им обављају извесне службе), али они од пре неког времена беже од својих господара, и многи су отишли у околину Задра и Нина[49]). И доцније (1469) се говори о власима из области на северу од млетачког поседа у Далмацији који су били слободни и својом вољом прелазили у млетачко поданство[50]).

Као што власи као појава и установа представљају континуитет у току много столећа, иако не увек на истој територији, него у разним деловима Балкана, тако и влашко уређење и положај, »закон влашки«, писани и неписани, представља континуитет своје врсте, јер он надживљава пропале и улази у нове државне и друштвене формације: појавио се у немањићкој Србији (уколико га и она није преузела од Византинаца или Бугара), склонио се после у Хрватску, да васкрсне у пуној снази и на читавој југословенској територији под Турцима, пошто су Турци овладали нашим земљама и увели влахе у своју службу.

Традиција о њиховој војничкој служби и о њиховом слободнијем положају у средњем веку била је и код познијих влаха врло јака, и, као што је познато, власи на аустријској страни у току 16. и 17. века радо су пристајали да ратују за Аустрију, али никако нису пристајали и борили су се против потчињавања католичкој цркви и феудалцима.

MILENKO S. FILIPOVIĆ

DIE STRUKTUR UND ORGANISATION DES MITTELALTERLICHEN KATUNS

ZUSAMMENFASSUNG

Im Mittelalter lebte in den südslawischen Ländern ein Teil der Bevölkerung in Katunen organisiert, und so hießen auch ihre Ansiedlungen. Die Bewohner der Katune wurden in den Quellen Wlachen genannt (es werden nur einige albanische Katune erwähnt); mit dem Namen Wlachen wurden ursprünglich die Bewohner romanischer Abstammung und Spra-

[48]) S. Ljubić: Listine... IX. Monum. sp. hist. Slav. merid. XXI (1890), 436

[49]) S. Ljubić: Listine...X. Monum. sp. hist. Slav. merid. XXII (1891), 49.

[50]) Nav. delo 451.

che bezeichnet, aber schon während des Mittelalters wurden mit diesem Namen auch die Slawen genannt, die sich mit Viezucht befaßten und in Katunen lebten.

Nach den urkundlichen Angaben varierte die Große der Katune im Staat der Nemanjiden des 14. Jh. zwischen 10 und cca 105 Familien; sonst hatten die meisten Katune unter 50 Familien. (Die Türken haben später die Größe auf 50 Haushalte festgesetzt). Es gibt keine Angaben über die Größe der sonst zahlreichen Katune, die in den westlichen Gebieten des Balkans erwähnt werden. Indessen war der Stand der Haushalte in den Katunen veränderlich, und es gab auch größere Veränderungen in der inneren Einrichtung der einzelnen Katune.

Schon die ersten schriftlichen Nachrichten (Ende des 12. Jhs) über die Wlachen unter Südslawen zeigen, daß sie schon damals in vollem Gange slawisiert waren; andererseits gibt es eine Menge Personen-, Familien- und auch Ortsnamen und Viehzuchtausdrücke, die in den Urkunden und ebenfalls überall in den serbischen und kroatischen Ländern zu finden sind; sie sind ein Bewies für den ursprünglich romanischen völkischen Charakter der Wlachen. So ist hinsichtlich der ethnischen Strukner der Katune festgestellt worden, daß nicht nur romanische und slawisierte Wlachen die Katune bildeten, sondern daß es in den Katunen sowohl Albaner (aber es waren auch einige albanische Katune vorhanden) als auch Serben gegeben hat; diese in Katunen lebenden Serben wurden auch Wlachen genannt wegen ihrer Beschäftigung und Verpflichtungen. Andererseits gab es Wlachen unter den Landbewohnern.

Im Abschnitt über die Struktur der Katune ihrer Herkunft nach hebt der Verfasser hervor, daß der Katun, der ethnisch nicht einheitlich war, auch keine Sippeneinheit war: in einzelnen Katunen gab es von außen eingewanderte Familien, auch aus entfernten Gebieten, es gab eingeheiratete Schwiegersöhne usw. Es kam sogar vor, daß aus 2 verschhiedenen Katunen zwischen 1330 und 1336 ein Katun wurde und zwar mit Zugabe von weiteren zehn Familien irgendwo von außen. Es ist sehr wahrscheinlich, daß auch die kleinen Katune in der Ost-Herzegowina genealogisch nicht einheitlich waren, obwohl sie patronymische Benennungen tragen, da verschiedene Leute aus demselben Katun oft verschiedene Zunamen haben.

Besondere Aufmerksamkeit ist der Familie und der Zadruga (Hausgemeinschaft) im Katun gewidmet. Der Verfasser hat festgestellt, daß es Zadrugas im Katun öfter gegeben hat, als das St. Novaković glaubte, dessen Hauptkriterium, ob ein Haushalt eine Zadruga sei, die Anzahl der Brüder war und nicht die Struktur des Haushaltes überhaupt. Nach dem Kriterium von St. Novaković stellten in den Katunen auf drei großen Klostergütern (die Klöster Banjska, Dečani und Sv. Arhandjel) 28,2% der Haushalte stärkere Hausgemeinschaften vor; der Verfasser fand dagegen, daß 31,3% der Haushalte sgn. väterliche Hausgemeinschaften waren (der Vater mit den Söhnen), und 44,7% echte Hausgemeinschaften (eine Hausgemeinschaft von zwei oder mehreren Brüdern oder von Brüdern und Neffen u. a.). Also beinahe eine Hälfte der Haushalte in den Katunen hatte den Charakter einer echten Hausgemeinschaft, und in mehr als 3/4 (genau 76%) herrschten hausgemeinschaftliche Beziehungen. Vielköpfige Hausgemeinschaft bestand aus Agnaten aus drei Genera-

tionen; vielleicht gab es auch Fälle, daß auch die vierte Generation vertreten war (wenn ein Enkel verheiratet war). Außer den Agnaten werden als Mitglieder eines Haushaltes Stiefkinder, Schwäger, Schwiegersöhne und Schwesteröhne erwähnt. Die Hausherren waren in der Regel Männer im besten Mannesalter; selten gab es Frauen an der Spitze eines Haushaltes. Für die gesellschaftliche Lage der Frau ist es charakteristisch, daß sie Oberhaupt des Katuns sein konnte.

Die Nemanjiden vor Dušan beschränkten die ehelichen Verbindungen zwischen Serben und Wlachen, um den Ubertritt der Serben in den Stand der Wlachen zu verhindern; Zar Dušan änderte das und erlaubt es unter der Bedingung, daß solch ein zu den Wlachen übertretender Serbe in deren Klasse der ćelatori einzureihen sei.

Es gab auch eine gesellschaftliche Einteilung im Rahmen des Katuns oder Wlachen. Die Katune stellten kleine Gruppen vor und in ihnen gab es keine großen gesellschaftlichen Unterschiede, aber es gab doch welche. Vor allem unterscheiden die Urkunden unter den Wlachen vojnici (Soldaten) und sgn. ćelatoren, mit verschiedenen Verpflichtungen. Die Soldaten hatten in erster Reihe militärische Pflichten und waren nicht verpflichtet auf ihren Pferden Frachten für ihre Feudalherren zu transportieren; die ćelatoren dagegen waren verpflichtet, Frachten zu transportieren und neben den Pferden zu gehen. Vielleicht waren die Soldaten auch begüterter, doch konnten auch die ćelatoren als Karawanenbegleiter und Kaufleute ein erhebliches Vermögen erwerben, und die Unterschiede im Vermögen führten noch zu schärferen sozialen Unterschieden im Katun. Karawanenführer konnten nur diejenigen sein, die über ein erhebliches Kapital verfügten und sie verdienten auch viel; die höheren Oberhäupter, die sich mit den gleichen Geschäften befaßten, hatten noch Anteil an den Abgaben und den Strafen, die ihnen die untertanen Wlachen zu zahlen hatten. Die wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Unterschiede unter den Wlachen kommen auch in den Urkunden der serbischen Herrscher des 14. Jh. zum Ausdruck, und lebhaft beschrieben sind sie auch in einer anonymen Chonik aus Dubrovnik. Reichtum und militärische Verdienste führten einzelne Wlachen in die Reihe der Adeligen.

Es gab besondere Vorsteher in den Katunen Der Katun war die allgemeine und hauptsächliche Organisation der mittelalterlichen Wlachen (ebenfalls der Albaner im Nemanjiden-Staat). Die Frage, wer die eigentlichen Oberhäupter der Katune waren, ist ziemlich schwierig. Das Oberhaupt eines Katuns im Serbien der Nemanjinden hieß premićur sowohl als auch ein Dorfschulze; in den Gebieten im Westen dagegen hieß er katunar (catunarius, caput catonis); in der Vergangenheit begegnen wir nur ausnahmsweise der Benennung čelnik (1420 in Bosnien), wie sonst im Mittelalter die Vorsteher der Hirten und verschiedene Funktionäre genannt wurden. Ein Knes war Vorsteher einer größeren Wlachengruppe oder mehrerer Katune; so ein Knes war dann gleichzeitig Oberhaupt jenes Katuns, aus dem er stammte.

Die Oberhäupter der Katune stammten, soweit es bekannt ist, regelmäßig aus stärkeren und reicheren Familien. Es ist sehr wahrscheinlich, daß sich um reiche. angeschene und erfahrene Leute bzw. Haushalte die übrigen versammelten, d. h. daß sie von ihrer Umgebung einfach als

Vorsteher anerkannt wurden. Es ist sehr merkwürdig, daß auch die Frau katunara sein konnte.

Sehr spärlich sind die Angaben über die Rechte und Pflichten der Vorsteher der Katune. Sie waren offensichtlich mit der Erhaltung der inneren Ordnung im Katun beauftragt, wie auch Vertreter ihrer Katune Sie waren sogar für die Taten der Mitglieder ihrer Katune verantwortlich. Anscheinend leiteten sie auch das wirtschaftliche Leben des Katuns, d. h. sie leiteten die Saisonwanderungen mit dem Vieh, machten Weideplätze ausfindig und pachtent sie, führten den Handel in der Weise, daß sie die Erzeugnisse ihres Katuns sammelten und verkauften, und Salz und andere Bedarfsartikel für ihre Leute verschafften; gerade auf diese Weise kamen sie zu Vermögen und Ansehen. Die Vorsteher der Katune waren oft auch Hauptfrachter.

Es gab auch niedrigere Ämter im Katun. Es bestehen keine unmittelbaren schriftlichen Nachrichten, aber zweifellos hat es im Rahmen des Katuns in erster Reihe auch niedrigere Militärränge gegeben oder Unteroffiziere, die Gruppen von Wachposten kommandierten, kleinere Abteilungen zum Kampf oder Plündern anführten und ähnliches. Die zahlreichen Ortsnamen Varda und Vardište sind Andenken an diese niedrigere militärische Organisation. Lagator oder alagator hieß anscheinend ein Anführer einiger Soldaten.

Die Wlachen hüteten außer ihrem auch das Vieh ihrer Herrschaften; oft waren das sehr große Herden, die auch mehrere Hirten erforderten, so daß diese Tätigkeit eine Organisation benötigte, wenigstens einen Aufseher oder Oberhirten. Es wird ein čelnik bei den Pferden erwähnt. Eine sehr wichtige Beschäftigung der mittelalterlichen Wlachen war das Karawanentreiben. Es ist bedeutsam, daß eine Gruppe von Karavanenbegleitern ursprünglich turma genannt wurde, wie in der römischen und byzantinischen Armee eine größere Militäreinheit hieß. Als Element der einheimischen Organisation der »turma« erscheint der »primićur« oder »kramar« (Hauptfrachter). Das Oberhaupt des Katuns wurde oft Hauptfrachter, meistens wurde er es aber nicht. Der Hauptfrachter beschloß den Vertrag mit dem Kaufmann über den Transport der Ware und war für die Ausführung des Vertrages verantwortlich. Er organisierte und führte die Karawane, indem er volle Verantwortung für die ihm anvertraute Ware übernahm.

Es gab auch eine höhere Organisation der Wlachen, die mehrere Katune bzw. alle Wlachen in einem Lande umfaßte. Man weiß nicht, wie die Organisation jener Wlachen ausgesehen hat, die im byzantischen und bulgarischen Heer dienten. Die Wlachen in Byzanz, da sie dort eine kleinere Volksgruppe waren, konnten keineswegs einen größeren Anteil end eine größere Bedeutung haben. Aber eine desto größere Bedeutung konnten die Wlachen und die wlachischen Soldatengruppen in anderen kleineren politischen Gebilden am Balkan haben. Im Staat der Nemanjiden gab es Wlachen, die dem Herrscher, und solche, die den Adeligen gehörten; eine besondere Kategorie von Wlachen stellten jene auf den Klostergütern vor. Die Oberhäupter der Wlachen auf den einzelnen Klostergütern waren die Äbte dieser Klöster, aber als Oberhäupter der einzelen Gruppen dieser Wlachen werden Knesen erwähnt, die selber Wlachen waren.

Es fehlen Angaben, wie im Serbien der Nemanjiden die königlichen oder die kaiserlichen Wlachen organisiert waren. In Bosnien und weiter nach Westen gab es den Königen und dem Adel angehörende Wlachen, und in Kroatien auh kirchliche Wlachen. Manche von diesen wlachischen Gruppen hatte nauch eine höhere Organisation, mit einer genau eingeteilten zivilen, militärischen und gerichtlichen Verwaltung. Als Oberhäupter solcher Gruppen werden Knesen erwähnt. Neben den Knesen gab es sowohl militärische Oberhäupter die »vojvode« genannt wurden, als auch besondere »suci« (Richter). Solch eine Einteilung war bei kleineren Gruppen nicht durchgeführt worden, so daß an ihrer Spitze nur »suci« (Richter) waren.

ДИСКУСИЈА

Павел Стојни: Проф. Филиповић је изнео да су презимена сигурнија за етничку идентификацију Влаха него лична имена. Ја сматрам да су исто тако важна и лична имена, као и презимена, и да лична имена у неким случајевима играју веома важну улогу. Подсетићу на историју Кијевске Кнежевине и на процес асимилације Варјага, односно Нормана, од стране Руса. Тамо се појављују, кроз известан период, дакле све од почетка XI века, кијевски кнезови са германским именима: Рјурик, Игор, Ољег итд. У XI веку овај низ германских имена се прекида и јавља се кнез са именом Владимир, а онда се наставља низ типично словенских владалачких имена. У историји се ово узима као чињеница која недвосмислено указује на то да се у периоду који је трајао више од једног столећа завршио процес асимилације германског елемента од стране словенског у Русији. Ово је била једна значајна индиција која показује колико су лична имена важна за етничку идентификацију, и не видим разлога да јој се не обрати пажња у нашем случају, ако је меродавна у руској историји.

У даљем излагању се наводи да у катуну није било само влашких елемената, да је било Арбанаса и других који су долазили са стране, па је влашки катун изгубио своје етничко обележје. Срби и Хрвати ступали су у катун и тада су постали власи, али не у етничком погледу, већ у економском. Ја мислим да би, ако су ступили у катун, пре они могли бити асимиловани, бар оне мање групације у оним мањим катунима, где је влашки елеменат био компактнији. Ово ми изгледа логичније. Слажем се с тим да »катун није био родовска заједница, већ заједница нехомогених породица«, тим више ако се то односи на веће групације, на веће катуне.

Пала ми је такође у очи једна интересантна опаска: Из економског разлога законик цара Душана и други законици забрањују брак између Срба и Влаха, односно забрањује се да Срби ступају у влашке заједнице из чисто економских разлога. С те тачке гледишта то је потпуно оправдано, али сама та забрана говори у прилог томе да је та пракса постојала раније и да се у току процеса феудализације хтело стати на пут појави да Срби меропси, пошто су Власи имали економске повластице у српској средњовековној држави, излазе испод надлежности тог или тог феудалца и ступају у другу заједницу. То би представљало чист економски губитак за властелу, али се онда намеће друго питање: нису ли та ограничења кочила асимилацију Влаха, није ли се то одразило негативно на етничку страну тог процеса?

У вези с наводом да се »старешине катуна не бирају, већ да су се чланови катуна окупљали око богатих домаћинстава«, сматрам да ако у оквиру катуна није постојала нека већа демократија, онда је морала постојати бар извесна доза демократије и да је постојала могућност да се старешине бирају или наметну у складу са пристанком осталих катунара чланова заједнице.

Када се говори о Власима као кирицијама, онда хоћу да подвучем да је овчарство створило услове да Власи држе коње. Коњ је у средњем

веку била драгоцена животиња, чији је одгој скупо стајао. Није, према томе, сваки сељак могао држати коња, то је била привилегија богатих, а многобројна стада оваца које су власи имали чинила су их баш таквима, створивши им услове да држе коње, према томе, да се баве кирицијским пословима. На тој материјалној основи неки су Власи стекли велики углед, на основу тога су се превели и у ред властелина. Неки, пак, постају грађани Дубровника, као што смо могли видети из цитираног дела.

Др Твртко Канает: Искрено кажем да се никада нисам бавио проблемом средњовјековних катуна, али обилазећи наше планине гдје се налазе и данас остаци ранијих сточарских насеља, не знам ни сам како бих их назвао, наишао сам на потешкоће. Очекивао сам да ћу данас, напокон, чути шта је катун. То је за мене о с н о в н и п р о б л е м, оно што мене највише интересује. Чули смо професора Ђурђева, који сматра да је катун племенска заједница. Видјели смо да је катун насељен не само једним родом него да су мијешани и Власи и Арбанаси, и Бугари итд., све у једном катуну. Ја сам налазио у нашим махалама највише таквих случајева — да у махали има више породица, па и из других села. Мислим да и од тога потиче штошта што нас кочи у даљем испитивању. Стога је потребно да се тим проблемом позабави и надаље Научно друштво, које је то и начело. Исто тако, као географ јако жалим да на овом симпозијуму нема лингвистичког реферата. То је за нас необично важно и интересантно. Ми наилазимо на многе називе, као катун, катуниште и др. Ти називи можда би нас упутили, кад бисмо имали једну такву добру расправу, на поријекло махала, које се појављују данас код нас на истим мјестима. Различити су називи за колибе, кошаре и друге господарске зграде. Исто тако испитивање поријекла становништва много би нам помогло у испитивању тих планинских катуна. Ја сам, нпр., на многе ствари о којима говори друг Филиповић наишао на терену. Нпр. — жене главари. Има жена главара — Пуце Саја — у махали Зелене Њиве, горе на Бјелашници. Њена кућа, па то су дворци. Тачно је, слажем се са другом Филиповићем, да је ту по сриједи најбогатија кућа и недостатак мушког становништва. С друге стране, када су у питању женидбе, мислим да се мора водити рачуна о томе да има нешто што отежава испитивање, а то је асимилација или губитак, односно промјена, презимена. Ја вјерујем да је тако било и у катуну. Конкретно: у махалу Хопине испод Врлежи дошао је Маслеша из Хамзића. Он је сам себе звао Гостo и његова дјеца послије његове смрти су остала Госте. Данас уопште нема трага о Маслеши. Јасно је да је у таквим случајевима тешко одредити је ли било долажења са стране, онога о чему је говорио проф. Филиповић, или није; то много отежава испитивање. Мислим да су ендогамији и изолацији узрок, понекад, вјерски обичаји. За мене је био проблем како су Хамзићи, 5—6 породица, остали у мору хрватских села крај Љубушког. Био је то чисто вјерски узрок, нису се женили католицима. Многи су Власи примили ислам и задржали су то, нема уопште женидбе припадницима друге вјере. Они су помијешани у селу, али нема женидбе. У Јесеницама сам нашао само један случај да је католикиња, Хрватица, прешла на ислам. То се установило на основу насљеђа земље коју је друго село тражило, у вези с том женидбом. Што се тиче демократизације у организацији, данас је на терену овако: да је главни не, можда, најбогатији, али, свакако, онај који се најјаче издигао и који може да поведе за собом оне остале. Ја сам нашао у Бањ Долу једног, кога су иначе сви звали адвокатом јер је заступао све, кога није нико бирао, а он је стварно био најутицајнији. Испитујући његово поријекло, нашао сам да је Ивањишевић из Црне Горе, стварно Црногорац, један који је одскочио од оних других. У тим насељима има сељака који памте своју традицију тамо до XVI вијека. Ја сам провјерио предања на основу докумената и нашао да је њихова традиција тачна, а, по свој прилици, то се односи на све те крајеве, тако да би то могло бити и у случају Влаха, јер ја опет, као и друг Шабановић, морам да дијелим Влахе и катуне и организацију катуна. Можда се ми ту разликујемо у схватању. Проф. Филиповић је нагласио, одмах у почетку, да ће говорити о етничкој, односно социјалној, структури катуна, дакле, о људима. Мислим да његово мишљење о војводи, о оном раслојавању на виша и нижа звања, стоји. Ја сам такође наишао, исто тако, на случај неког Госте из Бањ Дола — Гла-

ватичево — који је постао легендарни херој и имао своју чету. Мислим да је узрок да се он наметнуо за вођу то што је био јунак.

Павел Стојни: Сетио сам се једног податка онда када је проф. Канает споменуо недостатак лингвистичког реферата овдје. Румунски сељаци код нас у Банату употребљавају у изузетним приликама, када говоре о неком интимном склоништу или уточишту, термин катун, а то би било исто што је катун у нашем случају. Мени је то пало на памет и питам се да није тај термин настао приликом сеобе Словена и Авара, дакле приликом њихове провале на Балканско полуострво, када су Власи морали наћи себи уточиште на врховима планинских масива Балканског полуострва.

Др Б. Храбак: Реферат проф. Филиповића је говорио о много ствари, тако да ниједан дискутант не би могао да у својој дискусији обухвати све моменте реферата. Мени је веома жао што учесници у дискусији нису били у могућности да на неки начин, ако не баш цео реферат, бар консултују основне ставове пре дискусије; овако, мало је тешко саслушати извесне резултате и одмах на основу тога говорити. По мом мишљењу, већи део — или, можда, највећи део — онога што је проф. Филиповић изнео остаће, нарочито његове анализе организације катуна и структуре породице у катуну (састав катуна према пореклу, породица и задруга, друштвена подела у оквиру катуна). Само, у методолошком смислу, мислим да би требало усвојити примедбу коју је ставио сам проф. Филиповић: кад се ради о његовом реферату, бојим се да је ту било извесних уопштавања која су опасна с обзиром на то да још нисмо довољно аналитички проучили терен у читавом низу ствари. Пре свега, кад је реч о организацији катуна, мислим да је једна ситуација док се катуни нису територијализирали, а да је сасвим друго стање кад су се територијализирали; то су две разне историјске ситуације са различитим условима, иако не треба погрешно разумети појам територијализације.

С друге стране, питање је да ли су катуни категорија родовске организације или нису, да ли се ради о родовском катуну или не. Мислим када се говори о катунима у Херцеговини у XIV столећу · првих деценија XV столећа да се род ту среће као примаран. Чим се у једној већој скупини бележи посебно родовско име (на пример власи Жебићи у Бањанима, 70-их година XV века), ту се издвојио посебан катун, тј. неко братство, или огранак ранијег катуна, осамосталило се у посебан катун. Родовско име, с друге стране, задржало се и онда кад се неки катун, с обзиром на остајање дела катуна на летњим испашама, раздвојио на Доње и Горње, као у случају Мириловића. Можда ће то друг Ђурђев утврдити и на основу турских података. На основу дубровачких докумената ми можемо ове појаве пратити тако рећи из дана у дан. Мислим да се може рећи сасвим сигурно, без икаквих ограда, да кад се ради о Херцеговини закључак проф. Филиповића не би могао да се одржи. Сасвим је друга ситуација у Србији и Македонији. Мене су мало фасцинирали компаративни подаци о броју породица 1330. и 1336. године, који говоре у прилог проф. Филиповића; но, то је само један случај, и то само са терена Србије, те мислим да се иако се ради о анализи података која је правилна он не сме уопштити за читаву проблематику наших катуна.

Посебно би питање, рецимо, било питање старешина; како долази до тога да поједине породице дају катунаре и кнезове и појединци у тим породицама то постају. Дубровачки подаци за Херцеговину у XIV и XV столећу показују принцип наслеђивања. Могао је, изгледа, да постоји само један изузетак: кад се природним размножавањем увећа катун, да се он не раздвоји на тај начин што ће два сина ранијег старешине катуна постати катунари, него ће се издвојити какво јаче братство, с каквим виђеним и отреситим човеком из тога братства на челу. Овај други начин био је прилично чест у бурним временима Херцеговине у XV веку до турског освајања. За ово има више примера. Глеђевиће је неки Глеђ првих година XV века издвојио из Бурмаза, те ће Радослав Глеђевић, можда његов син, бити први катунар који се помиње у новом катуну Глеђевића. У исто време или неколико година касније, неки Ненко је повукао за собом известан број породица из Бурмаза, те ће се отада помињати посебан катун Ненковића или, касније, Ненковаца. Братство Дудојевића почетком XV века издвојило се из Мириловића и образовало посебан катун. На сличан

начин од Журовића су се 30-их година XV века оделили Калођурђевићи, нешто касније Враничићи, а још нешто доцније Ненојевићи. Власи Перутиновићи су одвојено братство Малешеваца.

Динамични општи развитак прилика у Херцеговини у XV веку утицао је и на динамику у развоју и облицима живота влашких катуна. Ту динамичну и комплексну ситуацију у развитку катуна, као један многим моментима изукрштан процес, с новим појавама и променама које су се одразиле и на друштвене прилике у катуну, —можемо пратити једино уз помоћ интензивно искоришћене дубровачке архивске грађе, али и ту само за тадашњу централну и источну Херцеговину. Озбиљан је недостатак реферата што није могао да обухвати ову веома флексибилну ситуацију у погледу катуна у Херцеговини.

У случају етничке припадности влаха мислим да о једној ствари морамо водити рачуна. По дубровачким подацима за Херцеговину средином и крајем XV века, постоје појаве »влахизације«, тј. наметања имена влашке скупине људима који ни у ком случају нису Власи, али које Дубровчани почињу сматрати за Влахе. То је не само због војне организације и односа према турској држави, која даје повластице за статут влаха, него и због експанзије самих влаха, која, несумњиво, постоји у то време. Читаву Херцеговину Дубровчани у другој половини XV столећа зову »Мурлахија«. Ја ћу изнети један податак који је мене фрапирао. Дуго сам наилазио на место Плеске као на село. Но, 60-тих година XV века одједном се појављују власи Плеске, што би говорило или да су власи овладали дотадашњим селом и натурили му катунску организацију, а примили његово име као своје, или, много пре, да су се становници Плеске повлашили, инфилтрацијом влаха са стране. У сваком случају, етнички аспект влаха је такође прерано и претерано уопштен у реферату проф. Филиповића.

Има много таквих питања о којима би дискутанти могли да изнесу своја искуства, али овде за то нема могућности, пошто има врло много таквих момената, а при руци немамо своје исписе.

Сада о ономе о чему је говорио друг Стојни у вези с именима. Мислим да је он у праву. Постоји појава да се извесна имена, словенска или хришћанска, намећу Власима, али да та имена добијају влашки суфикс (ул). И данас у Србији путем цркве, а у средњем веку мислим да је тога било и путем државе, давала су се Власима српска имена. Међутим, Власи су таква српскохрватска имена повлашили, те смо добили Радул, Владул и сл. У Херцеговини тога нема у XV веку, а. вероватно, и столеће раније, осим, разуме се, сасвим изузетно. Од хришћанских имена код херцеговачких влаха срећу се само Стјепан и пословењено име Иван, у облику Иваниш. С презименима није такав случај, јер су презимена сталнија, али су она, ако нису патронимична, ретка; чак су и имена влашких скупина обично патронимична.

Интересантна је дискусија о начину сточарења. Она је за нас хисторичаре врло корисна, како бисмо дали прави смисао појавама које су на први поглед нејасне, или како бисмо из неких детаља извукли далеко више. Летња и зимска паша изгледа да се различито изводила у XV столећу и у самој Херцеговини, где је питање летње паше било пресудно. Корисна је мисао друга Стојнија о утицају овце, извора за богаћење и у XX веку, на постојање коња по катунима.

Др Б. Ђурђев: Предговорници су много тога рекли што ја не морам да понављам, између осталог — и о територијализацији и о нетериторијализираним Власима. Мој реферат је баш о томе и читаве странице су посвећене томе да се покаже какве све велике разлике у томе постоје. Ја то све нећу понављати, али хоћу да нагласим да се кад се ради о Власима који су овде асимилирани ради о онима код којих је почела територијализација. А сада ћу да прочитам један турски документ који је врло интересантан. То је попис брдских и малисорских племена (Хота, Климената, Куча и Пипера). Има један попис из 1485, у њему су сви пописани у селима. Али попис из 1497. године показује да су стара села — тако да кажем — исечена катунима (објављено у Радовима Научног друштва II). Као што сте видели, овде су нови катуни и села, а видите да катун и село није једно исто. Ту је Куча два пута већи број, а Пипера скоро 100% већи. То је зато што су се населили нови елементи, односно катуни. А ти катуни

имају, очигледно, имена родовска и дали су родове. Постоје и катуни који имају више родова заједно. Како је то настало, то је друга ствар, али је катун у овом крају повезан са родовском организацијом. Као што видите, та ствар није нимало проста. А у средњем веку ти катуни се зову онако како је казао Јиречек. Материјал нам показује да је тако. И ови катуни имају називе који указују на родовско порекло. А сад да кажем оно што се тиче имена: Тудорић и Тудорче, то још није никакав доказ да се само по томе старешини добило име. На пример, Никшићи су добили име по родоначелнику, а Никша је у Никшићима било много и касније. Родоначелник је могао бити старији него старешина који се исто тако зове, али ако се ови називају патронимичким именима, преко тога се не може прећи, чак ни овде, где су се територијализирали. Шта је род, то је друго питање. Кад кажемо род, родовска организација и родовска заједница, не мислимо, не мора да буде и стварно родовска заједница. То је појава у родовским организацијама: стално се успоставља род и стално се тај род распада, то је стално превирање родовске организације. То је, сигурно, било до преласка Срба земљорадника у влахе: како би они ушли у род, ако се нису приженили. А када је реч о катуну Арбанаса, тада нема ниједног сестрића, ниједног зета. Тај катун Арбанаса се друкчије и показује. А и само то што су се Арбанаси очували јасно показује да су сачували више старобалканског него Власи. Ја сматрм да је та ствар тек начета, али ми још нисмо дошли до тога шта је то кад је реч о роду. Сигурно је катун првенствено организација рада на планини, а та организација рада се у основи разликује од сеоске. Није питање да ли је та институција постојала и код сељака који су се бавили и земљорадњом, него: да ли је та јединица била организована у катуну. Јер катун је специјална организација бачија. Све показује да су први били везани за планину, а да су привремена станишта била у долини.

Средњовековни катун је и друштвена организација и супротна селу организација, и организација невезана за територију. Катуни се не везују са територијом тако како се везује село.

Ово наше сточарство, о коме ми говоримо на овом нашем састанку, нарочито је важно, јер ту се догађају процеси које ми треба да објаснимо и на основу којих треба да донесемо извесне закључке. Ту ми треба да кажемо шта је са катуном и шта је катун. Што се тиче поделе рада у катуну, пре свега треба да кажемо да су војници коњушари; то можемо текстовима доказати. Ја сам у студији о војнуцима доказао да су то коњушари. Ћелатори се баве овцама, што је доказано текстовима. И једни и други морају да носе со. Потпуно је јасно да су војници привилеговани, јер се ћелатори зову власи убози, а они немају никакве привилегије. Ћелатори — шта значи, према румунском, то је још јако сумњиво, јер то се узело зато што се мислило да су ћелатори коњушари, али они нису коњушари, него су коњушари војници.

А сада ово да знамо. Тамо где је подељен рад, коњушари, односно војници, раде око коња, а ћелатори око оваца. Тако је подељен рад у самој организацији влаха, а има влаха који су Власи убози, као што су дечански. Тамо је владар одредио шта ће они да раде. У Повељи се каже: »Приложио сам Влахе и то све убого«. А знамо из Жичке повеље да су постојали властела, војници и убоги људи. Ту се законом изражава подела рада. Постоје, с друге стране, друкчије организације влаха где нису само власи убози. Тамо се унутрашња организација јавља као подела рада у самом катуну. Не може се влашка организација само посматрати са тог становишта како се односи према држави, какве све дажбине даје. Она има своју унутрашњу организацију и организацију рада на катунима и има друштвену и управну организацију, која је друкчија него у селу. Може се казати овако: жупска организација ту, на нашем терену, углавном потиче од словенске сеоске организације, а катунска организација са сачуваним родовима је старобалканска организација.

Сада још неке ситне ствари. Примићур је, сигурно, из влашке организације, јер турски документи то бележе онако како су нашли на терену. Изгледа да није сваки катунар био примићур, не смем то још сигурно да тврдим, али тако изгледа; као што ни сваки катунар није био кнез. Турски извори показују да се титуле преузимају по наследству, и то свуда где

су кнез и примићур. То је не само на једном месту него је то свуда наследна дужност. Ја из тога не тврдим да је то у средњем веку било наследно, већ тврдим ово: да из данашње ситуације не може да се објасни средњовековна, али то указује пре на то да је то онако како је било у 15. и 16. веку, а не како је данас.

Др Алојз Бенац: Оно што је проф. Филиповић покренуо, то је питање етничког састава Влаха. У овом погледу проф. Филиповић и други дискутанти кажу да су Власи у ствари поријеклом Романи, старобалканци. Мислим да читаву ствар онда треба довести до краја. Сматрам да се не ради о Романима у оном смислу у којем ми посматрамо Романе касне антике, тј. становнике наших приморских градова, него да се ради о романизираним Илирима и Трачанима на овом терену. У том смислу је за нас праисторичаре нарочито интересантно испитивање Влаха, како бисмо могли сагледати уназад организацију споменутих старобалканских народа. Мислим да је врло важно споменути да су Власи били наклоњени коњима, јер је то — чини ми се — један старобалкански елеменат. Морам споменути да трачки гробови обилују коњском опремом, да је трачко врховно божанство у ствари познати трачки коњаник, да је Румунија у старије и млађе жељезно доба пуна гробова са коњском опремом, да смо ми на илирском терену врло богати праисториским гробовима у којима има коњске опреме (нпр. на Гласинцу и сл.). Према томе, мислим да је ова појава врло старог поријекла, можда старобалканског, и да о томе треба водити рачуна. И даље, ако се ради о Илирима и Трачанима као етничкој подлози Влаха, онда је, можда, врло интересантно питање да ли постоји разлика између западнобалканских Влаха и источнобалканских Влаха. Ја сам наслутио из предавања проф. Филиповића да би ту могле постојати извјесне разлике. Чини ми се, када је ријеч о томе да ли је постојала родовска организација код Влаха, да је на западнобалканском простору постојао род, а на источном није постојао. То је једна видна разлика. Када је, даље, ријеч о старјешинама, ја сам из тога предавања отприлике закључио да у источном дијелу Балкана нема бирања старјешина, док у западном дијелу оно постоји. Према томе, постоји и ту извјесна разлика и није без интереса испитивати не ради ли се о разлици која се темељи на разликама између илирске и трачке старобалканске подлоге. Мислим да је мањак у свим овим подацима што недостају и резултати палеоетнолошких испитивања. За нас би било врло интересантно детаљно испитивање постојећих Влаха на нашем територију и реликата у њиховим обичајима, њиховим односима, јер би нам они указивали на организацију која је владала много раније. Ја то не говорим ради етнологије, него зато што би нам ти подаци јако помогли у ретроспективи, да видимо организацију палеобалканских становника на терену Илира и Трачана, који су, с друге стране, имали утицај и на формирање, чини ми се, катуна као посебне организације Влаха. Када се ради о томе да је наш народ етногенетски комплексан, онда мислим да је ванредно важно питање Влаха, односно подлоге на којој су настали Власи, и када кажем да су наши народи етногенетски веома богати илиро-трачким елементима, онда је питање Влаха у томе битно, јер они указују на те илиро-трачке елементе, које су у себе усисали Словени када су касније дошли у ове крајеве.

Др Твртко Канает: Мене је понукала претходна дискусија да изнесем своја опажања у дискусију у роду. Ја сам нашао да су у сталним планинским насељима стариници тамо гдје су чисти родови, дакле, примаран би био род. Мислим да се ту ради о томе да су сточари и да су им насеља прилично удаљена једна од других, и зато су ту махале потомака једне породице. Сточар не трпи близину, њему треба ширина. Најстарији стариници једног рода у Подвележју за који сигурно знам — утврдио сам то по предању и на основу докумената — потичу из времена 400 година уназад. Они су груписани у једном селу. Ја сам споменуо случај гдје се један прижениo у Госте, али је п о с т а о Госто. Тако су по презимену груписана четири насеља стариника. Остала села су мијешана: тамо су и досељеници из других села. Према томе би се могло закључити да су примарно родови, а послије би могло бити да је дошло до мијешања с другим породицама. Оне ипак живе у одвојеним насељима. Ја бих констатовао и то да Дубровчани, нарочито жупљани, кажу: »Идем у Требиње, у Влахе«

кад иду да купују стоку; за њих је Влах чим пређе границу — сваки сточар. И данас Далматинци сматрају сточаре Загорским Власима. Постојање већег броја коња, мислим, да је због ранијег стања путова, када је коњ био једино средство транспорта.

Др Б. Ђурђев: Ми овде дискутујемо о катунској организацији, а не о Власима уопште. Овим је проблем само начет. Катунска организација није везана само за Влахе. Када се каже: старобалканска организација не мислим да се ради о романској организацији, него да се ради о старобалканској организацији, тај термин ја стално и употребљавам. Не ради се о Романима, већ о романизираним старобалканцима, од којих су Арбанаси.

Др Мил. С. Филиповић: Било је замерака на рачун организације овог посла. Друге су замерке на рачун мог реферата. Што се тиче организације, главна је замерка што нема и лингвистичке обраде катуна. Ја сам и приликом отварања овог симпозијума рекао да смо ми од тога рада очекивали много, али, на жалост, наш сарадник који је био веома позван за то није више међу живима, и то је отпало. Што се тиче лингвистичке стране тог питања, могу рећи да сам прилично упућен у то. Постоје многобројне теорије о самом пореклу речи катун, али ја нисам сматрао за потребно да у то улазим. Мени је жао што приликом отварања нисам рекао да ја нарочито желим, у име руководства, да ми на овом састанку расправимо неке опште ствари. Предлажем да на овом састанку донесемо дефиниције катуна и влаха. Не постоји још сагласност, али сви ми ипак радимо са извесним дефиницијама као радним претпоставкама. Рећи ћу вам како сам ја у свом раду узимао катун. Катун значи, у првом реду — а уверен сам да му је то и првобитно значење — једну групу људи од неколико породица или домаћинстава, окупљених око једног свог главара или вође, под чијим су руководством вршили своје обавезе према господарима, чији су били поданици или у чијој су били служби и обављали значајније привредне послове. Ја не сматрам да је то коначна дефиниција, али баш о томе треба да се расправља. И проф. Ђурђев ће изнети једну своју дефиницију.

А сада о оном што је упућено на моју адресу као референта. То је заиста била врло лепа дискусија, академска дискусија пуна садржине. Све је то необично важно и ја просто не знам шта је важније, шта је мање важно и шта бих изоставио. Ипак не могу на све одговорити, не зато што не бих умео или не бих хтео, већ због краткоће времена.

Проф. Стојни је умесно истакао значај коња код тих катунара, а ја ћу то још боље да допуним и објасним зашто. То је збот транспорта шатора, ствари и осталога. Влаху треба коњ као и сваком номаду, иако он није прави номад. Тај коњ не треба целе године, он њему треба за здиг и издиг, а остало време он је мање-више неактиван, а он кошта, он тражи храну и друго, и онда га катунар у оно друго време користи, уколико није као војни обвезник у ратном походу, као поносник — кириџија итд.

Велик недостатак мога реферата је у томе што он у ствари представља осам реферата. Ми то нисмо могли делити, јер смо располагали сасвим скромним средствима (и било би смешно када бих вам ја казао коликим), а нисмо ни могли ангажовати већи број сарадника, иако смо хтели да ипак обухватимо нешто више, и тако је то пало на мене. Веровао сам, пошто се 40 година интересујем за те Влахе, да ћу ја то моћи сам; међутим, када сам и ја загазио у то, видео сам, а и ви сви видите, колико је то све широко и колико је то сложено. Потпуно се слажем с оним што проф. Ђурђев стално говори, да ствари нису просте, а видим да се слажете и ви. А успоредите ово што смо ми данас изнели с оним што смо до сада знали!

Ја нисам ни прецењивао ни умањивао улогу Влаха у трговини Дубровника, она је велика, несумњиво, само ја сам истакао да греше они који узимају Влахе као једини фактор ту, јер трговине је било и пре појаве Влаха: знамо за трговачке уговоре између Дубровника и Кулина Бана, и Немање итд. Тада се Власи у тим крајевима још не јављају, а ако је било преноса робе, па неко је морао носити. Даље, још једна овако методска напомена, ја сам истакао и у почетку, одмах, да сам се држао

само објављених извора и само средњег века и да сам нарочито избегавао, до крајњих граница, да употребљавам материјал из турских докумената, или из познијег времена. То има својих и добрих и рђавих страна. Ја сам хтео да говорим о средњовековном катуну на основи споменика из средњег века. Куда бисмо отишли и колико би требало времена да сам се упуштао у тај други материјал?

Немогуће је говорити о катуну а не говорити о Власима, то је јасно. Сада је питање само мере, можда сам ту меру негде прешао, али углавном једно без другог не иде. То није потпуно идентично, али прилично се подудара. Ја нисам објашњавао све ове опште појмове, сматрао сам да ми који се бавимо тиме илак тога много знамо, мада тога у тексту има, јер многе би напомене у дискусији отпале да сам ја саопштио оав текст. Моје је излагање ионако било дугачко.

Ја сам се са колегом Храбаком у много чему сложио. Целокупну историју катуна и Влаха ја посматрам као један дуготрајан процес који у ствари само значи стално прилагођавање, са сталним променама, средини и друштвеним приликама. О улози рода у катуну! Говорио сам о пореклу оних људи који чине катун; нисам могао говорити о родовској организацији, зато што нисам ни имао тога материјала. О томе би се дало засебно разговарати. Можда би била добра ствар када би нека институција, можда баш Институт друштвених наука, приредила један такав симпозијум о роду, да се то рашчисти. И ја мислим: да смо ми имали прилике да говоримо о томе, све би се ове несугласице лако изгладиле, све ово што је било, то је било привидно, лако бисмо ми дошли до заједничког језика. Тако исто и кретање катуна, то је све динамика, то је живот.

Проф. Ђурђев је говорио заиста опширно и ја не знам шта је ту важније, шта је мање важно, најбоље би било када бисмо могли опет о свему поразговарати, али биће још прилике. Ја се такође слажем да је било већ Влаха који су били потпуно сесилни, да је већ била извршена територијализација, онда тих прелазних, итд. Све је то тачно и све је то само један процес, и ми видимо увек нарочита стања тих Влаха, те сваке поједине групе; то је тешко подвести све под једну капу. У оваквим излагањима ми нужно морамо ићи за неким уопштавањима, или генерализацијом. Ја исто истичем, и покушао сам у својој дефиницији истицати ту организацију рада, и мислим да је то најважније, па ћемо ваљда доћи до нечега.

Војници, ћелатори итд. Проф. Ђурђев је написао велику расправу о војнуцима. Међутим, ја сам се морао задовољити да дам неколико општих напомена, за мене је главно било да покажем да Власи у средњем веку нису били тако хомогени као што обично изгледа, да је код њих било и поделе рада и друштвене неједнакости.

Проф. Бенац је о неким стварима говорио као да их ми не знамо. Основна је ствар коју сам ја и као студент учио да су ови Власи потомци поромањеног балканског становништва, али сам сматрао да није било потребно улазити још и у то у овој прилици, него да се може стартовати са Власима као романском етничком групом, као што се то обично чини. Иначе друге напомене проф. Бенца су биле заиста на месту, али и оне опет намећу нешто. Наша је жеља и намера да се у овом Институту проучавање Влаха продужи, и према искуству које смо стекли радећи на овоме мислимо да би Институт имао шта да ради 5—10 година. Свакако да би онда дошло на ред и ово питање старобалканског наслеђа. Проф. Бенац има потпуно право у овом проблему Трачана и Илира као супстрата и тих разлика. Има много тога код нас што се може тим путем објашњавати и треба објашњавати. Ја сада у то нисам могао улазити. А онда скрећем и ја пажњу на нешто друго: проф. Талоци написао је важну расправу у којој је говорио о организацији сточара, који потпуно одговарају нашим Власима, у јужној Италији у римско доба и у средњем веку, и који показују много заједничког са Власима. Кажем опет да ја нисам могао ићи

толико широко; и ово је било сувише. Допада ми се нарочито напомена о улози коња, и ја мислим да је то тачно (уосталом и ја сам се бавио мало тим трачким коњаником). Иначе, моје је дубоко убеђење да је у овом влашком и катунском много јаче то палеобалканско него ишта друго. Ако би Институт даље радио на овом, први посао којим бих се ја бавио био би постанак Влаха као етничке групе. По мом мишљењу, по мојој тако рећи радној претпоставци, ти Власи представљају остатке старога становништва делимично поромањеног. Језик су углавном прихватили, али не и културу; склонили су се у планину и примили у планини опет оно што су тамо затекли, а та планина је била »Rückzugsgebiet«, не само за то поромањено становништво него и за нека ранија становништва, тако да се ту заиста наслеђивало из веома давне и велике стрине. Ја мислим да ће детаљнија проучавања код нас открити много интересантности. Имамо ми етничких група на Балкану које, изгледа, вуку своје порекло још из тих времена.

ДЕСАНКА КОВАЧЕВИЋ

СРЕДЊОВЈЕКОВНИ КАТУНИ ПО ДУБРОВАЧКИМ ИЗВОРИМА

Средњовјековни катун одавно привлачи пажњу истраживача и представља предмет живог научног интересовања. Свака научна обрада привреде и друштвених односа наших феудалних држава обавезно узима у обзир катуне и Влахе који су у њима настањени. Катун је исто тако недјељиво везан и за питање постанка племена. Управо око улоге и значаја катуна у формирању племена потпуно су се разишли историчари и етнолози. Има још доста питања чија рјешења у већој или мањој мјери траже познавање средњовјековног катуна. Према томе, катун и његова организација стоје у основи важних историских проблема. Зато се проучавање средњовјековног катуна намеће као нужност без које се не могу схватити нити објаснити збивања и крупни историјски процеси из прошлости, па чак и садашњости наших народа.

Распрострањеност катуна на широким пространствима Балканског полуострва јесте разлог што су се током времена на одређеним подручјима појавила посебна, локална обиљежја катуна. Због тога је до данас у историографији катун углавном проучаван парцијално по појединим областима, с разних становишта и на основу података различитог карактера. Нас овдје првенствено занима катун у залеђу Дубровника, то јест на херцеговачком подручју. У обзир долази искључиво дубровачка грађа. Њом се за ово питање први користио К. Јиречек и резултате свога истраживања изложио у посебном раду »Власи и Мавровласи у дубровачким споменицима«.[1]) Уз нека нова разматрања, питање Влаха и њихових катуна К. Јиречек поново обрађује у својој »Историји Срба«.[2]) По исписима дра Ћ. Трухелке, П. Скок објављује нови

[1]) C. Jireček, Die Wlachen und Maurowlachen in den Denkmälern von Ragusa, Prag, 1879. Исто у преводу: Власи и Мавровласи у дубровачким споменицима, Зборник Констатина Јиречека I, Београд, 1959.

[2]) К. Јиречек—Ј. Радонић, Историја Срба I и II, Београд, 1952, на више мјеста.

дубровачки материјал.[3]) М. Динић посматра Влахе кроз призму њиховог учешћа у караванској трговини, веома важној по функцији у средњовјековној привреди.[4])У новије вријеме проучавањем херцеговачких катуна, нарочито у другој половини XV вијека, бави се Б. Харабак.[5]) А и иначе, скоро свака студија рађена на дубровачким изворима, без обзира на проблем који третира, има понеки податак о Власима и њиховим катунима који може да буде од користи.

И овај рад представља један покушај да се на основу дубровачке, добрим дијелом нове и непознате грађе сагледају извјесне одлике средњовјековног катуна на херцеговачком подручју, у првом реду његов развој током дужег временског периода од XIII до средине XV вијека. То је само један од аспеката овог, иначе веома сложеног проблема. Остала питања, као што је попис свих катуна, одређивање њихове величине и слично, нису овдје узета у разматрање. Она треба тек да буду предмет посебних студија. Исто тако, поједини подаци чији садржај само понавља оно што је већ речено или се директно не односи на тему намјерно су изостављени да не би оптеретили текст. То је потребно имати стално у виду и не тражити у овом раду сваку могућу вијест о одређеном катуну.

I

Крајем XIII вијека почињу да раде дубровачки Нотаријат и Канцеларија, институције у којима се писмено фиксирало све оно што је било од значаја у јавном и приватном животу Дубровника. И већ у тим најстаријим књигама налазе се подаци о Власима који на овај или онај начин долазе у додир с Дубровчанима. Том приликом се обично као поближа ознака неког Влаха наводи име оца или брата: »Dobrocinus filius Bratosclaui, Dragosclauus Bogdani, Branisclauus de Negomir, Dobrosclauus frater dicti Branisclaui« итд.[6]) Иначе је потребно посебно нагласити да се у то вријеме поријекло Влаха по неком катуну сасвим ријетко означава. Тако од двадесет шест помена Влаха у објављеним изворима[7]) само је у три случаја назначена припадност одређеног Влаха једном одређеном катуну. Овај омјер потврђује тачност

---

[3]) П. Скок, Чешка књига о влашком праву, ГЗМ XXX, Сарајево, 1918.

[4]) М. Динић, Дубровачка средњевековна караванска трговина, ЈИЧ 3, 1937.

[5]) Б. Храбак, Херак Вранеш, Годишњак Историског друштва БиХ VII, Сарајево, 1955; Б. Храбак, О херцеговачким влашким катунима према пословној књизи Дубровчанина Цивана Припчиновића, ГЗМ IX, Нова серија, Сарајево, 1956; Б. Храбак, Херцеговачки дукатници, Историски записи, св. 1—2, Цетиње, 1957.

[6]) Г. Чремошник, Канцелариски и нотарски списи I (1278—1301), Посебно изд. САН Београд, 1932, бр. 323, 18. VIII 1283; бр. 339, 14. X 1283; бр. 399, 3. XII 1285. У наведеним примјерима нема презимена. Иначе у ово вријеме, патронимична имена, иако се јављају, нису још устаљена.

[7]) Г. Чремошник, Канцелариски и нотарски списи; К. Јиречек, Власи и Мавровласи, на више мјеста.

горње констатације. Па ипак, сви ти подаци сувише су малобројни за извођење неких поузданих закључака о катуну и његовој физиономији крајем XIII вијека.

У дубровачким архивским књигама током XIV вијека из године у годину има све више и све чешће података о Власима. Они долазе из дубровачког ближег или даљег залеђа да склапају уговоре о превозу робе. Исто тако узимају стоку на чување или се баве појединачним продајама сточарских производа, у првом реду сира. Такође су врло честе тужбе против Влаха који су направили неки испад, опљачкали, озлиједили или преварили неког Дубровчанина. Том приликом, поред имена тужених, наводе се и имена Влаха свједока, и то често у знатном броју. Сви ови подаци о Власима своде се, ипак, само на помињање њихових имена, катуна и неког старјешине, те ни издалека нису богати појединостима као они из манастирских повеља. Исто тако, много тога што није имало значаја да се забиљежи остало је непознато. А потпуност и тачност појединих података зависи од прецизности и степена обавијештености самог писара. То се све мора имати стално у виду када се употребљава дубровачка грађа за питање средњовјековног катуна. Па ипак, ове ситне, појединачне и разасуте вијести, сложене у мозаик по једном одређеном систему, тек постају врло драгоцјен материјал за питање којим се бавимо.

Проучавање дубровачких података из XIV вијека показује да је поред имена и презимена неког одређеног Влаха готово увијек назначено којем катуну припада. Сасвим ријетко то није учињено, али се и у тим случајевима, на основу стилизације самог текста, може закључити да је ријеч катун омашком испуштена. Тако се на примјер 1376. године помињу »Moroblachi Valcassini Milatchouich«, а треба да стоји Власи »de catono Valcassini Milatchouich« или »Blachi de Grupsa Sudich«, умјесто »Blachi de catone Grupse Sudich«.[8]) Ако се изузму још нека друга ситна одступања, означавање припадности Влаха једном одређеном катуну може се у дубровачким изворима сматрати општом појавом. Ова констатација намеће још један закључак: у XIV вијеку одређивање поријекла херцеговачких Влаха није везано за неки географски појам.

Имена катуна на херцеговачком подручју изведена су готово редовно од личног имена и презимена њиховог старјешине. Понекад је испуштено нарочито име или ријеђе презиме, да се оно другом приликом у потпуности назначи. Тако се у XIV вијеку јављају називи катуна као што су катун Богише Барсаковића (1330), катун Хлапца Томића (1369), катун Остоје Влаховића (1368), катун Бранка Примиловића (1376) итд.[9]) Сасвим ријетко на овом подручју називи катуна имају другу основу. Тако се, на примјер, претпоставља да би име Бањани могло долазити од

---

[8]) Дубровачки архив: Diversa Cancellariae (Div. Canc.) 24, fol. 139'; 30. IV 1376; П. Скок, Чешка књига о влашком праву, 306.

[9]) Div. Canc. 9, fol. 144', 29. IX 1330; ib. 21, fol. 95, 20. XII 1368; ib. 22, fol. 10', 19. X 1369; ib. 24, fol. 147, 27. V 1376. Успор. К. Јиречек—Ј. Радонић, Историја Срба II, 97. Иначе, називи катуна су се мијењали не само на начин како то Јиречек наводи.

ријечи бања.[10]) Зато је за имена херцеговачких катуна карактеристично да су готово искључиво изведена од имена и презимена старјешине катуна.[11]) Да ли се при томе ради о словенском, романском или црквеном имену, јесте питање које не улази у оквире овог разматрања.[12])

Проучавање дубровачке грађе, прегледно сређене по датумима, указује на учесталост јављања појединих катуна. Ако не сваке, а оно сваке друге, треће године или у већим временским размацима помиње се одређени катун. Тиме он потврђује свој опстанак и трајање у једном дужем историјском периоду, те пружа могућност да се у том времену испитају и проуче његове одлике и разне појаве. Поредани како се по хронолошком реду први пут јављају, то би били слиједећи катуни:[13])

Година:	Назив катуна:
1300.	Бурмаз
1319.	Бања (Бањани)
1354. (1285?)	Дробњаци
1356.	Предојевић
1366	Мириловић
1366.	Злокруха
1367.	Жур (Журовићи)
1368.	Угарци
1368.	Влаховић
1369.	Томић
1376.	Враговић
1377.	Плијеске
1377.	Пријерaци
1379.	Кресојевић
1386.	Перутинић
1393.	Кутловић
1397.	Малешевци

[10]) К. Јиречек—Ј. Радонић, Историја Срба II, 44.

[11]) Како је било у средњовјековној Србији, успор. Ст. Новаковић, Село, Глас СКА XXIV, Београд, 1891, 36.

[12]) Према К. Јиречеку, у дубровачким документима нема ничег што би упућивало на њихово несловенско поријекло. Он само наводи два-три таква случаја. К. Јиречек, Власи и Мавровласи, 198. Проучавање комплетније дубровачке грађе прикупиће, несумњиво, више оваквих примјера.

[13]) К. Јиречек, Историја Срба I, 85; II, 34; за Дробњаке успор. нап. 31; Div. Canc. 21, fol. 72', 17. VIII 1368; fol. 58, 27. VI 1368, fol. 101, 4. VI 1367; fol. 179, 24. III 1368; fol. 95, 20. XII 1368; ib. 22, fol. 18', 19. X 1369; ib. 24, fol. 170, 18. VIII 1376. Дубровачки архив: Lamenta de foris (Lam. de foris) 1, fol. 30', 20. VIII 1377; Дубровачки архив: Debita Notariae (Deb. Not.) 8, fol. 11, 7. II 1377; fol. 169', 1. I 1379; Div. Canc. 26, fol. 111, 29. VIII 1386; Deb. Not. 9, fol. 210', 25. VII 1383; К. Јиречек, Историја Срба II, 45.

Постоје извјесне тешкоће око транскрипције и уједначавања назива катуна. Једно име јавља се у више облика, о чему треба водити рачуна. Тако на примјер Угарци се пишу као — Ugarzi, Ugarçi, Ugarçe, Ugarçich; Плијеске — Plesseuich, Pleschich, Plesich, Plesche, Plieche, Pliescich, Pleścha, Pliescha; Пријерaци — Prieraçich, Prierazi, Priraçi; Кресојевић — Cresouci, Cresoe, Cresoeuich, Criesoeuich, Criessoieuich, Cressoeuich, итд.

Можда је потребно изричито нагласити да у овај преглед нису укључени катуни о којима се у XIV вијеку налази само по један податак, као ни случајеви недовољно јасни.[14]) А сви наведени катуни сретају се не само кроз XIV век и у подацима из XV вијека. Тиме континуитет њиховог јављања добија још више на значају.

Даље разматрање ових катуна, нарочито проучавање њихових старјешина у једном дужем временском периоду, доводи до врло занимљивих резултата. Први од свих јавља се катун Бурмаз, који се 1335. године по своме старјешини назива катун Велислава Бурмаза.[15]) Године 1366. помиње се катун Његована Мириловића, а тај исти катун 1392. године зове се катун Новака Мириловића.[16]) Најстарија вијест о катуну Жур, доцније названом Журовићи, датира из 1367. године. На челу овог катуна 1404. године налази се Радослав Журовић.[17]) Има чак једна вијест која изричито говори о насљедности старјешинства код Журовића. У тужби против неких катунара из 1410. године остављен је празан простор за име и презиме, иза кога слиједи да је дотични »filius Radoslaui Xurouich«.[18]) Катун Остоје Влаховића помиње се 1368. године.[19]) Остоја је био старјешина најмање двадесет и три године, јер се његов катун повремено јавља у дужим временским размацима, и то 1379. и 1391. године.[20]) Тридесет година доцније, овај катун носи назив по Волцихни Влаховићу, или по Волцихни и Стјепку Влаховићу, старјешинама увијек из исте породице Влаховића.[21]) Подаци о катуну Враговић почињу од 1376. године, а катун Регоја Враговића јавља се 1423. године.[22]) Прве вијести о Власима Пријераци датирају из 1377. године; 1411. године на челу њиховог катуна налази се Богдавац Пријераци.[23]) Исте године када и Пријераци јављају се Плијеске, чији је катунар 1422. године био »Saracin Pliscich« (Плијеске)[24]) Власи Кре-

---

[14]) Тако на примјер К. Јиречек наводи да се Зупци помињу од 1365. године, али не доноси за то никакву одређенију документацију. К. Јиречек, Историја Срба II, 45. Има један недовољно јасан податак из 1345. године који се, вјероватно, односи на Зупце; »Stepcus Bratoslauich de Subaça. Није назначено да је Влах. Div. Canc. 14, fol. 148, 13. III 1342. Иначе, архивска грађа којом располажемо пружа о Зупцима поуздане податке тек у првој половини XV вијека. Такав случај је и са Власима Бобани. Све до XV вијека нема о њима вијести. Међутим већ 1284. године јавља се неки катун Болами. По мишљењу В. Ћоровића, ради се о влашком катуну Бобани. Г. Чремошник, Нотарски и канцеларијски списи, бр. 362, 9. X 1284.

[15]) Div. Canc. 12, fol. 29', 21. I 1335.

[16]) Ib. 21, fol. 72', 17. VIII 1366; П. Скок, Чешка књига о влашком праву, 308.

[17]) Div. Canc. 35, fol. 76, 1. VI 1404.

[18]) Lam. de foris 2, fol. 17, 20. XII 1410.

[19]) Div. Canc. 21, fol. 95, 20. XII 1368.

[20]) Deb. Not. 8, fol. 167', 26. IV 1379; Div. Canc. 29, fol. 194', 4. IV 1391

[21]) Lam. de foris 4, fol. 163', 18. III 1420; fol. 190, 7. V 1420; ib. 5, fol. 90. 16. IX 1422; fol. 234', 25. XI 1423.

[22]) Ib. 5, fol. 130, 28. I 1423. Иначе је врло вјероватно да се овај Регоје налазио на челу катуна Враговића дуги низ година, јер се 1377. године помиње катун Регоје. Deb. Not. 8, fol. 70', 5. VIII 1377.

[23]) Lam. de foris 2. fol. 54. 15. V 1411.

[24]) Ib. 5, fol. 75, 4. VIII 1422.

сојевићи помињу се у дубровачким архивским књигама од 1386. године; њихов катун назива се 1413. године — катун Групше Кресојевића.[25]) Затим, Перутинићи имају 1406. године на челу свог катуна Станка Перутинића[26]), а Риђани 1413. — Милоша Риђана.[27])

Преглед података о насљедности старјешина катуна:[28])

Назив катуна:	Најстарији помен катуна:	Подаци о старјешинама:
Бурмаз	1300.	1366. Велислав Бурмаз
Мириловић	1366.	1366. Његован Мириловић 1392. Новак Мириловић
Журовић	1367.	1404. Радослав Журовић 1410. име непознато, »filius Radoslaui Xurouich«
Влаховић	1368.	1368. Остоја Влаховић 1379. Остоја Влаховић 1391. Остоја Влаховић 1420. Волчихна Влаховић 1420. Волчихна и Стјепко Влаховић 1420. Волчихна Влаховић 1423. Волчихна Влаховић
Враговић	1376.	1423. Регоје Враговић
Пријераци	1377.	1411. Богдавац Пријераци
Плијеске	1377.	1422. Сарацин Пишчић
Кресојевић	1379.	1413. Грубша Кресојевић
Перутинић	1386.	1406. Станко Перутинић
Риђани	1413.	1413. Милош Риђан

Цјелокупни изложени материјал намеће слиједећи закључак: старјешинство у одређеном броју катуна на подручју Херцеговине било је насљедно. Оно припада члановима једне породице, која је дала и име самом катуну. Када катун носи пун назив, то је име живог старјешине који је дошао на овај положај по праву насљеђа. Потребно је посебно подвући да се ова појава запажа у оним катунима који показују континуитет јављања. Зато се закључак о насљедном старјешинству може пренијети и на остале катуне истог карактера. Дакле, континуитет јављања и насљедно старјешинство уско су повезани. У ствари, континуирано се јављају они катуни у којима је било устаљено насљедно стар-

[25]) Ib. 3, fol. 50, 19. II 1413.

[26]) Div. Canc. 36. fol. 26.

[27]) Lam. de foris 3, fol. 82', 15. VII 1413.

[28]) Наведени примјери су довољни да документују појаву која се разматра. Иначе, има још података којима би се могао употпунити и продужити овај преглед. Тако је, на примјер, изостављен катун Хлапца Томића, који се доцније назива катун Томић. Div. Canc. 22, fol. 10', 19. X 1369; ib. 27, fol. 93, 29. II 1388; ib. 29, fol. 108, 17. VI 1390, итд.

јешинство. Аналогију са средњовјековном Србијом није мотуће правити. Како је било на манастирским имањима, да ли је старјешина катуна или села биран или постављан од управне власти, Стојан Новаковић формулише само као питање на које није дао одговор.[29])

За катун с одликама континуираног јављања и насљедног старјешинства већ се по природи ствари мора претпостављати да су негдје у давнијој прошлости имали свога претка који је био оснивач катуна. За поједине од њих то се може и установити. Тако на примјер на једном натпису из 1354. године помињу се Дабижив, Богоје и Хран, унуци Дробњакови.[30]) Изгледа да поријекло Дробњака треба стварно помјерити још више уназад, чак у крај XIII вијека. Међу Власима који 1285. године дају изјаву пред дубровачким судом налази се и »Bratigna Dobrognago«.[31]) Он би могао бити дјед поменутих Дабижива, Богоја и Храна. У сваком случају, ови подаци наводе на закључак о претку Дробњака. Доцнији катун Предојевић јавља се 1372. године као катун Предојев.[32]) Исто тако Журовићи добили су своје име по Журу, чији се катун помиње 1367. године.[33]) Вјероватно да је и катун Кресојевић имао претка који се звао Кресоје. На претка као оснивача катуна упућују и презимена појединих Влаха која су истовјетна с именом катуна. Тако на примјер у катуну Враговић налазе се Хранец Враговић (1376.) и Скороје Враговић (1380)[34]), у катуну Предојевић — Чепрња Предојевић (1419)[35]), у катуну Журовић — Радоје Журовић (1433) и Стризоје Журовић (1436)[36]), у катуну Угарци — Борак Угарчић (1368) и Доброј Угарчић (1429)[37]), у катуну Плијеске — Радивој Плијешћић (1419)[38]), у катуну Влаховић — Вучена Влаховић (1417)[39]), у катуну Дробњаци — Велимир Дробњак (1440)[40]) итд. На крају овог разматрања не треба изгубити из вида већ раније утврђену чињеницу да су имена херцеговачких катуна готово искључиво изведена од личних имена старјешине катуна. Тиме претпоставка о претку као оснивачу катуна на овом подручју добија још одређенију основу.

Од свих досад наведених одлика херцеговачког катуна, нарочиту пажњу привлаче појаве које се односе на гибање унутар самог катуна. У једном уговору о превозу соли из 1343. године помиње се »Derman delli Brumas, capud catonis«.[41]) »Catun Der-

---

[29]) Ст. Новаковић, Село, 108, 109.

[30]) Љ. Стојановић, Стари српски записи и натписи I, Београд, 1902, бр. 105, година 1355.

[31]) Г. Чремошник, Канцелариски и нотарски списи, бр. 399, 3. XII 1285.

[32]) Div. Canc. 23, fol. 129', 16. VIII 1372.

[33]) Ib. 21, fol. 101, 4. VI 1367.

[34]) Ib. 24, fol. 170, 18. VIII 1376: М. Динић. Одлуке Већа Дубровачке Републике, I, изд. САН, Београд, 1951, 75, 5. X 1380.

[35]) Lam. de foris 4, fol. 69', 30. VIII 1419.

[36]) Ib. 10, fol. 117, 8. XII 1433; ib. 11, fol. 96, 17. IV 1436.

[37]) Div. Canc. 21, fol. 179, 24. III 1368; Lam. de foris 8, fol. 191', 2. VI 1429.

[38]) Lam. de foris 4, fol. 56', 2. VIII 1419.

[39]) Div. Canc. 11, fol. 115, 25. V 1417.

[40]) Lam. de foris 14, fol. 19, 21. VIII 1440.

[41]) Div. Canc. 14, fol. 28, 7. VII 1343.

mani« поново се јавља 1368. године.[42]) Исто тако 1376. године каже се за Влаха Ставера Градетића да је »de catono Crusclaui Mergenouich Burmas«.[43]) Подаци, несумњиво, веома важни, јер указују на формирање нових катуна, то јест катуна Дермана и Хруслава Мергеновића унутар Бурмаза. Истицање поријекла које води од Бурмаза у оба случаја није заборављено. Анализом и међусобним успоређивањем грађе из оног времена, дакле индиректним путем, може се установити да су још неки катуни израсли из Бурмаза, иако то није, као у горњим примјерима, изричито наглашено. Тако 1366. године Влах »de Slochrucha« склапа уговор с дубровачким трговцем о превозу робе.[44]) Злокрух је презиме које се јавља једино код Бурмаза, и то већ од 1335. године.[45]) Катун Помочани помиње се 1368. године,[46])а »Pomochianus Burmas» и »Pomochian delli Burmas« неколико година раније.[47]) По свему изгледа да је исти случај био и са катуном Добреци Висуловића.[48]) Можда је потребно још једанпут нагласити да се Злокрух, Помочан и Висул јављају као имена или презимена једино код Бурмаза.[49]) Према томе искључује се могућност да су се они, изузев Бурмаза, могли одвојити од неког другог катуна. На основу свега изложеног може се направити

Преглед нових катуна који израстају из катуна

БУРМАЗ

Година:	Нови катун:
1343.	»Derman delli Burmas«; 1368. »catun Dermani«
1366.	Злокрух (утврђено индиректним путем)
1368.	Помочани (утврђено индиректним путем)
1375.	Добреци Висуловић (утврђено индиректним путем)
1376.	»Crusclaui Mergenouich Burmas«

Послије Бурмаза, Бањани први показују својства разрастања катуна. »Jurech Junacouich de Bagna« задужује се 1380. године код дубровачког кредитора.[50]) Седам година доцније помиње се

---

[42]) Ib. 21, fol. 194 10. V 1368.

[43]) Ib. 24, fol. 129, 28. III 1376.

[44]) Ib. 21, fol. 58, 27. VI 1366.

[45]) Ib. 21, fol. 129', 20. I 1335.

[46])Ib. 21, fol. 166, 14. II 1368.

[47]) Ib. 14, fol. 132', 14. I 1344; ib. 15, fol. 35', 28. IX 1347.

[48]) Овај катун се јавља 3. VIII 1375. Div. Canc. 24, fol. 59. Име Висул се налази међу Бурмазима 1343. године. Div. Canc. 14, fol. 28, 7. VII 1343. Према П. Скоку, Висуловић је »чисто румуњско презиме«. П. Скок, Чешка књига о влашком праву, 308.

[49]) »Derman delli Burmas, Visulle delli Burmas, Pomochian delli Burmas«. Div. Canc. 14, fol. 28, 7. VII 1343.

[50]) Deb. Not. 9, fol. 42', 18. XI 1380.

катун Јурека Јунаковића, а за њега се каже да је катунар.[51]) Године 1422. подигнута је тужба »supra Vlachos de Dragasce de Bagnani«[52]). У једном податку из 1428. године јавља се »Chiara Radouani Drasinouich, Vlachum catonarium de Bagnana«.[53]) Значи, три катуна која су израсла из Бањана, те се може направити слиједећи

Преглед нових катуна који израстају из катуна

БАЊАНА

Година:	Нови катун:
1387.	Јурека Јунаковића
1422.	Драгаша
1428.	Херака Дражиновића

Иста појава може се констатовати и у многим другим катунама те на основу тога направити

Преглед нових катуна који израстају из разних катуна:

Година:	Нови катун:	Израстао из катуна:
1410.	Нинчић	Бобана[54])
1413.	Драгаша	Риђана[55])
1433.	Љубише Медоевића	Враговића[56])
1436.	Цепрње Брајановића	Предојевића[57])
1444.	Власи Калуђурђевићи	Журовића[58])
1446.	Вукше Страциновића	Плијеске[59])
1447.	Вукца Радичевића	Бобана[60])

Свакако да је осим ових, током прве половине XV вијека, било још појава формирања и одвајања нових катуна. Њихово

[51]) »Radoslauus presbiter chathoni Jurech Junachouich fecit manifestum... quod si Jurech Junachouich chatonarius dixerit dictum Radoslaum...« Div. Canc. 27, fol. 18, 23. VII 1387.

[52]) Lam. de foris 5, fol. 45', 7. V 1422. Упореди К. Јиречек—Ј. Радонић, Историја Срба II, 44.

[53]) Lam. de foris 8, fol. 67', 18. VIII 1428.

[54]) »... Vochota di Boban, Vlachum di cathono Nincich«. Lam. de foris 2, fol. 2, 12. X 1410.

[55]) »Dragoscium de Regian, Vlachus caput catonis«. Lam. de foris 3, fol. 97, 19. IX 1413.

[56]) Lam. de foris 9, fol. 240', 13. IV 1433.

[57]) Ib. 11, fol. 134, 3. VI 1436; 1469. године задужује се »Stiepanus Ceprgne Braianouich de Predoeuich«. Deb. Not. 38, fol. 51', 16. VI 1464. Значи, утврђено је одвајање катуна индиректним путем.

[58]) Lam. de foris 18, fol. 126', 31. X 1444. У једном ранијем податку јавља се »Marcus Calogiurgieuich de Surouich«. Lam. de foris 11, fol. 46, 22. III 1436.

[59]) Ib. 20, fol. 30, 2. I 1446.

[60]) Ib. 21, fol. 167, 6. IX 1447.

појединачно утврђивање и прављење потпуног прегледа отцијепљених катуна представља студиј за себе.[61]) Овдје је довољно да се на основу свега изложеног укаже на процес израстања нових катуна који почиње већ од средине XIV вијека, значи око осамдесет година раније него што је то К. Јиречек у својој »Историји Срба« утврдио.[62]) Овај процес постаје још одређенији током прве половине XV вијека и јавља се у већем броју катуна.[63])

Дакле, неки од катуна који показују континуитет јављања и насљедно старјешинство временом нарастају од првобитно једног у скуп катуна. Ова појава одвија се путем формирања и израстања нових катуна од првобитног катуна. Да ли су се херцеговачки катуни ширили и припајањем других катуна, засада није било могуће установити. Исто тако, потребно је посебно истаћи да се овај процес не одиграва истовремено у свим катунима. Он у првом реду зависи од степена развитка датог катуна. Свакако је од значаја и констатација да су Бурмази, који први показују одлике разрастања катуна, у ствари најстарији и бројчано најјачи катун у XIV вијеку.

У првој половини XV вијека јављају се у дубровачким изворима имена нових катуна. Неки од њих показују исте карактеристике као и они катуни који су досада стално били предмет пажње. То су Бобани, Глеђевићи, Годуни, Зупци итд. Да ли су неки од ових катуна настали израстањем из старијих катуна, није могуће поближе утврдити. Једино је врло вјероватна претпоставка да се историја Бобана и Зубаца може помјерити у XIV вијек[64]). Даље је важно подвући да се сви они континуирано јављају, док за неке, као на примјер Риђане, постоје поуздани подаци о насљедном старјешинству[65]). Исто тако, из ових катуна израстају нови.[66]) Према томе, у првој половини XV вијека избија на површину нови слој катуна с истим одликама као и катуни који се могу пратити још из XIV вијека. Због тога и њих треба узети у обзир приликом даљих разматрања.

Од првих година XV вијека и стари и новији слој катуна показује нове одлике и својства. Наиме, док је за неког Влаха током XIV вијека готово увијек само назначено из којег катуна потиче, сада се поред катуна ставља и географски појам уз који

---

[61]) Постоји читав низ катуна за које се може претпостављати, али не и тачно установити, из којег катуна израстају. Утврђивање путем презимена није довољно поуздан метод. Он се може примијенити само у случају када за то постоје и друге индиције. Иста презимена јављају се у многим катунима, јер су изведена од имена која су била у општој примјени.

[62]) К. Јиречек—Ј. Радонић, Историја Срба II, 44.

[63]) Према истраживању Богумила Храбака о херцеговачким влашким катунима према пословној књизи Цивана Припчиновића из 1479. године, иста појава продужава се и током друге половине XV вијека. Б. Храбак, О херцеговачким влашким катунима, на више мјеста.

[64]) Види нап. 14.

[65]) Види стр. 125.

[66]) Види стр. 129.

је катун везан. Тако се на основу прикупљених података може направити слиједећи

Преглед везивања катуна за одређени географски појам:[67])

Година:

1411.... in Creseuo in Mirilouich
1419.... in Primilouopogle in catone Glegieuich
1420.... in Glubomir in villa eorum (мисли се на Угарце)
1420.... in Modriç in catone Seracini
1421.... de Versigne de genere Subac
1423.... Vlasi Rigiani in loco dicto Rudine
1425.... de Barde de Vlachis Bagnani
1427.... in Planine in contratis Vlachi de Bagnani in loco qui dicitur Jesera
1439.... in Rudine a Plesca
1443.... in Murlachia in loco dicto Bagnani
1445.... in Biella in Drobgnaci
1445.... Mirilouichi Dogni (према томе је било и Мириловића Горњих)
1447.... de Versigne de Subci
1449.... in Trebigne in Vragouich

Ових појава има све више што се иде дубље у XV вијек.

У неким случајевима поријекло Влаха везано је само уз географски појам. Тако се јављају[68]).

1413. Власи из Дубраве,
1420. Моровласи из Љубиња,
1422. Влах из Рудина,
1440, Влах из Корита,
1443. Власи из Рудина,
1444. Власи из Рудина итд.

На основу изложених прегледа, територијализација херцеговачких катуна од двадесетих година XV вијека сасвим је очигледна. Процес територијализације започео је, свакако, још много раније. Већ самим тим што се стално јављају у истој врсти извора, овдје конкретно података из Дубровачког архива, ови катуни су бар у ширим оквирима везани за једно одређено подручје. Међутим временом територијализација постаје све одређенија и уочљивија појава, и то појава од пресудног значаја за даљу историју средњовјековног катуна. Разумљиво је да она не долази истовремено до изражаја у свим катунима. Да ли ће у коначном исходу овог процеса племена баш свуда надјачати и

[67]) Lam. de foris 2, fol. 57, 2. VI 1411; ib. 4, fol. 120', 19. XII 1419; fol. 255, 7. X 1420; fol. 127', 4. I 1420; К. Јиречек—Ј. Радонић, Историја Срба II, 45; Lam. de foris 5, fol. 207, 21. IX 1423; ib. 6, fol. 185', 4. XII 1425; ib. 7, fol. 202', 12. VII 1427; ib. 11, fol. 255', 14. V 1439; ib. 17, fol. 124', 3. XII 1443; fol. 97', 13. XI 1443; ib. 19, fol. 153, 3. VIII 1445; ib. 21, fol. 71', 12. V 1447; ib. 22, fol. 101', 16. VI 1449.

[68]) Lam. de foris 3, fol. 59, 18. III 1413; ib. 4, fol. 144, 10. II 1420; Div. Canc. 42, fol. 27', 30. III 1422; Deb. Not. 20, fol. 25, 16. XI 1440; Div. Canc. 57, fol. 261', 6. VI 1443; Deb. Not. 22, fol. 42, 28. X 1444.

потиснути старе жупске називе, као што то тврди Јиречек[69]), треба тек да покажу даља истраживања.

Из наведеног прегледа везивања катуна за одређени географски појам могло се уочити да се више не каже — на примјер Власи из катуна Бањана, него једноставно Власи Бањани, исто тако за Риђане и остале. Ако се са овог становишта узму у разматрање они катуни који стално представљају предмет проучавања, онда се добија слиједећи

Преглед постепеног ишчезавања назива катун[70])

Године:	У катуну:
1404.	Бурмази
1411.	Кутловићи
1411.	Дробњаци
1413.	Журовићи
1414.	Бобани
1420.	Пријерараци
1422.	Бањани
1422.	Предојевићи
1423.	Влаховићи
1423.	Враговићи
1423.	Малешевци
1424.	Мириловићи
1426.	Угарци
1426.	Перутинићи
1427.	Риђани
1436.	Плијеске

Према овом прегледу, може се закључити да се од почетка XV вијека, а нарочито у времену 1420—1427. године, почиње губити назив катун за већ познате и постојеће влашке катуне. Можда је неки податак непотпун или мањкав; могуће је чак да у новом податку поново искрсне назив катун. Међутим, то све не мијења општу слику и закључак. У ствари, и ово је један процес који у свом току показује и варирања и одступања.[71])

Дакле, катуни које смо пратили кроз XIV и XV вијек постепено престају да се називају катуни. У ствари, многи од њих, као што је то већ раније утврђено, више и нису катуни, него скуп катуна. Не смије се изгубити из вида да је ова појава истовремена са одређенијом територијализацијом катуна и да, свакако, стоји с њом у непосредној вези. Послије овог времена по-

---

[69]) К. Јиречек—Ј. Радонић, Историја Срба II, 37.

[70]) На основу грађе о Власима из Дубровачког архива. Можда је потребно подвући да се иста појава јавља и у другим катунима, који нису наведени у овом прегледу.

[71]) Тако се, на примјер, 1419. године за неке Влахе једноставно каже да су из Бањана, док се 1422. године за једног Влаха наводи да је »de cathono Bagnan«. Lam. de foris 4, fol. 60, 24. VIII 1419; ib. 5, fol. 79, 20. VIII 1422. Исто тако — 1390, Miçien Clapcich Vlachus de Drobgnach, a 1411, — катун Дробњак. К. Јиречек—Ј. Радонић, Историја Срба II, 47; Lam. de foris 2, fol. 82', 23. VIII 1411.

чиње да се изоставља назив катун те се за Влахе једноставно каже да су: Мириловићи, Угарци, Кутловићи, Глеђевићи, Пријерaци, Плијеске, Бобани, Предојевићи, Дробњаци, Перутинићи, Малишевци, Враговићи, Зубци, Риђани итд.

Исти ови називи могу да се јаве не само у множини већ и у једнини. Тако на примјер: Мириловић, Влаховић, Журовић, Дробњак, Предојевић итд. Посебно је питање када и зашто долази у обзир један или други облик.[72])

Поред констатације да у одређеним случајевима почиње ишчезавати назив катун, чињеница је да се он и надаље спомиње у изворима, и то најчешће у слиједећој комбинацији:

1420. . . . in Prierazi ad cathunam Bogdavaç,[73])
1446. . . . de Pliesche de chaton de Voxa Strazinouich,[74])
1447. . . . cadun de Vuchac Radiceuich de Bobane,[75])
1493. . . . de Vlahouichi de catone Nicole Vlageuich[76]) итд.

Међутим, сада се катун углавном јавља као дио једне цјелине,[77]) то јест Влаха Бобана, Влаховића, Плијеска итд., док је у XIV вијеку поред тога означавао и саму ту цјелину.[78]) Из овога слиједи важна констатација: временом се измијенило значење појма катун. То је потребно посебно подвући.

II

У погледу организације херцеговачких катуна, као прво треба нагласити да су они имали своју сопствену организацију. На челу катуна налази се катунар — локални катунски старјешина. Овај назив срета се стално у дубровачкој грађи као »catonarius«, а и

---

[72]) Према К. Јиречеку, ова имена се јављају понајвише у множини зато јер су истодобно и родовска имена. К. Јиречек, Власи и Мавровласи, 196. Међутим, потребно је узети у обзир и настојање писара да граматички ускладе текст. Тако на примјер, ако се у тексту помиње само један Влах, онда се поред његовог имена и презимена ставља Мириловић, Дробњак итд., а у случају да их има више: Мириловићи, Дробњаци итд. Пошто се Власи чешће јављају у групама него појединачно, разумљиво је да је припадност роду чешће означена у множини већ у једнини.

[73]) Lam. de foris 4, fol. 259, 31. X 1420.

[74]) Ib. 20, fol. 30, 2. I 1446.

[75]) Ib. 21, fol. 167, 6. IX 1447.

[76]) Div. Not. 73, fol. 15, 26. VIII 1493.

[77]) За неке од ових катуна може се утврдити да су имали насљедно старјешинство. Тако је Сиврин Добриловић био катунар 1432. године, а 1441. године помиње се катунар Иваниш Добриловић. Lam de foris 9, fol. 88', 17. VII 1432; ib. 14, fol. 263, 13. VIII 1441. Иначе, због помањкања података, није могуће установити да ли је то била општа појава у овим отцијепљеним катунима.

[78]) У дубровачкој грађи из XV вијека јављају се у вези с катуном нови појмови, као што је »villa, societas«. Њихово значење није у свим случајевима подједнако исто. Због тога ће се ово питање моћи размотрити тек на основу комплетне грађе за цијели XV вијек. Према К. Јиречеку и »у XV веку називали су Млечићи брдска племена »compagnie over comuni«, подељена у »Ville« или »compagnie et cathoni«; према томе важило је племе као удружење подељено у пастирска села«. К. Јиречек—J. Радонић, Историја Срба II, 45.

иначе је био уобичајен у западним крајевима Балкана.[79]) Понекад је »catonarius« замијењен изразом »caput catonis«[80]), који управо тумачи и тачно објашњава функцију самог катунара. У податку из XIII вијека за исти појам јавља се израз »dominus«.[81]) Дубровачки извори пружају много података о катунарима. Међутим, увијек није изричито назначено да је неки Влах катунар, већ је то казано у описаној форми, на примјер: катун Бранка Примиловића, катун Рајка Петровића, катун Рогоја Враговића, катун Обрада Опачине итд.[82]) Има случајева да се на челу једног катуна налазе два катунара. Тако се, на примјер, 1420. године у катуну Влаховића јављају катунари Волчихна и Стјепко Влаховић.[83]) О функцији, начину избора и осталим појединостима у вези са херцеговачким катунарима већ је довољно речено у досадашњем излагању.

Поред катунара, дубровачки извори помињу и кнезове. »Stronislauus filius comitis Burisclaui« долази 1326. године у Дубровник и склапа уговор са једним дубровачким љекаром да га лијечи од шкрофула.[84]) И поред упорне анализе и успоређивања с изворима из оног времена, није било могуће установити којем катуну припада овај кнез, а још мање ма шта поближе закључити о његовој функцији. Чак није сигурно да ли он уопште потиче са херцеговачког подручја. Други податак о кнезу из XIV вијека много је одређенији. Петнаестог фебруара 1382. године један Дубровчанин изјављује да је за неку пљачку потпуно задовољен »a Volcoslauo Plescich comitem Vlacorum omnium domini regis Rassie et Bossine«, значи, кнез свих Влаха краља Рашке и Босне.[85]) Он је, према овом важном податку, био кнез не над једним, већ над свим катунима Влаха са подручја босанског краља. Његова функција и улога је самим садржајем поменутог податка прилично јасно дефинисана. У исто вријеме кнез је био и представник државне власти и посредник између катуна и државе.

Од почетка XV вијека, подаци о кнезовима постају чешћи. У јулу 1412. године подигнута је тужба против неких Влаха и, између осталог, »supra Borin comitem catoni de Bagnane«.[86]) У истом извору помиње се и катунар, али на жалост није могуће утврдити да ли припада Бањанима. По свему изгледа да се пред-

---

[79]) К. Јиречек—Ј. Радонић, Историја Срба II, 97.

[80]) »Derman delli Brumas, capud catonis«. Div. Canc. 14, fol. 28, 7. VII 1343; 24. VIII 1403. помињу се Власи »cuius est caput Nenchus Craislaglich«. К. Јиречек, Власи и Мавровласи, 202. Доцније се за исти катун наводи да је катун Ненка Крајисалића. Lam. de foris 5, fol. 130, 28. I 1423.

[81]) »Leonardus de Cessiguso« дао је 15. XI 1285. слиједећу изјаву: »Ego iueram in catonem Blacorum quorum est dominus Gruboe Bersouic«. К. Јиречек, Власи и Мавровласи, 199.

[82]) Div. Canc. 24, fol. 147, 27. V 1376; ib. 25, fol. 207, 15. V 1383; Lam. de foris 5, fol. 130, 28. I 1423; ib. 8, fol. 17, 9. V 1428. Поменуте случајеве најбоље објашњава овај примјер: 1417. године помиње се »Pribac Nicholich, catonarius«, а 1423. године Власи »de cathono Pribacii Nicolich«. Div. Canc. 41, fol. 135', 7. V 1417; Lam. de foris 5, fol. 130, 28. I 1423.

[83]) Lam. de foris 4, fol. 163, 18. III 1420.

[84]) Div. Canc. 8, fol. 42', 19. I 1326.

[85]) Deb. Not. 9, fol. 106, 15. II 1382.

[86]) Lam. de foris 2, fol. 196, 16. VII 1412.

става о кнезовима код Бањана може употпунити још једним податком који датира из 1427. године. Ради се о тужби »supra Bogdanciç Borinouich comitem uoiuode Radosaui Paulouich et Mormilum fratrem suum«.[87]) Они су опљачкали једног Дубровчанина у крајевима Влаха Бањана. Ако се узме у обзир да је Борин био кнез Бањана 1412. године, онда је врло вјероватно да је овај Богданчић Бориновић у ствари син поменутог Борина. Не смије се изгубити из вида ни влашко име његовог брата Мормила. Блиска сродничка веза са Борином, влашко име његовог брата. као и чињеница да се пљачка одиграла у Бањанима, то су индиције на основу којих би се могао донијети закључак да је Богданчић Бориновић био кнез Бањана. У том случају, он се јавља и као кнез Бањана и као кнез Радослава Павловића. У једној личности сјединила се функција влашког кнеза и кнеза представника феудалне власти. Други податак о влашким кнезовима у првој половини XV вијека везан је за Риђане. У дубровачком Великом вијећу даје се 15. II 1435. године дозвола Ненoју и Влатку »fratribus Lucaz comitis Vlachorum de Rugianis«.[88]) Значи, неки Лука је био кнез Влаха Риђана. Документ у коме се наводи да је један коњ предат »comiti Vlatcorum qui nominatur Sladoe Vocouich«[89]) не може се поближе искористити, јер није познато којој групи Влаха овај кнез припада.

Умјесто једног кнеза над свим Власима, као што је то било раније, у XIV вијеку, сада се јавља више кнезова, и то код Бањана, Риђана, као и кнез Сладоје Воковић. Вјероватно да је још понеки кнез из оног времена, због помањкања података, остао аноиман. Приликом разматрања појаве кнезова из прве половине XV вијека, потребно је узети у обзир једну, већ раније изложену констатацију. Наиме у ово вријеме и Бањани и Риђани не представљају више један катун, већ скуп катуна, најмање два. Према томе, кнез у првој половини XV вијека стоји у ствари на челу појединих влашких група.

Иначе, кнез је и сада, као и у XIV вијеку, посредник између катуна и званичне државне власти. Разлика је само у томе што у првој половини XV вијека ту власт не представља једино босански владар. Успоредо са дезинтеграцијом босанске дужаве, краљ је присиљен да призна премоћ појединих крупних феудалаца, који се на свом посједу понашају као прави династи. Због тога Власи сада припадају оном феудалном господару на чијем се подручју налазе. Аналогно томе, кнез је постао посредник између крупног феудалца и катуна, умјесто владара и катуна, као што је то био раније случај.

Кнезу је подређен катунар, који и надаље остаје представник локалне катунске организације. Кнез, у случајевима »comes catoni«, никако није синоним за старјешину катуна, како је К. Јиречек на једном мјесту навео.[90]) То никако не искључује мо-

---

[87]) Ib. 7, fol. 202', 12. VII 1427.

[88]) Дубровачки архив: Consilium Maius (Cons. Maius) 5, fol. 85', 15. II 1435.

[89]) Lam. de foris 18, fol. 110', 9. X 1444.

[90]) К. Јиречек—Ј. Радонић, Историја Срба II, 97.

гућност да кнез у исто вријеме буде и катунар над једним катуном, наиме да једна личност обједињује у себи обадвије функције. Тако се, на примјер, може претпостављати да је поменути Вукослав Плешчић, кнез свих Влаха[91]), у исто вријеме био катунар над катуном Плијеске. У сваком случају, бар у херцеговачким катунима, кнез и катунар су два различита појма и не смију се никако изједначити.

Поред катунара и кнеза, у организацији Влаха јавља се и војвода. Тако се 1449. године помиње »Uuchaz Vigneuich uaiuoda Vlachorum«.[92]) Према Б. Храбаку, војвода је имао функцију старјешине милиције Влаха сточара једне управне јединице. Он је био повезан за државни апарат, те је, у неку руку, представник државе.[93]) Од интереса је податак да је Вукац Вињевић био и катунар. Против њега и његовог катуна подигнута је тужба због пљачке.[94]) Значи да је за војводу бирана личност угледна и утицајна већ самим тим што је вршила функцију катунара.[95]) Исти закључак може се с правом протегнути и на критеријум приликом избора кнеза. Тако је временом катунска организација добила изграђенију хиерархију и, уопште, одређеније контуре. Овакав њен развој потпуно је у складу с развојем самог катуна.

*

На основу свега изложеног у овом раду, може се закључити да средњовјековни катун на херцеговачком подручју не означава стање, него сталан процес, и то процес у коме катун временом показује низ различитих карактеристика. О њима је током излагања већ довољно речено. Понекад то нису квалитативне промјене, већ само гомилање извјесних појава. Али зато у другим случајевима избијају на површину одређене компоненте које мијењају устаљену физиономију катуна. Исто тако постоје видне разлике између појединих катуна. Док се једни налазе на вишем ступњу развитка, други видљиво заостају за њима. Јер, сви катуни немају подједнаке особине и карактеристике. Ова чињеница налаже уопште опрезност приликом проучавања катуна на једном ширем подручју, нарочито приликом генералисања појединих појава. Она истовремено указује на сву сложеност историје катуна и њихове организације.

Да ли је катун на почетку овог процеса, то јест првобитно, био родовска организација, поставља се као питање, које иначе представља предмет сталног трвења између историчара и етнолога. Док историчари углавном сматрају да је катун био родовска организација, етнолози се категорички супротстављају овом схва-

---

[91]) Види стр. 134. Његово презиме је идентично са називом влашког рода Плијеске. Овом приликом треба узети у обзир ранију констатацију о насљедном старјешинству.

[92]) Lam. de foris 22, fol. 169', 22. VIII 1449.

[93]) Б. Храбак, О херцеговачким влашким катунима, 34.

[94]) Lam. de foris 11, fol. 28, 1. II 1436. Поново се 1443. године Вукац Вигњевић помиње у својству катунара, истина индиректно. Lam. de foris 17, fol. 5, 12. VIII 1443.

[95]) Иста појава може се констатовати и у другој половини XV вијека. Године 1475. био је војвода Петар Стипановић, или Стјепановић, катунар Храбрена. Б. Храбак, О херцеговачким влашким катунима, 34.

тању. Појава претка као оснивача катуна, називи херцеговачких катуна готово искључиво изведени од личних имена, као и да насљедно старјешинство даје посебну виталност катунима у XIV вијеку, то су све елементи који иду у прилог схватања историчара. Даље, у оквирима овог проблема, нарочиту пажњу треба указати на једну другу чињеницу која произлази из нашег излагања: влашки катуни у XIV вијеку показују исте особине као и катун Бурмаза. А катун Бурмаза је арбанашки катун који по своме развоју претходи влашким катунима. Засада, док наша истраживања не буду употпуњена, морамо се задовољити само констатацијом да све наведене елементе неопходно треба узети у обзир приликом доношења коначног одговора на ово комплексно питање.

Исто тако важно питање из историје катуна јесте разматрање свих оних промјена које се временом збивају у његовој привредној и друштвеној структури. Економско јачање овог подручја, нарочито од седамдесетих година XIV вијека, као и општи пораст трговинског промета, није могло остати без утицаја и на активирање Влаха. Опште је познато њихово укључивање у караванску трговину оног времена. Исто тако није без значаја чињеница да се у дубровачким књигама задужења већ од краја XIV вијека почињу налазити имена Влаха. Суме које они узимају на зајам од дубровачких кредитора временом показују све веће износе. Понекад оне достижу и до 100 дуката, вриједност прилично велика за XIV вијек.[96]) Економска диференцијација већ овим постаје очигледна. Она је за собом повукла и помјерање устаљених односа унутар катуна. Довољно је узети у обзир појаву издвајања нових катуна, на чијем се челу налазе и нови катунари. Без обзира да ли је био члан породице којој припада старјешинство у старом катуну, такав катунар је морао имати неку економску подлогу која му је давала премоћ у односу на остале чланове катуна. Још читав низ појава које се односе на развој привредне и друштвене структуре катуна захтијева посебна проучавања. Овдје је само указано на њихов значај и уску повезаност с историјом катуна.

Питање односа катуна према средини у којој се налазе, конкретно — у овом случају — према босанској феудалној држави, може се пратити углавном од средине XIV вијека. Тако се 1344. године помињу »homines seu Blachi« босанског бана који долазе на ушће Неретве или у Дубровник да купе соли.[97]) Исто тако се 1361. године наводе »Vlachi et homines bani Bossine«.[98]) У првом случају ради се о Власима босанског бана Стјепана II, а у другом — босанског бана Твртка. Тек у другој половини XIV вијека подаци постају одређенији. Сви Власи, како се то изричито наводи у поменутом извору из 1382. године, припадају краљу.[99]) Послије Тврткове смрти ситуација се из основа мијења. Посљедице јачања феудалних елемената све више избијају на повр-

[96]) Deb. Not. 9, fol. 192, 26. V 1383; fol. 215, 11. VIII 1383.
[97]) К. Јиречек, Власи и Мавровласи, 197.
[98]) J. Gelcich, Monumenta Ragusina III, Загреб, 1895, 102, 5. VIII 1361.
[99]) Види стр. 134.

шину политичког живота средњовјековне Босне. Процес територијалног и привредног цијепања земље увелико се продубљава. Тежње појединих феудалних породица да своје посједе претворе у самосталне цјелине сада се у потпуности остварују. У оваквим околностима Власи нису само искључиво »regis Bossine«[100]) већ постају »homines« оних крупних феудалаца на чијем се посједу налазе. Има доста података из дубровачких извора који о томе свједоче. Тако Журовићи и катун Рипца Николића почетком XV вијека припадају Павлу Раденовићу.[101]) За исте Журовиће се каже 1434. године да су Власи Радослава Павловића, а 1449. године — Иваниша Павловића.[102]) Власи Угарци, Бобани и Дробњаци подређени су Сандаљу.[103]) Доцније, Плијеске, Дробњаци и други били су Власи Стјепана Косаче.[104]) Значи, Власи се налазе у феудалном односу према једној одређеној феудалној породици и признају њене чланове као своје господаре редом како се они смјењују. То најбоље показује примјер Журовића, који су прво били Власи Павла Раденовића, затим Радослава Павловића, па Иваниша Павловића. Посебно би било интересантно пратити како краљеви Власи долазе под власт феудалаца. Тако је, на примјер, 1433. године за Угарке наведено да су Сандаљеви Власи[105]); тридесет година раније за исте Угарке се изричито каже да су Власи босанског краља.[106]) Без обзира да ли признају краља или феудалца, Власи су укључени у феудални организам босанске државе. Улога кнезова као посредника између државе и катуна у овим релацијама добија одређену основу. Процес феудализације Влаха и све појединости које стоје с тим у вези отварају ново поглавље у проучавању друштвених односа средњовјековне Босне, које ће, несумњиво, много допринијети њиховом бољем разумијевању.

И на крају, ако се направи осврт на историју херцеговачких катуна, постаје јасно да она добија одређеније контуре тек од средине XIV вијека. Према томе, херцеговачки катуни касне, ако не више, а оно бар педесет година за катунима на манастирским имањима средњовјековне Србије. Међутим, већ једном започета, историја катуна и катунске организације на херцеговачком под-

---

[100]) Један дио Влаха и надаље припада краљу. Тако је 20. августа 1403. године дата дозвола да са својом турмом, натовареном највише оловом, може доћи у Дубровник »Olliuerus Dermanouich, Vlacus regis Bossine«. 24. августа 1403. помиње се »fides turme Vlachorum regis Bosnae, cuius est caput Nenchus Craislaglich«. 4. септембра, све исте 1403. године, у Дубровник су стигле турме »Ugarzich et Pillatouich, Vlachorum regis Bossine«. К. Јиречек, Власи и Мавровласи, 202.

[101]) Lam. de foris 2, fol. 17, 20. XII 1410.

[102]) Ib. 10, fol. 303, 10. X 1434; ib. 22, fol. 289, 6. XII 1449.

[103]) Тужба... »supra Vlachos Ugarzi voyvode Sandagl«. Lam. de foris 10, fol. 12, 13. VI 1433. Тужба »supra... Bobani, Vlachos homines voy. Sandagly«. Lam. de foris 9, fol. 213, 19. II 1433. Тужба »supra... Vlachos Drobgnam voy. Sandagl«. Lam. de foris 9, fol. 174', 23. XII 1432.

[104]) Тужба »supra... de Plascho, homines de uaiuode Stipan«. Lam. de foris 17, fol. 14', 20. VIII 1443. »Nos... Morlachi Drobgnaz homines voyvode Stipani«. Deb. Not. 20, fol. 175, 21. VI 1441.

[105]) Тужба »supra... Vlachos Ugarzi voyvode Sandagl«. Lam. de foris 10, fol. 12, 13. VI 1433.

[106]) К. Јиречек, Власи и Мавровласи, 202.

ручју показује нагао интензитет развоја. Разлог и објашњење ове појаве мора се тражити у општеисторијским збивањима оног времена. Због тога је неопходно, с једне стране, проучавати измјене у погледу привредне и друштвене структуре самог катуна, а с друге стране, пратити уклапање катуна у феудални систем босанске државе. У ствари, ова два аспекта представљају природан наставак свега оног што је овдје речено и истовремено одређују оквире у којима треба да се одвијају наша даља истраживања.

DESANKA KOVAČEVIĆ

DIE MITTELALTERLICHEN KATUNE NACH DEN QUELLEN DES ARCHIVS IN DUBROVNIK

ZUSAMMENFASSUNG

Das Studium der Urkunden im Archiv von Dubrovnik zeigt, dass die Benennungen der Katune in der Herzegowina fast ausschliesslich aus den Vor — und Zunamen der Katunoberäupter abgeleitet worden sind. Dieselben Angaben, übersichtlich nach den Daten geordnet, weisen auf das oftmalige Erscheinen einzelner Katune hin und ermöglichen das Verfolgen ihrer Entwicklung in einem längeren Zeitabschnitt, im 14. und 15. Jahrhundert. Solche Katune waren die der Burmazi, Banjani, Drobnjaci, Predojevići, Mirilovići, Vragovići u. a. Das weitere Studium führt zu dem Schluß, daß das Vorsteheramt bei einer bestimmten Anzahl von Katunen in der Herzegowina im 14. Jahrhundert vererblich war. Dieses Amt kommt den Mitgliedern jener Familie zu, die dem Katun den Namen gegeben hat. Wenn der Katun die volle Benennung trägt, ist das der Name des lebenden Vorstehers, der durch Vererbungsrecht diese Stellung bekommen hat. Bei manchen Katunen konnte festgestellt werden, daß dieser Vorsteher irgendwann in der weiteren Vergangenheit einen Vorfahren hatte, der Gründer des Katuns war. Besonders bemerkenswert sind die Erscheinungen, die sich auf die Bewegungen innerhalb des Katuns beziehen. Von der Mitte des 14. Jahrhunderts und besonders während der ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts wachsen und verwandeln sich einzelne Katune in eine Anhäufung von Katunen, ein Prozeß, der sich durch das Anwachsen und Entstehen neuer Katune aus dem ursprünglichen Katun abspielt.

Das Territorialisieren der herzegowinischen Katune von den zwanziger Jahren des 15. Jahrhunderts an ist ganz offensichtlich, aber der Prozeß selbst soll bedeutend früher begonnen haben. Zu dieser Zeit wird sonst in den Quellen die Benennung Katun ausgelassen, und von den Wlachen wird einfach gesagt, daß sie Drobnjaci, Mirilovići, Ugarci seien usw. Nun erscheint der Katun hauptsächlich als Teil eines Ganzen, d. h. der Wlachen Bobani, Vlahovići usw., während er im 14. Jarhundert noch dieses Ganze bezeichnete. Daraus

folgt eine wichtige Feststellung: mit der Zeit hat sich die Bedeutung des Begriffes Katun verändert.

Die Organisation des Katuns hat mit der Zeit eine ausgebildetere Hierarchie und schärfere Konturen bekommen. An der Spitze eines Katuns befand sich ein katunar, ein lokales Oberhaupt. In einer Urkunde vom 15. II 1382. befindet sich eine sehr wichtige Angabe: es wird der knez aller Wlachen des bosnischen Königs erwähnt. Er erscheint als Vertreter der staatlichen Macht und als Vermittler zwischen Katun und Staat. In der ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts erscheinen anstatt eines Knes aller Wlachen mehrere Knesen, die an der Spitze einzelner Wlachengruppen stehen. Nun wurde der Knes Vermittler zwischen dem Großfeudalherrn und den Katunen. Neben dem katunar und dem Knes erscheint in der Organisation der Wlachen auch der vojvoda (Heeresanführer). Bei der Lösung des Problems, ob der Katun ursprünglich eine Sippenorganisation war, müssen alle in dieser Arbeit festgestellten Eigenschaften der Katune erwogen werden. Ebenso soll die Tatsache berücksichtigt werden, daß die wlachischen Katune im 14. Jahrhundert die gleichen Eigenschaften aufwiesen, wie der ihnen in seiner Entwicklung vorangehende albanische Katun der Burmazi. Besonders inteerssant sind jene Veränderungen, die sich mit der Zeit in der wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Struktur der Katune abspielten. Sie sind mit der Geschichte der Katune eng verbunden. Ebenso wichtig ist das Verhältnis des Katuns zu seiner Umwelt, gegebenenfalls seine Einschaltung in des Feudalsystem des bosnischen Staates. Und am Ende, im Rückblck auf die Geschichte der herzegowinischen Katune soll festgestellt werden, daß sie erst von der Mitte des 14. Jahrhunderts an bestimmtere Konturen bekommen.

ДИСКУСИЈА

Др Твртко Канает: Ја сам с особитим задовољством слушао реферат другарице Ковачевић, у којем су стварно изнесене многе корисне ствари. Ако се успореде резултати до којих је дошла другарица Ковачевић са стањем данас, због тога што је, као што је натлашено јуче у реферату, традиција код нас у нашим нарочито планинским сточарским крајевима врло јака, ако се успореди њихова традиција са историјским документима, фактима, долази се до закључка да је та традиција просто невјероватно жива и тачна, да се задржала и по неколико стољећа. Ја сам имао прилике да у нашим заосталим селима утврдим тачност традиције одржане готово 400 година. На основу тога сам дошао до извјесних закључака о којима сам и говорио. Иако нисам историчар, ја бих се сложио са мишљењем другарице Ковачевић да су први катуни, њихови почеци — родовски, На то ме наводи чињеница да су најстарија сточарска насеља која данас не носе име катуна, него носе име махале, састављена баш од припадника једне породице, и то је толико јако да се и досељеници у њих уклапају и примају имена тих породица. Друга је ствар да су ти катуни названи по презименима, осим по имену Радула, кога врло често спомињу, који је, свакако, Влах, али сам нашао много махала по презимену које припадају данас једном селу или једној заједници административној умјесто стварној, а махале, нарочито тамо гдје су стариници од прије 300—400 година, носе име по презимену породица. Ја само спомињем махале: Пуца, Јеловачев До, Ишића До, Кличање у Подвележју, док их је послије државна власт

дијелила административно на села овако и онако. Штавише, ја сам успио да одредим поријекло Ћорића, по махали. Дошао сам и тражио Ћорића у махали, јер сам знао да је тамо један Ћорић из Подвележја. Нико ми није знао у махали да каже за тога Ћорића. У тој махали, Зелене Њиве, имају колибе католици Башићи. Када сам рекао да тога и тога муслимана тражим, мени су рекли: па то је Башић, и стварно Ћорић је поријеклом Башић из западне Херцеговине. У Дедијеровој »Херцеговини« сам нашао да Башића има »потурчених«. Како видите, за мене је то био врло важан податак и ја сам на тај начин врло често, испитујући поријекло становништва, дошао и до поријекла појединих породица. Послије је неки Башић прозван Ћорић и по њему је послије прозвана породица. Послије ми је он то и признао. Дакле, као што видите, ја нисам могао наћи махале прозване по имену. Сада ми је, послије реферата другарице Ковачевић, јасно зашто, јер је називање по презимену дошло касније.

Др Бранислав Ђурђев: Ја ћу споменути један податак у вези са »comes omnium vlahorum« за време краља Твртка. Да би се то протумачило, потребно је у овом случају, пошто немамо доказа, интерпретирати једном каснијом чињеницом. Та интерпретација сасвим је на свом месту, као што ћете видети. Постоји око 1476. године, из тога је времена дефтер, такође један »comes omnium vlahorum«, који је кнез свим власима, а то је Малога, син Николин, кнез свим власима у Смедеревском и Крушевском санџаку. Он је, очигледно, постављен од Турака и он је спахија турски. Ја мислим да је то покушај државе да постави једнога кнеза свим власима. После овога ми немамо више таквих покушаја; касније у Смедеревском санџаку, по документима, више немамо тог врховног кнеза, његов син није више такав кнез. Споменуо бих да се у Црној Гори спомиње »de Cernoe et suo catone«, а то је врло важан податак. Иначе има појава да се о неким старешинама говори као да су постали из влашке катунске организације. То налазимо у Херцеговини. Ја мислим: када се све то прикупи, да ће се онда моћи видети како се феудализира катунска организација, како је влашка организација ојачала у XV веку, како се територијализира, како се спаја са феудалном и како се јављају нове феудалне породице. Ја мислим да се ту чак, можда, онда јавља нова друштвена снага, која потпомаже одвајање Црне Горе, на основу тих нових феудалаца који долазе. Ово су све, разуме се, само идеје, које тек треба разрадити.

Др Мил. С. Филиповић: Настојаћу да будем кратак и нећу се задржавати на неким ситним стварима, али ћу се више задржати на неким принципским и методолошким стварима. Тако, другарица Ковачевић истиче неслагање или сукоб између историчара и етнолога. Јесте, неспоразума неких има, и ја мислим да би нас данас сувише далеко одвело кад бисмо објашњавали одакле то долази и зашто то долази, али с обзиром на то да та неслагања у нашој науци између историчара и ентнолога имају много значајнијих посљедица и управо штете за развитак науке, ја мислим да би било врло добро и умесно кад би, можда, из ове зграде потекла иницијатива па да ми на једном скупу размотримо свестрано те односе између историје и етнологије. Главни неспоразум је баш у питању родова, што ми говоримо о једној истој ствари, а говоримо различитим језицима, јер ми говоримо о роду а свако под тим родом подразумева нешто друго. Ми се, на крају, морамо споразумети.

Предавање другарице Ковачевић, кад буде објављено, спадаће у најзначајније прилоге познавању катуна, и мислим, како је и др Шабановић истакао, да је ово заиста пут којим треба ићи ка рјешавању овако сложених питања. Нема ту неког великог неспоразума између мене и другарице Ковачевић у излагању питања оних старешина катуна, разлика је само у томе што са манастирских властелинстава ми немамо таквих података који би боље илустровали личност старешина. Мени се чини да ће требати још мало боље анализирати питање наслеђа, јер речено је »по праву насеља«; то право није писано, сматрам да то треба мало друкчије формулисати; несумњиво да јесте наслеђе, али је питање какво наслеђе. Има један део излагања који је код мене изазвао асоцијације које имају методолошки значај. Ми видимо: појављују се катуни, катуни расту, множе се и ту, али треба знати још нешто! У исто време они се и расељавају. Све је то процес, а ми стално истичемо: катун је процес. Шта је

база том процесу, шта је у основи тога? Мислим да је то врло важно питање, које опет захтева сарадњу и других стручњака. Мислим да се ради у потпуности о проблемима географске средине, да се ради о проблемима густине насељености становништва и економији. Ми имамо могућности да и те проблеме рјешавамо ако знамо површину, начин занимања, да ли су овце или земљорадња; па ако знамо какав је тип рала, ми тачно можемо утврдити колика је могла бити густина насељености и колики је капацитет тога земљишта. Има и других метода за то: нпр., на основу величине старих гробаља, времена њиховог трајања, може се утврдити и број становника у неком крају. Има доста тих метода, а баш те разлике, које се и овде истичу између катуна у старој Србији и катуна у Херцеговини, мислим да се своде на разлике у географској средини. Има нешто особито кад је реч о тим катунима у Херцеговини: они се показују као много еластичнији, живљи; ја мислим да је то ипак тај географски утицај. То се види и у XIX и у XX веку, нпр. код наших сељака чивчија: разлика је између кмета сељака у Босни и Херцеговини и чивчије сељака у старој Србији невероватна, захваљујући великим делом и природној средини, која је била таква да је тамо омогућавала већу контролу неголи у овим крајевима на западу. Ја бих још само нешто истакао: врло су ретка имена катуна по географским објектима у источној Херцеговини, али ми се чини да се и та имена могу свести на надимке по пореклу и, што је најинтересантније, то су ретка имена Бањани, Дробњак, Риђани. Сва та имена упућују на порекло. До сада се код нас мислило да оно **Бањани** значи да су они пореклом из Бање, тј. да припадају Бањи изнад Боке. Не знам колико ће то бити тачно, али она друга два имена ме упућују некако на данашњу Македонију, чак можда би и Бањани могли бити из Скопске црне горе, као и Дробњаци. За Риђане ми се чини да ће бити у вези с Охридом. На то упућује још једна друга аналогија: три барјака у северној Арбанији зову се Три охридска барјака, иако су они далеко од Охрида. Одатле и објашњење зашто се ови катуни јављају у Херцеговини 50 година доцније него у старом крају. То су, наравно, само претпоставке.

Др Десанка Ковачевић: Питање шта је катун у ствари је врло комплексно и тек се након нових истраживања може прићи његовом рјешавању. Иначе сматрам да се не може једном дефиницијом одредити шта је био катун током цијеле своје историје. Не треба изгубити из вида да он временом мијења своју физиономију.

Да ли је катун био родовска организација, јесте проблем који се често дотиче на овом симпозијуму. Тешкоћа је у томе што поједини појмови, и не само појмови већ и критерији по којима се одређује шта је род, нису још уопште јасно издиференцирани. Због тога би било још преурањено и недовољно опрезно категорички тврдити да је катун на овом терену био родовска организација, иако поново подвлачим да сва наша истраживања воде томе закључку.

БРАНИСЛАВ ЂУРЂЕВ

ТЕРИТОРИЈАЛИЗАЦИЈА КАТУНСКЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ ДО КРАЈА XV ВЕКА

(катун — кнежина — племе)

Проблем сточарске катунске организације интересантан је за средњовековну историју балканских земаља не само са становишта привредне, друштвене и — у извесним крајевима — етничке структуре него и због њене важности за самоуправу у неким крајевима и политичко збивање у неким периодима балканског средњег века. Посебан значај има однос катунске организације и караванске трговине у балканским земљама у средњем веку. Али нас много више интересује проблем балканске сточарске катунске организације због њених модификација и трансформација у XV веку, на крају нашег средњег века, у периоду пропадања наших држава и за време првог столећа турске власти у балканским земљама. У то време катунска организација је одиграла огромну улогу у процесу ојачавања патријархалних облика живота на селу код балканских народа. Данас се не могу никако оспоравати научни резултати који имају свој пут од К. Јиречека, Ст. Новаковића и Љ. Ковачевића до садашњих истраживача, из чијих истраживања излази да је сточарска (влашка*) и арбанашка) катунска организација имала првенствену улогу приликом настајања наших и арбанашких динарских племена. Материјал из турских дефтера из друге половине XV века и прве

---

*) Мало је заплетено код мене писање речи влах, односно Влах. Кад хоћу да означим етничко обележје, кад говорим о неславизираним балканским Романима, пишем реч великим словом; кад спомињем средњовековне славизиране, односно сербизиране сточаре, који се у нашим и турским средњовековним изворима називају власима, пишем реч малим словима, кад хоћу да изразим да су сточари прешли увелико на земљорадњу, да су у нашем средњем веку већ готово изједначени са меропсима и код Турака да држе рајинску земљу и дају неке рајинске дажбине, а да су ипак очували нека влашка права, пишем реч у наводницима. Кад је у питању придев не може се изразити разлика писањем великог и малог слова, него само наводницима. Жалим што читаоцу приређујем тиме тешкоће, али је процес толико компликован, а не могу сваки пут објашњавати на које се категорије у тексту мисли.

половине XVI дао је нове доказе и објашњења о томе процесу.[1]) Нови турски дефтерски материјал из тог времена је сасвим јасно осветлио миграцију сточара у ратарске крајеве у XV и XVI веку и постанак кнежина из сточарске (»влашке«) организације. Тај процес је нарочито јасан у северној Србији.[2]) Племена и кнежине су били оквири у којима су оживели и одржавали се патријархални облици живота код Срба, Црногораца, Арбанаса и донекле код Хрвата у XV, XVI, XVII и XVIII веку. Поред црквене аутономије, племенска и кнежинска аутономија је један од најважнијих облика живота српског народа[3]) под турском влашћу до краја XVIII века.

Овде се нећемо упуштати у потпуно излагање процеса у којем су оживели и очували се патријархални облици живота код српског народа у свим његовим фазама, и после XV века, нити ћемо се упуштати у то да прикажемо пуни значај миграција сточара и у вези с тим јачања патријархалних облика живота код Срба, Црногораца, Арбанаса и Хрвата у XV, XVI и XVII веку. Наша тема је средњовековни катун, и то нарочито у старијим вековима, када се и поставља питање шта је он заправо. Али ми обраћамо пажњу на ту тему нарочито баш због значаја који има катунска организација у развитку племена и кнежина. Па ипак, преостатак модификоване катунске организације и њене трагове у облицима сточарског и сеоског живота у познијим периодима историје и данас ми не истичемо само због њиховог значаја у познијој историји него и из истраживачко-методских разлога у вези с одговором на питање шта је средњовековни катун. Из материјала о катунској организацији, односно из материјала о кнежинама и племенима, из XV века и позније, можемо много штошта закључити о организацији старијег катуна. Због оскудности и једностраности података извора из старијих периода, ми тек поређењем са каснијим стањем и са резултатима већ одиграног процеса можемо схватити шта понеки подаци из ранијег периода управо значе.

Није тешко наћи општу формулу шта је катун данас, односно шта је био у блиској прошлости, изузевши, разуме се, данашње значење те речи у арбанашком језику, где катун значи село,[4]) што је као значење настало територијализацијом катуна и претварањем њиховим у села. **Катун је организација летњег пасишта, односно заједница станишта и радионица (бачија) на том пасишту у вези**

---

[1]) Види моје расправе: Из историје Црне Горе, брдских и малисорских племена, Радови Научног друштва БиХ II (1954) и Нови подаци о најстаријој историји брдских племена, Ист. записи XIII, књ. XVII, св. 1 (1960).

[2]) О постанку кнежина у Србији у другој половини XV и првој половини XVI века одржао сам реферат на Првом конгресу историчара Југославије у Београду. Тај реферат није досада штампан; постоје само тезе које су умножене пре конгреса. Иначе је постанак кнежина у Србији приказан кратко у другој књизи Историје народа Југославије.

[3]) Овде мислим и на Црногорце, јер се у ово време они још не могу одвајати.

[4]) Катунд у албанском значи село.

са радом око стоке и сточарске производње, организација покретног балканског сточарства, влашког и арбанашког, и код других народа осим Турака — порекла такође старобалканског, које је процесом потпуног утапања сточарског старобалканског становништва у друге етничке целине изгубило траг од свог ранијег етничког обележја. Катун се очувао као природна организација сточарске производње у балканским планинама уз услов одржавања примитивне технике, која се мање-више до наших дана није развијала. Катун још значи и земљиште у планини које одређени катун као људска организација заузима, поседује.

Али је прилично велико неразумевање кад се сматра да средњовековна сточарска организација влаха и Арбанаса мора имати исте одлике као и организација садашњих балканских сточара. Неки ранији истраживачи, као Ј. Ердељановић, П. Шобајић и други, били су склони да схвате средњовековну сточарску организацију у нашим земљама као мање-више истоветну са сточарском органицазијом коју су они познавали у Црној Гори и у Брдима. По њима је однос између сеоске и катунске организације био исти у средњем веку као и данас; села имају своје катуне, летње сточарске станове. Ердељановић нарочито упадљиво тумачи назив »catunni Cernagore« у уговору између деспота Ђурђа и Млечана из 1435. године, односно име Катуни код Болице (1614) и садашњи назив Катунска Нахија. По њему, наведено сведочанство из XV века значи да се у то време није називала Црном Гором област где су били катуни, него област источно и југоисточно, где су имали своја станишта они који су држали катуне; односно, он израз »catunni Cernagore« тумачи: Црна Гора (једна област) и њени катуни (друга област). »Срби Зећани« и »Власи« су се издизали из тих својих станишта у катуне. Да назив Катуни за тај крај потиче од »Срба Зећана«, уверава га то што се у Катунској Нахији не употребљава за сезонско летње сточарско насеље назив катун, док се на истоку и југоистоку употребљава баш тај назив. Истичући ово последње, Ердељановић није узео у обзир да се, по његовим истраживањима, види да се у Катунској Нахији становништво у XVIII веку јако изменило и да су преовладали досељеници. Ердељановић још испушта из вида да традиција коју он доноси говори да су »Старовласи« (и Ћеклићи и Бјелице) имали у Катунској Нахији станишта и да су се спуштали у жупу на зимовања, јер се у то доба није још употребљавао »лист« за сточну храну. Из народне традиције, коју Ердељановић доноси, може се закључити да су се пре него што су створене заједнице са садашњим племенским именима Зећани издизали, али да су »Старовласи« (и Ћеклићи и Бјелице, који се у XV веку називају у писаним документима власима и катунима) имали своја станишта у садашњој Катунској Нахији и да су се само зими спуштали у жупе. Они су касније сузбијени и становници жупа им нису допуштали

настањивање на њиховој територији.[5]) Баш по материјалу који Ердељановић доноси може се закључити да су у садашњој Катунској Нахији у својим катунима пребивали прво сточари који су се спуштали у жупе, да су се с њима измешали Зећани, који су се почели бавити сличном привредом, и да се добар део Зећана повукао у планину кад је настала опасност. У то време се не само почео употребљавати »лист« за сточну храну него су се и други услови за становање (крчевине у доловима, неки зачеци земљорадње) побољшали. Ердељановић те исте чињенице тумачи друкчије, процесом који се не да доказати ни разумети, »Катуни Црне Горе«, назив из XV века, једноставно значи да се област где су били сточарски катуни називала Црном Гором.

Други истраживачи су тражили објашњење средњовековне катунске организације поређењем са сточарском организацијом садашњих балканских Влаха. Из тога проистиче тврдња да се средњовековни катуни, као и катун данас, може схватити као хорда, као мање-више моментаном потребом везана група породица.[6])

У подацима докумената из средњег века могу се наћи потврде да се катунска организација односила према селу слично као што се односила у блиској прошлости и као што се односи понегде данас. Тридесетих година XIV века у једној српској повељи спомињу се власи Псодерци и њихова села у близини катуна.[7]) У Дечанској повељи (1330) спомињу се два катуна Ђурашевских влаха и село Ђураше.[8]) У истој повељи влашки катуни имају означене међе, као и у Призренској (Арханђеловској) повељи Стефана Душана. Р. Ивановић је исаткао да постоје у дукађинској низији имена садашњих села која су слична именима катуна у Дечанској хрисовуљи, па из тога извукао закључак да катуни нису били у високим планинама.[9]) Убицирање катуна који се спомињу у Бањској повељи[10]) може да доведе до истог закључка.

Такви подаци могу да заведу, па да човек не поведе рачуна о другим подацима из истог времена из којих се види да катунска организација није везана са сеоском организацијом.

---

[5]) Ј. Ердељановић, Стара Црна Гора; Срп. етн. зборник XXXIX, Београд, 1926, 5—6, 16—17, 30—31, 47—48, 97—99, 225—226, 272, 489, 557.

[6]) М. Филиповић у своме раду преноси на средњовековни катун своју формулацију тајфе код Влаха Бањота (М. Филиповић, Номадски Цинцари на Ограждену, Гласник Георг. др. XXIV, Београд, 1938, 63). Али он не само да губи из вида да су катуни у Црној Гори били везани са племенима, односно братствима, него још заборавља да су Власи које је он описао били чисти сточари и номади, па за средњовековне влахе тврди да су морали сви бити и сточари и земљорадници.

[7]) Ст. Новаковић, Законски споменици српских држава средњег века, Београд, 1912, 414.

[8]) Дечанске хрисовуље (изд. Милојевића), Гласник Срп. уч. др. XII, друго од. (1880), 53.

[9]) Рад. Ивановић, Дечански катуни, Ист. часопис III (1951—52), 258; Дечанско властелинство, Ист. часопис IV (1952—53), 203.

[10]) Г. Шкриванић, Властелинство св. Стефана у Бањској, Ист. часопис VI (1956), 194. — Наводим ово убицирање, што оно може да доведе до закључака да су сви катуни били у низији. Ако се данас неко село у низији зове у истом крају где су били катуни истим именом као стари катуни, не мора значити да је катун био на истом месту где је сада село.

Већ конкретни материјал о сточарској организацији на Балкану из XIX века и првих деценија XX века, па донекле и материјал о данашњој сточарској балканској организацији, упућује сам по себи на опрезност и суздржавање од пребрзих закључачака. Садашњи катуни у Црној Гори, односно у Брдима, нису баш сви једнаки у своме односу према селима. Навешћемо неке примере. Катуне у планини Лукавици око Капетанова језера држе Дубочани и Пипери попола. Дубочани држе катун изнад својих станишта, а Пипери су тај крај задобили у борби за ослобођење. Пре тога су их држали никшићки капетани Мушовићи. Зна се да су те катуне 1477. године држали власи Никшићи из жупе Грачанице (сада Никшићка жупа) и власи Оногошти, који су држали мали део опустеле жупе Оногошт, област садашњих Озринића.[11]) Очиглено су касније муслимани из Никшића преотели те катуне. Дубочани држе данас тај катун као део племена Роваца, у неку руку као свој сеоски катун, а Пипери су држали тај катун као племенски катун, па у њему и данас постоји остатак његовог племенског карактера.[12]) У Брдима су постојали племенски катуни и групе катуна добрим делом настали на тај начин што их је племе освојило и преотело на прилично далекој територији.[13]) Ти су се катуни као такви и могли одржати одбрамбеном снагом племена. Раније су катуни у тој области били везани са племенима и братствима, али су постојали и катуни које су држала насеља. Данас су катуни у тој области везани већином за насеља, иако у многима постоји преостатак и успомена на некадашњу племенску припадност. Друкчија је ситуација у Македонији. Власи у Македонији — како је то истакнуто у раду М. Филиповића — пред други светски рат на зимовалиштима су се скупљали у веће групе, а током лета су у планинама боравили у мањим групама. Они образују »тајфе«, у које улазе поједине породице.[14]) Пре балканских ратова ти Власи су одлазили у егејске крајеве на зимовалишта с огромним стадима. Не бих се овде упуштао у то да расправљам колико је код њих раније утицало стварање богатства, појава газда, промене које су се у том и у другом погледу јављале, али бих указао да су после првог светског рата њихова кретања ограничена на територију на којој су њихови летњи станови, јер је успостављење граница спречавало несметан одлазак у ранија зимовалишта.[15]) Због тога, а и због других промена прилика, они су се више ве-

---

[11]) Başvekâlet arşivi, Tapu deft. No. 5 (завршен у првој декади рамазана 882), лист 26, 27b—28; Ист. записи XIII, књ. XII, св. 1, 8—9.

[12]) Тај терен сам обишао 1959.

[13]) Примера ради наводим преотимање кричких катуна у Језерима од стране Дробњака, што је забележило предање (Н. Дучић, Књижевни радови књ. III, 347), и преотимање ровачких катуна Штитова, Пониквице и Вукотице од стране Бјелопавлића (Шобајић, Бјелопавлићи и Пјешивци, Насеља XV, 155; Ист. записи XIII, књ. XVII, св. 1, 10—11).

[14]) М. Филиповић, Номадски Цинцари на Ограждену, Гласник Геогр. др. XXIV (Београд, 1938), 63.

[15]) Померање граница и успостављање нових граница имало је велику важност и у великим миграцијама код нас од XV до XVII века.

зали за територију него што су били везани раније. Процес територијализације тих Влаха данас је сасвим завршен.

Навешћу један врло поучан пример територијализације катуна и развитка села из катуна, такође у блиској прошлости. Крај који се зове Језера у подножју Дурмитора одвајкада је био катун већег дела Дробњака, нарочито оних из долине Комарнице. Тако је чак забележено и у турском дефтеру за »Херцегову земљу« из 1477. године.[16]) Предање каже да су га преотели од племена Кричака. До пре 50 година је још увек тако. Данас на том терену постоје села чији становници добро знају како су се населили из Комарнице. Пре педесет година започело је раздвајање оних који су се настанили на Језерима од оних који су остали у Комарници и замене земљишта. Они који су остајали у Комарници давали су у замену по вредности одговарајућу количину земљишта (већином ливада и пасишта) у области Језера онима који су се тамо насељавали — за одговарајућу количину земљишта у Комарници. То замењивање је дуго спровођено, али су се на тај начин бивши катуни потпуно развили у села. То је било омогућено развитком услова за ратарску привреду у области подножја Дурмитора на тој страни у оквиру релативног напретка који је у том крају, несумњиво, настао у XX веку. Становници Комарнице су после тога имали катуне у близини насеља, а исто тако и нови насељеници у области Језера. Те катуне сада држе поједина села, односно насеља која су настала од родовских организација.[17])

Те савремене појаве територијализације катуна су последњи остаци једног процеса који вековима траје. У суштини тога процеса лежи прелазак на земљорадничку производњу или потпуно или делимично, иако ту и тамо може бити и друга основа на којој се врши територијализација сточара (рударство, на пример, данас развитак индустрије и напредак у сточарској производњи). Тај процес није био јединствен, него се он одигравао у безброј локалних процеса, од којих су неки завршени врло рано, у средњем веку, а неки у нама блиској прошлости, односно понегде чак и данас. То што тај процес траје вековима не значи да се увек одигравао у локалним процесима. Услед историјске ситуације, која је настајала и због унутрашњег развитка сточарске организације, у одређеним периодима историје Балкана процес је могао постати масовна и општија појава.

Да у исто време могу имати сточарске организације разних група друкчији карактер с обзиром на то колико се развила сесилност, односно територијализација, показаће одмах примери из времена турског надирања и првих деценија турске власти.

У дефтер из 1455. године у којем су пописана добра Иса-бега Исхаковића у северозападној Македонији, Рашкој и у области Ходидједа, уписане су и две групе влаха (турски: ефлаклар) који

---

[16]) Лист 21б рукописа раније цитираног дефтера. — Дробњаци су већ 1390. године држали Језера као катун (Јиречек, Ист. Срба, II², 47).

[17]) Податке о замени земљишта лично сам чуо у Комарници и у селима испод Дурмитора.

су признали турску власт, једна група око Сјенице, а друга — »власи« Никшићи у Полимљу и Потарју. Прва група је уписана са чергама без села. У дефтеру се та група назива »џемат влаха Сјенице«, а уписана је иза села где су становници били калканџије (штитари) и испред села која су припадала вилајету Јелеч. По дажбинама се јасно види да су то били прави сточари, а израз џемат не може друго значити него катун. »Власи« Никшићи су уписани у селима са кућама, а у истој области је уписано девет хришћана као ешкинџије са тимарима. »Власи« Никшићи нису уписани као џемат, него су уведени у вилајету Никшићи, а ешкинџије са селима која им припадају као тимари уписани су као »ешкинџије вилајета Никшића« (и турски у множини: Nikşikler).[18]) То је ситуација у време самог турског освајања тих крајева, па је јасно да је у дефтер унесено затечено стање. Те две групе су биле, очигледно, на разним ступњевима развитка у погледу територијализације и пре успостављања турске власти над њима.

Други пример који ћу навести односи се на северну Србију, односно на бившу деспотовину, у првим деценијама турске власти. По турским деферима из тог времена види се да су се у северну Србију населили »власи« у два таласа, један мањи — шездесетих година — и други знатно већи — седамдесетих година XV века. По именима судећи први талас сточарских насељеника потицао је однекуд из Рашке, а у случају другог је из података јасно да потиче из Херцеговине, црногорских Брда и из Старог Влаха. Сам Стари Влах је уписан у тај смедеревски дефтер у попис »влаха«, иако није иначе припадао смедеревском санџаку. И у једном и у другом таласу је катун као организација у ишчезавању, иако се спомиње у дефтерима уз дажбине »влаха«. Они се насељавају у села и њихова организација се конституише као сеоска, мада потиче од катунске. Међутим, њихова стара организација пре досељења, очигледно, није била иста што се тиче територијализације, уређења и друштвеног раслојавања. У првом таласу је, очигледно, пре насељавања била очувана катунска организација, јер се дажбине санџак-бегу које му следују од катуна дају у натури од сточарских производа од читавог катуна. Катун је код њих износио доста мали број домаћинстава, око 20 кућа, вероватно због осипања услед сеобе у малим групама. Они су као старешине имали примићуре, кнезова није било. Примићури нису имали себи подложне људе, нема ни спомена о ратајима, а ни о теклићима. Примићури су одмах постали старешине села, јер се ти »власи« насељавају у пуста села. Њих насељавају санџак-бези и други турски великаши на своја имања. У другом таласу катунска организација је, очигледно, ишчезла и пре насељавања. Катун је сад већи, око 50 кућа. Дажбине које се дају санџак-бегу од катуна не дају се више у натури, иако постоји успомена да су се давале у натури, него те дажбине терете сваку кућу и свака кућа даје три акче на име тих дажбина. Овде постоје кнезови као више старешине и примићури који су под-

[18]) Başvekâlet arşivi; Maliye defteri No 544, лист 7, 12b, 13 и 76.

ложни своме кнезу. Кнезови и примићури имају помоћнике који се зову теклићи. Већина кнезова и примићура има себи подложне људе који се називају ратаји, а у дефтеру постоји понегде за њих уведен турски израз чифтџије, што значи да су те »влашке« старешине имале чифтлуке, или бар да је имала већина њих, нарочито кнезови. Ти »власи« се насељавају као царски власи, а Турци су увели дужност врховног кнеза, коме су били подложни сви насељени »власи« (и они из првог таласа) који су припадали смедеревском санџаку (ту се налазе и насељени »власи« у крушевачком санџаку, а уведени су и они у Старом Влаху).[19]) Из тих података се види да сточарска организација у та два таласа насељених »влаха« није била једнака ни с обзиром на ишчезавање катунског уређења ни с обзиром на постојање кнежина, а ни по друштвеној структури. Уосталом, потпуно је јасно да касније, у XVI веку, власи у Бањанима или Дробњацима нису били исто што и »власи« у Малој Влашкој у Славонији и да је међу последњима ишчезао потпуно катун као организација.

Да је и у средњем веку било катуна и група катуна на различитим ступњевима развитка с обзиром на територијализацију и на друштвено раслојавање, то се може претпоставити из ових примера у познијој историји. Али ми имамо о томе и савремених сведочанстава и сигурних директних доказа. У Призренској (Арханђеловској) повељи Стефана Душана (1348—1353) разликују се три категорије влаха. П о к л о н и ц и, који сами себе десеткују, дају о јесени покров и у пролеће два јалова брава. Затим се спомињу »власи убози«, који ће прерађивати вуну црквену, и напослетку се спомињу »ини власи«, који имају коњушарску и транспортну службу, службу прављења градова и јагњила.[20])

Поклоници би морали бити, ваљда, старешине катуна и кнежина или њихови помоћници, у сваком случају врло привилеговани слој. То се види по томе што се они сами »десеткују«, то јест дају дужбине у виду поклона. Одредбе из турских кануннама о томе шта се даје од читавог катуна санџак-бегу показују да су неке од тих дажбина раније били поклони.[21])

Шта су били »власи убози« и »ини власи«, то се може дознати поређењем са другим текстовима. »Ини власи« »дају окроју и клашње«, по цитираној повељи, а, по Светостеванској повељи, в л а с и - в о ј н и ц и »дају од себе окроју« и није им дужност да теже вуну црквену, што је по Врањској потврди Стефана Душана дужност »прочих влаха«, који нису војници. По Светостеванској хрисовуљи, ћ е л а т о р и пасу овце и вуну стригу, док по цитира-

[19]) Ово је приказ према дефтеру за браничевски субашилук из 1467/8. г. (Maliye deft. No. 5) и дефтеру за смедеревски санџак око 1476. год. (Tapu deft. No. 16). Види: Историја народа Југославије, II књига, Београд, 1960, 80—83, 94—95.

[20]) Новаковић, Зак. спом. 701.

[21]) Најстарији влашки закон у турском тексту у дефтеру за браничевски субашилук из 1487/8. год. у давању од једног катуна санџак-бегу (један шатор, један сир, три конопца, шест улара, једну мешину сира и једнога овна) показује да је то раније морао бити поклон од катуна, односно од старешине катуна (види: Ист. гласник бр. 3—4 за 1951, 97 и 98).

ној Призренској повељи, вуну теже »власи убози«. По Светостеванској хрисовуљи војници пасу пастухе, а по Призренској »ини власи« имају да косе сено кобилама, да »пастухе блуду« у кобиле и да служе при транспорту.[22]) Из овог поређења је јасно да се у Арханђеловској (Призренској) хрисовуљи под изразом »власи убози« подразумевају ћелатори, а под »ини власи« — војници.

Још и сада се пише да су ћелатори били коњушари и да су служили приликом транспорта, што је својевремено тврдио Ст. Новаковић у расправи о српској војсци. Поређења текстова које смо напред навели указивала би да ствар стоји друкчије. Поређења наших средњовековних текстова и турских законских споменика показала су да турски војнички ред под именом војници (турски: voynuklar или voynugan), чија је основна дужност била напасање коња у миру и коњушарска и комороцијска служба у рату, потиче од влаха-војника, иако се тај ред приликом примања у турски војни систем, очигледно, већ издвојио као посебан привилегован ред.[23]) Из тога се даде закључити да су војници међу власима били раније привилеговани. Да су власи-војници у односу на ћелаторе били у неком привилегованом положају, показују и савремени извори. Србин, сељак, меропах није смео да се ожени у влахе, а ако се оженио и не може се повратити, смео је бити само ћелатор, а никако није смео постати војник — вели једна одредба Светостеванске хрисовуље. По другим српским средњовековним документима такође се види да је влахиња добијала правни статус свога мужа — ако би се удала за меропаха, а да је меропах ако ипак остане код влаха могао бити само ћелатор.[24]) Да су ћелатори били непривилеговани, види се по томе што се називају »власи убози«. У Жичкој повељи (1220) разликују се у становништву властела, »ини војници« и »убоги људи«.[25]) Ту реч у б о г и очигледно значи онај који нема привилегија. То опет, с друге стране, доказује да се израз »власи убози« односи на оне који нису војници, јер војници су привилеговани, што је само по себи јасно. Филиповић је у свом реферату цитирао непознатог аутора из XV века чија су саопштења ушла у дело Н. Рањине, који описује друштвено стање херцеговачких влаха који су се склонили на дубровачку територију. Тај опис се може односити само на влахе из краја XIV или прве половине XV века. Ту је описана доста развијена друштвена организација са старешинама катуна (што одговара примићурима у северној Србији, по турским дефтерима), који имају своје »наредбенике« (нешто као ратаји у северној Србији, по турским изворима), и управницима домаћинстава, које извор назива протовестијарима (теклићи

---

[22]) Те текстове сам поредао један поред другог у својој расправи о војницима (види: Гласник Зем. муз. II, 1947, 105) и онде указао које се одредбе односе на влахе-војнике.

[23]) Исто, 104—107. — У нашим крајевима су постојали у XV веку под тим именом и »војници оклопници« (voynugan-i cebelüyan), који су потицали из сталежа војника,録 ималаца мањих баштина. Али су војници коњушари, очигледно, потицали од влаха-војника.

[24]) Новаковић, Зак. спом. 626; Деч. повеља, Гласник XII, друго од. (1880), 62, 134.

[25] Новаковић, Зак. спом. 573.

у северној Србији). Постоји и врховни катунар (кнез, по турским и другим документима). То сведочанство се слаже — као што се види — са подацима о »власима« из турских дефтера за смедеревски санџак, уколико се тиче другог слоја »влаха« насељених у северну Србију, а тај слој је једним делом потекао из Херцеговине.

Да то сведочанство, односно ти подаци српских, дубровачких и турских извора о развијенијем друштвеном стању код влаха (и »влаха«) не треба проширивати на све катуне, показују подаци о првом таласу насељеника у северну Србију. Код њих не постоји такво раслојавање унутар катуна и тако развијена организација. Те разлике код »влаха« у северној Србији даду се довести у везу са разликама које се јављају у дефтеру из 1455. године. По именима судећи, први талас насељеника могао би бити из Рашке, таман оданде где су уписани власи Сјенице; други талас је делимично из Херцеговине, а и »власи« Никшићи су се у Полимље и Потарје морали доселити из ондашње Херцеговине (ваљда из Мораче).[26]) Неки насељеници из другог таласа потичу баш од ових Никшића из Полимља и Потарја, као што то директно сведочи један податак у дефтеру. Разлике које постоје између влаха Сјенице и »влаха« Никшића у дефтеру из 1455. и разлике које се појављују између два таласа насељеника у северну Србију у другој половини XV века узајамно се потврђују.

Да су постојали катуни у средњем веку у којима су били само »власи убози«, непривилеговани власи, имамо потврде у нашим средњовековним изворима. Власи које је приложио манастиру Дечанима краљ Стеван били су само »убоги.[27]) Али бих нарочито истакао један доказ да су катуни били на различитим ступњевима у погледу развијености свога друштвеног стања, односно на различитим степенима територијализације. У једној истој, Дечанској, повељи и њеној потврди уписани су катуни влаха са међама и катун Арбанаса без међа. У Душановој потврди те повеље за тај катун Арбанаса, који се на том месту зову Тузије, одређује се да имају да носе со црквену од Св. Срђа, као што је то дужност и влаха, али ништа није одређено Арбанасима у погледу сточарских обавеза, које су за влахе изричито споменуте и међу влашким групама подељене. На жалост, ту је текст делимично крњ, па то истицање разлика у обавезама према манастиру није баш сасвим сигурно.[28])

Не може се процес територијализације катуна, односно катунске организације, који се углавном оснива на постепеном преласку сточара на претежно ратарску производњу, не узети у обзир. Такође се не може не водити рачуна о томе да се тај процес одиграва кроз векове у локалним процесима, који имају своје

---

[26]) О Никшићима се налази у припреми један мој рад; неке резултате сам у овом раду касније кратко изнео.

[27]) Деч. хрис. 61. — У Душановој потврди ти се власи такође зову »убоги« (стр. 133).

[28]) Исто. 134.

особине сходно времену и месту. Како се тај процес кроз векове неједнако одвијао, мора се узети у обзир да постоје у исто време различити ступњеви у територијализацији катунске организације и у средњем веку, а не само у турско доба и данас. Уосталом, то и савремени извори показују. Баш зато што је то такав процес, не могу се сви елементи познате сточарске организације из блиске прошлости преносити на даљу прошлост. Ако је бачија остала иста углавном као у средњем веку, ако се сам појам бач очувао[29]), откуд се може тврдити да је однос између села и катуна остао исти! То је тако исто као кад би неко тврдио да је и данас у Сарајеву очуван еснаф казанџија са свим одликама из XVI и XVII века зато што има казанџијских радионица које личе на одашње и што се у занатству зна шта значе изрази уста, калфа и шегрт, па се понекад и употребљавају. Ако данас понеки катун личи на старобалкански својим изгледом и организацијом рада унутар катуна[30]), ако је он пре другог светског рата и у XIX веку још више личио, откуд се мора узети да су и друштвени односи данас очувани исти онакви какви су били у средњем веку!

Кад хоћемо да искористимо данашње наше знање о катунима из блиске прошлости и о данашњим катунима да бисмо нешто закључили о катуну у средњем веку, онда морамо узети у обзир шта се очувало, а шта се променило, модификовало и ново развило. Такав поступак и такво вођење рачуна о модификацијама и трансформацијама у пуној су вредности и кад хоћемо да објаснимо старију катунску организацију подацима из XV и XVI века.

У решавању проблема катуна у средњем веку ми морамо још узети у обзир чињеницу да су савремена сведочанства о катунској организацији у извесном смислу једнострана. Ми знамо о катунској организацији из даровница манастирима, ми имамо за српску стару државу податке углавном о манастирским власима. Осим тога, знамо о власима из дубровачких сведочанстава и дубровачких и которских званичних списа. Мора се претпоставити да су власи које су српски владари и великаши поклањали манастирима били више под утицајем феудалних односа него такозвани царски власи. Они који су остајали царски власи биће да су били недовољно територијализирани сточари. Властелинству не одговарају недовољно територијализирани власи са својим далеким путовима, јер је властелинство ограничено. Чини ми се да је рационалан закључак да је међу царским власима било више катуна са очуваном старом организацијом, која је од утицаја феудалних односа мање начета. Али ми о царским власима знамо само до постаје.

---

[29]) У Дечанској повељи у породици Тудорица уписан је на крају: »а дѣдь им Бачь« (стр. 51). Дед се тако исто назива још у једној породици (стр. 52).

[30]) Данас заправо катуни не личе на старобалканске катуне ни спољашњим изгледом ни понашањем својих чланова, али су у недавној прошлости још личили.

Дубровачки описи организације катуна (код Рањине) односе се на влахе из Херцеговине, и то кад је код њих настајало доста велико друштвено раслојавање. Дубровачки и которски званични списи не дају податке о друштвеним односима међу власима директно, него се о томе може нешто закључити тек успоређивањем материјала.

Али и у тако ограниченим сведочанствима постоји покоји податак који показује да је у средњем веку било катуна и катунске организације која није везана за сеоску организацију.

Зар је чудно што су у Дечанској хрисовуљи катуни влаха уписани са међама, а катун Арбанаса без међа! Катуни тамо наведених влаха нису у високим планинама, како то показују и сами подаци и како је то Р. Ивановић утврдио, а катун Арбанаса се налазио у високим планинама. Понесен тим што су сви остали катуни из Дечанске повеље у дукађинској низији, Ивановић тврди да се катун Арбанаса »налазио у низији у Дукађину, у околини данашњег села Греве, које је, по Хрисовуљи, било насељено Арбанасима«.[31]) Међутим, тај катун Арбанаса са старешином Љешом Тузом у потврди Дечанске повеље уписан је иза Кушева у Зети. Нека имена у селу Кушеву су сродна извесним именима у катуну Арбанаса, односно за неке људе у Кушеву може се узети да су им браћа или очеви у споменутом катуну (Павле Бушат у Кушеву и Ђон Бушат у катуну, Павле Бусадос у Кушеву, Бусадос у катуну итд.).[32]) Село Кушево се граничи са међом Купелника, налази се дакле на граници Зете. Да ту треба ставити катун Арбанаса о коме је реч, види се и по томе што је старешина катуна Љеш Туз, који припада роду од којег су постали Тузи, па се ту налази Петар Куч, старешина рода од којег су постали Кучи, а може се видети да одатле потичу и Бушати, Лазорци, Битадоси и друга нека братства и племена која су се касније у тој области налазила, а нека се и сада налазе. Прва чињеница да се тај катун налази у високим планинама објашњава зашто он није наведен са међама. Друго, власи у Дечанској повељи нису више етнички други елеменат него остало становништво. Сасвим је рационалан закључак да су у средњовековној Србији у XIV веку, узевши уопште, сточари власи били много више под утицајем феудалне организације него сточари Арбанаси. Па сама чињеница да су тада власи углавном сербизирани а Арбанаси да нису показује да је код Арбанаса очувано више од старобалканске организације него код влаха. Разуме се да то не значи да неки влашки катуни нису имали изразитије старобалканске одлике, а нарочито они који су доспевали у српске земље из области Балкана, где су се Власи са старобалканским етничким особинама очували. Исто тако су могли арбанашки катуни у нарочитим приликама бити више захваћени утицајем феудалних односа. Катуни Арбанаса који су припадали призренском манастирском имању нису, истина, у повељи наведени са именима домаћинстава, као што су наведени катуни влаха, него су само

[31]) Ист. часопис III, 262.
[32]) Деч. хрис. 55, 120—121, 134.

уведена имена катуна (Ђиновци, Мађерци, Бјелоглавци, Флоковци, Чрнча, Цапарци, Ђоновци, Шпинадинци и Новаци), али су споменуте њихове међе. Да су они захваћени феудалним односима, не само да се може закључити по томе што се они налазе у близини Призрена него и по одредби по којој ти Арбанаси, иако су побројани по катунима, имају да »работају« два дана као и Срби сељаци, подложни манастиру, и да дају од »одра« један динар или пола лукна жита.[33]) Да су доласком у другу средину арбанашки катуни губили нека своја старобалканска обележја, то је јасно већ по томе што међу »влашким« катунима има неких са албанским именима катуна и са словенским и донекле романским именима припадника тих катуна. Такви катуни, који су променили свој карактер услед територијализације катуна и славизације Влаха, нису доказ да није било катуна са очуваним старобалканским одликама, и то у српској држави у XIV веку далеко више код Арбанаса него код влаха.

Имена многих каснијих наших динарских племена јављају се у XIV и, донекле, у XV веку као имена катуна (Бањани, Дробњаци, Ћеклићи, Малоншићи, Пјешивци Бјелопавлићи итд.). За један део тих имена не каже се изричито да су катуни, али се називају власима (Бјелице, Никшићи итд.). Име једног нашег племена (Кучи) први пут се среће (1330) као име једног рода у катуну Арбанаса у Дечанској хрисовуљи, где су уписани родови од којих су потекла нека арбанашка братства и племена, односно села. Јиречек је на основу дубровачког материјала истакао да се раније, углавном у XIV веку, бележе каснија имена племена само као појединачни катуни, а да се из докумената види да у XV веку та имена обухватају више катуна, иако и у XV веку нека имена каснијих племена обухватају још увек само један катун. Из тога је закључио да су се динарска племена развила из сточарских катуна њиховим грањањем и уједињавањем.[34]) Нови материјал из Дубровника који је обрадила Д. Ковачевић показује тај процес знатно јасније.

Подаци из турских дефтера потврђују тај закључак. У дефтер за Херцегову земљу из 1477. године уведени су бројни власи и у својим сточарским babi стаништима, а означено је и на којим местима имају летње, а на којим — зимске станове и тек насељени сточари по прилично опустелим селима. Они су подељени по јединицама које се турски зову џемати, исто као што су убележени власи Сјенице 1455. године. У овом турском попису једна белешка тачно показује да џемат овде значи катун. Уз име старешине горњоморачког џемата војводе Радосава Стјепанова уписана су његова од Турака добијена добра, а у том упису војвода Радосав се назива »споменути главар катуна« (mezkûr katun başi).[35]) У том попису именима каснијих племена назване нахије Горња Морача (52 куће), Ровци (51 кућа) и Никшићи (21 кућа) сачињавају свака само по један џемат, катун. Друге нахије,

[33]) Гласник Др. срб. слов. св. XV (1862), 278—279, 303 (Арбанаси Шпинадии налазе се код села Србице), 305.

[34]) Јиречек, Историја Срба II², 44—45.

[35]) Ист. записи XIII (1960), књ. XVII, св. 1, 6.

које су означене именима племена, сачињавају свака по више катуна: Кричак — 5 катуна, Матаруге — 3 катуна, Доња Морача — 2 катуна и један тек досељен, Бјелопавлићи — 4 катуна. Пива и Бањани су уписани заједно са 18 катуна. Дробњаци нису уписани под својим именом, иако је оно већ у то време одавно постојало, како сведоче дубровачки извори, него је уписана нахија Комарница, односно име старе жупе. Та нахија има 16 катуна. Име старе жупе је очувано и у називу нахије Никшићи, јер се она зове Грачаница или Никшићи. Два катуна се воде као влашка нахија Оногошти, а добила су име од старе жупе, која је посебно уписана као пуста, те власи само њен један део насељавају. Један од тих катуна се још води у Оногошту, али је већ насељен у неким доњоморачким селима.[36])

У дефтеру за скадарски санџак из 1485. уписани су и Кучи и Пипери. Кучи су уписани по селима међу којима преовлађују албанска имена. Међу тим селима уписана су два који се спомињу као родови у Дечанској повељи (1330) у катуну Арбанаса поред рода Куча; то су Битадоси и Лазорци. Кучи имају у 11 села 208 кућа. Пипери су такође подељени по селима, а једно село зове се Бушати, исто као један род у катуну Арбанаса у Дечанској повељи. Изразита имена села у жупи, као Лушка Жупа и Морачица, уведена су као имена села празних и разрушених. Пипери имају тада 21 село, од тога два пуста, а укупно имају 226 кућа. У нешто каснији попис из 1497. године уведени су такође Кучи и Пипери. Пре свега ту се опажа огроман пораст кућа за 12 година. Кучи имају сада 338 кућа, 130 више него 1485. године, а Пипери имају 427 кућа, 201 кућа више (скоро 100% повећања код Пипера). Ти становници морали су доћи однекуд. јер то није могао бити природан прираштај, а не може се ни објаснити погрешком писара, који су у оба случаја уносили детаљне податке. У овом новом попису Кучи су уведени са девет катуна (у турском стоји баш реч катун), и то: Павловићи, Петровићи, Љешовићи, Битидоси, Лопари, Банкећи, Бањовићи, Лазорце и Коћи, и два села; од тога су четири катуна стара, а од нових су Павловићи и Петровићи, сигурно, српски (влашки) катуни. Пипери су уведени у 13 села, али нису подељени по селима, него по јединицама, које су већином неозначене, али на крају пописа се види да су то катуни, јер су три последње јединице уведене као катуни Букумири, Бушати и Дреновица. Колико таквих јединица има, не може се утврдити, јер није означено како се зову, али делови села испресецани тим јединицама највише припадају спахији Божидару, мање их припада спахији Радулу, једна таква јединица припада спахији Вуку, а неколико има за које није означено да неком припадају.[37]) Повећање кућа под Пипера такође је настало услед придоласка нових катуна, и то српских.

Из тих података произлази да је 1485. године већ постојала основна територија Пипера и Куча, на којој су уједињена насеља,

---

[36]) Başvekâlet arşivi: Tapu deft. 5. — Делимично објављено у напред наведеном броју Ист. записа.

[37]) Радови Научног друштва БиХ II (1954). 166—178, 192—198.

од којих код Куча не само име читаве заједнице него још два имена насеља упућују на порекло из катуна Љеша Туза из 1330. године, док код Пипера једно насеље упућује на то порекло. У уговору са Млечанима из 1455. године у Зети (не у Албанији) потписани су поред осталих Тузи (Tazide), Матагужи (Maraguzi), Кучи (Cuzi) и Бушати (Busati),[38]) сваки посебно, а сва та побројана имена упућују на порекло из катуна Арбанаса Љеша Туза у Дечанској повељи. У скадарском земљишнику из 1416. има поред осталог становништва у области Скадра под млетачком влашћу (не у Зети) у селима много уписаних насељеника чија имена показују везу са именима територијалних заједница у Зети,[39]) а нека уједно везу са именима у катуну Арбанаса из 1330. године (Кучи, Тузи, Бушати, Битидоси и Матагужи), па су уписана и два села под именом Тузи и Кучи.[40]) Село Тузи у том попису није идентично са Тузима у Зети који су пописани у уговору из 1455. и чији потомци и данас станују код Титограда. По сведочанству дефтера из 1497. у Зети су били Горњи Тузи, а Доњи Тузи су становали јужно од Хота.[41]) Уосталом, из пописа је јасно да се ти Тузи налазе у области Купелника (Capenico, данас Коплик). Кучи би били, по попису, у области Болзе (Bolsa), где и данас постоји насеље Кућ.[42]) Данас постоји јужно од Скадра село Кучи и јужно од њега у Задрими место Бушати.

Катун Љеша Туза — као што смо видели — налазио се на граници Зете. Из тога катуна разгранали су се споменути родови у нове катуне од југозапада према североистоку у поретку: Матагужи — Тузи — Кучи — Бушати. Са Кучима су се одвојили, вероватно, и каснији катуни Битидоси и Лазорци. Катун Љеша Туза је имао, очигледно, зимска станишта јужније од летњих станишта, у области доњег тока реке Прони Сат и слива речице Бенуши, а, ваљда, и на обалама Језера још јужније. То би показивао размештај споменутих насеља са истим именима. Кад су се јавили услови, прво су се одвојили родови у катуне, а разграничили су се и у зимским насељима. Касније су северно настале заједнице које су споменуте у уговору од 1455. године територијализацијом одвојених катуна на летњим становиштима, а делови катуна који су остали на зимским стаништима територијализирали су се у села.

Међутим, 1455. године није се још ујединила територија Куча, јер су међу представницима Зете у уговору пописани поред Куча посебно каснији делови Куча (Купусци и Раћеси).[43]) Пре 1485. године већ је образована заједница у којој је обухваћена

---

[38]) С. Љубић, Листине X, 68.

[39]) Расипање зетских катуна у низији око Скадарског језера и до мора све до Медове у првој половини XV века споменуо је и Јиречек (Ист. Срба II², 49).

[40]) С. Љубић, Скадарски земљишник од год. 1416; (пос. от. из Старина XIV).

[41]) Радови Научн. др. II, 166, 172.

[42]) Скадарски земљишник, 6, 10.

[43]) На то је већ указао Љ. Ковачевић у предговору књизи Марка Миљанова о племену Кучи, као и на то да је у катуну Љеша Туза уписан Петар Куч.

територија Старих Куча (то јест, племена Куча које се развило пре доласка Дрекаловића). Долазак нових катуна пре 1497. године учврстио је ту заједницу и унео је, очигледно, више родовских елемената.[44])

Забележена је прадавна традиција о томе да су од петорице браће настала племена Пипери, Васојевићи, Озрихнићи, Хоти и Краснићи. То се морало догодити пре 1335. године, јер се те године спомињу Озрихнићи у Кчеву.[45]) Године 1444. Пипери се спомињу заједно са Васојевићима код Медуна.[46]) У уговору са Млецима из 1455. године међу потписаним зетским представницима не налазе се Васојевићи, али се налазе Пипери. У то време није се још створила заједница која би држала сједињену каснију основну територију Пипера, јер су Пипери, Рогаме, Лужани и Бушати још били посебне скупине, па су и у уговор посебно заведени. Али се пре 1485. године створила та заједница, то ће рећи отприлике у исто време кад и заједница Куча. Исто као и код Куча и код њих су пре 1497. године насељени катуни унели више родовских елемената. Ти катуни су докрајчили остатке старе жупске организације.[47]) Још треба истаћи да предање ставља постанак племена Пипера у време првих пиперских војвода Божидара Вукотина и Радула Никачева, а да су у дефтер из 1497. уписани спахије Божидар, Радул и Вук (последњи може бити отац Божидаров).[48])

Поређење података уговора из 1455. и података дефтера из 1485. о Хотима врло јасно показује да су делови Хота који су касније њима припадали сједињени после 1455. и пре 1485. године, да је у том Пиперима и Кучима територијално блиском племену био исти процес у исто време као и код њих. Подаци дефтера из 1497. године о Климентима показују врло јасно да су катуни који су придошли у Пипере и Куче били »влашки« (српски) катуни, јер се види да стара села имају арбанашка имена или облике, а катуни имају претежно српске наставке за патронимична имена.[49])

---

[44]) Радови Научн. др. II, 202.

[45]) Ј. Ердељановић, Старина и значај племенских предања код Срба, Летопис Мат. срп. CVIII (1934), књ. 340, св. 1, 5.

[46]) Јиречек, Ист. Срба II^2, 46.

[47]) Ишчезавање имена Лушке Жупе је најизразитији пример за то.

[48]) Радови Научн. др. II, 168—170, 175—177, 210—211.

[49]) Исто, 201, 202, 205. — G. Valentini, Il diritto delle comunità nella tradizione giuridica albanese, Firenze, 1956, доноси податке о албанским племенима (стр. 236—367). Ту убраја и нека наша брдска племена (чак и Братоножиће), поједностављујући процес њихова постанка тврдњом да су се они једноставно славизирали. Валентини не зна за турске дефтере које сам објавио у цитираној расправи, па не зна ни о резултатима мојих испитивања. У том Валентинијевом делу има врло мало података који допуњавају знање о племенима која сам ја проучавао. Такав је податак да се Хоти већ 1474. спомињу као »montagna«, што Валентини тумачи као племе (стр. 273). То је тумачење јако вероватно (види називе: nahiye-i cebel-i Hot, nahiye-i cebel-i Kuca, у дефтеру из 1485). Остало што Валентини доноси, уколико се тиче племена о којима је овде реч, не допуњава наше знање о постанку тих племена. Као и сви ранији аутори, он не зна за Доње Тузе. О нашим племенима даје застареле и непотребне податке.

Овде изложени процес развитка племена старих Куча показује да су Кучи били прво род у једном катуну и да су се као катун одвојили, да су под именом Кучи уједињени катуни који су се делимично територијализирали, па да су придошли нови катуни створили заједницу катунске и модификоване сеоске организације. Сербизација (она није у ово време потпуна) Старих Куча може се објаснити, с једне стране, тиме што су се арбанашки катуни територијализирали и у крајевима где је било уређење српске жупске организације (мисли се да је ту била горска жупа) и с друге стране придоласком српских (»влашких«) катуна. Као и прастаро народно предање о једном пореклу Пипера и неких арбанашких племена, и кучко предање, забележено код Марка Миљанова, такође зна о сродности Куча и неких арбанашких племена.

У организацији наших динарских племена било је доста велике разлике; било је племена код којих су се сродна или фиктивно сродна братства себе сматрала правим представницима племена и изводила своје порекло од једног претка, а преостали родови и братства нису били прави представници племена (највише је то изражено код Васојевића), а било је племена која су била федерација родова, односно братстава, различитог порекла. Код првих су биле и остале племенске одлике изразитије. Првима припадају највећим делом брдска племена, а другима црногорска. Мора се истаћи да код већине племена првог типа постоји предање о заједничком пореклу с арбанашким племенима или има података који показују арбанашко порекло тих племена. Од брдских племена такви су Кучи и Пипери, које смо споменули, затим Васојевићи и Бјелопавлићи. У Старој Црној Гори једино Озрихнићи изводе своје порекло од једног претка, а може се још закључити да су и некадашњи Малоншићи имали изразитији племенски карактер. Предање каже да су Озрихнићи једног порекла са неким арбанашким племенима. а Малоншићи су, ваљда, постали од једног арбанашког катуна по имену Маленза.[50]) Постојање Арбанаса у тој области у раније време доказују имена неких места, од којих је најизразитије Гољемади. Али то не значи да је свако наше изразито динарско племе арбанашког порекла. Братоножићи, чије је име, изгледа, по свему влашко и за које постоје предања да су се доселили у своју садашњу област из садашње области Васојевића, такође су изразито брдско племе.

Ипак, мислим да треба довести у везу ову чињеницу са чињеницом да извори донекле доказују да се код Арбанаса у време старе српске државе више очувала старија организација него код влаха, као и са чињеницом да је у данашњем арбанашком језику реч катун добила занчење села. Из тога би излазило не само то што смо истакли, да је код Арбанаса више очувана стара

---

[50]) Види за Малоншиће П. Шобајић, Пјешивци и Бјелопавлићи, Насеља 15, 207.

организација, него и то да је та боље очувана организација и уносила изразите родовске елементе у формирање племена.

Међу херцеговачким власима истичу се у средњем веку арбанашким пореклом власи Бурмази, али има неких индиција из којих би се могло закључити да су и Никшићи заједничког порекла са неким арбанашким заједницама споменутим у документима у Доњој Зети. Сами Никшићи су за себе говорили да су се доселили са југа у Морачу наводно у време грађења манастира (1225), и то, наводно, из Грбља.[51]) Ако су се Никшићи доселили у Морачу из тог правца, онда је то било из Доње Зете. По податку из которских књига из 1399. године и сведочанства уговора са Млечанима из 1455. године, Никшићи у Зети су пребивали негде код Подгорице.[52]) Од њих су, ваљда, садашњи Никши у Климентима.

По предању, Никшићи су се поново иселили »искрај манастира« у Никшићку Жупу (заправо у жупу Грачаница — као што смо видели), и то би морало бити првих двеју деценија XV века.[53]) Они су у дубровачким књигама споменути 1457. године у близини Оногошта.[54]) Али се Никшићи спомињу 1447. године у дубровачким књигама и на Тари.[55]) У турским дефтерима из XV века уписани су Никшићи и у жупи Грачаници и у Потарју. Они су се, очигледно, из Мораче раселили на једну и другу страну. Предање зна за још једно исељење Никшића. По предању се Никшин[56]) син Гојак после убиства бана Угрена и заузећа власти у Жупи иселио у Ровце. Он је имао синове Булата, Влаха, Срезоја и Шћепана, од којих су Булатовићи, Влаховићи, Срезојевићи и Шћепановићи, који чине две трећине Роваца. У херцеговачки дефтер из 1477. године уписан је у Ровцима један џемат (катун) са 51 кућом. На челу катуна се налази кнез Вуксан, легендарни Вуксан народне традиције, за кога се зна да је Булатов син, а одмах за њим је уписано пет домова синова Шћепанових, четири дома синова Срезојевих и два дома Влахових синова. Овим се потврђује предање које се може доста добро пратити. Утврђен је такође постанак основне масе племена од једне мале досељене групе, што се у многим предањима код других племена наводи као начин на који је постало племе. Овде се такође види да је катун био оквир у коме је процес започео.

---

[51]) П. Шобајић, Никшић—Оногошт, Београд, 1938, 31—44.

[52]) Државни архив — Котор, Суд. — нот. књ. II, 643 (овај податак ми је ставио на расположење проф. Р. Ковијанић, на чему му захваљујем; податак је цитирао и Шобајић према Ердељановићевом испису); С. Љубић, Листине X, 68.

[53]) Један Угрин Радиновић се спомиње у Оногошту 1401. године, а 1411. је неки Угрин купио царине у Оногошту (Шобајић, Никшић—Оногошт, 15; подаци добијени од М. Динића). Предање говори о борбама Никшића са Угреном од Угриновића.

[54]) Deb. not. 31. фол. 111 (податак добијен од колегинице Д. Ковачевић, на чему јој захваљујем).

[55]) Lamenta de Foris XXI, 162 (податак добијен од друга Б. Храбака, на чему му захваљујем).

[56]) Неки кажу Ниша и Нишин син Гојак.

Насељени Никшићи у жупи Грачаници 1477. године нису још толико дуго становали у том крају да би се изгубило старо име жупе. У дефтеру из 1477. године у нахији Грачаници уписан је само један џемат (катун) од 21 куће са војводом Батрићем на челу, уз кога се налази кнез Радоња син Влатков. Ту се јасно види освајање једне жупе од стране катуна, а, по предању, Никшићи су ту жупу преотели од бана Угрена од Угреновића. Никшићи у Потарју, где се нахија под тим именом спомиње до тридесетих година XVI века у оквиру босанског санџака, сасвим су се територијализирали већ у XV веку.

Поставља се питање шта је управо била катунска организација, шта је био катун, пре него што су се катуни сјединили и развили у племена, односно пре него што су се развили у кнежине?

Не може се катун у средњем веку огласити као мање-више моментаним потребама условљен савез више породица, као што је он то понегде данас, нити се може рећи да је однос између катуна и села исти у средњем веку какав је био у недавној прошлости. Катуни се супротстављају селима у нашим средњовековним законским споменицима и другим документима, а то је још јасније у турским документима. Катун, уколико се очувао, доста је чврсто повезана организација и у XV веку. И турски дефтери из XV века разликују села од катуна, па их зову код влаха и арбанашких сточара џематима, а некад и катунима. Да су катуни и села две различите организације, то се види тамо где су катуни у XV веку преплавили села, где је катунска организација прожела сеоску. У херцеговачком дефтеру из 1477 један џемат који припада власима Оногоштима са старешином Богићем Братојевим, који може бити легендарни Богић у предању Доњоморачана, уписан је у неким доњоморачким селима.[57]) Очигледно они у то време припадају другој влашкој нахији зато што су тек тада ту насељени. У нахији Мостар и нахији Приморје у истом дефтеру уписани су џемати насељених влаха у више села у којима има и другог становништва. Куће тих влаха припадају своме џемату (катуну), иако су се његови чланови сместили у више села.[58]) Узајамно прожимање катунске и сеоске организације код Пипера и Климената јасно се види у попису из 1497. године. Не би Турци у XV веку у једној истој нахији пописивали влахе у џемате, односно у катуне, а остало становништво у села, кад се влашки џемати, односно катуни, не би битно разликовали од села у то време. Катун у покрету и тек насељени катун у XV веку Турци нису никако могли назвати селима. Касније, кад су се у племенима братства и родови учврстили на својим стаништима, Турци их воде као села и махале и не уписују уопште катунску организацију.

Ст. Новаковић и други истраживачи су истакли да се у ранијим средњовековним изворима катуни спомињу без међа, а да се у каснијим наводе са међама. Као што смо видели, у истом

[57]) Ист. записи XIII (1960), књ. XVII, св. 1, 8—9.
[58]) Başvekâlet arşivi, Tapu deft. 5, лист 34—37.

документу се једни катуни спомињу са међама, а други без међа, и да се врло лако објаснити зашто је то тако. Још се мора истакнути чињеница да се непосредно после турског освајања у истом турском дефтеру једни власи уписују са чергама, а други са кућама, први у џемату, други у селима. Из свега је јасно да су и у време кад у српској држави има већи број сведочанстава о катунима који су се територијализирали и у српској држави и у другим балканским земљама постојали катуни у високим планинама који су очували старе своје одлике и били организације изразитих сточара. Иако о томе имамо тек покоје сведочанство, не можемо да не узмемо тај моменат у обзир, кад је он дошао до пресудног изражаја у животу српског и албанског народа у време пропадања средњовековних балканских држава и опадања у друштвеном развитку балканских народа.

Катун је, очигледно, организација везана за сточарство, и то у средњем веку — за сточарство старобалканског порекла. Да је то сточарство, уколико се тиче влашких група у нашим средњовековним државама, било у ранијим вековима више покретљиво, а да је то код већине арбанашких група било и касније у већој мери, види се по даљинама на којима су се налазила нека летња и зимска станишта истих сточара, што се може констатовати нарочито у топономастици. Очигледно су катуни прво били ограничени на високе планине; ту су имали своја станишта. Ту се везивала катунска организација са пасиштима, која су се, осим тога, помицала према годишњем добу и обиљу траве. Жупе ни блиске, а камоли удаљене, у којима су ти власи имали летња станишта испрва нису биле њихове. То се види и по томе што се њима блиске жупе друкчије зову пре него што су их власи поселили, што је већина жупа у области где су се формирала племена после XV века променила имена.[59]) Та чињеница што жупе нису биле њихове условила је да је само мали део сточара могао имати зимска станишта у блиској жупи, остали су морали ићи зими у удаљеније крајеве. Да су још крајем XV и првих деценија XVI века у Црној Гори на обале Скадарског језера катуни долазили издалека, види се по одредби о плаћању пореза за зимовање стоке у дефтеру Скендер-бега Црнојевића.[60]) Катуни који су се спуштали у блиске жупе су били и обухваћени територијализацијом у ранијим столећима средњег века.

Кад се употребљава израз територијализација балканске сточарске организације, онда се не тврди да се катуни пре територијализације нису кретали у одређеним пасиштима и да нису одлазили на одређене територије на зимска станишта, него се говори о преласку на делимичну или пуну сесилност у селу, на везивање катуна за стално насељена села која припадају њима

---

[59]) Јиречек, Ист. Срба II^2, 37. — Заправо у XV веку се у називима баш може констатовати потискивање имена жупе од племенских имена (људи »de Versigne de genere Zubac« 1421. год. — стр. 45). То се још увек може констатовати и у дефтеру за херцеговачки санџак из 1477. године (нахија Грачаница или Никшићи, нахија Зета или Бјелопавлићи, нахија Комарница итд.).

[60]) Прилози за оријент. филологију I (1950), 13, 16.

и са којима катуни чине једну територију. Територијализација се остваривала и кад су се делови катуна или читав катун у повољним условима у удаљеним местима на својим становиштима насељавали и претварали их у села, као на пример Кучи, Тузи и Бушати у скадарском крају, или кад су се они спустили у блиску жупу и ту засновали села, као на пример Матагужи северно од Скадарског језера, или Псодерци, које смо споменули и Филиповић и ја. То се остваривало делимичним или пуним уклапањем катуна у феудалну привреду. Али је територијализација катунске организације у областима где су се развијала племена друкчије текла. Она се остваривала повезивањем катуна и блиске жупе или долова у планини, способних за стално становање, у једну целину која се касније зове племе уз успостављање у неку руку суверенитета те организације над том територијом, односно над тим деловима територије.

На терену где су се развијала племена услова није било тада, а нема их ни сада на многим местима, да се сва територија повеже у привредну целину; напротив, привредно активно земљиште и за становање било је све у разбацаним малим, одвојеним деловима, од којих су већи комлекси били само пашњаци. То је погодовало формирању и одржавању родова и братстава, а с друге стране су пашњаци могли створити потребу за уједињавање. Борба око пашњака и за очување њихово и потреба допунске пљачкашке привреде створила је услове за уједињење родова и братстава. Али се то остварило онда кад су се јавили услови да се жупе, или још више новостворена села у доловима и кршевима повежу са катунима, кад се умножило становништво и кад су политичке промене доносиле опадање и пропадање дотадашње жупске организације у тим крајевима кад се у тим крајевима јавила велика криза феудалног уређења. То је било у другој половини XV века.

Родовске моменте мора да је унела нека друштвена институција, која је учествовала у формирању племена. У томе није само играла улогу катунска организација него и сеоска, односно преостаци жупске организације, и донекле утицај феудалне организације, нарочито у почетку. Али је само по себи јасно да се порекло родовских елемената у формирању племена може само тражити у катунској организацији.

Тада се поставља питање да ли је катун пре процеса стварања племена и за време самог процеса био родовска организација?

Јиречек је истакао да се катуни у средњем веку јављају са патронимичним именима у плуралу и из тога закључио да су та имена уједно и имена родова.[61]) Преко те тврдње се не може олако прећи. То што неки катуни уписани у манастирским повељама нису били егзогамни, што се доказује тиме што су у породицама постојали зетови и сестрићи, није никакав доказ, јер је реч о влашким катунима који су у то време већ у приличној

[61]) К. Јиречек, Wlachen und Maurowlachen etc., »Zpravy« Чешког научн. др. 1879, 14—15.

мери територијализирани и захваћени феудалном привредом. Како би се уопште човек могао чудити тој појави кад се у то време »Србин женио у влахе«! У катуну Арбанаса уписаном у Дечанској повељи нема ни зетова ни сестрића. Тежа је примедба да баш у том катуну Арбанаса, судећи по именима, има више родова. Могло би се узети да је тај катун Арбанаса већ разгранат род, али ми знамо из каснијег времена да постоје катуни који су имали досељене родове, па су се ти родови чак наметнули катуну (пример Роваца). То што се имена катуна упорно одржавају у већини патронимична у плуралу, мислим, доказује да су катуни били првобитно родови. Временом су се они разгранали и измешали, а територијализацијом у којој су се они претварали у села губили су своје родовске одлике. Катун је у неким областима ипак остао и у XIV и у XV веку родовска организација. Он је, изгледа, могао повезивати сродне разгранате родове, а и несродне, али је та повезаност опет била по родовској линији. Не може се прећи преко података из којих се види да су неки у дефтер из 1497. унесени новопридошли катуни са патронимичним именима у Кучима постали касније братства.[62])

Као што сам доказао у својим ранијим расправама и овде, већина брдских племена и добар део херцеговачких настали су у другој половини XV века.[63]) То се даде закључити и из писаних извора и из података народне традиције. Али су у исто време почеле велике миграције сточара које су имале огроман значај за историју српског и хрватског народа. Ни та појава се не би дала разумети ако бисмо узели да су власи у свим крајевима били у основи изједначени са зависним сељацима у жупама. Насељавање Србије у XV веку сточарима, односно бившим сточарима који су сачували »влашку« организацију, није било по свом карактеру исто као насељавање Србије у XVIII веку. У XV веку то су валови миграција у којима учесници долазе са својим организацијама и у неку руку у војничком поретку.

У постанку племена важну је улогу имала установа кнеза и понегде војводе. У исто време, у другој половини XV века, насељавају се сточари у низинске, изразито ратарске крајеве, па се на том терену стварају кнежине.

Поставља се питање да ли се у нашем средњем веку, у претурском периоду, разликовала дужност кнеза од дужности примићура, да ли је постојала кнежина?

Већ сам навео опис уређења херцеговачких влаха код Рањине и његово слагање са подацима турског дефтера за смедеревски санџак, писаног око 1476. године. У том опису се спомиње врховни катунар. И херцеговачки дефтер из 1477. године такође би показивао да постоји разлика између кнеза и примићура, иако уз старешине катуна (џемата) који немају титулу кнеза или војводе не стоји никаква ознака. Сви каснији турски извори из XV и XVI века разликују дужност кнеза од дужности примићура или катунара.

---

[62]) Радови Научн. др. II, 174, 175.

[63]) Исто, 201—206; Ист. записи XIII, књ. XVII, св. 1, 3—20.

Раније се мислило да је у старој српској држави у организацији влаха дужност кнеза и примићура била иста, односно да су једни и други били старешине катуна. То се закључивало по томе што у српским повељама има катуна чије су старешине уписане као кнезови, а има још више уписаних као примићури. Још се уз то јавља израз »comes catuni«.[64]) Турски извори из XV века који дају податке о кнежинама могли би разјаснити откуд та појава и у једном и у другом случају. Кнез је старешина свог катуна, али је у исто време кнез над свима примићурима чији катуни спадају у кнежину. Баш то што су и кнезови и примићури наведени у истом члану у Душановом законику[65]) и што се кнезови и примићури једни поред других спомињу и у другим документима јест доказ да је постојала дужност кнеза као виша у катунској организацији. У Призренској хрисовуљи има уписаних осам катуна, од тога је један са кнезом, четири су са примићурима, а за три катуна нису наведени називи старешина.[66]) Филиповић је у свом раду истакао да се по Дечанској хрисовуљи и по њеној потврди види да су се два катуна по имену власи Ђурашевски досељавањем нових породица ујединила под именом власи Сремљани са новим кнезом на челу.[67]) Има јако много потврда да су на овај начин стварана језгра племена тамо где су се развијала племена. Ово би могло бити стварање кнежине уједињењем катуна.

Чињеница да је кнез титула словенског уређења, а да је све што се тиче катуна, па и сама реч примићур, бар уколико је реч о нашим крајевима, старобалканске провенијенције, показује, рекао бих, да је кнежина настајала утицајем жупске, односно државне организације. Иначе је, очигледно, установа врховног кнеза влаха, што се спомиње у Босни за време Твртка и код влаха у смедеревском санџаку средином друге половине XV века, створена од феудалне државне организације.[68]) Код влаха на Цетини (1436) установа влашког војводе се такође развила под утицајем феудалног уређења.

Да је установа кнеза или војводе настала утицајем жупске организације, показивали би и подаци херцеговачког санџака из 1477. године. Истина, међу власима у то време и у њиховој исконској области има нахија где нема ни кнезова ни војвода (Матаруге, Кукањ, Доња Морача, Милешево, Оногошт, Зупци), али тамо где постоји кнез или војвода, он је старешина нахије. Кнезове 1477. године имају ове нахије: Кричак, Љубовић, Комарница, Ровци, Пива и Риђани, а војводе — Горња Морача и Бјелопав-

---

[64]) Јиречек, Ист. Срба II², 97.

[65]) У чл. 146. Душанова законика спомињу се кнез и примићур једно поред другог и не могу бити исто.

[66]) Призр. хрисовуља, Гласник XV, 288—297.

[67]) Проф. М. Филиповић је у своме раду врло лепо истражио ове податке.

[68]) Колегиница Ковачевић је нашла у дубр. архиву податак о »comes omnium Vlachorum« за време Твртка I. О кнезу-спахији Малоги сину Николину види Ист. нар. Југославије II књига, Београд, 1960, 83; Годишњак Ист. др. БиХ IV (1952), 166—167.

лићи, док Никшићи имају и војводу и кнеза, али је старешина само војвода. Код Никшића, Роваца и Горње Мораче се нахије, односно кнежине, поклапају са катунима, јер постоји само један катун, али код осталих има више катуна. Компликованији је однос у нахијама које нису влашке, у којима су власи насељени, јер се ту њихова организација коју су они донели у ово време није још сагласила са територијалном поделом.

Војводе 1477. године, по цитираном турском попису, имају доста велике комплексе баштина, неке од раније, а неке напуштене од ранијих власника које су добили од Турака. Неке војводе имају од Турака добијене баштине у прилично удаљеним крајевима (на пример, горњоморачки војвода у Оногошту). Из извесних саопштења излази да су војводама призната та имања од турских великаша (Иса-бега Исхаковића) и да они имају турске документе који потврђују посед тих баштина.[69]) Кнезови и неке старешине катуна имају појединачне мање баштине. У ово време је дужност војводе и кнеза наследна, а по турским сведочанствима, истина из нешто познијег времена, и дужност примићура је била наследна.

Да је претварање катунске организације у племена праћено извесном феудализацијом њихових старешина, даде се лако констатовати. То се види у Црној Гори за време власти Црнојевића, где је јасно да су постојали феудални односи, иако је у већем делу Црне Горе започео процес претварања катунске организације у племена, заправо, по моме, у кнежине. Нарочито је то јасно код Малоншића, где се јавља и ћефалија са пронијом Орахови Љути.[70]) Такође се то види и из вести о војводи од Његуша кнезу Алекси Божидаревићу, који је био и великаш за време Црнојевића и спахија за време првих деценија турске власти.[71]) Треба још обратити пажњу да су прве пиперске војводе које зна предање крајем XV века у турски дефтер уписане као спахије. Ти и слични подаци потврђују оно што даје о војводама херцеговачки дефтер из 1477. године.

Феудалну страну у процесу претварања катунске организације у племена бројни моји критичари не могу да схвате. Још мање они могу да схвате да постоје извесни феудални елементи и у каснијем животу племена.[72]) Баш због утицаја феудалне стране и модификоване територијално-жупске организације која се претварала у кнежине, ја сам претпоставио да су се прво већином у развитку племена стварале кнежине. По структури Куча и Пипера која се може констатовати по дефтеру из 1485. године, то

---

[69]) Ист. записи XIII, књ. XVII, св. 1, 6 (добро горњоморачког војводе Радосава). У херцеговачком дефтеру из 1477. на листу 25, уписане су баштине никшићког војводе Батрића. За сарадњу бјелопавлићког војводе Радосава Бубина са Турцима зна и народно предање (Ист. записи XIII, књ. XVII, св. 1, 15).

[70]) Ј. Томић, Прилози за историју Црнојевића и Црне Горе, Споменик XLVII (Београд, 1909), 15, 16, 20.

[71]) Радови Научн. др. II, 214.

[72]) Неки моји критичари не могу да схвате да могу постојати феудални елементи у војној демократији наших племена; они поједностављују процес развитка племена сводећи га само на војнодемократску компоненту.

би се дало наслутити.[73]) Са више ослона на директна сведочанства о Црној Гори, где чак млетачки извори из XVII века зову касније племенске јединице contee,[74]) то је тврђење још оправданије. Извори, чини ми се, дају извесно право да се закључи да су брдска племена већ у XVI веку имала основне карактеристике које су нама добро познате, а да црногорска племена имају коначно такве карактеристике тек у XVIII веку.[75])

Ограничио сам излагање процеса територијализације катунске организације на област где су се развијала племена зато што се ту територијализирала очувана катунска организација. Истина, има у XV веку и у ратарским крајевима случајева директне територијализације очуване катунске организације у селима, као што смо видели у излагању шта је донео први талас насељених »влаха« у Србију пре 1467. године, али они таласи који су на северу дали кнежинску организацију већ нису имали катунску, него кнежинску организацију. Тамо је територијализација напредовала већ у области из које су се они доселили. На жалост, о том развитку у области Старог Влаха и у средњем Подрињу, који је претходио насељавању у северну Србију, не знам готово ништа.

Како се одиграла коначна територијализација кнежина у северној Србији у другој половини XV и у првој половини XVI века, изложио сам у реферату на Првом конгресу историчара Југославије у Београду (на жалост, још нештампаном) и краће у другој књизи Историје народа Југославије (стр. 80—88 београдског издања). Тамо је показано како се кнезови претварају у спахије и указано је да су те прве кнежине установе сеоске самоуправе одоздо, а феудалне организације одозго.

BRANISLAV ĐURĐEV

TERRITORIALISIERUNG DER ORGANISATION DER KATUNI BIS ZUM ENDE DES XV. JAHRHUNDERT

ZUSAMMENFASSUNG

Der Verfasser benützt sowohl das ethnographische Material über die Stämme in Montenegro und über die nomadisierenden und halbnomadisierenden Hirtengruppen auf dem Balkan aus dem XIX. und XX. Jahrundert, als auch die Angaben der türkischen Defters über die Organisation der Stämme in Montenegro, in Nordalbanien

[73]) Радови научн. др. II, 192—198, 206—207.

[74]) J. Томић, Извештај (кот. пров. Н. Ерица) о млетачком заузећу у Млетачкој Арбанији, Црној Гори, Брдима и Херцеговини etc. Споменик LII (Београд, 1914), 73—74, 83.

[75]) То мишљење сам изнео први пут у својој књизи »Турска власт у Црној Гори у XVI и XVII веку« (стр. 104). У каснијим својим радовима сам још оштрије подвукао разлику у развитку брдских и црногорских племена (Радови Научн. др. II, 206).

und in der Herzegowina und über die Organisation der angesiedelten »Walachen« (eflaklar) in Serbien und Bosnien aus dem XV. und XVI. Jahrhundert, zur kritischen Interpretation der Angaben der Quellen über die katuni (Sennereien) der »Walachen« (vlasi = die slavisierten und nichtslavisierten Hirtengruppen altbalkanischer Abstammung, die vorher romanisiert wurden) und der Albanesen im mittelalterlichen Serbien. Das überprüfte Material beweist, dass das Verhältnis der katuni zum Dorfwesen nach Zeit und Ort verschiedenartig war. Deshalb darf man das ethnographische Material aus dem XIX. und XX. Jahrhundert nicht ohne eine dem Prozess entsprechende Kritik zur Interpretation der Angaben der mittelaterlichen Quellen über die katuni verwenden.

Die katuni im mittelalterlichen Serbien stellten erst dem Dorfwesen in Tälern, im Flachland (in den župe) eine Organisation des Lebens der Hirtengruppen in Hochgebirgen gegenüber. Ihre Sennereien und Sommerwohnungen waren die Grundlage nach der sich die Lebensformen der Hirtengruppen bestimmten. Die katuni waren zuerst geschlechtsartig organisiert. Ihre geschlechtsartige Formation war nicht einfach. Im Rahmen der katuni vereinigten sich und zerfielen die Geschlechter, die Grossfamilien in denen die Hirtengruppen lebten. So kam es zu einer Fluktuierung der Geschlechter, die nach Zeit und Ort stärker oder schwächer wurde. Schon im Mittelalter kam es in vielen Gegenden, durch den teilweisen oder vollen Übergang zum Ackerbau, zu einer Territorialisierung der katuni. In diesem Prozess waren die katuni der »Walachen«, der slavisierten ehemaligen Romanengruppen, viel mehr einbegriffen als die der Albanesen.

Während des Zerfalls der Balkanstaaten im XV. Jahrhundert und während der ersten Dezenien der Türkenherrschaft kam se zu einem Drang der Hirtengruppen nach Gegenden, wo der Ackerbau als wirtschaftliche Grundlage herrschte. Durch eine territoriale Verbindung der Winterwohnungen in den benachbarten Tälern mit der Sennereienorganisation, mit den katuni, entstand die Organisation der Stämme in Montenegro, in Nordalbanien und in der Herzegowina im XV. und XVI. Jahrhundert (in Montenegro im engeren Sinne ist der Prozess erst im XVIII. Jahrhundert vollendet). Die Migrationen der »Walachen« nach Serbien und Bosnien verstärkten die patriarchalen Formen des dortigen Dorflebens. Dort entstanden durch die vollendete Territorialisierung der Organisation der »Walachen« die ersten knežine, die Organisationen des Dorflebens der Serben und gewissermassen der Kroaten während der Türkenherrschaft.

Der Vertasser überprüft das historische Material über die mittelalterlichen katuni in Serbien. Er beweist, dass die katuni erst geschlechtsartig organisiert waren, dass die katuni die Rahmen für den Prozess der Entstehung der Stämme in Montenegro, in Nordalbanien und in der Herzegowina darstellen. Der Autor beweist, dass die knežine bei den »Walachen« schon im Mittelalter vorhanden waren. Beim Betrachten des Prozesses der Territorialisierung der katuni und der gesellschaftlichen Entwicklung der Organi-

sationen der Hirtengruppen der »Walachen« und Albanesen im mittelalterlichen Serbien, sowie beim Erforschen der Entstehung der Stämme und k n e ž i n e im serbischen, kroatischen und albanesischen Lebensraum im XV. und XVI. Jahrhundert, darf die Aufmerksamkeit weder von der patriarchalen noch der feudalen Seite des Prozesses abgelenkt werden.

ДИСКУСИЈА

Др Мил. С. Филиповић: Могу да почнем баш с оним што је изнео Недим Филиповић (који је говорио о сличности организације неких малоазијских сточарских група са организацијом влашких група на Балкану). Сматрам да је све то што је он изложио врло важно. Само бих хтео да укажем на још нешто, наиме, да од најстаријих времена ми знамо за кретање сточара из мале Азије на Балкан и са Балкана у Малу Азију, просто ради паше.

Арбанашки катун је врло интересантан. Ми смо само у једно две речи спомињали овде влашки закон, који се повлачи од првих вести о Власима код нас па такорећи до ишчезавања Влаха, а његове трзаје видимо у Славонији и Хрватској код оних пресељених Влаха који носе ту традицију и боре се за тај влашки закон, али, разуме се, то пропада. Нема нигде закона о Арбанасима. То је врло важна ствар. Мислим да би овај проблем — закон влашки и закон арбанашки — требало да буде предмет једне засебне студије.

Код нас се већ деценијама води дискусија о постанку племена. Табори су подељени. Једна је теорија да су та племена стара, наслеђена, а друга је да су та племена настала тек за време Турака. Ту се сада мешају и сентиментални патриотски мотиви. Мислим да је проф. Ђурђев дефинитивно доказао да су та племена настала тек за време Турака, мислим да је у његовој студији најзначајнији тај допринос, односно та теза, да је између катуна и неких нижих јединица и племена постојала једна фаза у виду кнежине. Може се наћи још доста аналогија са нашег терена и из других крајева.

Др Десанка Ковачевић: Нисам у могућности да се упуштам у детаљнија разматрања о постанку племена, јер располажем само дубровачком грађом за XIV и XV вијек, а за рјешење овог проблема је неопходна турска грађа. Желим само да се задржим на оном што је Јиречек казао, пошто сматрам да је он сувише поједноставио ствари. Тиме се отвара могућност за извлачење неких погрешних закључака. Према Јиречеку, из самог дубровачког материјала се јасно види како су се садашња племена развијала из пастирских села или катуна. Том приликом наводи примјере као што су Зупци, Дробњаци, Бањани. О самим карактеристикама катуна из којих се развијају племена Јиречек није ништа одређеније казао нити се уопште бавио тим питањем. Ја бих ово само додала: да се племена не развијају из сваког катуна, него само из оних катуна који показују одређене карактеристике: континуирано јављање, насљедно старјешинство, особине разрастања катуна итд. То је закључак који намеће читаво наше излагање.

Др Бранислав Ђурђев: Желим да кажем да ми је познавање онога што је рекао Недим Филиповић о турским племенима много помогло да схватим неке ствари.

У Црној Гори, баш код Куча, прво се од катуна стварају села и кнежине, па онда се то тек са новим катунима претвара у племена.

Др Богумил Храбак: С великим интересовањем сам слушао излагање друга Ђурђева и с њим се у великој мери слажем. Ипак, хтео бих да напоменем да се његови закључци о времену територијализације могу односити само на терен Црне Горе, који има својих специфичности кад се

ради о условима за образовање племена. На терену данашње Херцеговине, сушне висоравни, стање је сасвим друкчије. Ту се катунска организација очувала неколико деценија, па и читаво столеће после сталног насељавања неке влашке скупине на одређеном месту и после појаве сесилних насеља. По мом мишљењу, то је због тога што је катун имао функцију у одвођењу стоке на летњу испашу на планински венац који дели Херцеговину од Босне, пошто је на терену данашње Херцеговине проблем летње испаше био основни. Неки подаци указују да се катунска организација и у турској Далмацији одржала у првој половини XVI века.

Нисам желео да узимам посебно реч, али се не слажем у свему ни с колегиницом Ковачевић кад она изводи закључке у вези с означавањем катунске припадности у дубровачким документима. Катуни се појављују у дубровачкој грађи и у првој половини XV века, иако у дневном саобраћају са Дубровником изгледа да их је нестало приликом означавања људи из Херцеговине који су Дубровчанима познати или који се бележе по својим већ насталим насељима.

ЈОВАН Ф. ТРИФУНОСКИ

ДАНАШЊИ ВЛАШКИ КАТУНИ У МАКЕДОНИЈИ

А — ПРВИ ДЕО

I

УВОД

На високим планинама СР Македоније, јер леже око средоземне области, травни кат је јако развијен и он је лети подесан за искоришћавање[1]). Зато су те планине биле веома значајне за сточарску привреду још у средњовековно доба. Такав значај оне су имале и за време турске владавине: поред сточара Македонаца, затим Турака-Јурука, Арбанаса, Саракачана, тада су се као сточари номади много истицали и Власи (Цинцари или Ароmуни). Преци данашњих Влаха планине у Македонији почели су искоришћавати углавном од краја XVIII и почетком XIX века.

Проблем сточарских група на планинама Македоније, као што се зна, интересантан је са гледишта антропогеографа, етнолога, историчара и социолога. Зато у нашој и страној научној литератури постоје радови у којима се расправљао поменути проблем. Али, и поред тога, извесна питања сточарских номада у Македонији остала су неразјашњена. За нас је посебно важно то што се није знало какво је данашње стање влашких катуна и влашког сточарства уопште.

Проучавањем влашких катуна и влашког сточарства од наших научних радника први се почео бавити Ј. Цвијић. Он је дао кратак поглед на распоред Влаха у Македонији и приказао поједине њихове сточарске миграције[2]). Цвијићеви ученици и следбеници наставили су тај рад. Помињемо Б. Ж. Милоје-

[1]) Успоредити Б. Милојевић: Општа регионална географија, Београд, 1956, стр. 214.

[2]) Ј. Цвијић: Антропогеографски проблеми Балканског Полуострва: Насеља српских земаља, књ. I, Београд, 1902, стр. CXXX—CXXXIV; исти: Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије, књ. III, Београд, 1911, стр. 1019—1025; исти: Балканско Полуострво и јужнословенске земље, књ. I, Београд, 1922, стр. 259—261, 279—281 и карта уз страну 282.

вића[3]), В. С. Радовановића[4]), М. С. Филиповића[5]) и писца овог прилога[6]). Од страних научних радника питањем Влаха и влашког сточарства у Македонији бавили су се углавном Г. Вајганд[7]) и Д. Јаранов[8]).

Поменута испитивања су вршена пре више година. А отада се много шта изменило у сточарству македонских Влаха. Даље, ова истраживања махом представљају регионалне обраде појединих планина — на пример, Перистера, Мокре (Јакупице), Огражден. Нисмо имали општи приказ влашког сточарства за све планине СР Македоније.

Захваљујући новчаној помоћи добијеној од Балканолошког Института најпре сам вршио проучавања међу влашким сточарима у току лета 1960. године. Тада сам обишао планине Пљачкавицу, Осогово, и Кочанску котлину. У току јесени исте године боравио сам на Голаку; тада сам путовао и међу Власима у Овчепољској котлини. На почетку 1961. године прикупљао сам потребне податке о влашком сточарству на Перистеру и планини Нице. Све су то планине на којима данас има влашких катуна[9]).

Ради боље прегледности свој прилог о данашњим влашким катунима у Македонији поделио сам на два дела. У првом делу изнет је кратак приказ порекла Влаха и њиховог ранијег сточарства. Затим су изложени резултати и општи погледи на данашња сточарска кретања и катуне. У другом делу је приказ одлика појединих планина и стања влашког сточарства на њима.

II

ПОРЕКЛО ВЛАХА И ЊИХОВ РАНИЈИ ЖИВОТ

У другој половини XVIII и на почетку XIX века, углавном из садашње јужне Арбаније и северозападне Грчке (сл. 1), доселиле су се у данашњи југословенски део Македоније две групе влашког становништва. Већа група, састављена од занатлија и трговаца, населила се претежно по западној Македонији

---

[3]) В. Милојевић: Високе планине у нашој краљевини, Београд. 1937, стр. 424—430, и 455—457; исти: Чрна Прст, Бјеласица и Перистер. Посебна издања Географског друштва, св. 16, Београд, 1934, стр. 33—35.

[4]) В. Радовановић: Горња и Доња Белица у Струшком Дримколу. Гласник Географског друштва, св. XXII, Београд, 1936, стр. 21—28.

[5]) М. Филиповић: Номадски Цинцари на Ограждену. Гласник Географског друштва, св. XXIV, Београд, 1938, стр. 59—72.

[6]) J. Трифуноски: Цинцари у Овчепољској котлини, примери сталног насељавања сточарских номада. Етнолошки преглед, св. I, Београд, 1959, стр. 35—50.

[7]) G. Weigand: Die Aromunen, Band I, Leipzig, 1895.

[8]) Македония като природно и стопанско цяло. София, 1945, стр. 263—269 и карта на стр. 264.

[9]) Један део теренских испитивања вршио сам уз пратњу својих студената Д. Бојацинског и Ж. Радеског, те им на указаној помоћи топло захваљујем. — Хвала и свима Власима сточарима који су ме макчиме помогли у раду.

као стални становници. А мања група, састављена од номадских сточара, дошла је у источну Македонију[10]).

У предању Влаха који су дошли у источну Македонију и о којима ће се у овом раду највише говорити доста је живо очувана легенда која наводи да су њихови преци живели на планини Грамосу (»место Денинско«). Поменута планина је на садашњој граници између Грчке и Арбаније. Зато се они данас понекад називају именом »Грамослии«.

Због тешког зулума, јер их је гонио познати турски Алипаша Јанински (1741—1822), и услед притиска муслиманских Арабанаса, ови Власи су се као група од око 40 породица (»биле едно племе«) крајем XVIII века изненадно и безобзирно иселили. Исељенике је предводио њихов најбогатији »ћаја«. Подесне паше, претежно на Осогову, Голаку и Пљачкавици, одлучиле су да су се они у свом кретању из старог краја задржали у данашњем источном делу СР Македоније[11]).

Сл. 1. Крај из којег су долазили наши Власи (по карти Ј. Поповића у књизи »О Цинцарима«, Београд 1937, стр. 23)

Нешто сточарских породица пореклом са Грамоса тада се населило још у Крушеву, познатом планинском насељу западне Македоније[12]). Затим по један род са Грамоса населио се у перистерским селима Маловишту и Нижепољу. Ови Власи још од свог досељења били су стално насељени.

Власи у источној Македонији били су као сточари номади у сталном кретању (»скитници«). Лети су са стоком и свима укућанима боравили на планинама. Карактеристична црта у њиховом животу било је удруживање за време летњег привредно активног периода у такозване »тајфе« или »компаније«[13]). У састав

---

[10]) Упоредити Ј. Цвијић: Антропогеографски проблеми ..., стр. CLXXIII/IV; Ј. Ердељановић: Цинцари и Мегленски Власи. »Нова Европа«, књ. IX, Загреб, 1924, стр. 462, 463, 464, 465; Д. Поповић: О Цинцарима. Београд, 1937, стр. 19, 37, 39; М. Филиповић: нав. дело, стр. 62, 63; Ј. Трифуноски: Цинцарска насеља у Македонији. »Географски хоризонт«, год. V, бр. 3, Загреб, 1959, стр, 21—26.

[11]) Ј. Трифуноски: Цинцари у Овчепољској котлини, стр. 35—38.

[12]) Ј. Трифуноски: Варошица Крушево, Гласник Етнографског института САН, књ. IV—VI, Београд, 1957, стр. 193—196, 197.

[13]) Упоредити М. Филиповић: нав. дело, стр. 63.

једне тајфе улазило је обично по десет, некада и више, породица које нису биле у крвном сродству. Величина компаније, односно тајфе, и број оваца у њој зависили су од пространства закупљеног планинског пашњака.

Старешина тајфе звао се »ћаја« или »челник«. Он је био богатији и угледнији човек. По правилу, ћаја је имао највећи број стоке, водио је трговачке послове и закључивао уговоре. Учествовање у једној тајфи није било обавезно за више година. Зими би се дознало који познатији Влах има намеру да организује нову тајфу. Затим, њему би дошли заинтересовани Власи на договор.

Поједини влашки родови били су јачи и од њих су чешће потицали ћаје у летњим сточарским насељима. Тако су познатије ћаје давали ови родови: Костови, доскора насељени у овчепољском селу Мездри (чувени ћаја звао се Мијалче Костов); затим Чомбе и Папандија, сада насељени у овчепољским селима Мустафину, Ерцелији и Дорфулији; Брова, сада насељени у селу Врбици и сливу Злетовске реке; Костови, сада насељени у кочанском селу Виници; Штерјови, сада насељени у кочанском селу Соколарцу; Накови, сада насељени у штипском селу Шобову (познати ћаја звао се Нако Ђаја) итд. Поменути родови били су најотпорнији међу номадским Власима. За време Турака живели су на опрези, борили се ради својих стада са пљачкашима, а неки су гинули.

На планине у Македонији изјављивали су стоку сви влашки сточари. Они су веома уредно и скупље плаћали травнину. Овакав начин поседања планина имао је рђаве последице за македонски и турско-југручки живаљ ових области. Власи су имали доста стоке те је велики приход од травнине за тадашње бегове и аге био веома уносан. На тај начин Власи су се лако одомаћили и бројем нарасли. На појединим планинама до друге половине прошлог века они су били потпуно потисли остале сточаре. То се десило на Осогову[14]), Пљачкавици, Голаку, Ограждену, Беласици и још неким другим планинама. Било је и Влаха који су од бегова куповали планинске сувате, нарочито на Осогову[15]). То су биле такозване »сајбијске« или »тапијалне« планине.

Крушевски Власи, који су се бавили сточарством, највише су изјављивали овце на планину Бушаву, северно од Крушева, и на суседну Мокру.

Влашка стада на планинама постепено су постала многобројна и стоком богата. Најсиромашнији Власи имали су по сто до двеста брава. Остали су имали по неколико стотина. Било их је који су држали и преко хиљаду. Штерјо Брова, предак данашњих Влаха насељених у Врбици (Кочане), имао је око 1870. године неколико стотина музница оваца, затим доста јаловиња и 50 коња.

---

[14]) Т. Кондев: Природните услови, населението и стопанството на Кратовско-злетовската област. Конгрес на географите ФНРЈ, II, Скопје, 1952, стр. 63.

[15]) Пространу пашу Поникву купили су Власи из села Врбице.

Предак рода Чомбе, данас насељеног у овчепољском селу Мустафину, био је такође веома богат стоком. Други богати сточари били су Зикови, сада насељени у штипском селу Радањи; Туцарови сада насељени у штипском селу Тараинцу; Џојапови, сада насељени у злетовском селу Лепопелцу; Мите Ћаја, сада насељен у Виници; Кутурела, сада насељени у кочанском селу Соколарцу; Костови и Ђорђијеви, сада насељени у селу Убову на ушћу Брегалнице у Вардар итд.

Оволики број стоке није се могао изимити сеном. Због тога су Власи стада гонили на зимовнике у приморске и жупне области. Тамо је стока налазила зимску пашу. Сада се могу са сигурношћу пратити сва сточарска кретања, пошто је о њима свежа традиција. Кретање са планина почињало је крајем октобра. Као зимовишта најчешће се помињу околина Солуна, Дојрана, Драме, Кавале, Јенишера. Ређе је сјављивана стока и у ближе пределе, као што су околина Ђевђелије, Струмице и Штипа.

Власи су на зимовник с овцама водили и коње. Читави каравани коња пратили су стада. На њих је било натоварено све оно што је било потребно за живот пастира, затим жене, деца и сточарски производи[16]). На путу се проводило по десет, некада и више дана. У зимовницима имали су познанике. Код њих су у већини случајева узимали под најам сеоске куће и одседали.

По обавештењима која сам добио од самих Влаха, око осамдесетих година прошлога века наступиле су извесне нове прилике у њиховом сточарском номадском животу. Повучене границе на Берлинском конгресу пресекле су поједине путове сточарске трговине и кретања. Границама према Турској суседна Србија и Бугарска биле су сасвим затворене. Влашка трговина стоком морала је да се упути само према југу. Сем тога је тада сточарство у Македонији опадало и услед свакодневних нереда, као и никакве личне и имовинске безбедности[17]).

Први Власи који су тада почели да се насељавају купили су куће и земљу у селима Врбици (Брова, Лука) и Лепопелцу (Џојапови, Минови). Та села леже у југозападној подгорини Осогова. Власи су прешли из номадског у полуномадски живот. Али ових Влаха било је врло мало (око десет домаћинстава). Остали бројни Власи источне Македоније продужили су номадска кретања и касније.

Трећи период у животу номадских Влаха пада за време ратова 1912/18. године. Балкански и први светски рат имали су велики утицај на целокупан живот Влаха. Најпре су непријатељске војске, нарочито бугарска, реквирирале највећи део влашке стоке и неке Влахе интернирале. Затим нова државна граница према Грчкој приморала је Влахе да се са стоком крећу само у оквиру наше државе[18]). Зими су одлазили у Струмичку, Ђевђе-

[16]) Упоредити Ј. Цвијић: Балканско Полуострво..., књ. I, стр. 280, 281.

[17]) С. Томић: Сточарство и прерада млека код Срба. Гласник Географског друштва, св. 7/8, Београд, 1922, стр. 242.

[18]) Б. Милојевић: Општа регионална географија, стр. 215.

лијску, Тиквешку и Кочанску котлину (сл. 2). Било је тешкоћа још око извоза њихових производа. Затим су, због повећане густине становништва, преоравани поједини пашњаци, који су били подлога сточарству. Све су то били важни узроци за напуштање ранијег номадског сточарског живота. Зато се после поменутих ратова један део Влаха — 40% (око 150 домаћинстава) — почео »везивати за земљу« и живети у сталним сеоским насељима[19]). Неки су се иселили у Румунију и на друге стране (око 1931/33. године).

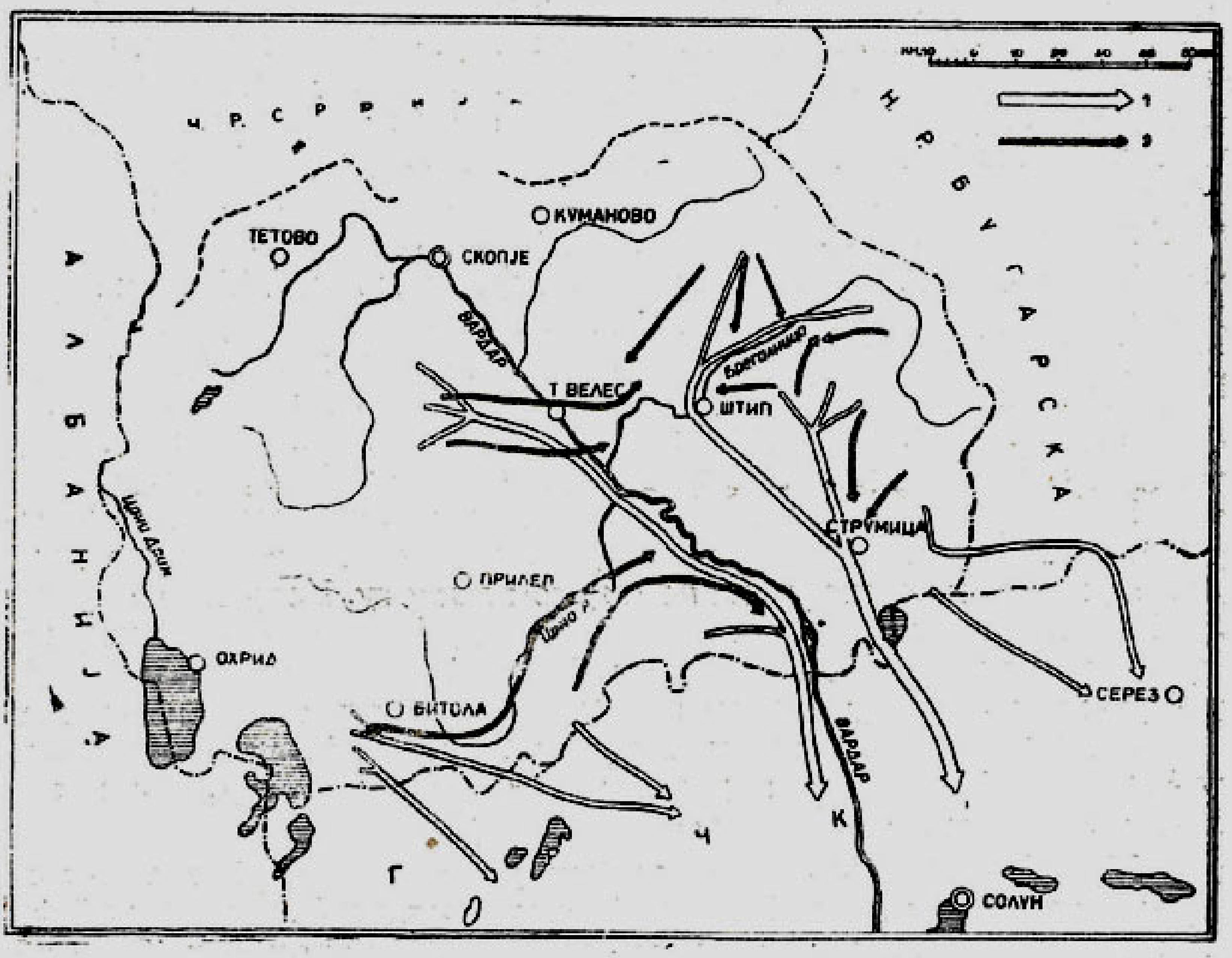

Сл. 2. **Сточарска кретања Влаха до 1912. (1) и од 1912. до 1948. године (2)**

И поред свега тога, повољни природни услови и старе навике утицали су да је већа половина номадских Влаха, око 60% (по прилици 240 домаћинстава), продужила ранији номадски начин живота и после другог светског рата. Лети су издизали са стоком највише на Осогово и Пљачкавицу. На Осогово је издизало са стоком око 150 домаћинстава, и то на места: Калин камен, Поникву, Вакуф, Лопен, Заимицу, Бабину чешму, Самаре, Китку, Кошарицу и друга. На Пљачкавицу је издизало са стоком око 50 домаћинстава, и то на места Лисец и Чатал чешму или Старе влашке колибе. Остале планине којима су се лети користили Власи биле су: Голак (15 до 20 домаћинстава), Огражден, Кадиица (близу Пехчева), Перистер, Кожуф, Ниџе и Мокра.

[19]) Упореди М. Филиповић: нав. дело, стр. 64, 65.

Неколико година пре почетка другог светског рата влашко сточарство у Македонији имало је велике размере. Тада су они, по процени, лети на планинама напасали око 100.000 оваца. Највише оваца је било у Осогову — око 58.000[20]). Затим много оваца је било на Пљачкавици — око 11.000[21]), на Кадиици — око 10.000[22]), на Голаку — око 6.000[23]), на Огражденү — око 5.000[24]), на Перистеру — око 5.000[25]) итд. Било је Влаха који су у мањој мери чували и козе.

Наредна, четврта фаза влашких номадских сточара настала је убрзо после другог светског рата, и то 1948. године. Послератне прилике, настале са променама друштвено-економских услова у нашој држави, најпре су наметнуле потребу национализације свих великих приватних сточарских поседа који су бројали преко 400 глава. То је било извршено у марту поменуте године[26]), а током лета те и наредне године сви Власи и они који су имали мање од 400 оваца постали су чланови масовно оснриваних сеоских радних задруга. Тада је било извршено дефинитивно насељавање Влаха у разна сеоска насеља па је престало свако влашко кретање са сопственом стоком на планине[27]). Десиле су се и деобе појединих кућних задруга.

Промене у вези са новим начином живота тражиле су од доскорашњих номадских Влаха да науче све послове око обраде земље. Њихова крајња еластичност и позната марљивост учинили су за релативно кратко време да су Власи у многим селима источне Македоније постали добри земљорадници. Има примера да они сада од земље добијају чак и већи принос него што је случај код неких њима суседних Македонаца и Турака. Уопште, у сталним насељима Власи уживају углед добрих домаћина. Њихове куће се убрајају међу најлепше и најуређеније.

Али ни стари начин сточарског живота није могао код стално насељених Влаха престати без трага. Зато од 1953. године, када је настала позната реорганизација сеоских радних задруга и откад

[20]) М. Савић: Наша индустрија, занати, трговина и пољопривреда, VII део, Сарајево, 1929, стр. 148.

[21]) Нав. дело, стр. 148.

[22]) Нав. дело, стр. 148.

[23]) Нав. дело, стр. 148.

[24]) М. Филиповић: нав. дело, стр. 67.

[25]) Б. Милојевић: Црна Прст, Бјеласица и Перистер, стр. 34.

[26]) Влах Коста Зико из Врбице код Кочана на почетку 1948. године имао је 1.200 оваца. Нако Ћаја, сада насељен у Шобову код Штипа, имао је 1.600 оваца и 400 коза. Ташко Штерјов, сада насељен у кочанском селу Соколарцу, имао је преко 1.000 оваца; Коста Ћаја из овчепољског села Мездре такође је имао много стоке итд.

[27]) Села у којима су се насељавали номадски Власи леже у источној Македонији. У Кочанској котлини таква села су: Виница, Мородвис, Видовиште, Јаћимово, Вања, Истибања, Соколарци, Врбица, Теранци. У сливу Злетовске реке таква села су: Пишица, Лепопелци, Бучиште, Чашица, Ратавица. У ближој околини Штипа таква села су: Нови Караман, Тараинци, Радања, Софулари, Сушево, Липов Дол, итд. У Овчепољској котлини таква села су: Аџибегово, Врсаково, Делисинци, Дорфулија, Криви Дол, Мустафино итд. (Видети Ј. Трифуноски: Цинцари у Овчепољској котлини, стр. 35—49). — Приликом ступања у сеоске радне задруге многи Власи на брзину су распродали стоку и добијеним парама саградили су куће. Ово сам слушао у Виници.

су Власи поново могли гајити стоку, свако влашко домаћинство почело је изнова да чува овце. Број оваца се брзо повећавао. Ипак, сточарство код њих данас нема тако велике размере, нити је номадско као раније. Власи су већином земљорадници и сточари, Само мањи део Влаха поново је почео да врши сезонска сточарска кретања као раније.

III

ДАНАШЊА СТОЧАРСКА КРЕТАЊА И КАТУНИ

1. **Издизање на планине.** — Кретање са стоком у планинске станове, то јест летовалишта, сада је највише развијено у селима под Пљачкавицом, Осоговом и Голаком. Та села су: Бања, Видовиште, Виница, Истибања, Радања, Чардаклија и Чашица. Из тих седам села, која леже на апсолутној висини од око 400 метара, стоку изгоне на поменуте планине 34 влашка домаћинства (сл. 3).

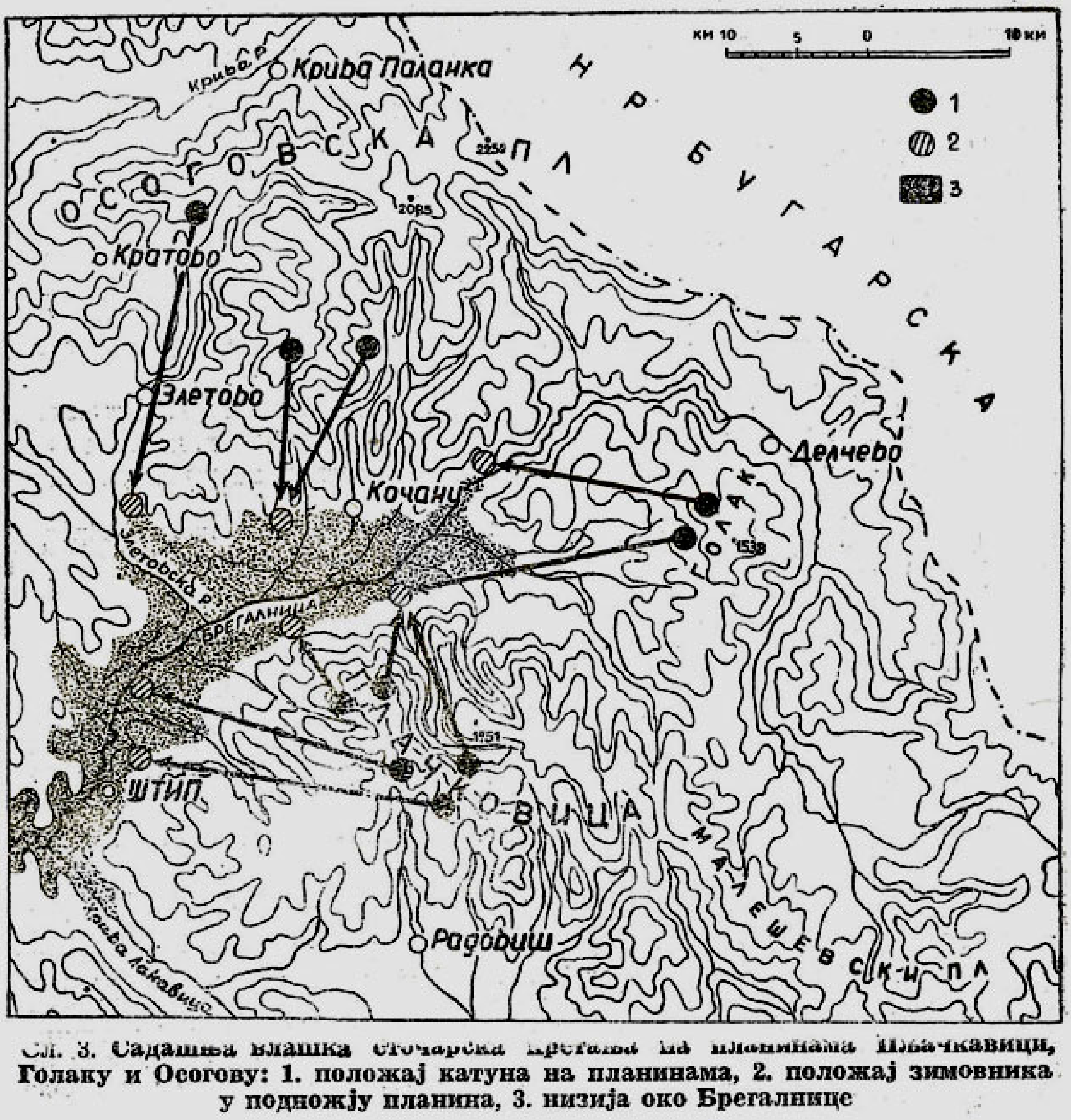

Сл. 3. Садашња влашка сточарска кретања на планинама Пљачкавици, Голаку и Осогову: 1. положај катуна на планинама, 2. положај зимовника у подножју планина, 3. низија око Брегалнице

Осам влашких домаћинстава из Винице лети 1960. године имало је катуне (»мандра« или »бачило«) на Пљачкавици, а шест домаћинстава на Голаку. Затим, пет домаћинстава из Радање, три домаћинства из Чардаклије и два домаћинства из Видовишта имала су катуне такође на Пљачкавици. На Голаку, поред поменутих виничких Влаха, имала су катуне и два домаћинства из Истибање. На Осогову имало је катуне седам домаћинстава из Бање и једно домаћинство из Чашице.

Овчепољска влашка села, међутим, не леже у непосредном подножју ниједне високе планине. Тамошњи сточари сада истерују стоку на Перистер код Битоља. Лети 1960. на поменутој планини имала су стоку три домаћинства из села Делисинца, једно домаћинство из села Аџибегова и једно домаћинство из села Степанца (ово село је у околини Титова Велеса).

Малобројни Власи из познате варошице Крушева имали су 1960. године два катуна: један на Перистеру и други на планини Ниџе.

Власи излазе у катуне када планине озелене (сл. 4). То је у првој половини маја. Путовање сточара који издижу на оближње планине траје један до три дана: на Пљачкавицу, Голак и Осогово. Путовање овчепољских Влаха до Перистера траје око 10 дана, јер је пут који ови сточари прелазе дуг више од стотину километара.

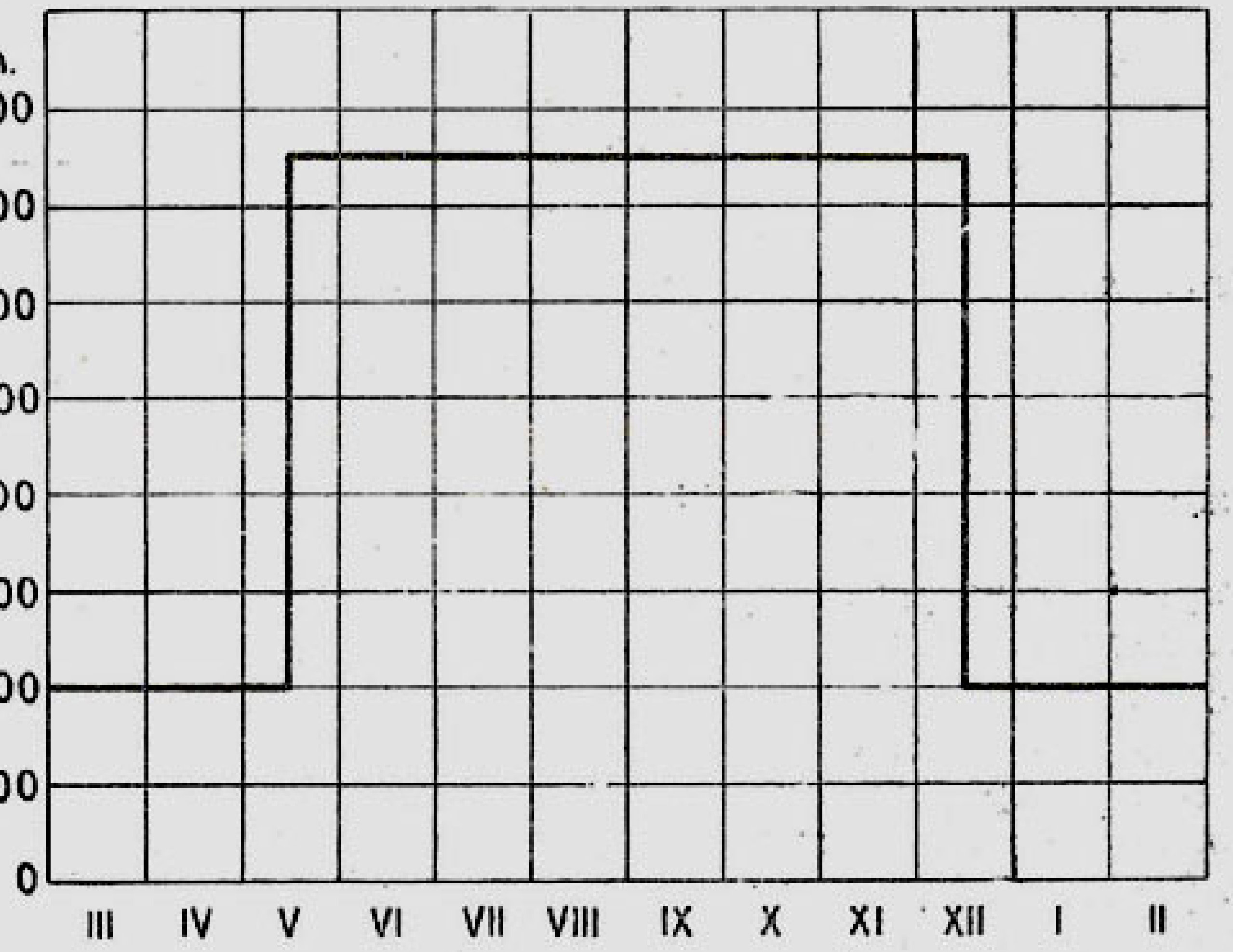

Сл. 4. **Сточарска кретања на Пљачкавици**

Катуни се подижу на државном земљишту, уз плаћање таксе за »травнину«. Таксу убиру шумска газдинства са седиштем у Кочанима (»Паруца«), Винициј, Штипу и Радовишту, или поједини општински одбори у потпланинским еслима Блатецу код Кочана, Злетову, Ранковцу код Криве Паланке, Радањи код Штипа,

Брајчину код Ресна итд. За сваку овцу или јагње такса за пашу износи 60 динара за шест месеци (рачуна се од 1. IV до 30. X). Такса за једног коња је 300 динара. Тако је на планинама у источном делу Македоније. Приликом издавања дозволе пази се да на један хектар паше просечно дођу по две овце[28]). Такса за пашу на Перистеру, међутим, износи око 200 динара.

Места са данашњим влашким катунима на појединим планинама и број оваца у њима 1960. године

Планина	Назив паше и места са катунима	Број оваца
1. Пљачкавица	Чупино, 1.400 м	550
	Куртали, 1.350 м	420
	Чатал чешма, 1.500 м	370
	Кара тепе, 1.300 м	250
	Коларница, 1.250 м	200
	Аџиница, 1.500 м	170
	Асанлија, 1.500 м	120
	Кукла, 1.400 м	120
		свега 2.200
2. Голак	Чавка, 1.324 м	600
	Станички рид, 1.350 м	240
		свега 840
3. Осогово	Пониква, 1.600 м	440
	Ожденица, 1.340 м	270
	Лисец, 1.500 м	150
		свега 860
4. Перистер	Голема чука, 2.100 м	1.500
	Рупа, 2.000 м	1.200
	Голема Марушица, 2.000 м	1.000
		свега 3.700
5. Ниџе	Слива, 2.000 м	1.000

Горња таблица показује на којим планинама СР Македоније данас има влашких катуна, како се зову поједине паше са њиховом апсолутном висином и бројно стање оваца (свега 8.600). Ако се ти подаци упореде са стањем влашког катунског сточарства из времена пре другог светског рата, онда се јасно види колико је оно опало. По броју оваца садашње сточарство према ранијем опало је за око једанаест пута. Огромно опадање броја влашких оваца нарочито је наступило на планини Осогову.

2. **Организација и подела рада.** — Сточарски живот на Пљачкавици, Голаку, Осогову и Перистеру није толико тежак као на неким другим нашим планинама. На њима има преко целог лета довољно траве и воде. Затим ове планине обилују шумом и на њима је данас прилично безбедно.

[28]) Обавештења добијена у шумском стопанству »Паруца« у Кочанима.

Ниједан влашки сточар који издиже на планине нема особито много стоке. На планинама у источном делу Македоније просечно на једног сточара долази око 115 оваца. Зато нико од тих Влаха не може да створи катун. Они се обично удружују по два до три сточара у један катун. То су такозване »тајфе«. На планинама Перистеру и Нице Власи сточари имају нешто више оваца, али се и они удружују приликом оснивања катуна.

Сточари у једној тајфи зову се ортаци. Ортаци обично постају људи из истог насеља, по могућству скоро одељена браћа, на пример, Јанко, Штерјо и Ђорђе Анђелови из Винице. Њихов је катун на Пљачкавици. Браћа Ташко, Салтир и Стојан Костови такође из Винице. Њихов је катун на Голаку. Затим браћа Штерјо и Калчо Наумови из кочанског села Истибање. И њихов је катун на Голаку. Таквих примера има још неколико. Али у појединим случајевима у једном катуну ортаци су и сродници или пријатељи, који имају поверења један у другог. Пример таквог уортачавања су Тодор Алексов и Тодор Анђелов из штипског села Чардаклије. Њихов је катун на Пљачкавици. Затим Никола Гудов из овчепољског села Степанца; њихов је катун на Перистеру итд. Ортаклук у једном катуну обично траје доста дуго.

На Пљачкавицу свега издиже деветнаест влашких сточара. Они имају девет катуна. На Голак издиже осам сточара. Они имају три катуна. На Осогово издиже седам сточара. Они имају четири катуна. Према томе, сада је укупно на планинама у источном делу СР Македоније 16 влашких катуна. Просечно на један од тих катуна долазе по око 244 овце и по око 4 коња.

У западном делу СР Македоније, издиже, и то на Перистер, осам влашких сточара, који су удружени у три катуна. На планину Нице издижу три сточара; они имају један катун. Просечно на сваки од тих катуна долази по око 1.175 оваца.

Планина	Број сточара	Број катуна	Просечан број оваца на један катун	Просечан број оваца на једног сточара
Пљачкавица	19	9	244	115
Голак	8	3	310	114
Осогово	7	4	215	123
Перистер	8	3	1.233	426
Нице	3	1	1.000	333
Свега	45	20	—	—

Сточари у свима катунима су добро организовани. Свакоме је одређен неки посао. Старији и искуснији Влах редовно представља катун пред властима, одговара за све што се десило у њему, набавља со и остало што је потребно. Он понекад помаже приликом муже стоке, када нема довољно чобана.

Домаћинства која су уортачена настоје да свако има чобанина који чува стоку. Затим сваки катун има човека који музе овце и сири млеко. Жене не бораве у катунима као раније. На почетку паше у катунима стока се скупи заједно, па се из ње издвоје музнице (»матрици«), јагњад и јаловиње (»стерпе«).

Сваки посао око оваца Власи раде са великом пажњом и нежношћу. Стока се лети истерује на пашу два пута на дан. Најпре од 5 до 11 часова пре подне, а затим од 3 до 9 сати после подне. Пре терања на пашу, стока се музе[20]). Овчари су снажнији људи, навикли на разне временске прилике. Они носе овчарски штап са куком. Њиме овчар може лако да ухвати овцу коју хоће.

Појединим сточарима помагачи су неки од њихових млађих синова. Они обично доносе хлеб и одећу из села када село лежи у подножју планине, затим доносе дрва из шуме и воду с извора.

Мужа оваца се обавља у струзи кроз коју се пропуштају музнице. Млеко, које се добија, прерађује се заједнички. Од њега се прави сир за продају. У томе нема никад забуне, јер се тачно зна колико ко има оваца, па према томе и колико ће млека, односно сира добити.

Да би овца дала довољно млека, она мора имати добру пашу. И пре одласка на пашу и при повратку, овце се дотерују полако и без вике. Стока једног катуна не прелази у испашу другог катуна. Једанпут недељно овцама се дају со и мекиње, или крупно самљевени кукуруз.

Обично сваки сточар своје овце стриже са својом чељади. А понекад помажу једни другима.

3. **Положај и изглед катуна.** — Сви влашки катуни имају истоветне положаје. Налазе се на заравнима заклоњеним од северног хладног ветра. Са њихових положаја, који се налазе на асполутној висини од 1.250 до 2.100 метара, могу се лако изгонити стада до највиших планинских врхова. Овде су чести извори, а са оваквих положаја лако је прићи и паши и шуми. Када је време непогодно, сточари склањају стада у густе шуме.

Зграде у катунима су примитивне. Сваки катун обично има: колибу, трло, стругу, негде и коњушницу.

Колиба (»калив«) је направљена од прућа и покривена ражаном сламом (величина око 3 $\times$ 4 метра). Изнутра је плет облепљен блатом. Већи број колиба је једноодељни, без прозора и са једним улазом. Служе за становање и оставу.

Само неке ретке колибе су преграђене на два дела. Први део је одмах како се уђе у колибу. Ту је огњиште и ту се спава. Други део је млекарник: у њему се држи сир, судови за мужу, за справљање смока и хране.

Сасвим ретко виде се и по две посебне а једноодељне колибе: једна служи за спавање, а друга за чување сира.

---

[20]) По два пута на дан овце се музу до Велике госпојине. После тога до Крстовдана овце се музу једанпут на дан (мужа оваца почиње од 1. априла).

Близу колибе гради се трло. Оно је намењено ноћном боравку оваца. Трла су од различите грађе. Нека су направљена од љеса, друга од врљика, а понекад и од наслаганог камена. Трла су најчешће четвороугластог облика. Њихова величина зависи од величине стада. Ретко су негде одвојена трла за јаловице и јагањце (на пример, на месту Марушици на Перистеру).

Овце ноћ проводе растурене у прилично пространом трлу. За време јачих ветрова и кише они се склањају под наслон. Наслон се налази на ивици трла.

Струга је узан простор у који се утерују овце пред мужу. Она је поред тога ближе колиби. Струга се затвара обично дрвима. — Поред трла налази се солило.

Око катуна сточари немају њива нити ливада. Током зиме не остаје нико на планини да чува зграде. Зато с пролећа, пре издига, људи изађу на планину да поправе и препокрију станове који су зими исквареени услед снега и ветрова. Некада ове сточарске станове зими пале околни сељаци (на пример, на Перистеру).

У катунима Власи имају врло оскудно покућство. Млеко се музе у дрвене музнице. За кување млека служе казани. За ношење воде употребљавају се дрвени судови. Спава се на дрвеном лежају, застртом чергама, а покрива се вуненом ћебади.

На планини оскудна је и влашка исхрана. Највише се употребљавају пшенични хлеб, млечни производи, пасуљ, паприке. О празницима влашке жене из својих села шаљу мужевима на планини најчешће питу.

4. **Врсте и број стоке.** — Преци данашњих Влаха, када су се доселили у садашње области, дотерали су и своју стоку. Тако су они све до данас одржали ону расу оваца какву су имали у старом крају. То је такозвана ц р н а в л а ш к а о в ц а или к а р а к а ч а н к а (»стар сој«). Одлично је прилагођена клими ових крајева и осталим месним условима: задовољна је оскуднијом храном, лако презими на слабим пасиштима и уопште је веома издржљива (»може да живи на секаде«). По тој овци ови сточари од околних Македонаца добили су име Ц р н и В л а с и или К а р а в л а с и.

Поменута влашка овца је ситна. Има живу меру око 25 кг. Она даје већу количину вуне, а релативно мању количину млека. Њено руно има оштра влакна и слабије је каквоће. У сточарењу данашњих Влаха црна овца заступљена је са око 40%[30]).

У данашњим областима Власи временом су примили да гаје још један тип оваца (»нов сој«). То је нешто крупнија домаћа

[30]) Црна влашка овца има млеко и месо који се одликују масноћом и добрим укусом.

овца, која има особито белу вуну и танке ноге (фот. 1). Зову је овчепољка. Лако се креће из нижих у више регионе или обратно. Овај тип овце даје мању количину вуне, а већу млека. Поменута овца заступљена је са око 50%.

Фот. 1. Врсте данашњих влашких оваца: »бела овчепољска« и »црна влашка овца«

Од пре пет-шест година државне власти почеле су радити и на побољшању влашког сточарства ширењем мерино овце. Али покушај да се уведе поменути тип још се не изводи у ширем обиму и са сигурним успесима[31]). Видео сам како су се поједини Власи томе чак и одупирали (у селу Видовишту код Кочана и у селу Аџибегову на Овчем пољу).

Сваки влашки катун има и потребан број коња. На коњима се односе у стална села или у градове сточарски производи, а одатле се доносе друге потребе (хлеб, со, трице). Затим коњи служе за пренос приликом сеоба, па за пренос грађе приликом изградње катуна. Дању коњи проводе на паши даље од оваца, а ноћу их сточари везују поред трла, или их затварају у нарочиту стају.

Око влашких катуна раније је коња било у већем броју, јер је било више послова које су сточари обављали помоћу њих: одлазили су на вршај у пољска села[32]), коњи су служили за јахање, односно путовање, и за преношење добара. Сада сваки мањи влашки катун има обично по четири (на пример, на Пљачкавици), а већи катуни имају по десет коња (на Перистеру).

---

[31]) Власи засада још нису расположени за овцу мерино. Они говоре да јагњад од те овце често угину зими. А одрасле мерино овце често поболевају и лети на планинама.

[32]) Раније су Власи говорили: »Коњи нам доносе жито, а све остало доносе нам овце«.

Влашки коњи, које сам гледао на планинама, најбоље одговарају овдашњим условима: свикли су да преносе људе и товаре по стрмим стазама.

Око влашких катуна види се и понеко магаре. Затим поједини Власи лети хране и понеку свињу. **Њих кољу** пред полазак са планине.

По обавештењима која сам добијао највише од самих Влаха, а делимично и од надлежних власти, лети 1960. године у свима њиховим катунима било је, како је и напред изнето, око 8.500 оваца, око 130 коња и нешто магаради. Највише оваца било је на планинама Пљачкавици — 2.200 — и Перистеру — 3.700. Мање оваца је било на планини Нице — 1.000, Осогову — 860 и Голаку — 840 (сл. 5). Међутим, ја имам утисак да је број стоке, свакако, нешто већи него што је овде показано. Приликом добијања дозволе за пашу, као и приликом мог распитивања, Власи су донекле прикривали право стање.

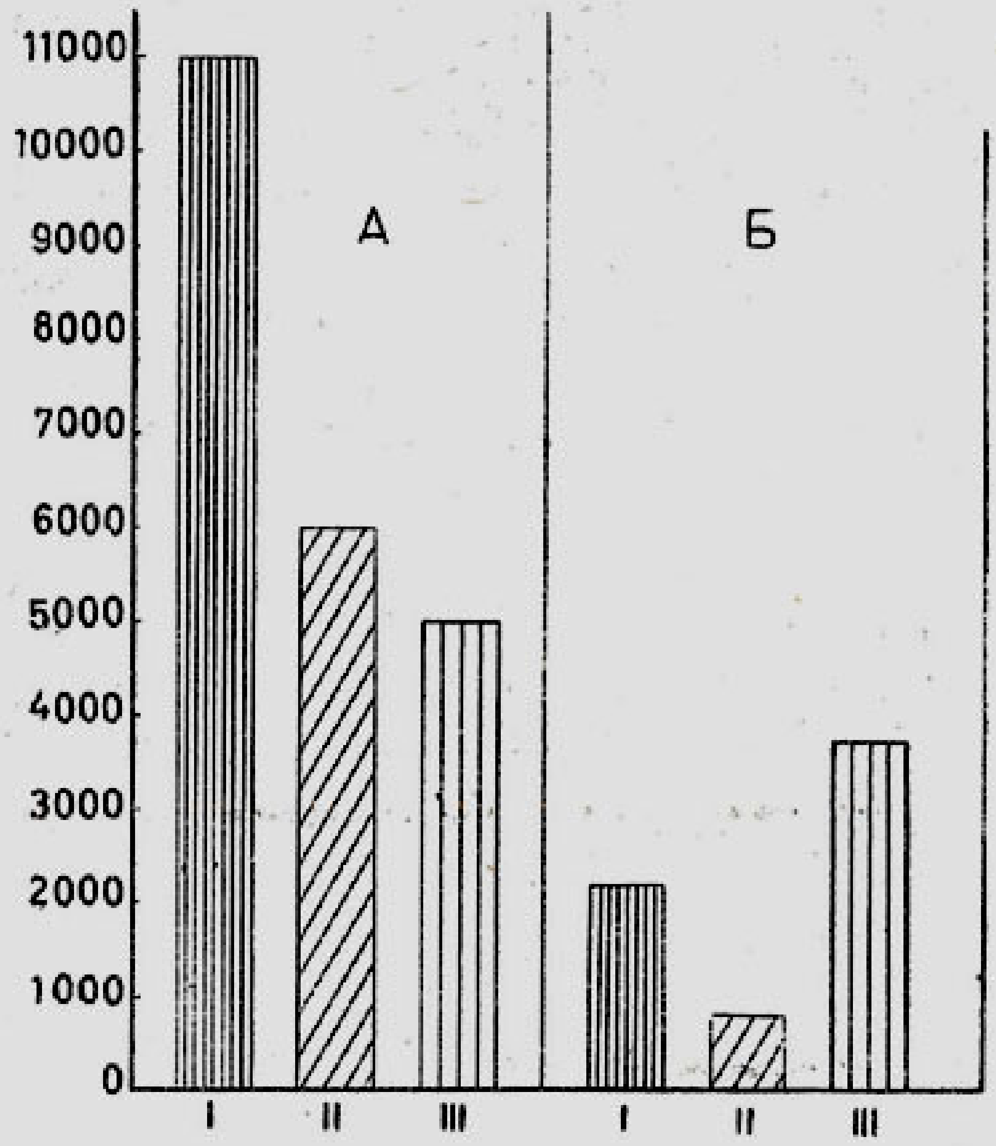

Сл. 5. Број влашких оваца на три планине у Македонији пре Првог светског рата (А) и данас (Б). Планине су Пљачкавица I, Голак II и Перистер III

За чување стоке на планинама потребни су пси. Сваки сточар има бар једног, а имућнији и по три пса. Пси су веома верни и храбри. Нападају и одбијају зверове; ноћу бдију над целим катуном.

5. **Сточарски производи и трговина.** — Влашки сточари често изјављују да их овца храни и одева. И заиста, овце су сточарима веома корисне. Од оваца они добијају: вуну, млеко, сир, месо, кожу, а продају овце и јагњад на живо.

Вуна је врло важан приход од оваца. Она служи за ткање покривача (»јамболије«), ћилима, сукна, затим за плетење џемпера и чарапа. Сточарско одело и постељне ствари у кућама највећим делом су од вуне. Затим сваког пазарног дана виђају се у Штипу, Кочанима, Титову Велесу и другим градовима Влахиње како продају чарапе и остале производе од вуне. Затим, вуна се продаје и непрерађена.

Овце се стригу два пута: пред издиг на планину и крајем лета о Крстовдану. Прва је вуна боља и скупља, друга је јевтинија. Једна овца просечно даје 1,5 а један ован око 2,5 кг вуне.

Количина млека од једне овце није велика — просечно око 30 литара[33]). Као максимум у мају једна овца дневно даје око 300 грама. Тада је трава млада и сочна. Лети количина млека буде за половину мања. Најинтензивнија мужа је до око 20. августа. После тога млека је све мање, тако да око 20. септембра (око Крстовдана) престаје мужа оваца.

Скоро од целе количине млека сада се прави само сир (»влашко сирење«)[34]), а од сурутке, која остаје, добија се урда. Мања количина сира и урде потроши се у домаћој исхрани, а највећи део се продаје. Понекад се у катунима кисели млеко за једење.

Овде да напоменемо да је пре другог светског рата, сем разлика у интензитету сточарења, било сасвим друкчије и стање прераде млека. Тада је обилност млека привлачила поједине трговачке фирме, претежно солунске Јевреје. Они су имали станице на појединим планинама. Већи део влашких сточара, који су били груписани у веће заједнице, само је музао стоку и све млеко продавао тим станицама. Специјални мајстори од млека су израђивали качкаваљ[35]).

Сваке јесени сточари закољу и по две до три угојене овце. Добијено месо се соли и преко зиме га једу укућани. Кожа од оваца се продаје. О већим летњим празницима, на пример, о Петровдану, Великој госпојини и Крстовдану, неки од Влаха закоље и јагње.

Овца је веома корисна животиња и као предмет трговине. С јесени сточари продају угојене јалове и старије овце (изнад пет година). Затим продају овнове и понеког коња. С пролећа се продају јагњад. Влашка стока одувек је била на одличном гласу. Жива стока и сточарски производи особито се продају у Штипу, Кочанима, Титовом Велесу и Битољу. Понекад они се продају и даље.

Уколико се околни градови после другог светског рата брзо развијају као управна и економска средишта, утолико се све више осећа потреба за месом, млечним производима и вуном. Месо се у великој мери извози у Грчку. Све је ово од великог утицаја

[33]) Власи говоре да је количина млека од оваца прилично променљива: »Зависи како ће се погоди година«.

[34]) Од 40 литара млека обично се добија 10 кг сира.

[35]) Упореди М. Филиповић: Качкаваљ у Македонији и Србији. Гласник Етнографског музеја, књ. XX, Београд, 1957, стр. 127; Б. Милојевић: Високе планине..., стр. 456. — Качкаваљ се у јесен паковао и носио на тржиште. Доста се извозио у Солун и даље — у Египат и Америку.

на сточарство. Зато сада влашки сточари лако уновчавају све своје производе и живу стоку. Има случајева да данашњим малобројним сточарима купци долазе сами у катуне.

Немогуће је навести поуздане бројне податке о томе колика је тачна привредна корист од стоке[36]). Али сами Власи изјављују да је овчарство веома корисно занимање и да оно брзо обогати човека[37]). Зато старији Власи сви одреда мисле да је привредна будућност пространих планинских сувата СР Македоније у овчарству. За осам до десет продатих оваца сточар може да набави жита за храну мање породице у току целе године. Власи који имају стадо од око 100 оваца музница могу током године да издржавају цело своје домаћинство ако није велико. Како су ме уверавали на терену: 100 оваца музница даје толики приход сточару колико даје 5 хектара релативно добре земље ратару.

Због свега тога и услед старе навике данас се осећа јасна тежња код старијих Влаха да опет брзо повећају своја стада. Али што до тога не долази, узрок је у тешкоћама око добијања одобрења за планинску пашу. Већи и бољи пашњаци, као што су на Мокрој, Осогову, Перистеру и другим планинама, на које су навикли Власи, сада се лети резервишу за стоку многих државних сточарских економија и појединих сеоских задруга. Негде постоје сличне тешкоће и у вези са зимском испашом.

На Мокрој планини, на пример, пасу овце државне економије »Прогрес«, чије је седиште у овчепољском селу Немањинцу (1957. године — око 6.000 оваца) и овце задруге штипског села Софулара. На Осогову пасу многобројне овце (око 10.000) државне економије »Црвена звезда« из Штипа (оне су на Калин камену), затим овце такође државне економије »Искра« из Кочана (4.000—5.000), »Овче поље« из Ерцелије, једне економије из Пробиштипа (око 5.000, оне су на Лопену), па овце земљорадничких задруга из села Спанчева, Тракање, Бање у Кочанској котлини, задруге села Цидилова у околини Криве Паланке (3.000—4.000). На Перистеру лети 1960. године пасла је стока појединих сеоских задруга и државних економија из околине Битоља и једне сеоске задруге из околине Ресна. Задруге из битољских села Нижепоља и Бача имале су по око 2.000 музница, а државна економија »Маријово« имала је 5.000—6.000 оваца. Слично је стање и на неким другим планинама Македоније.

Сада влашким сточарима најлакше се одобрава паша на шумским пропланцима. То су мањи шумски пашњаци. Таквих паша највише има на Пљачкавици, затим на Голаку. Они су подесни само за данашња невелика влашка стада. Таквих шумских пашњака нема много.

Велику жељу да повећају број оваца нарочито сам приметио код Влаха у кочанским селима Врбици, Соколарцу, Бањи и Исти-

---

[36]) Поједини Власи говорили су ми да чист годишњи приход од сваке овце музнице износи око 2.600 динара (бруто приход је 4.200, а расход 1.600 динара).

[37]) Упоредити С. Томић: нав. дело, стр. 248.

бањи; затим код Влаха у штипским селима Сушеву и Радањи; у овчепољским селима Мустафину, Делисинцу, Аџибегову и другим. У поменутој Врбици, која лежи у југозападном подножју Осогова, Власи и сада држе доста оваца — свако домаћинство (свега 17) има од 100 до 300 глава. Али они лети не могу добити одобрење за планинску пашу, јер, по исказу месних власти, добрих слободних паша на суседном Осогову нема. Зато врбички сточари, када је било најсувље време у низији, и то у августу и септембру 1960. године, без дозволе су истерали стоку на поменуту планину[38]). Слушао сам да понекад тако поступају и Власи из неких других насеља.

На другој страни, утицај наглог развитка градова у СР Македонији због индустрије, па разне могућности у вези са школовањем и упошљавањем, не осећа се само на кретању македонског становништва, него и на миграцијама Влаха. Њихови млађи људи свршавају разне школе и постепено прелазе у градове. Само из села у околини Кочана последњих година осамнаест млађих Влаха и једна девојка дипломирали су на универзитетима. Тако и ово кретање као нови фактор неповољно утиче на сточарство: оно ће се постепено занемаривати у оним влашким домаћинствима у којима, због прелаза у градове, не остане довољно мушких потомака по селима[39]).

6. **Зимовишта.** — На планинама сточари остају све док не падне снег, када овце не могу више пасти. То се обично догађа око средине децембра. Тада Власи стоку спуштају у своја стална села. Та села леже у ниским жупним потпланинским пределима. У њима се осећају утицаји средоземне климе. На тај начин влашки сточари, за разлику од ранијег доба, сада имају углавном своје сталне зимовнике, које више не мењају.

И у зимовницима (»кшли«) који се налазе на утрини, далеко од села, налазе се колиба, трло и остали заклони[40]). За њихово подизање се употребљавају камен, гране и слама (фот. 2). Називи зимовника у које одлазе данашњи влашки сточари су следећи: Виница, Видовиште, Бања и Истибања у Кочанској котлини; Чапица у околини Злетова; Радања и Чардаклија у ближој околини Штипа; Делисинци на Овчем пољу; Оморани и Чашка у околини Титовог Велеса.

У току зиме и пролећа стока пасе на пропланцима, по међама њива и по кошевинама (фот. 3). Ноћу се она затвара у торове. У дане када почну дувати хладнији ветрови и падати киша са суснежицом, стока се затвара у зимску стају. Али и тада стоци се не полаже, јер по малом снегу овца налази храну. Једино када настане јагњење, од средине јануара до краја фебруара и почну

---

[38]) Ако би врбички Власи имали планинске паше, онда би свако њихово домаћинство за 5—6 година располагало са по 500 до 600 оваца.

[39]) Један врбички Влах говорио ми је: »Свима Власима старијим од 30 година поглед је стално уперен према Осогову. А Власима млађим од 30 година поглед је окренут ка Скопљу и другим градовима«.

[40]) Потеси на сеоским утринама на којима зимује влашка стока, зову се: Гараска у селу Видовишту; Прчковица у селу Истибањи; Грнчарка, Голи рид и Драгица у Виници итд.

снеговитији дани, тада се стоци већином даје зоб купљена у млиновима или сено.

Фот. 2. **Влашка зимска »кшла« у атару Винице (место Грнчарска) у подножју Пљачкавице**

У априлу продаје се један део јагањаца. Затим се овце шишају и сточари се спремају за повратак на планине. У првој половини маја сточари се издижу истим путовима којима су и дошли на зимовник.

Фот. 3. **Влашки сточар са овцама на зимовнику у сливу Злетовске реке, атар села Ратовице**

Б — ДРУГИ ДЕО

I

ПЉАЧКАВИЦА

Овим именом се назива висока планина која испуњава простор између Кочанске котлине на северу и Радовишке котлине на југу. На западу границу Пљачкавице чини ближа околина Штипа, а на истоку границу чини предео Малешево. Пљачкавица је издужена у правцу запад—исток. У том правцу она је дуга око 35 километара[41]).

У морфолошком погледу Пљачкавица представља пространу површ, високу око 1.500 до 1.600 м. Са ње се диже већи број планинских врхова. Познатији врхови, почев од запада, су: Туртел (1.607 м), Црквиште (1.676 м), Џамија (1.569 м), Лисец (1.754 м), Козбран (1.708 м), Кара тепе и Паруца.

Планинску масу Пљачкавице рашчлањује већи број долина. Према северу у Кочанску котлину воде долине Осојнице, Блатечке, Градечке, Зрновске, Козјачке реке и друге. То су леве притоке Брегалнице. Према југу Пљачкавицу рашчлањују долине Радовишке, Оравичке, Сираве, Смиљанске реке и Широког дола. Оне су притоке Струме.

У физичко-географском погледу постоји знатна разлика између планинске стране Пљачкавице окренуте северу, ка Кочанској котлини, и стране окренуте југу, ка Радовишкој котлини. Ка Кочанској котлини планинска маса спушта се стрмо (фот. 4). Зато овде села леже само у планинском подножју. На јужној страни, међутим, падина Пљачкавице спушта се блаже. На тој присојној падини села се пењу доста високо.

Осим тога, северна страна Пљачкавице обилује изворском и текућом водом, затим има доста шума. У погледу вегетације на северној планинској страни разликују се два дела. Најнижи део обрастао је жбуњем и шумарицом. Изнад њега је простран појас бујне букове шуме[42]). У томе појасу има и пашњака. Јужна страна Пљачкавице, као блажа и присојна, повољнија је за земљорадњу те је са површинама обрадиве земље. Тамо где има шуме, она је закржљала и прошарана врло слабом травом. Изворска вода је ретка.

На површи Пљачкавице налазе се планински сувати чија је трава током целог лета бујна, мека и питома. Ови сувати испресецани су дубоким долинама и зато се састоје од већег броја де-

---

[41]) На специјалној карти ФНР Југославије, 1 : 100.000, планина Пљачкавица представљена је на листу »Плачковица««.

[42]) В. Матић: Привреда, саобраћај и насеља у Кочанској котлини. Гласник Говграфског друштва, св. XXVI, Београд, 1940, стр. 21.

лова (»планина«). Нарочито су травнији делови сувата у средишњем високом крају Пљачкавице и на странама окренутим северу.

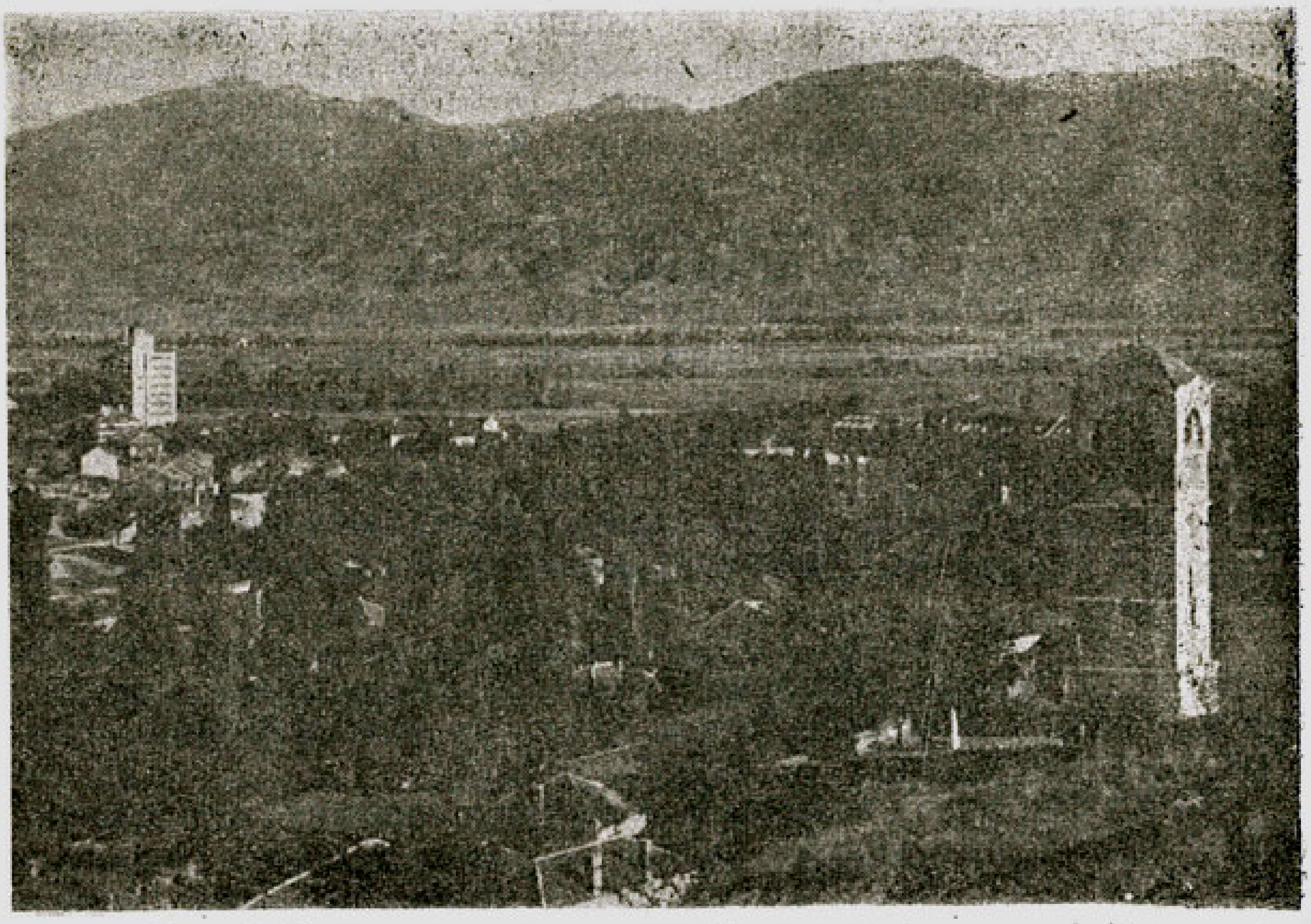

Фот. 4. Северна страна планине Пљачкавице са подножјем. Снимљено из Кочана

За пашу на Пљачкавици у прошлости отимали су се сточари из ближих и даљих области. У XVIII и првој половини XIX века планинске паше већином су припадале појединим Турцима (Јуруци и Коњари) насељеним у селима Кочанске котлине (Блатец, Липец, Градец, Зрновце, Теранци) на северу и Радовишке котлине на југу. Али од средине прошлог века на Пљачкавици почели су лети да преовлађују влашки номади. Сточара Македонаца било је мало, и то само са источне, тј. малешевске стране.

Због подеснијих природних услова, сва сточарска станишта на Пљачкавици била су подизана у средњем делу масива. Одавде су сточари одржавали везе са селима и градским насељима у подгорини. Станишта редовно су лежала на висини од око 1.400 до 1.500 метара.

Влашки сточари на Пљачкавици били су многобројни до другог светског рата и 2—3 године после њега. До поменутог доба на овој планини летовало је око 50 номадских влашких домаћинстава. Затим су чланови тих домаћинстава постали стално насељени становници у многим кочанским, неким штипским и овчепољским селима.

За влашке сточаре била су привлачна нарочито два дела на Пљачкавици. То су Чатал чесма или Стари влашки колиби и Лисец. По подацима из 1929. године, на Чатал чешми лети је

било око 6.000, а на Лисецу око 5.000 оваца[43]). З време другог светског рата на Пљачкавици лети је боравило 46 влашких домаћинстава: на Чатал чешми је било 27, а на Лисецу 19.

Од свих планина у СР Македонији и сада Пљачкавица има највише влашких сточара. Ова планина, како је напред истакнуто, има шумских пашњака подесних само за мања стада. У јулу 1960. године влашка сточарска станишта постојала су на местима: Картали, Чупино, Аџиница, Кукла, Коларница, Чатал чешма или Стари влашки колиби, Кара тепе и Асанлија.

На месту Картали, близу македонског села Лаки, налази се заједнички катун Мита Штерјова, Зика Михајлова и Косте са око 420 оваца (први има 160, други 140, трећи 120 оваца). Њихове породице стално живе у штипском селу Радањи.

На Чупину, близу Лисеца[44]), налазе се два катуна. Један катун са око 300 оваца припада браћи Јанку, Штерји и Ђорђу Анђеловим (сваки има по око 100 оваца). Други катун са око 250 оваца припада Колету Михајловом и Јанку Митеву (први има 150, други 100 оваца). Породице поменутих Влаха живе у Виници код Кочана.

На Аџиници, такође близу Лисеца, налази се Катун Тодора Алексова и Тодора Анђелова са око 170 оваца (први има 100, други 70 оваца). Породица Тодора Анђелова живи у Виници, а Тодора Алексова у штипском селу Чардаклији.

На Кукли, изнад великог и познатог кочанског села Зрновца (близу врха Орлов камен), налази се катун Михајла Пушева и Зика Николова са око 120 оваца (сваки има по 60 оваца). Њихове породице живе у Виници.

На Коларници (или Жандарским кромпирима) налази се катун Санде Михајлова и још једног другог Влаха са око 200 оваца (први има 150, други 50 оваца). Њихове породице живе у кочанском селу Видовишту.

На месту Чатал чешма или Стари влашки колиби близу врха Туртел налази се катун Ђорђа Анђелова и Ђорђа Костова са око 370 оваца (први има 250, други 120 оваца). Њихове породице живе у штипском селу Чардаклији.

На месту Кара тепе изнад Новог села (»Радовишко«), налази се заједнички катун од два влашка домаћинства. Старешине тих домаћинстава зову се Коста Стар и Коста Мал. У њиховом катуну је око 250 оваца (први има 130, други 120 оваца). Породице им живе у селу Радањи код Штипа.

На Асанлији, изнад села Смиљанице (»Радовишко«), налази се катун још једног влашког сточара са 120 оваца. Његова породица живи у напред поменутом штипском селу Радањи.

Поменути данашњи влашки катуни на Пљачкавици леже у подножју планинских врхова, на пример, у подножју Туртела, Козбрана, Бел-камена итд. На оваквим местима има довољно паше и изворске воде. Тако је Пљачкавица и данас доста значајна

---

[43]) М. Савић: нав. дело, стр. 148.

[44]) На карти: Чупино брдо.

за сточарски живот. У околним жупским областима сточари продају своје производе.

Данас нема влашких сточарских станишта једино на Лисецу. Тамо је пространа планинска паша. Она служи за напасање многобројне стоке државне сточарске економије у Виници. Та економија има око 1.200 оваца и око 600 говеда.

II

ГОЛАК

Голак се назива плећата планина између горњег слива Брегалнице са истока и Кочанске котлине са запада. Пружа се у правцу север—југ око 30 километара. То је висока планина, одвојена од Осогова и Пљачкавице, и чини засебну целину[45]).

На Голаку истичу се неколики врхови са посебним именима. Зову се: Обозна (1.181 м), Јастребац (1.273 м), Чавка (1.538 м) и Оси кат (1. 202 м). Између врхова су ниже заравни и превоји. Најпознатији превој зове се Станички рид[46]).

Према истоку и северу Голак се спушта доста стрмо. Планинску масу рашчлањују долине притока Брегалнице. Са истока су главне долине Осојнице, Пеклинске и Драгобрашке реке.

Највиши делови Голака састављени су од кристаластих шкриљаца. Правац пружања планине, особине стена, и висина утицали су на хидрографију и вегетацију. Атмосферски талози падају у знатној мери, и то више на западној страни окренутој Кочанској котлини.

У погледу вегетације на странама Голака јасно се разликују три дела. Најнижи део обрастао је поглавито закржљалом храстовом шумом. Изнад њега је узан појас букове шуме. На врховима Голака и на заравнима између њих има пашњака. Њихова трава је бујна и питома. Пашњаци су највећим делом настали на штету шума.

Природни услови за сточарски живот су доста повољни. Зато је на овој планини лети увек био развијен катунски живот као и на околним планинама. Са западне и јужне стране сточари су дубоко продрли у масив Голака.

Планином Голак раније су се користили македонски и турски јуручко-коњарски сточари[47]). На овој планини често се наилази на трагове сточарских насеља. Међутим, од почетка XIX века на Голаку су почели лети да подижу сточарске станове и влашки номади. Године 1929. Власи су на овој планини напасали око 6.000 оваца[48]).

---

[45]) На специјалној карти ФНР Југославије Голак је представљен на листу »Плачковица«.

[46]) Име је остало по жандармеријској станици тамо сапрађеној 1929. године

[47]) Турци су живели у селима: Пекљану, Трсину, Истибањи, Калиманцу итд.

[48]) М. Савић: нав. дело, стр. 148.

Влашки сточари на Голаку најмногобројнији су били у првој половини XX века, и то до 1947. године. До те године на њему је летовало по 15 до 25 номадских влашких домаћинстава. Од поменуте године та влашка домаћинства су стално насељена у потпланинским кочанским селима: Јаћимову, Виници и Истибањи (Капсали, Симеонови, Лунгови, Миајлови).

Сада влашких сточара на Голаку има мало. Године 1960. на месту Чавки било је станиште Влаха Штерја Наумова и Калча Наумова из кочанског села Истибање. Они су створили заједнички катун са око 240 оваца (сваки има по око 120 оваца). На Чавки постоји и станиште Влаха Ташка, Салтира и Стојана Костових (браће) из Винице. Они су такође створили заједнички катун са око 360 оваца (сваки има по 120).

Посебна влашка станишта на Голаку налазе се и на месту Станички рид (близу Градишта). Тамо је заједнички катун Ђорђа Мишева, Дима Атанасова и Штерја Ђорђијева, такође из Винице. У њиховом катуну има око 330 оваца (први 150, други 100, трећи 80 оваца).

Поменута станишта на Голаку налазе се на висини од око 1.300 до 1.350 метара. Недалеко од њих има паше и изворске воде, без чега не може постојати ниједан катун. Са тога положаја сточари одржавају везе са селима у западној планинској подгорини путовима који воде кроз долине. Сточарске зграде су од камена и дрвета.

И остале заравни и превоји на Голаку на којима има пашњака лети могу примити већи број стоке. Њихова трава сада није довољно искоришћена. По њима пасе нешто стоке из околних македонских, претежније земљорадничких, села. Таква села су Трсино, Лаки и друга. Македонци из Трсина почели су да претварају паше на Голаку у оранице.

III

ОСОГОВО

Осогово је једна од најпространијих планина СР Македоније. Лежи између долине Криве реке на северу, Кочанске котлине на југу, Овчег поља на западу и југословенско-бугарске границе на истоку. Осогово је чвор одакле извиру реке: Злетовска, Кочанска, Оризарска, Каменичка, Крива река и друге[49]).

Основни тектонски облици Осогова потпали су под дуготрајан и снажан утицај ерозивно-денудационих процеса. Зато је историја геоморфолошког развитка овог масива представљена стварањем читавог низа површи. Те се површи уклапају једна у другу, засецају развођа или се подовима и терасама увлаче у речне долине.

Од највиших до најнижих делова Осогова нижу се површи различитих особина. Међу њима се истичу оне које су развијене

[49]) На специјалној карти ФНР Југославије Осогово је представљено на листовима »Крива Паланка« и »Плачковица«.

само у средњим и јужним планинским деловима, док их у осталим крајевима нема уопште или су изражене делимично. Узевши у целини, површи Осогова могле би се груписати у површи планинских и површи нижих делова осоговске масе.

Са делова виших осоговских површи дижу се поједини планински врхови. У те спадају: Поникава (1.670 м), Лисац (1.527 м), Банков чукар (1.592 м), Ретки буки (1.781 м), Китка (1.847 м), Царев врв (2.085 м), Чатал чешма (1.824 м), Костадиница (1.645 м) и Калин камен (1.817 м). Постоји и већи број долина. Главне долине, усечене у масиву Осогова, воде у Кочанску котлину на југу.

Осогово је прилично богато атмосферским талозима. Кише падају каткад недељама. Обилност талога потиче од знатне висине. Због тога Осогово обилује изворском водом, од које постају многобројне мање и веће текућице. Део Осогова око врха Калин камена сматра се да је богатији изворима од било које друге планине на југу наше државе.

Због вододржљивости земљишта и обиља у влази сви делови Осогова покривени су, готово свуда, непрекидним шумским и травним покривачем. Шуме се смењују по појасевима: храст и буква. На букве настављају се сувати (»планине«). На појединим местима шуму су чобани намерно палили да би проширили пашњаке.

Травни покривач на Осогову, чија је трава зелена током целог лета, је особито простран. Он је много пространији и травнији него на Пљачкавици, Перистеру и другим планинама Македоније. Нарочито су травни и за стоку храњиви они осоговски сувати који су окренути југу и југозападу[50]).

За пастирски живот Осогово је врло подесна планина. Због тога на њој нема скоро ниједног травног места куда стока није допрла. Сточари су свуда подизали станишта где је било услова за привремени летњи живот. У томе су се најпре истицали Македонци насељени у долинама Осогова, као и Турци-Јуруци, чија су стална станишта лежала у околним ниским областима[51]).

Од краја XVIII и почетка XIX века Осогово је почело привлачити влашке номаде. Власи су постепено бројно ојачали. Зато су они за последњих сто година били главни осоговски сточари. По подацима из 1929. године Власи су на Калин камену лети напасали око 40.000 оваца, на Поникви напасали су око 8.000 оваца, на месту Вакуф напасали су око 5.000 оваца, на Китки такође су напасали око 5.000 оваца итд.[52]).

Поједине податке о Власима на Осогову прикупио је Т. Кондев 1932. године. Тада је на поменутој планини лети боравило 149 влашких номадских домаћинстава. Она су, по местима где су се задржавала, била овако распоређена: на Калин камену 73,

[50]) Власи изјављују да је за добијање млека врло подесна трава на Осогову, а мање је подесна трава на Шар-планини. Зато они у прошлости нису никада имали овце на поменутој планини (упореди Ј. Цвијић: Антропогеографски проблеми..., стр. CXXXII).

[51]) Т. Кондев: нав. дело, стр. 62, 63.

[52]) М. Савић: нав. дело, стр. 148.

на Поникви 31, на Лопену 31, на Заимици 7 и на Китки 7 домаћинстава[53]).

Пред почетак другог светског рата и после тога до краја 1947. године број влашких сточара на Осогову почео се смањивати. Они су се почели насељавати у поједина села која леже у Кочанској котлини на југу (Соколарци, Врбица, Бања), у сливу Злетовске реке (Лепопелци, Пишица, Чашица, Ратовица и друга) и по Овчем пољу на југозападу (Ерцелија, Мустафино, Аџибегово, Делисинци итд.).

Сада влашких сточара на Осогову лети има веома мало. Године 1960. влашка сточарска станишта постојала су само на местима Поникви (изнад села Лешки и Нивичана), Ожденици (близу села Чурилака) и Лисецу (близу Кратова).

На Поникви налазе се два катуна. Припадају Власима из кочанског села Бање. У једном катуну има око 300 оваца и у њему је стока Влаха званих Јанкови и Јуруци (сваки има по 150 оваца). Други катун има око 140 оваца. Овце припадају Ђорђу Додеву (има 80 оваца) и Јордану Ђорђевом (има 60 оваца).

На Ожденици налази се заједнички катун Атанаса Костова и Унча Јанкова са око 270 оваца (први има 150, други 120 оваца). Њихове породице живе у кочанском селу Бањи.

На Лисецу је катун Уши Николова са око 150 оваца. Његова породица живи у злетовском селу Чашици.

Поменута влашка станишта на Осогову су на висини од око 1.340 до 1.600 метара. Око њих има релативно мало паше јер су то пропланци у шумском појасу. Из својих катуна сточари лети одржавају сталне везе са селима у планинској подгорини.

Остале простране сувати на Осогову од 1948. године служе само за напасање великих стада оваца које припадају државним газдинствима и сеоским задругама. Лети 1960. године на Осогову је било много стоке, нарочито државних економија из Штипа, Пробиштипа и Ерцелије на Овчем пољу.

IV

ПЕРИСТЕР

Перистер лежи између Битољско-прилепске котлине на истоку и Преспанске котлине на западу. У правцу север—југ планина је дуга око 16 километара. У рељефу Перистера запажају се три дела: врхови, површи и долине[54]).

Врхови су састављени од чвршћих стена и на њих водени талози падају изобилно. Главнији врхови зову се: Перистер (2.600 м), Големо езеро (2.421 м), Муза (2.351 м), Лош камен (2.050 м), Ржане (2.334 м), Гура (2.103 м) и Чука (2.182 м).

---

[53]) Т. Кондев: Осоговија, антропогеографско и стопанско-географски испитувања (рад у рукопису).

[54]) На специјалној карти ФНР Југославије Перистер је представљен на листовима »Крушево-Ресен« и »Битољ-Прилеп«.

У подножју перистерских врхова леже површи са суватима. Поједини суватски делови зову се: Дебели рид, Црвена стена, Неолица, Марушица, Широко итд. Сви су обрасли ситном, али густом травом. Планински сувати Неолица и Црвена стена представљају најпитомије планинске пашњаке.

Сваки суватски део Перистера обухвата извориште неке реке. Са источне стране масив Перистера рашчланиле су долине Драгора, Злокућанске, Остречке и Лажечке реке. На северној страни је долина Маловишке реке. Са запада усечена је долина Љубојничке реке.

По својим географским одликама и положају Перистер је значајна планина за сточарски живот. Она лежи између жупних земљорадничких области, у којима су сточари куповали жито и продавали своје производе.

Са северне, источне и западне стране сточари су продирали дубоко у Перистер. Зато се и на овој планини често налазе остаци од ранијих сточарских насеља. На Перистеру и данас су очувани стари начини сточарског живота.

У лето 1932. године на Перистеру бавило се 14 саракачанских породица са 150 коња и 5.000 оваца и коза. Они су дошли почетком јуна из околине Ђевђелије[55]). Ускоро после тога поменути Саракачани населили су се као стални становници. Сада они живе у битољским селима Нижепољу и Маловишту, и у штипским селима Тараинцу и Новом Караману[56]).

На Перистер, где је данас углавном стајско сточарство, лети издижу са стоком малобројни Власи из Овчепољске котлине, околине Титовог Велеса и из варошице Крушева. Затим издижу са стоком и поједине сеоске задруге и једна државна економија из околине Битоља (задруге села Бача и Нижепоља, државна економија »Маријово«) и једна задруга из Преспе (из села Лубојна).

У лето 1960. године на Перистеру су била само три влашка катуна. Један је лежао на месту Голема марушица изнад преспанског села Крани. У њему је било око 1.000 оваца и неколико коња. Овце су припадале Николи Гудову из овчепољског села Аџибегова (има око 600 оваца) и Кости Ђорђијевом из титовелешког села Степанца (има око 400 оваца).

На месту званом Рупа изнад преспанског села Брајчина налазио се други влашки катун. Имао је око 1.200 оваца и 16 коња. Власници су били Штерјо Митров (са 600 оваца и 10 коња), Коста Димов (са 400 оваца и 5 коња) и Никола Мишов (са 200 оваца и 1 коњем), сви из овчепољског села Делисинца.

---

[55]) Б. Милојевић: Црна Прст, Бјеласица и Перистер, стр. 34, 35. — За Саракачане поменути аутор мисли да су аромунског — влашког порекла.

[56]) У битољском селу Нижепољу сада живе ови саракачански родови: Козаровци (3 к), Талкови (3 к) и Николеви (1 к). У битољском селу Маловишту сада живе ови саракачански родови: Дојовски (4 к), Зракополос (1 к) и Марија (1 к). Три саракачанске породице из Маловишта преселиле су се у Битољ. — У штипским селима Тараинцу и Новом Караману насељено је 9 саракачанских домаћинстава.

Трећи катун налазио се на месту званом Голема чука, изнад битољског села Маловишта. Он је имао око 1.500 оваца. Власници су били Власи из Крушева: Таћи Дика, Кочо Ћирца и Кочо Пандора.

Поменути катуни на Перистеру леже у подножју планинских врхова. На оваквим местима има доста паше и изворске воде.

V

НИЦЕ

Ниџе је позната планина са врхом Кајмакчаланом (2.521 м), преко чијих највиших делова води југословенско-грчка граница. Планина је издужена у правцу југозапад-североисток. Нашој држави припада не много простран део окренут северозападу.

У морфолошком погледу југословенски део планине Ниџе одликује се већим бројем долина, између којих су високи гребени. Долине су усекле десне притоке Црне: Коњарска, Будимирска, Градешничка река и друге. У извориштним деловима поменутих река дижу се највиши планински врхови. Осим Кајмакчалана, налазе се још врхови: Сокол (1.822 м), Добро поље (1.877 м), Козјак (1814 м) итд.

Северозападна југословенска страна планине Ниџе обилује изворском и текућом водом. Затим има доста шума. У погледу вегетације разликују се два дела. Нижи део обрастао је храстовом шумом и у њему се види доста крчевина (око сеоских насеља). У вишим деловима је простран појас букове шуме. На највишим деловима Ниџе налазе се планински сувати.

Пашом на планини Ниџе раније су се лети много користили македонски сељаци из Маријова и из Битољско-прилепске котлине. У XIX веку тамо су се били одомаћили и поједини влашки сточари.

Осталим пашама на овој планини, поред околних македонских сточара, сада се користе за стоку и поједине задруге из маријовских села.

***

У времену између два светска рата, као што је већ изнето, влашких катуна је било и на другим планинама Македоније. То су: Огражден, Мокра, Кадиица и Кожуф. На Оградждену напасало је стоку 17 влашких номадских домаћинстава[57]), на Мокрој око 40 домаћинстава[58]), на Кадиици приличан број домаћинстава[59]) и на Кожуфу око 10 домаћинстава[60]). Од 1948. године на поменутим планинама нема више влашких сточара.

---

[57]) М. Филиповић: нав. дело, стр. 63.
[58]) Б. Милојевић: Високе планине..., стр. 455—457.
[59]) М. Филиповић: нав. дело, стр. 61.
[60]) Б. Милојевић: Привредно-географска и антропогеографска проматрања о долинама Брегалнице и Пчиње. Гласник Српског географског друштва, XXX, бр. 2, стр. 105; М. Филиповић: нав. дело, стр. 63.

ЗАВРШНО РАЗМАТРАЊЕ

Из досадашњег излагања могло се видети да је влашко номадско сточарство било развијено већим делом у источном, а мањим делом у западном крају Македоније. То сточарство почело се развијати од краја XVIII века, а од око осамдесетих година XIX века оно је почело да трпи извесне измене. Границама према Турској суседна Србија и Бугарска биле су сасвим затворене. Влашка трговина са стоком морала је да се упути само према југу. Затим су тада у Македонији настали свакодневни нереди, а лична и имовна безбедност била је никаква. Због тога је тада започело напуштање номадског живота. Поједини немногобројни влашки сточари населили су се у југозападној подгорини Осогова.

Нов период у животу номадских Влаха наступио је за време ратова 1912/18. године. Најпре су непријатељске војске реквирирале највећи део влашке стоке и неке Влахе интернирале. Затим нова државна граница према Грчкој приморала је Влахе са стоком да се крећу само у оквиру наше државе. Било је тешкоћа још око извоза њихових производа. Све су то били важни узроци за напуштање номадског сточарског живота. Зато после поменутих ратова један део Влаха — око 40% — почео се »везивати за земљу« и живети у сталним сеоским насељима.

Наредна пресудна фаза у животу влашких номадских сточара настала је после другог светског рата, и то 1948. године. Послератни друштвено-економски услови у нашој држави наметнули су потребу национализације свих великих приватних сточарских поседа. То је извршено у марту поменуте године. А током лета те године сви Власи, и они који су имали мање оваца, постали су чланови масовно осниваних радних задруга. Тада је било извршено и дефинитивно насељавање Влаха у разна сеоска насеља. Тако је престало свако влашко кретање са сопственом стоком.

Нов начин живота тражио је од доскорашњих номадских Влаха да науче све послове око обраде земље. Али ни стари начин сточарског живота није могао престати без трага. Зато од 1953. године, када је настала позната реорганизација сеоских радних задруга и када су Власи могли поново гајити своју стоку, свако влашко домаћинство почело је изнова чување оваца. Ипак, сточарство код њих данас нема тако велике размере нити је номадско као раније. Само мањи број Влаха данас врши сезонска сточарска кретања.

Кретања са стоком у планинске станове, то јест летовалишта, сада је највише развијено у неким селима под Пљачкавицом, Осоговом и Голаком. Из тих села стоку изгоне на поменуте планине 34 влашка домаћинства. Овчепољска влашка села, међутим, не леже у непосредном подножју ниједне високе планине. Зато тамошњи сточари сада истерују стоку на Перистер код Битоља. Власи излазе на планине када планине озелене. То је обично у првој половини маја. Катуни се подижу на државном земљишту, уз плаћање таксе за »травнину«.

Сада је укупно на планинама СР Македоније 20 влашких катуна. Просечно на сваки данашњи катун долази по око 430 оваца (свега 8.600) и по око 4 и нешто више коња. Ако се ти подаци упореде са стањем влашког катунског сточарства из времена пре другог светског рата, онда се види да је садашње сточарство према ранијем опало за око једанаест пута. Огромно опадање броја влашких оваца нарочито је наступило на Осогову.

Уколико се околни градови после другог светског рата брзо развијају као управна и економска средишта, утолико се све више осећа потреба за месом, млечним производима и вуном. Ово је од великог утицаја на сточарство. Зато сада влашки сточари особито лако уновчавају све своје производе, и то по високој цени. Како су ме уверавали на терену: 100 оваца музница даје толики приход сточару — колико даје 5 хектара добре обрадиве земље ратару.

Због свега тога данас се осећа јасна тежња код старијих Влаха да опет брзо повећају своја стада. Али што до тога не долази, узрок су тешкоће око добијања одобрења за планинску пашу. Већи и бољи пашњаци на планинама сада се лети резервишу за стоку многих државних економија и појединих сеоских задруга.

На другој страни, утицај брзог развитка градова у СР Македонији због индустрије, па разне могућности у вези са школовањем, не осећа се само у кретању македонског становништва него и у миграцијама Влаха. Њихови млађи људи свршавају разне школе и постепено прелазе у градове. Тако и ово кретање као нов фактор неповољно утиче на сточарство: оно ће се постепено занемаривати у оним влашким домаћинствима у којима, због прелаза у градове, не остане довољно мушких потомака.

JOVAN F. TRIFUNOSKI

DIE ARUMÄNISCHEN (WLACHISCHEN) KATUNE IN MAZEDONIEN

ZUSAMMENFASSUNG

Das Problem der arumänischen Viehzüchtergruppen in den Gebirgen von Mazedonien ist vom Gesichtspunkt sowohl der Anthropogeographen und Ethnologen als auch der Historiker und Soziologen sehr interessant. Deswegen wurde darüber in der wissenschaftlichen Literatur mehrmals geschrieben. Aber trotzdem sind viele Fragen über die arumänischen Nomaden im jugoslawischen Mazedonien ungelöst geblieben. Es ist auch von besonderer Wichtigkeit, daß man nicht wußte, wie es heute mit den arumänišen Katunen und ihrer Viehzucht überhaupt beschaffen ist. Zu diesem Zweck unternahm der Verfasser während des Sommers 1960 unter den arumänischen Viehzüchtern eigene Forschungen.

In der zweiten Hälfte des 18. und zu Beginn des 19. Jahrhunderts wanderten in den jetzigen jugoslawischen Teil Mazedoniens zwei Gruppen arumänischer (wlachischer oder zinzarischer) Bevölkerung ein, u. zw.

aus dem heutigen Südalbanien und aus dem nordwestlichen Griechenland. Eine größere Gruppe Handwerker und Kaufleute ließen sich dauerhaft überwiegend im westlichen Mazedonien nieder. Jedoch eine kleinere Gruppe, aus nomadisierenden Viehzüchtern bestehend, kam nach Ostmazedonien. Nach der Überlieferung dieser nomadisierenden Wlachen, die den Gegenstand dieser Abhandlung bilden, haben ihre Verfahren einst im Gramos-Gebirge gelebt, von denen enie aus 40 Familien bestehende Gruppe nach Ostmazedonien gekommen ist; mit der Zeit wuchs diese Gruppe an.

Das arumänische Wanderhirtentum etwickelte sich hauptsächlich im östlichen und weniger im westlischen Mazedonien. Diese Art von Viehzucht, die sich vom Ende des 18. Jahrhundert an zu entwickeln begann, erlitt seit den achtziger Jahren des vorigen Jahrhunderts gewisse Veränderungen. Nachdem Serbien und Bulgarien im Jahre 1878 endugültig befreit und durch neue Staatsgrenzen von Mazedonien getrennt wurden, mußte sich der wlachische Viehhandel nach dem Süden wenden. Danach folgten in Mazedonien alltägliche Unruhen, voduch die Sicherheit der Person und des Vermögens fast verschwand. Deswegen begann man die nomedenhafte Lebensweise aufzugeben. Einzelne, nicht zahlreiche arumänische Wanderhirten siedelten sich im südwestlichen Vorgebirge des Osogovo an.

Ein neuer Zeitabschnitt im Leben der arumänischen Nomaden begann während der Kriege von 1912 bis 1918. Zuerst beschlagnahmten die feindlichen Heere den größten Teil des wlachischen Viehs und nahmen einige Arumänen in Haft. Dann zwang die Staatsgrenze gegen Griechenland die Arumänen, die Vieh besaßen, sich nur innerhalb Jugoslawiens zu bewegen. Es gab auch Schwierigkeiten mit der Ausfuhr ihrer Erzeugnisse. All das waren wichtige Gründe, die die Wlachen veranlaßten, die nomadenhafte Lebensweise aufzugeben. Es geschah, daß nach den erwähnten Kriegen ein Teil der Wlachen, ungefähr 40%, vorzog, in ständigen Dorfansiedlungen zu leben.

Die nächste entscheidende Phase im Leben der arumänischen Wanderhirten trat nach dem zweiten Weltkrieg ein, u. zw. im Jahre 1948. Die gesellschaftlich-wirtschaftlichen Bedingungen in Jugoslawien nach dem Krieg haben die Nationalisierung aller großen privaten Viehbestände auferlegt, die im März 1948 vollzogen wurde. Während des Sommers 1948 wurden alle Wlachen, auch jene, die kleinere Schafherden besaßen, Mitglieder der massenhaft gegründeten Bauernkollektivwirtschaften. Zu der Zeit wurden die Arumänen auch endgültig in verschiedenen Dörfern angesiedelt. So hörten alle arumänischen Wanderungen mit dem Vieh auf.

Die erfolgten Veränderungen der Lebensweise erforderten von den bisherigen Wanderhirten das Erlernen all dessen, vas Landbau anbelangt. Aber auch die alte Lebensweise konnte nicht spurlos aufhören. Als es im Jahre 1953 zur Reorganisation der Bauernkollektivwirtschaften kam, und als sich die Arumänen wieder mit Viehzucht befassen konnten, begann jeder arumänische Haushalt von neuem Schafte zu halten. Die Viehzucht entwickelte sich jedoch bis heute nicht in großen Ausmaßen; sie hat keinen so grossen Anteil und ist nicht nomadenhaft wie früher. Nur eine kleinere Anzahl der Wlachen unternimmt Saisonwanderungen mit ihrem Vieh.

Die meisten Aufstiege zu den Sommerweiden im Gebirge werden jetzt von den Wlachen aus den Dörfern unterhalb der Gebirgsmassive Pljačkavica, Osogovo und Golak unternommen: aus diesen Dörfern treiben 34 wlachische Haushalte ihr Vieh in die erwähnten Gebirge.

Die wlachischen Dörfer im Ovče Polje (Schaffeld) dagegen liegen nicht unmittelbar am Fuße von hohem Gebirge, und so treiben die dortigen Viehzüchter ihr Vieh jetzt auf den Perister bei Bitolj. Die Wlachen ziehen mit ihrem Vieh gewöhnlich in der ersten Hälfte des Monats Mai nach den Sommerweiden, wenn das Gebirge ergrünt. Die Katune (Sommersiedlungen) werden auf staatlichem Boden errichtet unter Bezahlung von Grasgebühr.

Zur Zeit befinden sich in den Gebirgen der Sozialistischen Republik Mazedonien 20 wlachische Katune. Durchschnittlich kommen auf jeden Katun 430 Schafe (insgesamt 8.600) und etwa 4 Pferde. Wenn diese Angaben mit dem Stand der arumänischen Alpenviehzucht in der Zeit vor dem zweiten Welkrieg verglichen werden, dann sieht man, daß die heutige Viehzucht elfmal abgenommen hat. Zu einer so großen Verminderung der Zahl der arumänischen Schafe ist es besonders auf dem Osogovo-Gebirge gekommen.

Wie sich die umliegenden Städte nach dem zweiten Weltkrieg rasch entwickeln als Verwaltungs- und Wirtschaftszentren, so empfindet man immer mehr den Bedarf an Fleisch, Milchprodukten und Wolle. Das ist von großem Einfluß auf die Viehzucht. Deswegen verkaufen die wlachischen Viehzüchter ihre Erzeugnisse jetzt sehr leicht u. zw. zu hohen Preisen. Dem Verfasser wurde auf dem Terrain versichert, daß 100 Melkschafe dem Viehzüchter einen so großen Ertrag liefern, wie 5 Hektar Acker dem Landwirt.

Wegen alledem empfindet man heutzutage das klare Streben der alten Arumänen, ihre Herden wieder rasch zu vergrößern. Aber die Ursache, daß es dazu nicht kommt, liegt darin, daß man eine Genehmigung zum Aufstieg zu den Sommerweiden schwer verschafft. Die größeren und besseren Gebirgsweiden werden jetzt im Sommer für das Vieh vieler staatlicher Viehökonomien und einzelner Bauernkollektivwirtschaften reserwiert.

Andrerseits kommt der Einfluß des durch die Industrie hervorgerufenen schnellen Aufstiegs der Städte in der Sozialistischen Republik Mazedonien, wie auch verschiedene Möglichkeiten für Schulung und Beschäftigung, nicht nur in den Bewegungen der slawischen Mazedonier zum Ausdruck, sondern auch in den Migrationen der Wlachen. Die wlachische Jugend unterzieht sich der Ausbildung in verschiedenen Schulen und zieht nach und nach in die Städte. So wirkt auch dieser neue Umstand ungünstig auf die Viehzucht: sie wird allmählich in jenen wlachischen Haushalten vernachlässigt werden, in denen, wegen Auswanderung in die Städte nicht genügend männliche Nachkommen bieiben werden.